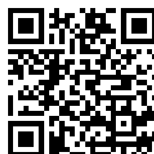

Dr Milan Hodža

ŽRTVA MATERINA.

Pripoviest iz nedavne prošlosti.

Napisao

JOSIP ZORIĆ
župnik prozorski.

Preštampano iz „Obzora“.

1895.
DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

I.

Samuel Mihanić imao uzornu ženu i vrstnu gospodaricu, uz koju mogao bi biti sretan i zadovoljan, da je u njega bilo smisla za mirni obiteljski život i gospodarstvo. Al Samuel za mlada ostavljen sam sebi, bez valjana uzgoja i nadzora, gubio se u bezpuću strasti, izgubio smisao za sve, što bijaše liepo, dobro i plemenito. Otac i ne pitajući za njegove sposobnosti, rinu ga u vojnički zavod, gdje se onako površno naobrazio. Svršiv tu nauke, stupi u vojsku u devetnaestoj godini, ali je slabo napredovao, pak dolazio često u sukob sa svojim gospodarima, što je bilo i uzrokom, da je za svojim drugovima zaostajao. U vojničtvu probavio već deset i više godina, al se jedva do nadporučnika popeo, dočim su ga drugovi redomice preticali.

Otac mu mjesečno slao po 100 for. kao pripomoć za njegov život, ali mu to nije dotjecalo. Pisao te pisao i napastovao oca, da mu šalje novaca, a kad se ovaj na sva sinovljeva pisma oglušio, postajalo Samuelu nekako tiesno, pak si pomogao, kako je već znao, uzajmljujući novac na lihvarske kamate.

U to mu nenadano negdje početkom godine 1843. umre otac. Samuelu odlanulo, jer se nadao, da će mu sad istom svanuti vedriji dani, gdje će mu očeva baština poravnati i utrti put novomu bezbrižnomu životu, gdje mu ne će trebati za svaku krajcaru moljakati. Ta otac bijaše mu bogat, na daleko i široko poznata škrtica,

koji je morao negdje u skrovištu nagomilati nebrojeno blago. Samuel ostavi vojničtvo, oprostio se sa svojim drugovima, te pošao u Marinovac na imanje svoga pokojnoga oca.

Marinovac bijaše ubavo dobarce od kakovih dvjesta jutara plodovita i dobro uredjena zemljišta u ravnoj Posavini nedaleko Odrina ušća u Kupu. Dvorac Marinovački bio doduše od drva na triem podignut, kao što većina onodobnih dvorova. Ali bio je dobro sačuvan, liepo uredjen po starinskom doduše ukusu, ali koji je odgovarao svim potrebama udobna i mirna života.

Na triemu bilo prostranih šest soba, medju kojima je sama palača zapremala malo ne polovicu prostora. Tu se običavala hrvatska vlastela sastajati i na razgovor i zabavu, a ovih nije nikada falilo. Ostale sobe bile namienjene posjetnikom i za obiteljske potrebe.

Posoblje bilo starinsko od masivne orahovine, kao stolovi, stolci, postelje, ormari itd. U prizemlju bilo sobah za služinčad, pak za gospodarsku pisarnu i arkiv. Na strani sa iztočne strane bila gospodarska zdanja, što ih je pred nekoliko godina stari Mihanić od nova podignuo kao prostrane staje, štaglji, žitnice itd. itd., sa zapadne strane bio prostran vrt i voćnjak, kakovih se malo u susjedstvu vidjevalo. Svemu je tomu neograničenim vlastnikom postao mladi Mihanić.

Držalo se, da Marinovac medju prijatelji vriedi 50.000 for., a k tomu pun krcat blagom i prirastom, što su ga radine ruke sgrnule. Staje pune po izbor blaga; žitnice pune svakovrstna žitka, a podrumi najbolje rumenike iz domaćih vinograda, što ih vlastelinstvo držalo u Okićkim i Kravarskim bregovima, a to je sve opet bilo vriedno najmanje 20.000 for. Na cielom ovom posjedu ne bijaše ni krajcare duga.

Samek nije se nikada bavio gospodarstvom, pak

mu se s toga bilo težko snaći u Marinovcu. Imao doduše vrstnog dvorskoga, Gavru Barlića, koji je na gospodarstvu Marinovačkom jur ostario, ali je i sam uvidio, da gospodarstvo ne može napredovati, ako se gospodar za nj ne zauzima, ako mu nije vrstan brige i pažnje posvećivati. Prva bila potreba novomu gospodaru, da se ženi, na to ga i susjedi svjetovali.

Da si nadje i izprosi mladu, Samek nije bio u smetnji i neprilici. Bio stasit i krepak muž u najboljoj dobi, bilo mu po prilici 35 godina. Na crnomanjastu licu liepo se izticala bujna crna brada i brkovi, a vrana kosa onako u rudežima vienčavala mu muževno otvoreno čelo i glavu. A oči bile mu živa žeravica, na njih se već mnoga mlada uhvatila, kojoj je ipak krenuo vjerom, jer mu je nije trebalo. Al sada je druga, — Samuel dao se ozbiljno na posao.

Našao je brzo što je tražio. U Zagorju na Sutli imao prijatelja Gustava Milkovića, vlastelina u Jelenjaku. K njemu jeseni došao na lov i posjete, a tu imao prilike, da se upozna sa Monikom Marušićevom, vlastelinkom Lenovačkom, krasnom, svestrano izobraženom gospodjicom, a k tomu u cieloj okolici poznatom gospodaricom. Ona Lenovicom sama upravljala, sama gospodarila; a gospodarstvo joj bilo uzorno. — Roditelji joj pred nekoliko godina pomrli; a brat joj župnik u Višnjevici prepustio gospodarstvo, znajući da je u dobrim rukama.

Monika bijaše čedna i sukromna, uzgojena i odrasla na kršćanskim načelima. Bila jednom rieči dobra kršćanka.

Samuel se s njom upoznao u Lenovici, kamo ga jednog popodneva odveo Gustav sa svojom suprugom. U brzo se upoznali, jedno se drugomu svidilo, pak si pružili ruke. Monika bila samostalna i punoljetna, pak

joj nije trebalo ničije privole. Izviestila o tom brata Milka, koji joj nije prigovorio, ta on si je svoga budućeg šurjaka tek po imenu poznavao; al se pitao nadom, da će uz takovu ženu, kakova je njegova sestra Monika, biti zadovoljan. Gustav doduše, koji je nešto pobliže poznavao svoga prijatelja, nije se izticao u snubljenju; ali je Sameku stavljao na srce, da mu sad valja obući novoga čovjeka i ostavit se starih navika, koje bi mogle imati kobnih posljedica tako za njega, kao što i za njegovu suprugu.

Samek kimao glavom, pak nehajno pridodao: to je moja stvar i ja ću gledati, da Monika bude samnom zadovoljna.

Pod konac studenoga bilo vjenčanje u Lenovici, odkale je Samuel poveo mladu u Marinovac. Bilo joj 25 godina.

Monika se u brzo snašla u svom novom položaju. Navikla od mlada tihomu sukromnomu životu, bio joj Marinovac i njezin suprug cieli sviet. U družtva slabo bi zalazila, te si jedva obašla svoje nove susjede i prijatelje. Goste i prijatelje, kad bi joj došli u posjete, rado je primala i podvorila poznatom hrvatskom gostoljubivosti.

Najviše zanimalo ju gospodarstvo, našav ga u najboljem redu, gledala je, da ga na svojoj visini uzdrži. Njezino oko bilo svagdje, njezine ruke svakamo dopirale, i ona u kratko vrieme znala i poznala svaku najmanju stvarcu na svom prostranom gospodarstvu. Nije po običaju svoga spola bučila i rogoborila, ne — u kući vladao je podpuni red, uz nepomućenu dobru volju ukupne služinčadi. Gospodarica, ako li je trebalo, ukorila ovdje ondje jedan, po dva puta, á našlo li se neobuzdano čeljade, ona ga odpravila, da joj ne pravi nemira u kući.

Samuel, kako se sam slabo razumio u gospodarstvo, bio zadovoljan, što je našao takovu gospodaricu, te joj pustio slobodne ruke, da radi i gospodari, ravna i upravlja po miloj volji. A i mogao je biti zadovoljan, jer mu je uz svu njegovu nebrigu gospodarstvo liepo uspievalo, a kraj toga imao dvorbu, imao obrok, da si ga boljeg ne bi ni poželiti mogao.

Prve godine držao se Samuel kuće, te se zadovoljio posjetima i drugovanjem sa svojim prijateljima i susjedima, kojih se u Posavini našao priličan broj. Ovdje se upriličio ribolov, ondje lov na srne i zečeve, ovdje slavio se rodjendan, ondje krstno ime, i Samuel prispio svakamo i svagdje bio dobro vidjen i rado primljen gost. Monika bila posvema zadovoljna, te se počela uvjeravati, da su glasovi o dosadanjem Samekovu životu bili svakako nešto pretjerani. Žalibože, što je iza ove tako ugodne nade naskoro sliedilo gorko razočaranje.

Marinovac — njegovo gospodarstvo i susjedstvo postajalo Samuelu pretiesno, njegova razkalašena i pustopašna ćud tražila nove hrane, širi krug, nego li mu ga mogla pružiti ubava ali za nj pretiesna Posavina. On je počeo zalaziti na dalje i na dulje vrieme, sad u Zagorje, sad u Moslavinu, sad u Slavoniju, a sad opet preko Drave u Magjarsku. Svagdje on nalazio družtva i drugova sebi ravnih, znanaca iz vojničkog života. Medju njima bi u zabavama i bezposlici probavio dane i tjedne, kadšto i mjesece, nemisleći ni na ženu ni na svoj sukromni Marinovac.

Nekako u svibnju i lipnju godine 1844. obašao razna kupališta, a prijatelji ga odvukli čak u Mehadiju. Monika se počela uzrujavati, pak premda je bila strpljiva, ipak nije mogla u duši zatomiti bojazni, da je Samuel na zlu putu, da se podao raztrošnosti, pak da je možda

stao praviti dugove. Kad bi se Samek iza dva tri mjeseca plandovanja vratio kući, doveo bi obično sa sobom trgovaca, kojima bi prodavao bud u kakovu cienu, što se u Marinovcu našlo i prodati moglo. I tako se njegovim dolazkom pročistile staje, izpraznile žitnice i podrumi, da se namakne koja tisuća, koja je već bila potrošena ili opredieljena za novu zabavu i dokolicu.

Poslie takovih ekonomičkih operacija Moniki se smučilo, te ne mogavši odoljeti zlovolji, rekla mirno ali ozbiljno svomu mužu:

— Samuele! zlim si tragom pošao, ti zatireš kuću i imanje, razsipavaš novac kano da je pljeva, a moglo bi ti ga u času nužde uzmanjkati! Blago si potepao, žitak i vino prodao u bezcjenu. Tako ne može da podje u napredak!

— A zašto ne? Osorno će i rezko Samuel, ili nisam li ja gospodar na svom dobru, nije li Marinovac moj?!

— Dakako, ti si gospodar na svom dobru, i Marinovac je tvoj, ali ja sam uz tebe gospodarica kao tvoja zakonita žena, koja takodjer ima pravo, da reče svoju.

— A — tako! porugljivo će Samuel, toga nisam znao do sada. Kad sam te uzeo, niti sam pitao za tvoj miraz, niti si mi ga doniela, a nisam pitao zato, jer sam htio da budem neograničeni gospodar na svom dobru. Ja u tvoje ne diram, pak zahtievam, da mi i ti na mojem ne zanovetaš?

— Ti si me dakle uzeo da ti budem služavkom, da se mučim oko tvoga gospodarstva od jutra do mraka, da pazim i gledam, kako će ti više koristi donieti, a za koju plaću.

Monika bi nastavila, ali su joj suze navrle na oči, a rieč joj se u plaču gušila. Pošla u svoju sobu,

bacila se na divan, te plakala, gorko plakala. Samuel opazio, da je predaleko zašao, jer ako ga je žena i prikorila, morao je priznati, da je imala pravo, jer da ne bude nje, gospodarstvo bi moralo propadati, al ona, ako i žena, znala ga u ravnovjesju uzdržati. Samuel se sjetio, da imade i krupnijih stvari, za koje, kad bi mu žena doznala, bilo bi grieha i pokore, pak je s toga nastojao, da ju udobrovolji; stao joj laskati i o koječem bajati, pak napokon prisizati, da će se popraviti i da takovih prizora u buduće ne će više biti. Monika vjerovala i nevjerovala, ali se donekle primirila i oprostila.

Za čudo, činilo se da će Samuel održati rieč, jer, ako se za jesen i obrekao u lov u Horvatovac, ako je i odlučio, da će veći dio zime u gradu sprovesti, to je on ipak sve ovo vrieme ostao kod kuće uz ženu, te jedva kadšto pošao u Lomnicu ili Kurilovac na kućnu zabavu, i to sa svojom ženom. Možebiti je toj promjeni doprinieła i ta okolnost, što mu netom žena prišaptnula, da se osjeća majkom.

Možebiti si u mašti stvarao nov sviet, možda mu se otvarali novi vidici i izgledi za budućnost? Tko bi to mogao pod izvjestno znati i kazati? Jednom rieči, on se držao kuće, a drugovao sa svojim susjedima i prijateljima, te s njimi snovao svakovrstne osnove. Bili su to povjerljivi razgovori i dogovori od velikog zamašaja, kako je Samuel mislio.

Bilo u drugoj polovici mjeseca srpnja 1845. Jednog jutra poslie zajutarka, zapaliv cigaru, progovori ženi — ozbiljnim, ali inače prijaznim glasom, kako je on to običavao, kad se nalazio u dobrom razpoloženju.

— Srce moje! — tako bi običavao zvati ženu, kad joj se htio ulaskati — prekosutra dobit ćeš goste, a ti ćeš se pobrinuti, da se ne će moći potužiti.

— Nisam li to uviek učinila? odvrati ponešto uvriedjena gospodja. — Gosti su mi uviek mili, ako su prijatelji, pak i volim, da se kod kuće zabaviš, nego da kojekuda zaloziš. No komu se nadaš?

— Biti će ih više, odvrati Samuel, ponajprije naš župan Josipović, pak Aurel Kušević, Marcel Pavleković, Nikola Kušević, Albert Modić i više drugih; sve sama odlična gospoda.

— Tako! zategnu Monika, no ova gospoda ne dolaze tek za zabavu, tako se bar meni čini.

— Pogadjaš dobro. Josipović je u nas urekao sastanak, jer mu se naš Marinovac čini najzgodniji za dogovor, a on je ovamo pozvao i braću seoske plemiće iz cielog Turova polja i susjedne okolice; bit će ih do dvie stotine.

Moniki se smrknulo lice, te će nekako zlovoljno: što će toliki ljudi ovdje, da utaman jedu i piju? Kako znaš, ne zazirem od seljaka, dapače rado ih vidim i podpomažem gdje treba; ali ovi će tek doći, da se najedu i napiju, pak viču i halabuče. Ja bih voljela, da ih nisi ni pozvao.

— Rekao sam, da ih je naš župan pozvao, a ja mu nisam mogao prigovoriti. U ostalom spomenut ću ti u kratko, da se radi o važnoj i osbiljnoj stvari. Na 28. srpnja urečena je županijska skupština, provest će se restauracija, a radi se o tom, da budem izabran velikim sudcem; a to nije, da se prezre. Veliki sudac nešto vriedi i nešto nosi; vozit ćemo se na četiri konja sa katanom na sjedalu. Sviet će nam se iz daleka klanjati i skidati kapu pred milostivom gospodjom sudinjom.

Monika se sladko nasmieši, jer kako je bila čedna i sukromna, to je ipak u nje jošte dosta preostalo plemićke taštine i stališkog ponosa, te joj je takova osnova godila i laskala.

— Moj dragi! hoće ona, to ti tako pouzdano govoriš, kao da su te već na stolcu podignuli i proglasili izabranim velikim sudcem, a to je po svoj prilici samo puka želja i na vrbi svirala.

— Što jošte nije, biti će, ja se barem nadam; to upravo ovisi od plemića, koji imadu glas u skupštini. Zato ih moramo liepo primiti i što sjajnije pogostiti.

— Neka bude, učinit ću ti po volji. Ti ćeš sutra u Kravarsko po vino — jer je u domaćem podrumu na kraju. Ubit ćemo jednu jalovicu, nekoliko bravaca, dvoje, troje teladi, pak će se dati nešto prirediti, da ne bude nikomu krivo.

— Ipak si dobra i pametna, nalaska joj se Samuel, a ja sam se bojao, da će biti kara i prigovora.

Samuel bio zadovoljan, što mu je prva osnova, tek s lahka pošla za rukom. Drugi dan svaki se gospodarski posao obustavio, jer je sva služinčad bila zabavljena pripremama za sutrašnji dan. Klalo se, tuklo se, miesio se kruh, pravili se kolači; dok se opet u voćnjaku pravili stolovi, klupe okolo naokolo, da se u okrugu za silu moglo smjestiti do 200 ljudi. Gospodja sama uzela brigu, da uredi u gradu dvoranu za odličniju gospodu.

Urečeni je dan osvanuo vedar i čist, te nije bilo ni najmanje bojazni, da bi im se tako željno očekivani sastanak mogao izjaloviti. Od rana jutra radina služinčad očistila dvorište, voćnjak, odstranila svaku najmanju stvarcu, što bi mogla gostima smetati. Oko deset sati bili su već stolovi prostrti, te se samo jošte čekalo na goste.

Prvi se dovezao Marcel Pavleković, da pomaže domaćini kod primanja gostiju. Za njim se dovezao Perica Ferić, mladi istom svršeni jurat, a za njim redomice ostali pozvanici. Do 11. ure bijahu mal ne sva

gospoda na okupu, samo se čekalo na župana Josipovića. Nešto prije dvanaeste ure stalo dolaziti seosko plemstvo, predvodjeno svojim starješinama iz Bukevja, Gorice, Lomnice, Dubranca, Kravarskoga i od drugih strana. Domaćina i mladi Pavleković primali ih ljubežljivo, rukujući se i ljubeći se s njihovim starješinama, te ih vodili u hladovinu bujna voćnjaka za stolove, i smještali ih redom, kako bi već dolazili, da ne bude kašnje neprilike. Oko pol jedne bio već cieli okrug stolova zapremljen, a više ih se i nije očekivalo, jer su sva pozvana sela bila u velikom broju zastupana. U voćnjaku zamnievao žamor veselih plemića, koji su požudnim okom motrili pune vrčeve i staklenke rujna vinca, ponamještena po stolovima, a sa strane dopirao ugodan miris pečenja sa ražnjeva.

U velikoj dvorani sakupljena gospoda čekahu jošte na svoju glavu, župana Josipovića. Bilo za čudo što ga jošte ne ima, dok je bila uobće poznata njegova točnost u svemu; — mora da su ga važni razlozi zadržali.

Oko jedne ure vidila se sa ceste od Gorice gusta prašina, uzvitlana kasom vatrenih konja, koji su strjelomičnom brzinom jurili prama Marinovcu.

— Župan dolazi, viknu Modić, poznam mu konje i kočiju. I dok je on to dorekao i gosti zirnuli na prozore, već je i kočija zakrenula u dvorište. Iz stotine plemićkih grla u voćnjaku zaori gromki „vivat naš župan, vivat Josipović“, a do toga izašao mu u susret domaćina sa Kuševićem.

— Zakasnio sam, reče, silazeći sa kočije, ali sam ipak došao, te rieč održao. Jesu li se gospoda sakupila? Josipović je te rieči tako brzo izgovorio i pošao prama stubama, da ga ne mogahu pozdraviti ni na pitanja mu odgovoriti.

Na hodniku ga dočekala domaćica, koja ga srdačno pozdravila i uvela u sobu, gdje se opet orilo: „vivat, vivat komes Josipović!“

Josipović bijaše kriepak starac od šestdeset a možda i više godina, visoka uzrasta, podugoljasta lica, otvorena čela, a siede brade i brkova, dok mu se glavom ovio vienac siedih svilenih vlasi. Bijaše inače čovjek vedar, prijazan, vesele ćudi i razgovoran, ali danas kao da mu se lice smrklo, ustnice stisle, a čelo naoblačilo. Vidjelo se, da nije najbolje volje, a to je gospodu smelo i zabrinulo.

— Minuo je sat po podne, a ja sam htio da budem što prije medju vama, ali me važan posao zadržao. A sad najprije da obavimo posao, radi kojega smo se sastali, — ne će dugo trajati, a kasnije možemo za stol, domaćica i domaćin već će nam oprostiti.

Domaćin otvori vrata pokrajne sobe, koja je obično služila za takove svrhe, te uvede unutra župana, a za njim i ostale goste.

Josipović se bacio u naslonjač, davši znak i ostalim da posjedaju. I namah nastavi:

— Hvala ponajprije domaćini, što nas je pod svoj krov primio, a osobito domaćici, kojoj smo iznebuha banuli na brigu; pak i vam svim, plemenita gospodo, što ste se momu pozivu odazvali. Zakasnio sam, jer su mi upravo danas stigle viesti, da je naš položaj uzdrman i da pobjeda nije sigurna. Ja sam na brzu ruku učinio, što sam mislio da moram učiniti; napisao sam nekoliko listova najpouzdanijim prijateljima, a posebnoga glasnika poslao sam banu, da ga obaviestim o svemu, što sam doznao, ako to već nije i njemu poznato.

— Naša pobjeda da nije osigurana? oglasi se Pavleković kriepkim i zvonkim glasom, gledajte nas ovdje; i svi smo jednom misli zadahnuti, da se borimo

do skrajnosti za naša prava i povlastice, pak makar došlo do noževa. Gledajte seosko plemstvo oko nas danas sakupljeno — i ono će s nama i u vatru i u vodu, jer naša pobjeda i njegova je pobjeda. Ne, ja ne dielim te bojazni, pobjeda je naša.

— Vidi se, da ne poznate ljude, da vam manjka izkustvo. Ta naša strana — Turovo polje, nije ciela Hrvatska. Istina, za nas radi Erdedi; u velike nam pomaže, nežaleći, truda ni troška, grof Šandor Drašković, koji na svojim prostranim imanjima kupi oko sebe plemstvo i seljačtvo, — poji ih i hrani, te gotovo i sebe zatire.

Ali sveto-ivanska podžupanija stoji proti nama kao jedan čovjek, a k njimi se pridružiše mnoga plemićka sela oko Stubice, Karlovca, Jaske i Krašića, a sve da se to na vagu stavi, ne znam na koju bi stranu tezulja prevagnula. Toj stranci je na čelu grof Janko Drašković, koji je svojim zvučnim imenom i veliki dio osobito mladje vlastele k sebi privukao. Sva je mladež na njegovoj strani; ona ga rieči i knjigom podupire. Uzmite Kukuljevića, plemić je, ali je pristaša Janka Draškovića. Farkaš plemić je, ali se prometnuo Vukotinovićem, te je sliepi skutonoša siedoga ludova Janka i onoga Antikrsta Ljudevita Gaja, koji kao da je goruću zublju bacio u narod, da uzmogne slaviti orgije na pepelu svoje domovine. Jest, gospodo, pogibelj je tuj, i mi nesmijemo da pred njom zatvaramo oči. Mi moramo imati na oku snagu protivnikovu, pak prema njoj omjeriti svoje sile. Ja sam rekao, da je pobjeda nesigurna, ali je vjerojatno, da ćemo mi pobiediti, a do pobjede će nam pomoći visoko plemstvo, pak sam ban. Ali pobiedimo li danas, nije sigurno, da već sliedećih godina ne ćemo podleći. Zato čujte me dobro; ja držim, da imademo svoje ljude držati na okupu, vezati ih uz

našu stvar, a paziti, da nam tko ne pobjegne u protivni tabor. A kako stojimo s našim ljudima. Kaži nam ti, Perica, jesu li Bukovčani pouzdani?

— Pouzdani do jednoga, oni će na moj mig i u vatru i u vodu, odvrati Perica.

— A Lomničani, Dubrančani, Odranci?

— Čvrsti kao kremen; taj ne će prevjeriti, ma ga na muke udarili, a borit će se uz nas na život i smrt, odvratiše kao u jedan glas Modić i Pavleković.

— A Čista Mlaka? Je li se moći u nju pouzdati?

— Moji ljudi biti će kao i ostala braća u Turovu polju. Danas su uz nas, dodju li do uvjerenja, da je pravo na protivnoj strani, oni će uz nju pristati, odvrati posve mirno Aurel Kušević.

— Pravo da bude na protivnoj strani? To je psovka, koja se mora žigosati, žestio se Modić. Protivna stranka hoće da nam otme zakonito stečena prava i sloboštine, protivna stranka hoće, da nas izjednači sa kmetovi, protivna stranka hoće, da nas odkine od Magjara; a Magjari su nam uporište u borbi za naše povlastice. U savezu s Magjarima mogli smo se opirati novotorijama bečkoga dvora i napastima njemačke stranke u Austriji. Tko hoće danas da prekinemo s Magjarima, taj služi tudjini, služi Švabi, taj je izdajica domovine. Zato moje je evangjelje, da je pravo na našoj strani; a tko je proti nama, taj je proti domovini, taj je veleizdajnik.

— Naš prijatelj Modić imade pravo, akoprem ga domovinski zanos predaleko zanio, počeo je opet Josipović, i ja sam uvjeren, da ni Kušević nije onako mislio, kako ga je Albert shvatio. Nu svakako pogibelj je tuj, i mi moramo biti na oprezu. Taj nesretni Gaj svu nam je mladež zaludio i zaveo, a našao je snažnu podporu u Janka Draškovića, te njegovo ime podaje samoj stranci

ugleda i upliva. Ona se ušuljala u narod, u obitelji, ona hoće da prodre u skupštine, u sabor, a podje li joj to za rukom, onda je bez sumnje našoj stranci odzvonilo. S toga prva nam budi briga, da im u javnim sastancima zatvorimo vrata, da im zakrčimo put u županije; naša budi briga, da im ne damo mjesta u javnim službama. Oni upiru svu silu, da prodru sa svojim kandidatima kod nove reustauracije; oni imadu svoje kandidate za prvog i drugog podžupana i za ostala važnija mjesta. Al uspjeti ne će, ne smiju uspjeti, u nas će valjda biti toliko sviesti i odvažnosti, da to zapriečimo. Da si osjeguramo pobjedu i u saboru, ja ću predložiti, da svi naši plemići budu imali sielo i glas u saboru, a onda napinjali se ovi smušenjaci koliko im drago, ne će se ipak ni za korak napried pomaknuti.

— Vivat komes Josipović! zaori sa svih strana.

— Županije i sabor u našim rukama, to je najsigurnije jamstvo našoj konačnoj pobjedi.

— Ne prigovaram gospodinu županu, ja se dapače kao korjeniti konzervativac slažem s njegovim nazorima i za nje ću se uviek boriti, pak ma i podleći morao. Ali kad to izjavljujem, budi mi dozvoljeno, da izpravim neke krive nazore, koji su se uvriežili medju većinom mojih štovanih prijatelja. Čovjek, kad stupa u borbu, mora biti na čistu, za što se bori i mora znati sve prilike i okolnosti, koje u borbu ulaze. Mi se borimo za naša privilegija, za striliške povlastice, a ove, misle mnogi, da će jedino u savezu s Ugarskom očuvati. A to je, oprostite gospodo, velika obsjena, iluzija. Stališke su povlastice na umoru, njim će za koju godinu smrtno zvono odzvoniti, pak bili vi sa Ugarskom ili ne bili. To je zahtjev vremena, kojemu se badava opirati. Koliko se nije držalo do staliških

privilegija u Francezkoj, pak ih je ipak revolucija izbrisala i sve stališe izjednačila. Mislite li, da su ideje, niknule iz francezke revolucije, ostale ondje ukopane? Varate se; one su se cielom Evropom strjelomičnom brzinom razširile, a možda su upravo u Magjara pustile najdublje korienje. Ne bojte se Iliraca, ne bojte se Gaja i njegove družbe, od njih vam barem za sada za vaša privilegija ne ima pogibelji, ali veća vam je pogibelj u samoj Ugarskoj, jer će po svoj prilici već u prvom zasjedanju magjarskoga sabora K o š u t banuti sa predlogom, da se kmetstvo ukine, a svi stališi da se izjednače u pravu i dužnosti. A tada proti komu ćemo remonstrirati, gdje ćemo tražiti saveznika? Medjutim to su tek moje misli i nazori, koji ne utječu u naš današnji dogovor. Mi ćemo stajati čvrsto kao klisura na braniku naših prava, te ne ćemo dozvoliti, da nam se neprijatelj uvuče u tvrdjavu, koju su nam toliko viekova životom i krvi branili naši djedovi. Protivnik hoće, da razklima vez, koji nas veže na Ugarsku, da ga u sgodno vrieme posvema razkine. A to ne smije da bude; naši protivnici rade samo u prilog bečkoj kamarili; na zator naših municipalnih prava.

Kušević je dovršio, drugovi ga zablenuto gledali, ovaj grizao si ustnice, onaj mrčio čelo i obrve, a Modić dapače ustao da nešto odpovrne, što bi opeta dalo povoda novom zapletaju. A da toga ne bude, ustade Josipović da zaključi dogovor i viećanje. Ja sam vam svoju rekao i predlog stavio, na koji ste svi pristali, ne izuzevši ni istog Kuševića, a sad ćemo se plemićkom rieči zavjeriti, da ćemo kod buduće skupštine, koja je za 29. srpnja zakazana, raditi i glasovati složno kao jedan čovjek, ne bojeći se ničesa, to više, što je i sam ban na našoj strani.

— Zavjeravamo se poštenom rieči, da ćemo svoju patriotičku dužnost točno i savjestno vršiti! zaorilo gromkim glasom sa svih strana dvorane.

— Sada smo svršili i domaćina može javiti gospodji domaćici, da joj stojimo na službu.

Domaćina to javio domaćici i oko pol tri sata otcevi i branitelji hrvatskih prava i povlastica posjedali za gostoljubivi hrvatski stol vlastelina Marinovačkog. Čelo stola sjeo župan, a do njega ostalo mjesto za domaćicu, koja ipak, zabavljena poslom kao brižna Marta, nije mogla u družtvo. S jedne i s druge strane poredali se gosti po zvanju i po starosti. Kad su prvoj potrebi gladna želudca udovoljili, ustane Josipović da pozdravi goste. Nu na zdravicu namah nadoveže: Imade ovdje i braće plemića, koji se našemu pozivu odazvaše, te čekaju na nas u voćnjaku. Ja ću za časak medju njih, da ne budu uvriedjeni, a kasnije me može gosp. Modić zamieniti; mi ih ne smijemo pustiti same. Vrag ne spava, te bi mogao kradomice poslati svoje pomagače, da nam mute i kvare osnovu.

Josipović ustane, te u pratnji Modićevoj sadje medju narod. U voćnjaku bilo živo kao u pčelinjaku. Oko stola posjeli plemići. Nastane žamor, a na daleko po vrtu i dvorištu čuo se zveket čaša, žlica i noževa. Plemićima je bilo predugo čekati, dok gospoda svrše svoj dogovor, te stali zahtievati, da im se dade jesti i piti.

— Vidiš, vidiš, mrmljao je sluga, koji ih je dvorio, svome drugu, ovim zavija u želudcu. Valjda na račun današnje gostbe nisu već dva dana ništa okusili, a sad im se jošte prohtjelo da zapoviedaju.

Šuti jadan, odgovori mu drug, da te ne čuju, jer ta gospoda barem danas ne znadu za šalu, pak bi

ti mogli i pleća namazati. Ali eto sada ide k njima i župan; sad da čuješ, kako će samo drečati i urlikati.

I u istinu, čim im se g. Josipović približio, sve ustajalo, te razvaliv usta, stali vikati što ih je grlo nosilo: „Vivat Josipović, vivat konstitucija“, a glasba, što je bila na postraničnom stolu smještena, zasvira gromorni tuš. Županu trebalo i pet časaka, dok se braća primirila i on dodje do rieči:

— Gospodo, braćo! Veseli me, što vas u tolikom broju vidim ovdje sakupljene. Vi ste se momu pozivu odazvali — hvala vam. Vi znate, zašto ste se sakupili, a da vam to i ne spominjem.

— Da branimo svoja prava i sloboštine! ozva se sa sredine stola brkati starješina.

— Da branite pravo i slobodu, preuze Josipović. Kako liepa i plemenita zadaća, koju imate vršiti, a vršeći ju, zadužit ćete djecu svoju i potomstvo za sva vremena. Vi ste svoja prava stekli svojom hrabrosti i vjernosti prama domovini i kralju, a ovaj vas zato plemenštinom i povlasticami odlikovao. Hoćete li se tih prava odreći?

— Nikada, nikada!

— Hoćete li dopustiti, da vam ih drugi otmu i da vas snize do kmetova?

— Nikada, nikada!

— Jeste li pripravni na borbu za obranu svoje plemenštine?

— Na život i smrt!

— Znao sam, nastavi župan, da se u vama nisam prevario; znao sam, da će potomci onih junaka, koji su se znali boriti proti izvanjskim neprijateljima, znati da se bore i proti nutarnjim domaćim neprijateljima, koji bi nas radi s kraljem i Magjarima zavaditi, a tim i vaša privilegija okrnjiti — a to su vam Ilirci, ta

nova vrst ljudi, kojih nije jošte sviet poznavao, dok je već vaše plemenito ime bilo cielomu svietu poznato.

— Čujte deci! Smrt Ilircem! To od nas Josipović treba i neka im bude smrt — mi ćemo se boriti do zadnjega čovjeka.

— Tako valja! zadovoljno će Josipović, a da vam se ne bude trebalo bojati za vašu plemenitu glavu. Budite na urečeni dan na okupu, držite se svojih vodja, pak sliedite moj naputak; bude li vas tko napastovao, ili vas htio zavesti, a vi ga izbacite, pa makar mu i pleća namazali, drugo nije ni zaslužio. Jeste li razumjeli?

— Jesmo, jesmo, a gospodin župan neka bude uvjeren, da se mi u takove stvari razumijemo, nije to prvi put, što polazimo k restauraciji — a nije to ni tako nedužna stvar, kako se predstavlja. I ja se sjećam, da je već dva put takovom sgodom krv protekla na Markovu trgu, a da bude i ovaj put, ne bi bilo ništa novoga. Mi se medjutim ne bojimo.

— Hvala vam na povjerenju, preuze župan, a sad mi se zabavljajte po miloj volji, te se nadam, da vam ne će ničesa uzmanjkati; domaćina se zato obilno pobrinuo. Ali i vi mu se do potrebe morate zahvalni pokazati, jer bude li došlo do izbora velikih sudaca, vi ćete za njega glasovati.

— Ako baš za prvog podžupana, nam je sve jedno, samo da je naš čovjek, pak bio Petar ili Pavao.

— Ne tako, izpravio je župan, već za onoga, koga vam ja predložim, jer bi inače mogli sve pokvariti.

— Neka bude vaše gospodstvo uvjereno i umireno, da ćemo se držati njegova naputka kao pijani plota.

Župan se sad udaljio, dočim se Modić medju njih umiešao, da ih na svoj način razgovara i zabavlja.

— Vivat, vivat! grmilo sa stola, a glasba zasvirala Rakocijevu poputnicu.

I gore u dvorani i dolje u voćnjaku družtvo bilo široke volje, bratimilo se i ljubilo sve poprieko jedan s drugim, a zdravice se izmienjivale u slavu Hrvatske i konstitucije, te u sretan uspjeh buduće restauracije. Bilo mrtvih i ranjenih okolo stola, osobito u voćnjaku, jer je mnogi, ne navikavši oštromu Sveto-Janskomu vinu, preduboko zavirio u vrč, pak izgubio ravnovjesje.

Bilo već sunce na zapadu, a malo tko od gostiju pomišljao da se kući vrati, jedini je Kušević bio nekako zlovoljan, te jedva čekao da ode. U šest sati bila mu kočija upregnuta i on, oprostiv se sa županom i domaćinom, sjeo u kola, dok su mu braća zaviknula: Vivat i s bogom a glasba ga popratila sa Hunjadovom koračnicom.

— Jakobinac! dobaci mu na polazku Modić, naglasivši prema drugovima patetičkim glasom: Uvjeren sam, da ovaj, ako nas za sada i ne bude iznevjerio, da će pod konac konca svršiti u Antikrstovu logoru. Ali što vidim, eno Goričkom cestom kao da se valja ciela rulja seljačkog svieta, kao da su u procesiji. Deder pogledaj, nisam li pravo vidio.

— Sajmari su iz Zagreba, odvrati Perica, ta danas je Margaretinje.

— Sbilja, malo da nisam zaboravio, i ja bih morao biti ondje, da ne bude današnjeg sastanka. Ne čuješ li, narod je dobre volje, pjeva; a i pjesmu i napjev kao da sam već čuo.

— Ne budali, našali se Perica, to ti je Antikrstova himna, ne čuješ li: „Još Hrvatska nij' propala dok mi živimo!“

*

— Trista mu jada! zlovoljno će Albert, ta prokleta ilirska zaraza već se i u narod zavukla. Svietu već ne ima duga obstanka; čini mi se, da Aurel dobro poznaje naše prilike.

U to se već narod primaknuo Marinovcu, te se njegova, akoprem hrapava i neskladna pjesma, sve bolje razabirala.

— Ali sad su nešto drugoga zapjevali; slušaj, to nekako neobično zvoni.

— Da, da, kruto i neobično, ne razabireš li: „brusmo sablje, brusmo kose, magjaronom režmo nose!" vidiš ovako, i Perica pokaže Albertu, kako se režu nosovi.

Do toga i seljaci iz voćnjaka, koji se još održaše na nogama, pristupiše k ogradi, da vide i slušaju. Sa ceste sve se je jasnije razabiralo: „brusmo sablje, brusmo kose".

— To su Ilirci, izdere se starješina iz Lomnice, ne bi li ih izdevetinali?

— I ljudi ste k tomu! nasmija se sluga, što ih je dvorio, ta jedva vas noge drže; pokušajte, i ja kriv ne ćete li se vratiti bez nosova.

— Pasoglavci jedni: Utući ih treba, da ne kvare zraka i ne truju ljudi!

— Dakako, kad bi im glave bile vrčevi vina i noge bataki od šunke, ali ovako kiselo je grozdje.

— Ta to su Odranci, eno na čelu Filipa Našića, — ili zar ne poznaješ svoga zeta, eno pero mu se vije za klobukom, a na prsluku mu prikopčana vrpca trobojnica. On, čini mi se, vodi pjesmu. No što kažeš, Martine, ne imaš li zeta od oka, da mu ravna na daleko nije!

Medjutim pjesma umuknula, a Odranci se već u mraku u gustu vrbiku izgubili, dok je još uviek čestitim plemićima zujio u ušima refren: „Magjaronom režmo

nose". Ali u družtvo banue nov gost, pristojno na seljačku odjeven, uz to otmena lica, ozbiljna plemenita držanja, da mu se na očima čitalo, da je i on plemićkoj braći ravan, makar iz drugoga kraja.

— Pomoz Bog, braćo i gospodo, i dobar večer, jesam li dobro došao ili možda zabludio? tražim Marinovac i njegova gospodara g. Samuela Mihanića.

— Nisi zabludio, ti si u Marinovcu, a pred tobom je glavom njegov gospodar. No tko si ti i tko te je poslao?

— Uhoda! Špijun! ču se glas ovdje ondje izmedju plemića.

— Što je uhoda, ne znam, a da je špijun ružna rieč, što znači rdjava čovjeka, čuo sam od drugih pripoviedati, u šali će pridošlica, a moja pojava i vanjština ne odaje me valjda za takova?

— Kaži nam na čisto i bistro, oglasi se jedan iz skupine, jesi li naš ili proti nama, to jest, jesi li Ilirac ili magjaron?

— Vi ste, gospodo, nekako osbiljna, pak bi rado znati, što bi vam ja i težko odgovoriti znao. Ilirac nisam, jer mi je to ime tek od jučer poznato. A magjoron, fuj, to je sklizava životinjica s repom, pak kako bi to mogao biti. Moji djedovi bili su Hrvati, moj otac bio je Hrvat, a majka mi je rekla, da sam i ja Hrvat, i po tome evo pred vama stoji Ilija Maravić, stari plemić iz Visokog, u poslu i nalogu g. vlastelina Jelenjaka sa pismima na gosp. Samuela Mihanića.

— Podaj dakle amo, što imaš za mene, hoće nekako uznemiren domaćina.

Glasonoša izvadio iz torbe oveći omot, te ga predao gospodaru.

— Dobro, a sad sjedi, odmori se i založi, ti ćeš valjda ovdje prespati, jer će ti biti kasno do Gorice ili do Siska.

— Hvala, Vaša milosti, zato sam Vas nakanio i zamoliti, no sutra me sunce ne će zateći u Marinovcu, jer mi se hiti kući. Oprostite, gospodine, ali na nešto sam zaboravio. U omotu ima list na vašu gospodju, a taj bi morao glavom predati u ruke milostivoj.

— Sve jedno, dat ću joj ga ja — ona je poslom zabavljena.

— Dakako sve jedno, jer muž i žena jedno su tielo, tako barem ja sa svojom Barom mislim, ali gospodin župnik, koji mi je taj list predao, valjda je ipak imao razloga, kad me izrično na nju uputio.

— Valjda je mislio, da ne bude mene kod kuće, — no sve jedno je, predaš li joj ga ti ili ja.

Samuel turio listove u džep, ali mu se činili težki kao da je olovo u njima.

— Dragi domaćino, oglasi se sad gospodin župan — vrieme je odmaklo, mjesec izašao, i ja bih već morao biti u Kurilovcu, gdje me valjda opet kakovi glasovi čekaju. Hvala liepa jošte jednom na žrtvi i ljubavi, pak budite uvjereni, da možete na mene u svakoj sgodi računati. Prodje li sretno restauracija, ja se nadam, da vas sudčija ne će mimoići. A vi, braćo i drugovi, okrenu se prema plemićima, da ste mi zdravo i hvala vam na dolazku. — Budite čvrsti, ali budite i oprezni, a pobjeda je sigurno naša. — A sad, pošto je vrieme odmaklo, mogli bi i vi kući, jer znam, da vas sutra gospodarski posao čeka.

— „Vivat Josipović! Vivat konstitucija!“ orilo se iz hrapavih grla supijanih korteša, koji su jedva mogli držati čašu u ruci, dok je glasba ponovno zasvirala Rakocijevu koračnicu. Turobni akordi čuvene ove koračnice tajno su odjekivali u večernjem sumraku, u tišini i svjetlu mjesečevu. Josipović je odkrivene glave slušao, dok je domaćina oborio glavu, te se duboko

zamislio, — ne toliko u glasbu, koliko na prispjele listove.

— S bogom braćo, do vidova! prigušenim će glasom župan, pošavši na dvorište, gdje ga čekala kočija sa četiri posavačka vranca. Do njega u kočiju sjeo Modić, u svemu desna njegova ruka. — S bogom, s bogom, — kočijaš zazviždnu bičem, a konji poletiše prema Kurilovcu.

Većina plemića odteturala kući, izim onih, koji ležeći na okolo po cjelini, ne mogahu jošte doći do sviesti, a takovih je bio priličan broj; Matić, podvornik, nabrojio ih do dvadeset.

— No hvala Bogu, što su se te pijavice razišle. — Što se tudier popilo i potrošilo, moglo bi svima nam dotjeći za pol godine; tako mišljaše jedan od domaćih sluga.

— Pak što su ti Adrapovci bolji od nas ili pametniji? Bora mi, većina njih ne ima ni toliko moždjana u glavi, koliko naša sliepa guska na dvorištu, koju su danas skoro pogazili.

— Da, al oni će birati podžupana, — velike sudce, a nisi li čuo, da bi i naš gospodin imao postati velikim sudcem?

— Na vrbi svirala — naš gospodin veliki sudac — kao što i ja, to mu se onako od šale nabajalo; da ga navedu na vutli most — pak da mu izprazne kesu, koja ne će i onako biti prepuna — ali pst! evo našega gospodina.

— Hej Mato! oglasi se gospodar, gosti se razidjoše, a sad neka bude na tvojoj brizi, da razpremite stolove, pokupite i pospremite sve, što je preostalo i predate gospodji. Kad to obavite, znam, da ste umorni i gladni, a možda i žedni, moći ćete se i okriepiti, samo pazite da ne bude previše, jer je za sutra i odviše gospodarskoga posla.

— Učinit ćemo po vašoj volji, — ne imajte za to ni najmanje brige. Nu što ćemo s ovima, što ovuda leže? primieti Mato.

— Pustite ih neka se prospavaju, — noć nije hladna, pak im ne će naškoditi. Kad se probude, pogodit će kući.

— Dà, ali na tebe sam zaboravio, obrati se na listonošu, koji je na kraju stola sjedio i glodao kost. Imadeš li možda nalog, da doneseš odgovor?

— Nije mi se ništa kazalo, ja sam listove predao i tim svoj nalog obavio.

— Hvala ti na trudu, — i evo ti napojnina, da se nisi badava tako daleko trudio, i Samuel izvadio 3 cvancige, te htjede da ih dade glasonoši.

— Hvala, milostivi gospodine, ali ja ne primam nikakove plaće. — Ja i nisam radi vaših listova došao ovamo. Imao sam posla u Lekeniku, pak sam uz put za volju gospodina Milkovića taj nalog uzeo na sebe; nije me stajao truda.

— Hvala ti dakle jošte jednom, jedi pak prespavaj, u štaglju imade friška siena, — biti će ti udobnije nego li u sobi. A ako se više ne vidimo — pozdravi gospodina župnika i Milkovića. S bogom! — I Samuel se udaljio prije, nego li mu seljak mogao poljubiti ruku.

— Draga ženo, nagovorio Moniku, s kojom se upravo susreo na hodniku, danas si se namučila, a ne znam i sam zašto. — Taj sastanak mogao se i u Lomnici ili Kurilovcu ili pod Obedom upriličiti, ali ovi su voljeli trud i trošak svaliti na tudja ledja; neka im bude, ali u buduće biti ću pametniji.

— Što ti je, dragi, ti nisi najbolje volje, a čudno mi izgledaš, kao da ti nije dobro?

— Pogodila si, nije mi dobro; današnji me se sastanak nije najbolje dojmio, a sada me boli glava. Ti ćeš sve pospremiti, a ja idem na počinak u svoju sobu. K meni neka nitko ne dolazi, ako ne budem zvao.

Samuel se udaljio, a Monika nekako plaho i zabrinuto zurila za njim i nesluteći na listove, što ih je malo prije primio i koji su mu potresli živcima prije, nego li je u nje i zavirio.

Sluge su gospodarev nalog izvršile i pospremiše stolove, pospraviše prazne lagviće, pak zatim zasjeli za stol, te se stali i oni častiti, zbijajući šale sa današnjim gostima, koji su im toliko nepotrebne brige i posla zadali.

I Monika bila dugo jošte na nogama, dok je sve uredila, pak se zatim povukla u svoju sobu, umorna i izmučena, a u srcu sa kojekakvim mislima i slutnjama, koje joj nisu dale da mirno usne.

II.

Gospodar Marinovački ne bijaše najbolje volje. Jer ako je u zabavama, družtvima i bezposlici sproveo velik dio svoga života, ipak ga se današnji sastanak nije najpovoljnije dojmio. Drugovanje, ljubakanje, ulagivanje prostomu seljačkomu kortešu upravo mu se grustilo. A veći dio njegovih današnjih gostiju bio je takova soja i kroja; on si je po više puta obrisao i usta i lice, da izbriše iz njih tragove pijanih korteških poljubaca. Tješila ga jedino nada, da postane velikim sudcem, a velika sudčija, akoprem na vrbi svirala, mogla bi biti vriedna i ove žrtve . . .

Već od rana morila ga slutnja, da će se taj dan neugodno po njega svršiti, jer su već od jutra za gradom krieštale vrane: kvar — kvar — kvar; a kad je

pošao k ribnjaku, preskočio mu stazu zec, a to sve nije slutilo na dobro.

— No sad sam na samu, promrmlja medju zubima, unišavši u sobu i zaključavši za sobom vrata. Da vidim, je li imao zec pravo, kad mi križao put, ili vrana, kad je vikala kvar, kvar. Upali svieće, te ih stavi na pisaći stol; zatim zatvori prozore i spusti zastore. Dva tri puta prošeta sobom, pak se do stola spustio u naslonjač. Drhtavom rukom odmota omot, iz koga mu izpala tri lista. Prvi bio je u ukusnoj kuverti i glasio na milostivu gospodju Moniku Mihanićevu.

— Ha, to je list za moju ženu, donosilac imao bi joj ga glavom predati, — biti će valjda tajna i kovarstvo, da vidimo.

Samuel okretao medju prstima list i već mu htio pečat prekinuti.

— Ne, ne, bila bi sramota otvarati tudje listove; od brata je Milka. Po svoj prilici biti će opet puna čitulja opomena i savjeta na sestru, kako da se vlada prema svomu dobromu suprugu, no ipak sam siguran, da u njemu ne ima neprijateljstva i zlobe, kamo li kovarstva. Moguće da bude tajna, ali to je tajna brata i sestre, koja na mene ne spada, a koju će mi, bude li takova u istinu, i sama žena odkriti. Monika, ta bezazlena, dobroćudna ženkica, koliko je mojih listova primila, pa ni jednog nije otvorila — već mi ih je sve pod pečatom predala. Ne, ne, na stranu s tim listom, sjutra ću joj ga predati.

Samuel je u istinu ženin list bacio na stranu.

— Evo drugog! pogleda i pročita nadpis: „Blagorodnom gospodinu Samuelu Mihaniću, vlastelinu Marinovačkom“. Promotrivši dobro naslov, dahnu: biti će od Gustava Milkovića. Prekinuvši pečat i pročitavši podpis

reče: Nisam se prevario, Gustav mi piše, a podpisao se „iskreni stari prijatelj“.

Samuel je odložio za časak list pak se zaronio u misli. Prijatelj — prijateljstvo, kakove su zamamne ali inače posve običajne rieči, koje se čuju nebrojeno puta u svakom družtvu. Ja sam u njihovo ime izpraznio već na stotine čaša, izljubio se i izgrlio sa stotinu i stotinu svojih drugova i tobožnjih prijatelja. A koji im je praktični smisao? Himba, licumjerstvo i sebičnost i ništa drugo. Koliko puta nije ovaj i onaj u vinskom zanosu kovao u zviezde krasote prijateljstva, koje je ipak tako dugo potrajalo, dok su se u čašama caklike iskrice rujne rumenike. Kad bi prijateljstvo bilo u istinu onakovo, kako se opisuje, tko bi bio sretniji, zadovoljniji od mene; ali danas da sam u nuždi, pak da pokucam na vrata tih nebrojenih prijatelja, nijedan se ne bi ganuo, da mi otvori vrata, a kamo li da mi pomogne. Ali Gustav ne bijaše takav; on je u obće o prijateljstvu riedko i kratko govorio, pa moram priznati, da ga je u srcu i u duši osjećao. Klonio se bučnih manifestacija prijateljstva, te medju nas riedko i nerado zalazio, jer mu se gnjušalo licumjerstvo i pretvaranje, ali je tražio priliku, da se sa mnom na samu sastaje, a tada bi mi tako liepo i zanosno bajao o časti, o poštenju, o zadaći čovjeka, o domoljublju, pak k tomu koju jezgrovito nadovezao i o prijateljstvu. Nesreća samo, što u mene ne bijaše zemljišta, ne bijaše temelja za takove sanjarske ideje, pak nisu mogle ni uhvatiti korienja. Za čudo, on je tražio mene, a ja sam mu se uklanjao; on me branio i zagovarao, a više puta radi mene bio je kažnjen i prikoren, a da mu na takovoj žrtvi nisam znao ni da zahvalim. Ali to ga nije toliko boljelo, koliko ga boljelo, što ja za sve njegove savjete i opomene nisam mario. To bijaše uzrok,

da smo se sve rjedje sastajali i razgovarali. Dakako, bilo je tomu davno; on je prije mene, akoprem već kapetan, ostavio službu, te se povukao u samoću ladanjskoga života, koji mu je više prijao, nego li blještavilo i sjaj vojničkog života. Od ono doba slabo mi se javljao; niti sam za njega propitkivao, dok evo s ovim listom opet mi se ne pojavljuje pred očima sa svim uspomenama proživjele mladosti. Da vidim, što piše, biti će nešto važno, jer on od dangube ili puke znaličnosti znam da nije nikada zamočio pera.

Dragi brate i prijatelju!

Ne čudi se, što ti se nakon dužeg vremena opet javljam. Činim to, jer sam ti prijatelj, pak bi ti kao prijatelj rado barem savjetôm pomoći, ako to bude samo moguće, i nije li već prekasno. Ovih dana, bivši u Varaždinu, susreo sam Gejzu Vaporija (Samuel se nehotice lecnu, a na licu mu se pojavila neka trzavica). Ti se ga sjećaš iz vremena, kad smo u Pešti boravili. U njega su naši drugovi, kad bi trebalo novaca, pravili zajmove na lihvarske kamate, a medju ovima bio si i ti sa mnogo većim zajmom, nego je to tvomu stališu i položaju odgovaralo. Ti si doduše taj zajam od godine do godine produživao, a i danas ga niesi podmirio. Gejza s toga potraži odvjetnika, te je nabasao na Risovića, koji je ujedno i odvjetnik tvoje obitelji.

Gejza nije bio s tim posjetom zadovoljan, jer mu je odvjetnik nabajao, da tvoji imovni odnošaji ne stoje najbolje, pak s toga, ako i podigne tužbu, da će se kasno dobaviti novca. Risović je od njega za pô ciene kupio tvoju obveznicu, a Gejza mi pripoviedio, da on sve tvoje obveznice na jednaki način od tvojih vjerovnika kupuje. Kakova mu je namjera kraj toga, ne znam, ali sam uvjeren, da to ne čini iz prijateljstva i ljubavi, jer je odviše škrt, sebičan. Ja ti ovo javljam u hitnji

za tvoje ravnanje, da uznastojiš te sklopiš gdjegodj veći zajam uz povoljne uvjete, da se tako riešiš ove pijavice, koja je već mnogim, prije imućnim obiteljima, svu krv izsisala, te ih bacila na prosjački štap.

Kad je Samuel dočitao, smrklo mu pred očima, i on si objema rukama pokrio lice, kao da u glavi traži savjeta, što mu je raditi.

— Moj otac, izlanu napokon, kako je inače u imovnim poslovima bio škrt i oprezan, ipak je ovoj rdji nasjeo, koja ga možda za 10.000 i više orobila, pak ju napokon i meni ostavio za kobnu baštinu. No gledat ćemo, kako da se toga izbavimo.

Kod tih rieči baci pogled na treći list, koji je bio u ovećem omotu, a zapečaćen sa pet pečata; kao da je novčana pošiljka. Ali potezi naslova činjahu mu se poznati. Naslov je glasio: Poglavitomu gospodinu Samuelu pl. Mihaniću, vlastelinu Marinovačkomu itd. itd., grom i pakao, to je pismo Risovićevo. Otvori ga, bio je u istinu podpisan Viktor Risović. List je zaprèmao punih osam stranica, a dobra ga polovica bila samim brojkama izšarana.

Samuel ga stao čitati, ali kod svakog redka krv mu sve jače prodirala u lica, a kad ga dočitao, bio je gotovo bez sviesti — tresla ga groznica. Mi ćemo taj list ovdje u kratku izvadku priobćiti.

Poglaviti i blagorodni gospodine!

Svakomu osbiljnomu poslu za valjana i poštena čovjeka mora biti glavni uvjet, da bude točan i savjestan. Toga sam se pravila uviek držao, a ta su mi načela i danas ravnalom kao zastupniku vašem u pravnim imovnim poslovima. Zato ne zamjerite, budem li obširan i budem li vam brojkama dosadjivao. Htio sam, da to ustmeno medju četiri oka obavimo, te sam vas s toga pismeno zvao k sebi na dogovor, ali pošto

se momu pozivu niste odazvali, to sam prisiljen da vam opet pišem. Činim nerado, jer imadem prešnih poslova, pa svaki svoj potez pera važem novcem, kako to mora svaki valjan gospodar činiti. Ja sam bio zastupnik vašega otca, pak sam i vašim zastupnikom, a kao takovomu dobro su mi poznati imovni vaši odnošaji, možebiti bolje nego li vama, pošto ih vi zaboravljate, a meni su uviek pred očima. Vaš je otac bio valjan gospodar i bogat čovjek; umro je, a da nije ostavio ni krajcare duga. Vi ste sve to baštinili. Od materinstva pripala vam polovica Cerovice, krasan i ubav vinograd sa ljetnikovcem u varaždinskom briegu, pa mlin na Bednji, sve je ovo vriedilo i bilo procienjeno na 30.000 for. No potajnim ugovorom vi ste svoju polovicu Cerovice ustupili svomu stričeviću za ciglih 5000 for., dočim je vriedila medju braćom 10.000 for. Da ne bude sablazni, taj se tajni ugovor poslie otčeve smrti legalizirao s vašom privolom, akoprem se mogao i pobijati. Bivši u vojničkoj službi, vi ste dobili svoju redovitu podporu od otca mjesečno 100 for. Ali vam to nije bilo dovoljno, pravili ste dugove na dugove na račun svoje baštine, a ti dugovi dosegli su visinu od 10.000 for. Da vas izbavim neprilike, ja sam sve vaše zadužnice pokupovao, dugove izplatio, kao što sam i nedavno od Gejze Vaporija, koji je upravo proti vama htio podići parnicu, kupio obveznicu na 4000 for.

Pa kad ste već izstupili iz vojničtva te počeli samostalno gospodariti u Marinovcu, vi ste prijašnji život u podpunoj mjeri i nadalje nastavili, te načinili zajmove u Varaždinu, Ptuju i Kaniži, koji opet iznose do 3000 for.; a napokon, kao da vam toga svega nije bilo i previše, vi ste se dali zavesti, pak ste onoj razpikući i pustolovu barunu Zenoviću podpisali mjenicu na 2000 for., koju, jer nije imao čim izplatiti barun, morao

bi bio izplatiti njezin jamac, a taj ste vi. Ja sam i ovu mjenicu izkupio i izplatio. Sbrojte sada sve ove svote, pak ćete vidjeti, nad kakav ste se ponor već nagnuli. 19.000 for. — velim slovom devetnaest hiljada forinti, — a toliko danas ne vriedi ciela vaša jošte preostala materinska baština, te ćete biti prisiljeni do mala, da načnete i svoje otčinstvo Marinovac.

Ali i sve ovo dalo bi se uz dobru volju, uz štedljivost poravnati. Prodali bi mlin, prodali bi vinograd, možda koju tisuću uzeli od Marinovca, pak bi se sve izgladilo i izravnalo, kad ne bi jošte kamo dublje ugrezli u svojim pustolovinama, u koje vas vaša rek bi prirodjena lakoumnost zavela. Vi ste se pred dvie godine u Kaniži upleli u pustolovinu delikatnije naravi, kojoj biste kao zreo muž mogli posve lako proračunati i prosuditi posljedice. Ta vaša pustolovina pametnomu čovjeku to je neponjatnija, pošto ste se već prije oženili, te morali priviknuti mirnomu osbiljnomu, obiteljskomu životu. Ovih dana bio je kod mene Ernest, brat Laurin, te mi je rekao, da će za uvredu, što ste ju njegovoj sestri nanieli, tražiti vitežku zadovoljštinu. Ja sam ga od toga odvraćao, dokazujući mu, da to ne bi ni njemu ni njegovoj sestri koristilo, pak sam mu predložio drugi način zadovoljštine, na koju je on doduše pristao, ali nadodao, ako se ta stvar ne izravna u najkraćem vremenu, da će upotrebiti sva zakonita sredstva, da vas prisili na zadovoljštinu; on je dapače taj rok ograničio na četrnaest dana. Vi kao pametan čovjek znati ćete, što vam je uraditi; vi ćete znati prosuditi i posljedice, koje bi jamačno morale uzsliediti, dodje li stvar u javnost. Ne zaboravite, da vas vežu dužni obziri i prema svomu položaju i prema svojoj obitelji, pa jer se takove stvari ne dadu dopisivanjem izravnati, to vas pozivljem, da do 1. kolovoza dodjete k meni, gdje će

vas i Ernest čekati. Situacija nije najpovoljnija, ali vi ste ju svojom lakoumnosti prouzročili; a sad vam nepreostaje ino, nego da se ma i žrtvama iz nje izvučete i tim spasite čast svoje obitelji.

U Varaždinu, 12. srpnja 1845.

Viktor Risović.

Samuel je list pročitao, a lice mu sad bliedilo, sad rumenilo. Na njemu se zrcalio gnjev, jer ne bijaše navikao ukoru; ali se je i taj gnjev, časkom pretvarao u čuvstvo stida, jer je u istinu uvidio, da je duboko, duboko pao.

— Bože, zar je u istinu moralo do toga doći, promrmlja, dignuvši se sa stolca i bacivši list na stranu. Dugovi — dugovi, a ovi će u rukama bezdušnog lihvara Risovića narasti do ogromne veličine, da će ih jedva moja ciela baština pokriti; a k tomu prokleto lakoumlje u ljubakanju gotovo me je izvrći ruglu cieloga svieta i razdvojiti me s mojom ženom, koja ipak nije zavriedila takove sudbine. Što da uradim? Misli i mozgaj, ali ja sam slabo naučio misliti i mozgati.... Ja sam ipak promašio svrhu svoga života — nastavi, šetajući po sobi, na što mi ime, kad sam ga blatom okaljao, čemu mi baština, kad sam ju lakoumno protepao, čemu mi život, kad od njega ne ima nikomu koristi? A je li moralo tako biti? Ne, ne, koliko ih ima, koji su se u nepovoljnim okolnostima uzdigli i osovili, koliko ih ima mojih vršnjaka, koji danas zapremaju odlična mjesta u javnom i družtvenom životu, a na mene ne će li do mala sviet prstom pokazivati? Veli se, da uzgoj daje pravac čovječjemu životu! Ha, ha, ha! A tko ga je meni dao? Majke nisam ni poznavao, ona je postala žrtvom moga poroda. Otac? — on me nije nikad privinuo na svoje grudi, a ne sjećam se, da mi je ikad utisnuo cjelov na djetinske usti. On je mislio,

da je dužnosti zadovoljio, kad me je tudjim rukama povjerio na uzgoj. Rasao sam bez čuvstva i osjećaja ljubavi onako, kako se već slučajno pridesilo. Jedini prijatelj, koji mi bijaše odan, koji me je putio dobru i svjetovao, bijaše moj drug iz vojničkog zavoda, Gustav Milković; ali srce moje bijaše odviše pusto i neobradjeno, a da bi ga se i najbolji savjeti mogli dojimati.

Samuel je ušutio, — mislio i opet sjeo; napunio lulu, zapalio ju, pak se bezbrižno pružio po naslonjaču.

— Nisam li u istinu ludov, da si prije vremena razbijam glavu i napinjem moždjane. Nadodje li katastrofa, biti će i onda tomu vremena.

Samuel segnu sad za listom svoje gospodje, svladala ga napast da ga otvori, jer je slutio, da će i on biti u savezu s onim prijašnjima.

— Nije liepo, što to činim — ali i taj čin u nizu drugih nebrojenih ne će biti najgori.

Ljubezna sestro! bijaše naslov, za kojim je sliedila ciela stranica izšarana papira, pod kojom je bio podpisan Milko Marušić.

Samuel je u pol glasa čitao:

Odavna sam želio, da te posjetim i da vidim tvoje gospodarstvo, ali sam vazda od nakane odustao, znajući, da ne bi dobro došao tvomu suprugu, koji me ne voli, a sam ne znam zašto, valjda radi političkih opreka, u koje će se tvoj gospodin saprug slabo razumjeti. No ja bih te ipak rado nešto svjetovati, za tvoje je dobro, a nije ni tvomu suprugu na štetu. Valjda već znaš, a možda i ne znaš, da je tvoj Samek preko vrata u dugovima, pak bi jednog liepog dana moglo doći do toga, da mu sve njegovo dobro razgrabe i razprodaju, a tada ne će ti preostati, no da živiš o svojoj baštini, koja te je medjusobnim dogovorom zapala. A da si ovu

spasiš i osiguraš, to te zaklinjem, da ne podpisuješ njegovih zadužnica, pak makar te na to i silio, jer bi time i ono, što je tvoje, bacila na kocku. Ne svjetujem te od sebičnosti, to ćeš mi valjda vjerovati, ali na to me nagoni briga za tvoju budućnost. Natuknula si mi u listu, da se osjećaš majkom, a to da će biti čvrsta karika, koja će ti vezati supruga na kuću. Dao Bog da bude tako, — ja to od srca želim — ali za svaki slučaj gledaj i nastoj, da budeš imala sredstava za uzgoj svoje djece, a ova će biti, ja se vrlo bojim, ograničena lih na tvoju baštinu. S toga budi na oprezu.

Tvoj brat Milko.

Valja mu pamet, promrmlja, kramarska čeljad ne može da zataji svoju sebičnu ćud. Moj se švogor valjda boji za svoju i sestrinu šljivariju da im ne propadne. No vlastelin Marinovački nije spao jošte na tako nizke grane, da prosjači milost bud u svoje žene, bud u svoga švogora .... Nije spao? nasmjehnu se za čas gorkom ironijom? a što će mu preostati od lihvarskih pandja lakomih pijavica? Pravo imaš, Milko, — materinstvo neka bude barem netaknuta baština momu potomstvu, nevriedi mnogo, no bog zna, pod vještim rukama ne će li dotjeći za najveću nuždu.

Samuel se opet ustao i pogledao na sat, što je pred njim na stieni visio. Ponoć je minula, i sad je vrieme za počinak. Brže bolje podere listove, ne izuzevši ni ženina, spali ih na svieći, a pepeo baci kroz prozor. Odnio vas vjetar netragom, kao što bi želio da odnese i moje neprijatelje. U dva tri časa svukao se, pak utrnuvši svieću, legne u postelju.

Mislio je, da će zatomiti brige i raztjerati utvore, što mu ih stvarahu pred očima netom pročitani listovi, pak dozivao u pamet vesele bezbrižne pustolovine svoje prošlosti. Pravio sebi osnove za budućnost, koje bi mu

imale razvedriti i pročistiti mrke oblake, što se pomaljaju na obzorju njegova života, ali koliko si godier maštu napinjao, nije uspio, sbilja sadanjega života dolazila mu vazda na oči u sve crnijoj slici. Okretao se po postelji; ona mu sad bila kao žeravicom posuta, sad kao ledenom korom obavita, a sad mu se činilo kao da na trnju spava. Mučio se tako sat i više, pak napokon, pogruživši glavu medju jastuke i škrgućući zubima, usne. San mu bijaše težak i nemiran, a morao ga na mrtvu dušu izmučiti, jer se sav u znoju okupao. Kad se je probudio, već je sunce od davna granulo te kroz zatvorene žaluzije prodiralo u nutrinju sobe.

Pogledavši na uru opazi, da se kazalo već primaklo na osam. Za ljetno doba i za gospodara nešto je prekasno, ali što će mu gospodarstvo. Spasiti me ne može, a nisam mu ni priviknuo, neka si žena s njime razbija glavu. — Na dvorištu čuo se glasan žamor služinčadi i težaka, koji su razne poslove obavljali. Otvori prozor, a svježi jutarnji zrak napuni sobu ugodnim mirisom dovezena siena, što su ga upravo kmetovi slagali u stogove.

Obukao se i umio, kosu namazao i počešljao, ta mu navika ostala jošte od vojničtva, te za pol sata bio u jedaćoj sobi, gdje je već Monika prostrla stol za običan zajutrak.

Samuel, koliko je i nastojao da izbriše s lica tragove sinoćnje uzbudjenosti, ipak je izgledao nekako plah i uzbunjen, te se uklanjao ženinu pogledu. Pozdravio ju doduše i pružio ruku, ali namah skrenuo na prozor, kao da koga očekuje.

I sbilja, bilo slučajno, bilo po dogovoru, na dvorištu zakrenuše lahka ukusna kolica sa dva vatrena vranca, a na njima je sjedio mladi Ferić u putnom odielu.

*

— Ti valjda ne kaniš od kuće, progovori Monika, natočivši kavu u šalice; ta kod kuće je toliko posla na sve strane.

— Ne, nisam nakanio, ali da čujemo, što će nam gospodin Perica kazati, on nas je valjda samo uz put posjetio. U to se otvore vrata i Perica stupi u sobu. Poljubivši gospodji ruku i izrukovavši se s domaćinom, sjede na divan te progovori:

— Ti si valjda zaboravio, da smo se za danas obrekli Dominiću u Sv. Ivan; danas mu je rodjendan, a u njega će se naći znanaca i prijatelja, a znaš, da imademo ondje posla, što je u savezu sa našim jučerašnjim sastankom i dogovorom.

Istina, da sam zaboravio; ali danas nikako mi se ne će od kuće, jer je u kući i previše posla.

Samuel je rekao ovaj put neistinu, jer je u istinu tražio i sam izliku, da se makne od kuće, s toga mu je Ferić upravo dobro došao.

Gospodja, koja se za čas uklonila, da donese šalicu za novoga gosta, nije primietila nakane Peričine, te ga pozvala da sjedne k njima i da zajutrakuje.

— Ja sam doduše već nešto kod kuće založio, odvrati Perica, ali vam za volju srknuti ću i čašu kave, da mi se ugrije želudac; do Svetog Ivana dalek je put.

— Vi ćete dakle u Sv. Ivan?

— Dà, pak sam došao po vašega gospodina supruga, da ga sobom povezem.

Monikino se čelo naoblačilo, te joj poziv nije bio po volji, jer je znala, da mu Samek neće odoljeti; ali to je prošlo onako letimice, da se nije ni opazilo, a Monika se privikla od davna, da prikriva svoje misli i čuvstva.

— Ženo! hoće sad domaćina. Prijatelj je došao

po mene — ne idem istina rado, ali zadao sam rieč, a i posla imadem ondje; no mi ćemo se večeras vratiti.

Monika ne odvrati ništa, jer je znala, da bi bilo badava, već izpričavši se, da mora za poslom, ostavila je ovu dvojicu same u sobi.

— Tvoja žena mora da je dobra gospodarica?

— Izvrstna! odvrati domaćina.

— I ne muči te ljubomorom?

— Što ti ne pada na um — a zar joj dajem povoda?

— No, no — mlada su ljeta prošla — ali i u tvojoj dobi vrag jošte ne spava; ali čemu to, obuci se, pa da idemo, čavrljati možemo i putem.

Za pol sata sjedjahu oba prijatelja u kolima, a viloviti vranci brzim kasom projuriše prema Martinskoj vesi, odanle preko Save, pak dalje prema Svetomu Ivanu. Put je bio dalek, ali za ovo doba dobar, a brzi konji prebacili ga za pet sati bez hrane i odmora. Samek bio zadovoljan, ugnuo se od kuće — a u družtvu i zabavi mislio je zaboraviti na sve, što bi ga inače mučilo i tištilo.

III.

Monika je slutila, da Samek ne će održati rieči, a slutnja ju nije prevarila. Prošao dan, dva, a prošao i cieli tjedan, a Samek se nije povratio. On u družtvu sad ovog sad onog prijatelja, obilazio je od jednog do drugog dvorca, gdje mu je u zabavi prolazilo vrieme brže i ugodnije, nego na domaćem ognjištu. Istom dva dana pred restauracijom vratio se kući radi odiela i novaca, kojih mu je već bilo ponestalo. Monika niti ga je korila, jer je znala, da ne bi koristilo, niti ga je izpitivala, jer je opet znala, da joj ne bi istine kazao. Voljela je šutjeti i trpiti, kad joj i onako nije drugo preostalo.

— Srce moje! ne ljuti se, što sam dulje izostao, započe Samek, komu i sama ženina šutnja nije prijala. Htio sam se otrgnuti, ali me nisu pustili, a k tomu sam imao neke obiteljske poslove da uredim. Sutra polazim u Zagreb, znaš, restauracija je, i ja se nadam dobrome uspjehu, svi me barem uvjeravaju, da mi je velika sudčija osigurana, a to je ugledna i k tomu unosna služba. To će doduše nešto stojati, jer ćemo morati koješta nova nabaviti, a i naša kočija ne bi dolikovala milostivoj velikoj sudinji . . . . .

Samuel mislio, da će mu se žena zadovoljno nasmiešiti, da će se udobrovoljiti, ali ona je ostala hladna na sva muževa naklapanja.

Drugog dana nekoliko se susjeda iz okolice prikupilo u Marinovcu, da zajedno podju u Zagreb, dok su već dan prije Turopoljski korteši i plemići pod vodstvom Pavlekovićevim i Modićevim krenuli u Zagreb.

*
* *

Glasovita restauracija od 28. i 29. srpnja 1845. god. svršila se pobjedom magjarona, kao što se moglo predvidjeti. Ali to bijaše žalostna pobjeda, okaljana krvlju nevinih žrtava, palih na Markovu trgu. Uprava županije dospjela je u njihove ruke i oni su nastojali, da ovu svoju pobjedu izrabe u svoju korist. Samuel Mihanić nije ipak postao velikim sudcem, i tako mu se i posljednja nada, na koju se je oslanjao, izjalovila. Ali on bi i to pregorio, da ga ne budu tištile druge brige i neprilike. U Zagrebu se sastao sa Risovićem, a ovaj ga sjetio njegovih obveza, pak ga odveo sa sobom u Varaždin da ih izravna. Samuelu bio je taj put neugodan, ali ne bijaše druge, valja se tomu pokoriti.

Od dana restauracije proteklo je više dana, a uboga je Monika sve uzalud očekivala svoga supruga.

Čuvši, kako je krv protekla, pobojala se, da ne bude i njezin Samek nastradao; no susjedima Modiću i Kuševiću pošlo je za rukom, da ju umire, da se njezinom suprugu nije nikakova nesreća dogodila, već da je namah iza skupštine sa svojim odvjetnikom otišao, da uredi neke obiteljske odnošaje. To je u jednu ruku umirilo gospodju, ali s druge strane zadavalo joj sto briga, bojeći se, da joj se suprug dao na nove pustolovine, u kojima bi mogao napokon i zaglaviti. O imovnim neprilikama svoga supruga bila je slabo upućena.

Prošao kolovoz, nastupio rujan, Samuela ne ima. Monika doduše vodila gospodarstvo u najboljem redu, pospremala, što je bilo da se pospremi, i spremala se na sjetvu.

Ali bila je okolnost, koja ju je spriečavala u njezinu radu, te se morala više oslanjati na druge. Ona je osjećala, da joj se primiče vrieme, gdje bi imala roditi, a to, u koliko joj punilo grud sladkim ugodnim čuvstvom, u toliko ju s druge strane sapinjala neka neobična sjeta i nujnost. Svaki takav dogadjaj u obitelji od velike je znamenitosti, jer on tek podaje bračnomu životu posvetu, sbližuje roditelje što uže medju sobom, učvršćuje medju njima ljubav i potiče na što veći uzajamni rad i privredu. Ona je plivala u radosti, kad se prvi put osjetila majkom, oči joj sievale uzhitom i zanosom, kad je to prvi put saobćila svome suprugu, a on ipak pokazivao malo sućuti, njega se slabo dojmilo, kao da je nešta posve obična. A sada, kad joj se taj odsudni čas približio, njega ni blizu ne ima, — planduje i trči za zabavama, a nju ostavlja samu bez roda i prijatelja.

Bilo joj težko — a oko sebe nikoga pouzdana, komu bi se mogla povjeriti do jedine služavke, koja je jošte od starih vremena preostala u dvoru.

Poslalo se u Sisak po liečnika i primalju, ako ih bude trebalo. Boljelo ju, što se nije prije sa suprugom

sporazumjela za kumove. O koliko nehajstva u tako važnu i znamenitu trenutku!

Na dan 14. rujna upravo o podne Monika je sretno rodila zdrava, krepka dječaka.

Badava bih kušao opisati čuvstva materinja, kad si diete privinula na materinje grudi, kad mu prvi cjelov utisnula na nevina ustašca, kad mu zavirila u zjenice crnih bistrih očiju. Prevladalo je čuvstvo, ona je predala diete vjernoj služavki Urši, pak zaklopila oči, te se uronila u vruću molitvu, kojom se Bogu zahvalila na sretnu porodu, pak mu svoje čedance, svoje sada najveće blago, preporučila mogućoj zaštiti. Molila se angjelu čuvaru, prečistoj bogorodici, da joj pripomognu u težkom zadatku budućeg uzgoja, koji bi imao za uvieke usjeći pravac njegovoj budućnosti. Kad je pomislila na supruga, zazeblo ju oko srca, bojeći se, da se klica njegovih strasti neuvrieži i u srcu njegova djeteta. Stvorila čvrstu odluku, životom svojim braniti njegov život, čuvati ga od svake natruhe, bud ma kakove pogubne strasti. U takovoj molitvi, u takovu snatrenju, nešto od uzbudjenosti, nešto od slabosti, svladao ju san i ona je mirno usnula; a to je i liečnik želio, jer će joj san ojačati živce i podići snagu.

Motreći ju tako u naručju mirna sna, opazio bi, kako joj se kadšto bliedim ustnama zapodjeo blaženi smiešak sreće i zadovoljstva, a licem prosievnuo tračak nebeskog uzhita i zanosa. Ali za časak opet bi opazio, kako joj se usta stisla, čelo namrštilo, a lice zamaglilo; mora da je nešto strašna vidjela u prikazi, jer je na cielom tielu uzdrhtala, a na čelu joj se pomolile kapljice znoja. Ona se nenadano prenula i otvorila oči, te tihim glasom prošaptala: Bože, gdje mi je diete! Evo ga, gle, u kolievci, kako mirno spava, a lica kako mu se rumene ko jabučice. Monika je u istinu pogledala

diete, pak uzdahnula, bio doduše tek san. O bože, bože, ne dopusti, da se ikad izpuni, jer bih volila — — — i ona si rukama prikrije lice, a oči joj se orosiše suzama.

— Milostiva gospodjo! Što vam sve ne dolazi na pamet, san vas je izmučio, to je sve, a ja ako sam i seljanka, ne držim do sanja, a kamo ćete vi kao pametna izobražena gospodja držati.

— I ja ne držim, ali prikaza i kako ugrijane mašte i bolestnih živaca tako bijaše grozna, tako bijaše — — — — ne znam i sama, kako bih se izrazila, da me i sada srsi obilaze. Mašta preniela me u krasan, svakovrstnim biranim cviećem zasadjeni perivoj, u kom ne znaš je li ti više godila oku ljepota šarolika cvieća, ili njuhu miris bilina. U tom vrtu bilo puteljaka liepo uredjenih, bilo vodenica, u kom su se sigrale zlatne ribice, a na stablju cvrkutale malene ptičice. U tom bajnom pristaništu sreće i blaženstva vidjela sam diete svoje, već ponaraslo i razvito do zorna mladića, gdje sjaje ljepotom i zdravljem, te si pase oči na svima ovim divotama. Primaknuo se k ruži osobite ljepote, pružio joj ruku, da ju odkine; ruža mu i sama nagnula glavicu, kao da mu se žrtvuje, ali on se najednom od nje okrenuo, te pošao drugim pravcem. Ruža zasuzila kao da joj bilo žao, što je nije odkinuo. Zavjesa je nad čitavim prizorom pala.

Iza mala odmora pred očima joj se otvorila nepregledna pučina, zaokružena tamnim sivkastim oblacima, na svjetlu sjevajućih munja vidjeli se valovi, gdje se pjene, a usred ovih malena ladjica, boreći se s divljim življima prekipjele naravi; na užas, na njoj opazila svoje diete, gdje u očaju lama rukama. Ladjica zateturala, te se prebacila, a s njom se i kormilar izgubio u valovima. Grozan trenutak — — — — munja opet sievnu i tudier opet spazi, gdje se netko bacio medju

valove, da spasi nesretnika. Dalje nije vidila, jer ju u samom snu hvatala nesvjestica, no za čas na žaru munjevna svjetla opazi obojicu na površini: svoje diete i njegova izbavitelja, u kom je prepoznala brata svoga Milka. Je li diete mrtvo ili živo iznio na površinu, nije znala, jer ju toliki strah uhvatio, da se i probudila sva u znoju izmučena.

— Milostiva gospodjo, san je i ništa drugo, iz sna radjaju se slutnje, a slutnje varaju. Uzdajte se u Boga i u svoju snagu, da uzmognete bditi nad srećom i budućnosti svoga djeteta.

— Hvala ti, plemenita dušo! Da tebe nije, u svom kukavnom položaju morala bih očajati.

— Ne imate na čemu hvaliti, činim svoju dužnost, a činim ju rado i s veseljem, jer ste tako dobri, milokrvni i plemeniti. A sad uzmite liek, što vam ga je ostavio liečnik, a kašnje ćete nešto založiti, da se ojačate i okriepite.

Noć je mirno prospavala; zdravlje joj se vraćalo, a ona se stala za nekoliko dana pridizati i šetala sobom. Diete ne bijaše jošte kršteno, a bila je u nemaloj zabuni za kumove, jer se ne bijaše prije dogovorila sa suprugom. Pomišljala na ovog ili na onog, ali se bojala prigovora. Sjedeći jednog popodneva kraj prozora i držeći diete u naramku, počuje, da su kola zakrenula na dvorište. Srce joj zaigralo, a licem joj se oblio rumen, misleći, da joj se suprug vratio. Zaboravila je na sve, i na ukore, kojima ga mislila ukoriti, pak jedino uživala u sreći muževoj, kad će mu sina metnuti u naručaj. Tko se dovezao, nije vidjela, jer su prazna kola već zakrenula prema kolnici, no na skalinama čula je korake, a na hodniku tihi razgovor. Ali to je bilo dovoljno, da se uvjeri, kako se u nadi prevarila.

U to netko pokuca na vrata, pak ne čekajući odgovora, stupi u sobu. Bijahu dvojica u putnom odielu. Monika protare oči, otvori usta, te s veselim uzhitom zavikne: Milko, sladjahni brate, ti li si to, ili me možda oči varaju? I ona pristupi bliže s djetetom na ruci.

— Ne varaš se, sestro, evo me glavom, a ovo je valjda mladi Mihanić? — i primi diete na ruke, izljubi ga i preda sestri, koja ga za čas stavi u kolievku. Došao sam s gospodinom, koga ti nisam predstavio. Moj je susjed i vlastelin iz Jelenjaka, a dobar prijatelj i znanac tvoga supruga, Gustav Milković.

— Drago mi je, odvrati gospodja; dobro mi došli. A sad najprije odložite, pak se po domaću uredite. Ja se nadam, da ćete barem nekoliko dana biti moji gosti.

— Dva dana, ne računajući današnji, odvrati Milko, ako ti ne budemo na nepriliku.

— I te kakovu! nasmieši se sestra. Ta mi se i onako odviše često sastajemo.

Pošto se udomaćiše, smjestiše se oko gospodje, koja bi jedva skidala oči sa Milka. Toliko se u njega zagledala, kao da će si svaku crtu njegova lice u pamet urezati; sjetila se iznovice svoga sna, a to joj iznovice potreslo dušom.

— Draga sestro, preuze Milko, odavna sam želio, da te posjetim, ali se nisam mogao odvažiti. Mislio sam, da ćeš mi na moj list odgovoriti, ali badava, pak sam slutio, da bi vam u Marinovcu bio suvišan. Ali sada, pošto sam se nadao, da ću te naći u drugim odnošajima, zaboravio sam na sve, pak eto dodjoh, da te vidim.

— Ti si mi dakle pisao? u čudu će Monika.

— Da, prije kakova dva i pol mjeseca.

— Ne, ne, list se nije izgubio, živo će Milko; jer mi je listonoša rekao, da ga je tvomu suprugu sam

glavom u ruke predao. Bit će dakle, da ga je Samuel pročitao i zatajio — a to bogme nije bilo liepo ni vitežki od njega. No sve jedno, u listu nije ništa našao, što bi ga moglo opravdati; bijaše samo bezazlena opomena, isto tako u prilog njemu kao što i tebi. No ostavimo to, pak da ne bude morao pocrveniti, ne kaži mu, da sam ti o listu štogod spomenuo. No gdje je suprug, valjda za gospodarstvom?

Monika uzdahnula.

— Samuela već dva mjeseca ne ima kod kuće. Kako je otišao na restauraciju, nije se više ni vratio.

— Je li moguće, oglasi se Gustav, a kod kuće ostavio gospodarstvo i gospodju, kad joj je njegove pomoći najviše trebalo? Ja ga ne pojmim . . . . . Ali za cielo nije bez uzroka, što ga ne ima; njegovi su poslovi prilično zapleteni, pa je valjda upro sve sile, da ih uredi. Podje li mu za rukom, biti će od njega najbolji suprug.

Gustav je to onako izgovorio, kao da i sam ne vjeruje, dok je u srcu žalio siromašnu gospodju.

Gospoda se časak razgovarala, a tada podjoše da razgledju Marinovac i njegovo gospodarstvo. Sunce se primicalo zapadu, te posljednjim tracima kao zlatnim viencem obrubilo plavetni nebeski svod. U cieloj naravi bujao jošte život, akoprem se sve spremalo na počinak.

— Prijatelju, hoće Gustav, Marinovac — kako vidim — liepo je ubavo vlastelinstvo, a na njem, kako mi se čini, vlada marna radina ruka vješta gospodara. A taj će biti tvoja sestra, jer Samek teško da bi i mogao imati smisla za što takova. Pa ipak, ja se bojim, da će sve propasti. Samuel je na rubu propasti, njemu ne treba puno; a ipak danas imade potomka. A što će mu ostaviti!

— Znam, znam, dahnu Milko, a zato sam i sestru svjetovao, da gleda svoj imetak spasti, da ne bude i sama s djetetom morala visjeti o tudjoj milosti.

U razgovoru obašli prijatelji vrt i voćnjak, koji je upravo dozrievao obilnim plodom šljiva, jabuka, krušaka i inoga voća. Zakrenuli dalje livadama, gdje je bujno porasla otava čekala na košnju. Oranice bile već većim dielom zasijane ječmom i pšenicom, koja se već stala zeleniti. Skrenuli zatim obalom Odre, pak se već pod gusti suton vratili u dvor.

Marljiva Urša priredila večeru, a sluga prostro stol i zapalio svieće.

— No kako vam se svidja Marinovac i naše čedno gospodarstvo? zapita Monika, kad su gosti već posjedali za stol.

— Služi vam na čast, odvrati Gustav. Uz takovu marljivost i brigu moralo bi svako gospodarstvo procvasti, pa se nadam i vaše će još bujnije uspievati, samo ako vam bude i pomoći i podpore od supruga, što se nadam da će i biti.

— Bog bi dao, uzdahnu gospodja, a možebiti da će ga ovaj najnoviji dogadjaj u obitelji dovesti k pameti. O koliko si nisam uzimala truda, da ga privežem uz rodjenu grudu, kakovih li nisam sve žrtava doprinela, da mu samo omili domaći prag i ognjište. I zanosih se nadom, da sam uspjela, kad ali opet sve se razvrgnulo i navrnulo na staru kolotečinu.

Milko i Gustav tješili ju, kako su bolje znali, rišući joj budućnost što ljepšim bojama i predstavljajući ju u što ljepšem i prozirnijem svjetlu. Večer prošla u ugodnu razgovoru. Monika proživila večer, kakove nije već od davna, i ona se u istinu tješila nadom, da će joj svanuti sretniji i vedriji dani.

Za goste je bila spremljena soba i ovi pošli na počinak. Monika još neko vrieme probdila, da nadvori i prigleda djetetu, a zatim i ona legne na počinak s vrućom molitvom na ustnama, za sreću svoga novorodjenčeta i svoga supruga.

Drugi dan sastali se kod zajutarka. Monika se nješto svečanije odjenula, a lice joj odražavaše neku svečanu ozbiljnost.

— Milko, ljubezni brate! I opet ti hvalim na posjetu, a hvalim ti to više, što si mi u kuću doveo suprugova prijatelja Milkovića. Ali mi ne zamjerite, gospodo, ako vas budem zamolila za jednu uslugu. Moje diete već je četiri tjedna na svietu, a jošte nije kršteno. Čekala sam Samekov povratak, ali kad ga ne ima, nije više na odgodu. Ja sam noćas mislila, a nadam se, da sam dobro smislila, da mi to danas ili sutra obavimo. Milko, ti ćeš krstiti, a gospodina Milkovića ću moliti, da kumuje. S tim će biti — podpunoma sam uvjerena — i moj suprug zadovoljan.

— Milostiva gospodjo, odvrati Milković, laskam si na povjerenju i drage ga volje prihvaćam, a razumije se sobom, da će moja žena biti kao kuma ubilježena.

— Dobro, ali taj čin moramo na sutra odgoditi, jer se to u prvom redu imade prijaviti domaćemu župniku na Pešćenici, koga bismo mogli i pozvati, da dodje k nama. A onda bismo mogli prizvati i g. Kuševića iz Čiste Mlake; on je i onako prijatelj naše kuće.

Kod toga ostalo. Milko pisao župniku, Monika Kuševiću, a domaće sluge ponesoše listove jedan na jednu, a drugi na drugu stranu.

Drugog dana, jošte prije desete ure, prispio je župnik iz Pešćenice, a za njim se doveze i vlastelin iz Čiste Mlake, Aurel Kušević.

Monika i Urša opremiše diete, a Milko u maloj sobi upriliči žrtvenik i priudesi sve, što je za sveti čin trebalo.

Urša digne diete sa kolievke, pa ga predade majci, koja se u nj zagleda pogledom neizmjerna čeznuća i ljubavi. I bilo je to krasno diete; obla, nješto podugoljasta lica imadjahu na sebi nješto angjeoskog, a bistre crne oči svjetlucahu mu očnicama kao dvie kriesnice, nad kojima se uzvile guste crne trepavice, dok mu je glava bila pokrivena rudeži vrane kose koja mu poput vienca zaokruživaše čelo. Majka ga izljubila i predala Gustavu u ruke, koji ga onako nježno i čuvstveno prihvati, kao da mu je odan neograničenom ljubavi.

Milko je upalio svieće, te sveti čin započeo, kraj koga svi s najvećom pobožnošću sudjelovahu. Kad je na koncu pružio goruću voštanicu kumu a ruke, uz rieči: Primi goruće svjetlo i neokaljanu čuvaj vjeru na krstu, čuvaj zakone božje, da kad dodje ženik na pir, možeš mu izaći na susret sa svim svetim u nebesko predvorje, da zaposjedneš život vječni i živiš u vieke viekova. Amen. Blagoslovi diete i okrenuvši se materi, reče joj tronuto:

— Sestro! Budi sretna uz ovaj zalog ljubavi i dobrote božje, kojim te u svom milosrdju obdario. Čuvaj i njeguj ovo najdragocjenije blago kao zjenicu oka svoga, pripravna za nj na svaku žrtvu, priegor i samozataju. Dao dobri Bog, da ti se diete razvija i na tielu i na duši, da napreduje u krieposti i znanju pred Bogom i pred ljudima, te tako ti bilo na utjehu, radost i život u sve dane tvoga vieka. Diete okrstili Mirkom.

Zatim joj kum progovorio:

— Velecienjena kumo! Danas ste me počastili povjerenjem, komu se ni u snu nisam nadao. Ja se tim povjerenjem ponosim i zadajem vam vjeru, da na taj

čas, dok sam živ, nikada ne ću zaboraviti i da ću obvezama prema vašemu djetetu, kako sam ih danas preuzeo, u koliko je do mene, točno i savjestno zadovoljavati, pak na posljedku ne želim drugo, no da se ispuni želja i vruća molitva vašeg g. brata nad novokrštenikom.

Monika je toplo stisnula ruku svomu nenadanomu kumu, pak okrenuvši se Milku, pane mu na grudi i zaplače.

— Ljubezna sestro, ne plači u tom svečanom trenutku — — — Ali plači — to su suze materina blaženstva; dao Bog da bude ko nebeska rosa, koja će oploditi mlado srce i dušu tvoga djeteta nebeskim plodom. Umiri se i gledaj vedra lica u budućnost, jer nadošlo što mu drago, ja ću biti uz tebe, ja ću te štititi i braniti, bude li ti trebalo moje obrane. Ja ću bditi i nad sinom tvojim. Ta od cielog roda dvoje nas je samo u životu, a sad nam se i ovaj treći angjelak pridružio. Sestro, ti mi možeš mirne duše vjerovati.

Monika nije ništa odvratila, ali je vrući bratinski zagrljaj i cjelov jasnije govorio, nego bi to mogla i najrječitija usta.

Prijatelj Aurel gledao je sa strane, te si rubcem otirao suze i prišapnuo: Oj Samuele, ti u istinu nisi vriedan, da imadeš takovu ženu i takove prijatelje.

Poslije krštenja gosti prosliedili u šetnji i razgovoru po bašči i voćnjaku, dok ih se nije pozvalo k objedu za ukusno priredjen stol. Objed je tekao kao obično; jela bijaše tečna, na domaću priugotovljena, napijalo se majci i novorodjenčetu, pak kumovima, ali svima je nešto sapinjalo srce i gušilo dobru volju, a to je bilo, što je manjkao onaj, koga se to sve u prvom redu ticalo, što ne bijaše oca medju njima. Monika je to dobro osjećala, pa je s toga za cielog objeda nije mogla ostaviti sjeta i nujnost.

Objed se je kraju primicao, gospodja već stala rediti šalice za crnu kavu, dok je Kušević stao pripoviedati neku pošalicu iz djačkog života, da su mu se Milko i Gustav upravo od srca smijali. A to bijaše uzrok, te su prečuli, da su na dvorište zakrenula kola i netko se dovezao. Isti evo sada i ne pokucavši na vrata bane u sobu.

Bio je to putnik zaprašen i uznojen. Gosti se lecnuli onako iznenadjeni naprasnim dolazkom, ali Monika prva se sabrala, te povikuula: „Samuele, dobro došao! Tako smo te željno očekivali i jedva dočekali. Evo ti prijatelja Gustava Milkovića i moga brata Milka“. Ali toga već i nije trebalo, jer si prijatelji padoše u zagrljaj, te upitaše za junačko zdravlje. Samek se sad primaknuo ženi, te joj poljubio ruku i čelo, pak dometnuo: Uztrpite se za časak, pak eto me opeta medju vas, dok si operem s lica prašinu i dok se presvučem.

Gospodja, da joj suprug ne bane u njezinu sobu, odvede ga u njegovu spavaću sobu, te mu priredi rublje, dok mu je sluga donio vode.

Samuel bio brzo gotov, te se povratio u družtvo. Monika je za toga pošla u svoju sobu, te sa kolievke dignula Mirka i doniela medju goste. Samuel razkolačio oči i obuzeo ga stid, jer je u jedan mah imao pred očima svu krivnju svoju.

— Dragi supruže, ja ne znam, jesi li mi i što si mi s puta donio, ali ja te na povratku darivam najdragocjenijim darom, kakovim može darivati žena svojega supruga, a to je diete moje — moj Mirko.

— I moje valjda, prošapta u šali Samuel.

— Da i tvoje, nevaljali mužu, samo gledaj, da mu budeš dobar i ljubeći otac. I tim riečima pruži mu diete, koje je već postajalo nemirno, te stalo plakati. Samuel ga primio, pogledao, poljubio u čelo, pak predao materi.

— Umiri ga, ne čuješ li, kako plače, a to je prvo, što mi se ne svidja.

Monika uzme diete, ali joj se čelo naoblačilo. Gustav pogleda Milka i oba kimnuše glavom, ali sreća, da svega toga nije Samek opazio.

— Ja sam ti predstavila g. Milkovića kao prijatelja, ali sam ti ga zaboravila predstaviti kao kuma tvoga djeteta; on ga je s krsta dignuo, a danas, ako i u tvom odsuću, slavili smo krstitke.

Samuel pogledao Gustava, pak mu pružio ruku: Hvala ti prijatelju, dosele štovao sam te kao prijatelja, a sada mi je tim draže, da te mogu kao kuma pozdraviti. Samuel sjedne za stol, natoči čašu i izpije u kumovo zdravlje. A na to stane pripoviedati svoje najnovije doživljaje, i to je imalo služiti izprikom, što se nije prije vratio kući.

— Iz Zagreba odveo me sa sobom Risović, uze pričati domaćina. Morao sam poći, da uredim imovne odnošaje, što su jošte iza smrti moga oca ostali neuredjeni, osobito glede Cerovice, pak da izravnam neke tražbine sa Risovićem. Tim sam potratio nekoliko neugodnih dana, ali hvala Bogu, sada su čisti računi — i ja sam se riešio one krvožedne pijavice. Kašnje zaokupio me u Jalkovcu Josipović i grof Erdedi, da podjem s njima u Peštu. Bilo mi žao, ali se ipak dadoh nagovoriti, a da pravo kažem nije mi ni žao, jer sam se tamo sastao sa njekoliko starih drugova, te sam u njihovu družtvu proveo više ugodnih časova. Ta na ladanju kod gospodarstva tako je jednolično i dosadno, da bi čovjek morao očajati, kad si ne bi znao naći izmjene. Erdedi i Josipović uvedoše me i u politička družtva, gdje sam imao prilike razgovarati sa prvim pokretačima magjarske misli. Govorio sam sa Košutom, Baćanijem, Andrašijem

i drugim vidjenijim osobama, dapače imao sam prilike, da dodjem u doticaj sa samim palatinom Stjepanom.

Svi su zlovoljni i ogorčeni na nas i na Ilirce; na nas, jer ne znamo toj panslavističkoj hidri zakrenuti vratom, na Ilirce, što su tako drzoviti, te se protive i samomu saboru i državnomu vieću, trujući i zavodeći neuk i neuputan seoski narod. Ali oni da će napeti žice, te učiniti s buntovnicima red. Gaja će uhvatiti, zatvoriti, pa možda i objesiti; onog starog ludova Janka Draškovića prognati. „Narodne Novine“ i „Danicu“ i cielu tiskarnu zatvoriti, a sjemeništno literarno društvo zabraniti, jer da se ondje najjače širi otrov medju mladeži. U mjesto Hallera da će u Zagreb poslati energična komisara, koji će htjeti i znati uzdržati red u zemlji. On da će uvesti u škole i urede magjarski jezik, jer to da je najčvršća karika, koja će držati u svezi sve dielove magjarske države. Mi smo im dakako povladjivali, a Josipović izrazio je nadu, da će sve to postići, bude li u njih samo volje i odrješitosti.

— Da, da, namršti se Kušević, oni bi sve to učinili, oni bi jednim potezom pera iz svoga globusa izbrisali i Rumunje i Slovake i Srbe, pak i nas Hrvate, samo to je sreća za nas, da nije Bog dao kozi dugoga repa.

Samek se nekako namrštio, pak će zlovoljno:

— Vi dakle pristajete uz onog Antikrsta Gaja, Vi šurujete s Ilircima?

— Ne, ne, moj prijatelju, Gaj može imati velikih zasluga, ali ja ga dobro i ne poznam, a još manje dielim njegove nazore. Moja politička vjeroizpoviest čista je i bistra, ja je nisam nikad pritajivao, ali to kažem, ako nas je itko kadar otudjiti Magjarima, to su Magjari sami i njihovi prerevni prijatelji u Hrvatskoj. Magjari imadu svoj cilj, za kojim idu; prosto im bilo, mi ih

ne smetamo. Mi ćemo im dapače biti na ruku, ne bude li na našu štetu. Ali da nas preliju u svoju državu, da nam narinu svoj jezik, da nam okrnje slobodu, to ne ide i ne će ići, pa ma se mi i oni na glavu stavili. Ali čemu da se o tom prepiremo, ti misliš mišlju Josipovićevom, a ja sudim i umujem svojom glavom. Ova gospoda ovdje pristaju uz ideje i nazore Gajeve i Draškovićeve, a ipak smo se ovdje svi sabrali kao prijatelji bez ikakovih političkih obzira. Ti ne uputi mene, ni ja tebe, a mi oba zajedno ne okrenusmo Milka i Gustava. Pa kako nam ti to umiješ gladko pripoviedati, pripoviedaj nam i o gospodarstvenim prilikama Ugarske; kako ljetina, kako vinogradi, kako šljive, to sve upliva i na naše proizvode, jer ćemo prema tomu znati odsjeći i odmjeriti cienu našim plodinama. A to je za nas važno, jer mi živimo o gospodarskoj privredi.

Domaćina, ako i nerado, sašao je i na ovo polje, te stao pripoviedati čudesa o obilju plodova, što ih je vidio u ovog ili onog vlastelinstva. Kušević je pomno slušao, akoprem je znao, da u svemu ne ima ni deseti dio istine.

U razgovoru dodje večer, prijatelji ostali kod večere, a kad je izišla mjesečina, Kušević i župnik Peščenički odvezli se kući, dok su Milko i Gustav prosliedili u razgovoru sa domaćinom do gluho doba noći, a zatim se i oni spremiše na počinak.

Samuel nagovarao šogora i kuma, ne bi li još koji dan probavili u Marinovcu, ali je njih preči posao vukao k domu, pa su se najsrdačnije oprostili sa domaćinom, a osobito sa domaćicom, te krenuli kući.

* * *

Čitavo se političko obzorje stalo mutiti. Magjaroni doduše podupirani iz Pešte, naprezali su sve sile, da se

održe na kormilu, ali im je svakim danom sve to više nestajalo uporišta u zemlji i narodu. Hrvatska rieč, hrvatska misao i knjiga prokrčila si je put i do plemstva, i do gradjanstva, te se hvatala i naroda. Gaj i drugovi zaokupili mladež i krasni spol, te se hrvatska rieč, hrvatska pjesma razliegala svuda, tako u gospodskim dvoranama, kao što i u čednim gradjanskim i seljačkim kućicama. U saboru čula se već domaća rieč, a u županijskim skupštinama grmili i budili narodnu sviest narodnom rieči: Vukotinović, Kukuljević i drugi. Doduše iz Pešte stavljale im se svakovrstne zapreke, ali se na njih nije nitko ni obazirao.

Josipović je propao sa svojim predlogom, da se prostomu plemstvu udieli sielo i glas u saboru, a ovaj je za zajednički sabor izabrao vatrene zatočnike hrvatskih prava: Ožegovića i Bužana,

Magjaroni rogoborili, kimali glavom, zalazili u Peštu, tražili od onuda lieka i pomoći, ali su slabo štogodj mogli dočekati.

Tako prošla godina 1846. i 1847., te osvanula i 1848. Prevratom u Francezkoj mjeseca veljače, kao da je bio znak i za Ugarsku, te i u njoj stane vrjeti na sve strane. Mnogi magjaroni, kojima se u Hrvatskoj činilo pretiesno, ostaviše domovinu i podjoše u Ugarsku, nadajući se, da će se odanle kao pobjednici slavodobitno vratiti kući.

I naš je Samuel, kao prije, tako i sada pristajao uz magjarsku struju, te ne mareći za obitelj, ne mareći za gospodarstvo, sliepo je tumarao za Josipovićem i Modićem, nadajući se uz njihovu pripomoć, da se dovine do kakova ugledna položaja. On je od dana na dan dobivao kojekakvih listova, koji su ga više bunili, nego sva politička komešanja.

U ožujku 1848. godine dobio je list iz Budima od jednog svoga nekadanjeg druga, koji je u magjarskoj vojsci važno mjesto zauzimao; on je taj list nebrojeno puta pročitao, no ne mogaše se odvažiti na odgovor. Prijatelj mu nudio mjesto kod magjarske vojske, stavlja mu u izgled najsjajniju budućnost, kako će se kao proslavljeni junak i vodja za kratko vrieme povratiti u domovinu, gdje ga na posljedku čeka i kakova odlična čast, pa možda čak velikožupanska. Prijatelj mu toga koješta napisao i nabajao, što je onako lakoumnog Mihanića posvema zbunilo i smelo. Da, ali za put, za pribjeg treba i novaca, treba i sredstava, a tih nije u Sameka bilo. Hoće li na put, treba mu da učini zajam, da proda, što se bude na Marinovcu prodati moglo. Samuelu lebdila i ta okolnost pred očima, da bi mu dobro mogli zaplieniti, ali to ga nije odviše smetalo, jer je znao, da će ono i onako prije ili kasnije na bubanj. Nesretniče, jednom će mu u noći glas saviesti: A žena i diete? — Jesi li čovjek?! I Samek uzdrhtao i probliedio, a plač Mirkov, što se čuo iz Monikine sobe, jošte ga jače potresao. Da podjem, reče, za sebe, tko zna, hoću li se ikada povratiti; da otidjem, možda ne ću nikada više ni žene ni sina vidjeti. Samek je plakao.

A da ostanem, koja korist ženi i sinu. Ovo, gdje smo, i onako nije naše, a da doživim tu sramotu, da me izbace iz kuće, da živim o tudjoj milosti — nikada, pa puklo, kud puklo, ja odilazim. Ustao je, zapalio svieću, sjeo k pisaćemu stolu, te drhtavom rukom napisao prijatelju, da će doći. Odlazak je naznačio nekako za početak travnja.

A Monika radila i gospodarila ko što i prije, samo što si je za osame prikraćivala vrieme njegovanjem maloga Mirka. On joj je bio cio sviet, a kad ga držala u

naramku, kad ga privijala grudima, nije toliko ni osjećala boli, što ju suprug sve više odnemaruje.

Negdje polovicom ožujka dobila je pismo od svoga upravitelja iz Lenovice, da dodje na neko vrieme onamo, i uredi neke odnošaje sa kmetovima i susjedima. Monika je rietko ostavljala Marinovac, a sad joj se po gotovo nije htjelo nikuda, jedno, jer joj se činilo vrieme neugodno za put, ne toliko za nju, koliko za diete, bez koga ne bi nikamo sama polazila, a drugo, jer se u Marinovcu otvorio posao, i u polju i u vinogradu, a bez nje, znala je, da će zapinjati.

Ali za čudo ovaj put ju nagovarao Samek, da ide, da je njezina prisutnost ondje upravo nuždna, a on da će kod kuće paziti, kako će poslovi ići u najboljem redu.

— Pak dobro, kad mora biti, poći ću. Ali ti pripazi i ne odilazi, jer u današnje vrieme družina nije sjegurna, a vremena su loša, troškovi sve veći, a mi moramo nastojati, da svake godine svežemo kraj s krajem.

Samuel se je ženinoj brizi gorko nasmijao, te pridodao: Da su sve žene ovakove, kao što si ti, gospodari bi se sasuli blagom.

— A imademo li ga mi previše, a ne znaš li, da nismo sami, tudier je i Mirko, na koga moramo misliti.

Samuel se zarumenio, a da mu žena ne vidi zabune, okrene se i podje u drugu sobu. Za dva dana bila je Monika na putu; sa sobom uzela Mirka i Uršu.

— Gledaj, da obaviš posao, što budeš bolje znala; razborita si žena, pa pazi, da te ne prevare. Dva tjedna ti ostavljam vremena, a za to vrieme dade se štošta urediti.

Monika se tako dugu dopustu začudila, jer se nadala, da će se i prije toga vremena vratiti kući.

Oproštaj bijaše hladan i ukočen, supruzi si pružili ruku, ali im one i nehotice uzdrhtale.

U Lenovici ne bijaše baš takova posla. Neki imućniji seljaci htjeli kupiti pustoseline i vinograde, kojih nije trebalo vlastelinstvu, pak je trebalo samo uglaviti cienu i sastaviti, te podpisati prodajne ugovore. Ali tomu je trebalo vremena, te prolazio dan za danom, te proteklo punih deset dana, dok se je posao kraju priveo. Kad je već mislila na povratak, pozvala ju k sebi stara prijateljica i drugarica od djetinstva iz Jalšovice. Taj joj poziv došao u nevrieme, ali da ne uvriedi prijateljice, nije ga mogla odkloniti. Stare prijateljice čavrljale i naklapale o doživljajima iz mladjih dana, zabavljale se uz dva tri gosta iz susjedstva te im tako prošao dan. Kad se mislila vratiti, naoblačilo se nebo, te stala lievati kiša. To ju je prinukalo, da prospava u Jalšovici, jer se bojala, da joj se Mirko ne nahladi. Ali bijaše to za nju neugodna noć, jer su ju svakojake slutnje mučile i uznemirivale. Kasno je usnula, a san ju izmučio. Sanjala je, da ju je, kad se šetala u vrtu, zmija ujela, a to je jošte neku važnost podavalo njezinim slutnjama. Drugi dan, akoprem ju prijateljica zaustavljala, krene u Lenovicu, tu odredi, što je još imala da uredi, pa zorom sliedećega dana krene u Marinovac. Pričinilo joj se, da je već mjesec dana od kuće. Srca joj se uhvatila neka neslućena tjeskoba, a sva je u tielu podrhtavala, kao da ju hvata groznica. Cieli dan nije ni truna okusila, a kad se pod večer bližila Marinovcu, bila je zažarena, spopala ju vrućica, te onemogne.

Vrata na dvorištu bijahu otvorena. Dvorištem šetala bezposlena služinčad, akoprem još ne bijaše sunce zapalo. Prvi dobrzao mali kudrov, te joj se stao laskati i ulagivati, zatim pristupi Matić, da joj pomogne saći

s kola, i da joj ponese stvari u dvor. Urša se razgledavala na okolo, sve joj se činilo čudnovato, neobično.

— A gdje je gospodin? upita sa strahom gospodja.

— Jučer se je nekamo odvezao. Evo vam ključ od sobe, a na gospodinovu stolu naći ćete list, što vam ga je ostavio.

— A nije li ništa poručio? zapita nadalje.

— Nije ništa. Gospodin je rekao, da ćete u listu sve naći, što vam treba znati.

Ubogoj ženi klecala koljena, slutila je nesreću, te se jedva, upirući se o rame Uršino, dovukla do sobe.

Prvi joj korak bijaše u suprugovu sobu, sa strahom pristupi k stolu, na kome je u istinu našla zapečaćen list, što je glasio na njezino ime.

Bacivši sa sebe šešir i kabanicu, dršćućom rukom pograbi list, razkine pečat, te stane prema prozoru da čita.

Draga ženo!

„Ja sam otišao, otišao daleko, kamo me čast i dužnost zove. Hoću li se ikada vratiti, ne mogu ti kazati, ali vratim li se, vratit ću se kao ugledan, velik gospodin, i ti ćeš biti velika gospodja. Nepostignem li to, Marinovac me nikada više viditi ne će“.

Moniki se smaglilo, zalomila rukama u skrajnom očaju, te zavapila: O Bože, čim sam te toliko uvriedila, što li sagrieših, da si me tako strašno kaznio! Ostavljena, sramotno ostavljena s nedužnim djetetom, koga ni jednom rieči ni spomenuo nije. O jadne mene bez muža, a još jadnije diete bez oca. To je previše.

Ona se sruši na divan, te je gorko zaridala. Urša ju sa strane gledala, pak stala plakati, akoprem nije shvaćala ni pojmila, što se tako strašna dogodilo. Pustila gospodaricu, da se odmori, te je gledala, da svuče diete, i da se pobrine za hranu, pa da ga stavi na po-

činak. S tim je bila brzo gotova, a maleni Mirko, umoran od puta, pošto se nahranio, rado se dao na počinak.

Urša upali svieću, jer je nastajala noć, pa sjedne do gospodje, motreći sućutnim okom svaki trzaj njezina lica. Na sebe je i zaboravila, akoprem nije cieli dan ništa okusila. Bliže polnoći Mirko se probudio, te stao plakati, na što se i majka prene iz sna.

— Bože, gdje sam, što se sa mnom zbilo? Je li istina ili san, ja ostavljena žena bez muža, diete bez oca! I uhvatila se za glavu, te si stane čupati vlasi. Urši je srce krvarilo, ali se sabrala i prikupila svu snagu, te prikleknuvši gospodji, prime ju za ruku, te joj progovori tako toplim, ali ujedno tako ozbiljnim glasom, da se na divanu osovila te oči uprla u nju.

— Draga ljubezna gospodarice, ja ne znam doduše, kakova Vas nesreća snašla, ali slutim, da je nešto strašna, jer Vas inače ne bi toliko shrvala. Ali bilo što mu drago, Vas nijedna nesreća ne ovlašćuje, da klonete duhom, jer Vi ne živite samo za sebe, Vam je Bog darovao i diete, za koje ste odgovorni pred Bogom i svietom. Slušajte ga, plače, diže nedužne ručice prema Vama, a vi pogibate i očajavate od boli, a toj boli i svoje diete žrtvujete. Pa da Vas sve ostavi, da ste osamljeni i ostavljeni, Bog Vas ne će ostaviti i zapustiti, dok se pokoravate njegovoj volji. Gospodjo, osviestite se, budite mati, koja živi, koja radi, koja ako treba i umire za svoj porod, pa ćete u takovu plemenitu pregnuću uviek naći ljudi, koji će biti uz Vas i s Vama.

Monika se uzpravila, ustala, pa prošavši rukom preko čela, uzvrati: Hvala ti na liepim i plemenitim riečima, što ti ih je sam Bog udahnuo. Imaš pravo; moj život, koliko je do mene, ne ima smisla, ali, ali, moj život ne pripada samo meni, on je vezan uz život

drugog bića, što ga je Bog mojoj brizi povjerio. Pak dobro, ja mu taj kukavni izmučeni život posvećujem, ma da ga u tu uzvišenu svrhu i morala žrtvovati, a ti ćeš me, draga Urša, u tom pomagati i podupirati. Hoćeš li?

— Hoću do posljednjeg časka moga života, dahne stara.

Monika podje u drugu sobu, gdje joj se već primirilo diete i opet slatko usnulo. Pritisnula mu vrući materinji cjelov na rumene ustnice, prekrižila ga i poklekla na klecalce pred slikom prečiste bogorodice, te joj u zaštitu preporučila sebe i diete.

Razpravila se i legla na počinak.

Kad je drugi dan ustala, osjetila je u sebi dovoljno snage, da se bori sa nezgodama života, koji joj se u dosta mračnoj slici prikazivao. Razgledala se po Marinovcu, pa na svoju nesreću opazi, da joj suprug za njezina odsuća sve razprodao, što se samo prodati moglo. U podrumu bilo vina do 200 vedara, ne ima ga više; u žitnici bilo pšenice kojih 300 vagana, ne ima je više; u staji bilo tovnih volova, krava, konja, svega je toga nestalo, ostale joj tek dvie i to najlošije krave, dva vola, dva konja, nekoliko svinja i ništa više. Monika se čudila, kako se je sve to moglo tako brzo razprodati i odpremiti. U gospodarstvu za sve ovo vrieme nije se ništa uradilo.

Žena obična kova klonula bi duhom i skrstila bi ruke, ali Monika se sabrala, te svom snagom pregnula, da radi, da gospodari, da barem donekle onu prazninu poravna. Sreća, što je sa Lenovice doniela nekoliko stotina, jer inače ne bi bila mogla najprešnije potrebe podmirivati. Pisala bratu da dodje, da ju svjetuje. Milko došao, dogovarao se sa sestrom, kako da u napredak udesi gospodarstvo, ali joj je sa bolnim čuvstvom na-

tuknuo, da je to tek početak borbe za život. Najgore da bi moglo tek nadoći. Milko se nije prevario.

Godina 1848. protekla, a da Monika o svom suprugu nije doznala ni crne ni biele. Naklapalo se, da su ga vidjeli na Dravi na čelu jednog honvedskog odjela. Neki stari slobodnjak, koji se ranjen od Mooza vratio, pripoviedao je, da ga je ondje vidio, no da je u boju pao. Al sve ovo ne bijaše istina. Istom poslije svršena rata, kad se Görgeyva vojska predala, doznala je podpunu žalostnu istinu, da joj je suprug na ranama u budimskoj bolnici umro. Uboga udovica proplakala, sve joj se uspomene prošlih godina stvarale pred očima, jedna za drugom. Gorko i bolno ju čuvstvo spopalo, kad je pogledala sina, koji svoga oca ni poznao nije. Ona se obuče u crno, u župnoj crkvi dade odslužiti zadušnice, pa se vruće pomolila Bogu, da bude blag i milostiv sudac duši njezinoga nesretnoga supruga.

Nije prošlo ni po godine, kad se prijavio Risović sa ogromnom tražbinom od 25.000 for., uknjiženom na posjed Marinovac. Ono posjeda, što mu ga je preostalo u varaždinskoj županiji, bijaše već prije zaposjeo, pa ga namah dalje preprodao. Monika se zgrozila nad visinom dugova svoga supruga, kojih ona ne mogaše podmiriti. Ali pošto je sud na temelju obveznica priznao te dugove izpravnim, to mu je dozvolio i pljenitbu i ovrhu. Marinovac bude prodan na javnoj dražbi i kupio ga opet Risović za 25.000 for. Kukavnoj udovici nije ostala ni probijena para. Ona je ostala sada vezana jedino na svoju baštinu, i kad si počela u Lenovici uredjivati, banu joj kao iz vedra neba grom sudbena pozivnica radi duga od 5000 for.

— Bože, zalamala je rukama uboga udovica, ta ja nisam nikada ni krajcare uzajmila od nikoga; a na mužev je dug prošla i onako sva njegova imovina.

Obaviesti brata, pa se oboje nadju na ročištu. Sud je i ovdje priznao dug, komu je hipotekom služila Lenovica, priznao ga pako, jer je na obveznici uz svoga supruga Samuela Mihanića bila podpisana i Monika kao vlastnica Lenovice.

— Bože, ta ja nisam ništa podpisala, niti sam ikad znala što za ove dugove.

— Ali podpis je vaš, evo gledajte na zadužnici.

Monika je probliedila, pak se za čas povukla s bratom na stranu, da se posavjetuju.

— Brate Milko, ne preostaje ti, no da spasiš svoju polovicu Lenovice, jer ja svoje ne mogu.

— Dakle si ipak i proti mome savjetu podpisivala obveznice?

— Nisam, brate, svjedok mi je Bog. Moj suprug krivotvorio je moje ime na obveznici, ali da to rečem pred sudom, što bi se vještačkim izvidom dalo i dokazati, ožigosala bih svoga muža sa zločinstvom proste prevare, okaljala bi još jače njegovo ime, a ljaga bi pala i na ime njegova sina, a toga ja ne ću nikada dozvoliti.

Monika prizna dug. Polovica Lenovice prodala se za 6000 for. Udovici ostala tisuća. Kasnije je istomu kupcu prodao i Milko svoju polovicu za 8000 for., a sav taj novac uložio je u štedionicu.

Kad se poslovi uredili, dugovi izplatili, reče jedne večeri Milko svojoj sestri:

— Draga sestro, kako sama vidiš, ti si obračunala s jednim dielom ili odsjekom svoga života. On je bio obilan borbom i kušnjom; iza njega ostalo ti je gorko razočaranje i neugodna uspomena. No prebaci preko njega koprenu zaboravi, a zadrži jedino osjećaj dužnosti, što ga imadeš kao majka prema sinu svome. Kad sam ti Mirka krstio, dao sam ti rieč, da ću te u

njegovu uzgoju podupirati i bditi nad njegovom budućnosti, a ja ću rieč održati, a da to uzmognem, ne preostaje ti drugo, no da podješ sa mnom. Župa moja nije bogata, ali uz vješto gospodarenje dati će se pristojno živjeti. Ti si se navikla od djetinstva štediti, razumjela si valjano voditi gospodarstvo, pa to čini i kod mene i mi ćemo uz pripomoć ono glavnice, što smo je u štedionicu uložili, moći i Mirka uzgojiti i naobraziti, da bude od njega danas sjutra valjan i čestit čovjek. Samo dao Bog, da u njem nad očevom naravi prevlada tvoja narav, a na to nam je svu brigu uložiti. Kaži mi, pristaješ li na moj predlog?

Monika nije namah odgovorila, ali joj se oči zalijale suzama od nutarnjeg ganuća i ljubavi k bratu, pa mu pane oko vrata i uzdahne.

— Zlati Milko, jedini moj brate, kako vidim, sve me u najvećoj biedi ostavilo, ali ti me nisi zaboravio, ti me nisi ostavio. Hvala ti od mene, a od Boga plaća, ja ću te sliediti, ja ću se pokoravati tvojim osnovama.

— Ne plači, sestro, već budi razborita i odlučna žena, kako si i dosad bila, pa znaj, da je onaj samo nesretan, koji je zaboravio Boga, a ne zna trpjeti ni pregarati.

Monika se preselila k bratu u Višnjevicu.

IV.

Na obronku milovidna gorja, što je poput vienca zaokružilo jedan dielak mile naše hrvatske domovine prema Štajerskoj, bjelasala se krasna crkva bl. dj. Marije, čiji se visoki i na vrhu šiljasti toranj, pokriven limom, svjetlucao na posljednjem žaru sunca, što je zapadalo. Tik crkve bio župnikov stan, pristao, ukusno gradjen, komu su prozori gledali u krasnu prodolicu, a ovom se vijugao srebropjeni potočić, provirući iz ka-

menita briega, te žuborio i šumio, praveći ovdje ondje malene slapove. U prizemlju župnikova dvorca bijaše s jedne strane prostrana soba za uredske župne poslove, gdje je župnik primao narod i s njim obćio, dok je na drugoj strani bila kuhinja i soba za služinčad. Gore nad prizemljem bijahu četiri sobe: soba za primanje gostiju, blagovaona, župnikova pisarna, što je ujedno služila za knjižnicu, a zatim soba za kapelana.

Ciela uredba župnikova stana bijaše ukusna i jednostavna. U sobama na stienama, na pokućstvu sve je bilo čisto kao ogledalo, a da nisi na svemu ovome ma ni trunka razsipnosti mogao opaziti. On je veći dio dana probavio ili u uredskoj sobi ili u svojoj pisarni i knjižnici, koja mu je bila najmilijim boravištem i pristaništem, gdje bi se tjelesno i duševno odmarao. Župnik se je zvao Milko Marušić, brat Monikin, a naš prijatelj i znanac iz predjašnjeg poglavlja.

Milko bijaše neobična, izvanredna pojava, s kakovima se u običnom životu rietko sastajemo. Bio je srednjeg stasa, mršav, suhonjav; tko ga je prvi put vidio, rekao bi, da boluje, ali tomu ne bijaše tako. Milko kakav je danas, a ima mu 45 godina, bio je i u mladenačkoj dobi prije dvadeset i pet godina, ali u slabom tielu živio je jak, kriepak duh, čvrsta volja i postojan značaj, kakovih malo nalaziš. Na povisokom čelu, na bliedu, nješto dugoljastu licu, opazio bi nabora, što ti je dalo naslućivati, da je već svašta neugodna morao pretrpjeti i doživjeti. Ali crne, već nešto upale oči bijahu još uviek živa vatra, vidni biljeg svježosti nutarnjeg života. Njegov pogled bijaše tako pronicav, kao da osjećaš, kako ti se u dušu uronio, te ti u njoj čita misli i osjećaje. Pa ako si bio kriv, ti si pred njegovim okom morao nikom poniknuti. Rieč mu bijaše zvonka, odrješita, umjerena i promišljena, ali ujedno blaga i

ljubežljiva, pa s početka naravna plahost morala je ustupiti povjerenju i počitanju. Tako bi te znala njegova rieč zanieti i osvojiti.

Milko od svoje volje, bez ičijeg nagovora i utjecaja, odabrao je zvanje svećeničko, te mu svom snagom svoga uvjerenja služio vjerno i savjestno. Zagovornika niti je tražio, niti ih je imao; bio je kapelanom deset godina, a sada već teče dvanaesta godina, što je župnikom višnjevačkim. I ovu župu nije dobio po preporuci, već po zasluzi, a možda i s toga, što se nije za nju odviše otimalo.

Dohodci mu bijahu čedni, prema potrebi strogo odmjereni, a to mu se u njegovu zvanju činilo posve dovoljnim. Župa njegova ne bijaše prevelika, a držala se na okupu; sva u tri četiri sela zbijena, a to mu bijaše po volji, jer je svojim dužnostima mogao tim točnije zadovoljiti. On je u svojoj župi poznavao svako čeljade u dušu, znao svaku pojedinu kuću u svim potankostima, ta on je svaku za vrieme svoga župnikovanja već po deset puta obišao. Nebijaše u njegovoj župi potrebe, za koju on ne bi znao, te joj bud činom bud savjetom pritekao u pomoć. U župi ne bijaše bolestnika, koga on ne bi za bolesti po više puta posjetio, te mu u pomanjkanju liečnika pružio pomoć.

Mladež, to bijaše zjenica njegova oka; u njezinu uzgoju bio je strog i neumoljiv. Što se moglo smjestiti u školu, uzelo se za školu, što se nije moglo uzeti u školu, to je moralo svake nedjelje, svakog blagdana u crkvu na kršćanski nauk, gdje bi on medju njima najmanje po dva sata probavio. S početka bijaše tomu zapreka, jer narod nenavikavši takovoj strogosti, nije slao djece na kršćanski nauk. Ali kad bi župnik prigodom zapisa takove nemarnjake odbio, i kad je vidio puk, da župnik ne popušta, prilagodio se njegovu zahtjevu.

Danas, dodješ li nedjeljom po podne u crkvu, naći ćeš na stotinu djece sakupljene oko župnika, gdje ih uči i puti, jači i kriepi u vjeri i krieposti. Župnik je narodu omilio, on ga je slušao kao oca i sliedio neograničenim povjerenjem.

Moramo primietiti, da je Milko bio muž svestrano naobražen. Sva savremena literatura talijanska, francezka i njemačka bila mu je poznata kao malo komu. Dakako u prvom ga redu zanimala bogoslovna književnost, pa filozofija i historija, a u potonje vrieme bavio se i proučavao prirodne znanosti. On je čitao i učio kršćanskoj vjeri neprijateljska djela kao Strausa, Renana, poznavao je protukršćanske filozofičke sustave: Kanta, Fihteja, Hegela itd., ali činio je on to, ne od taštine, već da mu posluži kao sredstvo za kršćanske ciljeve. Proti napasti nevjerstva bilo mu uztukom sveto pismo, Toma Akvinski, najnovija djela Jakova Balmesa, Augusta Nikolasa, Wisemena itd., a napokon strog uredan život i molitva.

Milko bijaše u svemu točan, te red, komu se za mlada u zavodu priučio, držao je i danas, a to je i od svih u svojoj kući zahtievao.

Uz taki rad i način života nije se mogao onom brigom posvećivati vanjskomu gospodarstvu, kakova se zahtieva, ako se hoće, da bude privreda odgovarala trudu i trošku. S toga mu je i gospodarstvo prvih godina zapinjalo i nije uspievalo. Ali sada, pošto se u njega nastanila sestra Monika, te joj on povjerio cjelokupno gospodarstvo, a u takovo se ona razumjela kao malo koji izučeni ekonom, tada je i u tom pogledu išlo na bolje.

Bilo je već blizu dvanaest godina, što se Monika s Mirkom, rekao bih, udomila u Višnjevcu. Uz svoj zvanični rad Milko je posvećivao svu brigu uzgoju svoga

nećaka, te nastojao, kako bi se u skladu duševno i tjelesno razvijao. Pazio mu na naravna nagnuća, te gledao od njega odstraniti sve, što bi ga moglo zavesti na stranputice. Prvu obuku primio je u školi višnjevačkoj, gdje je Milko gledao, da upodpuni ono, na što nije mogao dospjeti učitelj. Kad je svršio početnu nauku, mislilo se izprva pridržat ga kod kuće, gdje bi ga Milko sam pripravljao za gimnazijske nauke. Ali ta se osnova morala napustiti, pošto je uvidio, da mu zvanje i ine okolnosti ne dozvoljavaju toliko vremena, koliko bi ga za takovu pripravu trebalo. Milko mu nadje stan u Zagrebu, gdje ga što toplije preporuči i gospodaru i učiteljima, da na nj pripaze. Majka ga sama u Zagreb izpratila, te ga ondje uz sto vrućih opomena sa suzama u očima ostavila. Mirko je imao vanredne sposobnosti, te je na nižoj gimnaziji prolazio iz razreda u razred s odličnim uspjehom. U višoj gimnaziji počeo se spoticati, te spao u srednju vrst djaka, koji su onako u naucima na površini plivali, samo da se ne utope. Milka je to zabrinulo, jer je znao, da bi se Mirko uz svoje sposobnosti mogao na svom mjestu uzdržati, a kad to nije, mora da je znak, kako je u revnosti popustio i kako mu se druge osnove vrzu glavom.

Polazio često u Zagreb, propitkivao se u gospodara i učitelja, pa čuo što šta, što ga u velike zbunilo i uznemirilo. Mirko je bio već u osmom razredu, a učitelji su rekli, ne bude li svojski prionuo uz knjigu, da će propasti.

Jednog večera, vrativši se Milko iz Zagreba, nadje kod kuće Gustava, kuma Mirkova, koji mu bijaše došao u posjete, ali se i on začudio, kad je opazio smrknuto lice Milkovo i mal ne vlažne oči. Milko je htio da

sakrije zabunu, ali bijaše prekasno, jer su ju Monika i Gustav opazili.

— Prijatelju, nekako mi neobično izgledaš; što se to s tobom dogodilo, valjda nije nikakova nesreća? progovori Gustav, pružajući ruku prijatelju.

Milku se bilo težko svladati, u toliko ga je prevladala bol, pak je s toga, uzdahnuvši, odvratio:

— Dobro mi došao, dragi prijatelju, i došao si na vrieme, kao da sam te uročio. Razgovarat ćemo u ozbiljno vrieme o ozbiljnoj stvari. Ne dao samo Bog, da bude prekasno. Ali o tom ćemo kašnje, poslije večere, požuri se samo, prijatelj nam je možda gladan.

Monika odbrzala u kuhinju, da dogotovi večeru, dok se Milko razpremio i šetao s prijateljem po sobi. Milku se nije htjelo zapodjeti razgovora, a Gustavu se kao zavezao jezik.

— No što si nova doznao u Zagrebu? Stvari se, kako čitam, okrenule na bolje. Koronini pao, Konrad otišao, a Šokčević sazvao bansku konferenciju. Je li za ovu promjenu trebalo tek solferinske katastrofe? Ona se mogla prištediti, a narodi bi bili mnogo sretniji i zadovoljniji, da su austrijski državnici imali više razbora, političke uvidjavnosti i čuvstva pravednosti.

— Dakako, nehajno će Milko, u nas nema mnogo toga, a napose čuvstva pravednosti prema narodnostima. I ako ima takova čuvstva, ono dolazi prekasno, na vrieme, da ustupa zatim mjesto — drugoj nepravdi. No ova je bolest minula; hoće li joj carevinsko vieće naći uspješna lieka za buduće; hoće li banska konferencija znati i htjeti izcrpiti korist ovog momenta, koji joj se pružio, ne znam, ali za sada možemo biti zadovoljni, jer je barem germanizaciji u nas za uviek odzvonilo.

Milku nebijaše s voljom, što ga je Gustav navrnuo svojim govorom na političko polje, pak mu je s toga

bilo upravo drago, što je nadošla Monika, te ih pozvala k večeri.

Za prostrt stol sjelo njih troje, Gustav, Milko i Monika, ali se vidjelo, da nikomu ne ide u slast, a uboga Monika, gledajući brata, stala je drhtati i bliediti.

— Govorit ćemo o Mirku, započe Milko, odrinuvši tanjur na stranu. Njegova je sudbina uzko spojena sa sudbinom moje sestre, a mi smo za nj preuzeli jamstvo, u vrieme, kad smo ga podigli s krsta, a ja se bojim, da je u nas slabo jamstvo i da ćemo mi svojoj obvezi težko zadovoljiti.

— Bože, što se dogodilo s Mirkom? uzdahnu majka.

— Mirko je na zlu putu, on je skrenuo stranputicom, nadošlo je ono ili bojim se, da će nadoći, česa sam se uviek plašio.

— Za Boga, što je takova? upane u rieč Monika i Gustav.

— Mirko je pošao očevom stazom, gorko će i ukočeno Milko.

Oboje razkolačiše oči, i uprieše ih u Milka, kao da pitaju za razjašnjenje.

— Da, Mirko je pošao očevim tragom, odnemario knjigu i nauku, dao se na pustolovine, skitajući se ulicama, zurkajući po prozorima i uhodéći tragove mladim djevojkama, a tako mu radio i otac.

— Prijatelju, hoće Gustav, sileći se na šalu, ti si uviek onaj stari strogi puritanac, koji bi želio, da svi ljudi idu oborene glave, poniknutih očiju, pak da sav svoj viek provedu u prašini knjiga. Ali Mirko je mladić živ, vatren, pa mu je život i kretnja nešto slobodnija, nego li bi ti želio. Tebi su nabajali učitelji, a mašta ti je sve ovo prikazala u crnijoj slici, nego li je u istinu. I mi smo bili ovakovi; koliko li me puta nije izgrdio otac radi ovoga ili onoga, radi lienosti i nemarnosti,

jer sam jednoč u logici dobio čak drugi red, jer sam pravio stihove Nesti Oršićevoj, i bog zna sve što ne. Ali to je bilo, pa prošlo; ja sam svršio filozofiju, izučio prava, pak sam danas čovjek na mjestu, a Nesta je moja žena. Tako će ti biti i s Mirkom; mladenačke će mu se ludorije izpušiti, i on će navrnuti opet na pravu kolotečinu. Samo se ne treba prije vremena uzrujavati.

Moniki je na te rieči odlanulo, ali Milku se iznovice namrštilo čelo, kad je prosliedio:

— Ti bi rado, da zavaraš sebe, a nas da utješiš. Kako vidim, kod sestre si uspio, ali ja ne bih bio razborit čovjek, kad bi me takovi razlozi mogli umiriti. Vi jošte neznate svega, pak zašto da vam tajim istinu? Mirko je gotov izgrednik, jer gdje je kakav prkos, gungula, Mirko joj je na čelu, te je već skoro došlo do toga, da su ga iz gimnazije htjeli odpraviti.

— To je bilo valjda radi toga, što je s gimnazije pomagao skidati orlove. No bogme, da sam bio na njegovu mjestu, i ja bih tako uradio.

Milko kao da je to prečuo, te nastavi:

— Mirko se dao na razsipnost, polazi razne sastanke, zalazi u krčme, a jer mu mi u tu svrhu ne dajemo novaca, on si pomaže na svoj način, prodaje knjige, zalaže stvari, što ih je od nas na poklon dobio. Ja sam mu pokupovao sve, a ma sve, česa mu baš nije neobhodno nuždno trebalo, a sada, kad sam bio u Zagrebu u njegovu stanu, nigdje ništa, do nekoliko bilježnica i škarteka i to od njegovih saučenika; od ovuda on uči, od ovuda se pripravlja za izpit zrelosti! „Gdje su ti knjige, gdje su ti rječnici?“ upitah strogo. „Uzajmio sam ih drugovima“, odgovori smeteno. Slagao je, jer je on sve te knjige razprodao. Lane, na imendan njegov, poklonila mu majka uru s lancem. Ne bijaše puno vriedna, ali je bila obiteljska uspomena.

Danas je više ne ima, prodao ju je. Moj prijatelju! Ovo sve ne izgleda onako bezazleno, kako ti misliš; jer kad ne bude što prodavati i zalagati, što će onda? Mene već unapried kod same pomisli groza hvata. Padne li na izpitu zrelosti, što će onda? Otac mu je imao nešto, da raztepe, a on ne ima ničesa, — a da se dade na hrdjav nevaljao zanat, volio bih, da me i nije, nego da i to doživim.

Milko je prestao. Monika si pregačom zastrla lica, te je plakala, a Gustav se okamenio.

— A što si ti na to sve uradio?

— Što sam uradio? I psovao sam ga i ozbiljno opomenuo, da se mani čorava posla, pak sam mu se zaprietio, da mi na oči i ne dolazi više, ako bude propao. Mirko se snuždio, u oku sam mu i suzu opazio, te je obrekao, da će uprieti svim silama, ako i ne izadje bog zna kako sjajno, da barem prepliva.

— Odviše je, odviše, dahnu Gustav, tomu se nisam nadao od svoga kumčeta. Ta kako je prvih godina bio dobar, umiljat, poslušan, a danas? No, no Milko, za to ne treba klonuti duhom, jošte će sve izaći na dobro.

— Dao Bog! Ali ja ne shvaćam, kako se tako daleko mogao zaboraviti. Ta kod nas u kući nikada nije ništa čuo, što bi ga moglo smutiti, ja nisam nikada propuštao prilike, da ga naučim i uputim na dobro; a kuća, gdje sam ga smjestio, čestita je i uredna. Skoro bih rekao, da imadu pravo naučnjaci, koji tvrde, da mane i strasti roditelja prelaze po krvi i na njihovu djecu. Doista kobna i žalostna baština. Na meni ne ima krivnje, ali mogao sam i ja drugčije udesiti; morao sam ga dati u zavod, da se priuči redu i radu, i tuj bi on pod strogim nadzorom morao napredovati. Ali Bože moj, i to sam pokušao, tražio sam mjesto ovdje ondje i za plaću, ali su me svagdje odbili, a to može-

biti jedino za to, što je to tražio njima tako zazorni Milko Marušić! Ovdje mogla bi biti neka krivnja i na sestri.

Monika stane opet plakati.

— Milko, bora ti, ne budi u svojoj boli prema sestri nepravedan, ta ne vidiš li, da će svisnuti od boli! korio ga prijatelj.

— Ja ne ću da budem nepravedan, i ja je ne korim, ali medju nama, istini za volju moram iztaknuti, što je istina. Monika je svoga sina od prvog početka razmazila, ona mu svakoj voljici zadovoljila, ona mu svakom hiru popuštala, a tako se ne bi bilo smjelo s Mirkom postupati. Mirko je morao imati najljepšu odjeću, Mirko je morao biti nacifran, kao da je za salone i gospodske dvorove odhranjivan, a kad bih se ja tomu suprotivio, tudier bi molbe i suze materine priticale u pomoć i Mirkova se želja morala izpuniti. O to je veliko zlo. Mirko nje znao zatajiti sama sebe, nije znao svoje želje pregarati, nije naučio, da imade i neka viša volja nad njegovom, kojoj se valja pokoravati. Draga sestro, ne budi ti žao, što sam to spomenuo, ali sam spomenuo, da u sličnu pogrješku u buduće ne upadneš. Mi ćemo morati drugačije, nešto strože, samo ne dao dobri Bog, da bi bilo prekasno.

I Milko sklopi ruke, digne oči, te uzdahne: Bože! Ne tražim ništa za sebe, ali jedino te molim, ne daj mi umrieti, ne daj mi zatisnuti izmučene oči, dok ne vidim Mirka na putu krieposti sretna i zadovoljna. Uronivši duboko u misli, nutarnji mu glas šaptao: Ne boj se, Bog će ti tu milost udieliti.

Poslije večere Monika ustane, razpremi stol i uredi sobu za kuma i prijatelja, a za toga je nastojao Gustav, da skrene govor na političko polje, akoprem je opažao, da bi mu se Milko rado uklonio.

— Tko bi ikad pomislio bio, da će se u nas u tako kratkom razdoblju sbiti tolike i takove promjene, gdje se tako rekući iz jedne skrajnosti u drugu prolazilo, a da se ni kulturni, ni socijalni, a ni politički odnošaji ne mogahu ustaliti.

— Prijatelju, preuze Milko, to ti je sudbina malenih naroda, koji su bud svojom, bud tudjom krivnjom izgubili svoju samostalnost, te bili vezani na susjedne jače i žilavije narode. Ja bih rekao, da se naš narod pod nesretnom zviezdom rodio, te ako je i osnovao nezavisnu, samostalnu državu i uzvisio ju do ugleda i veličine, nije ju ipak znao na toj visini uzdržati. Zavist i nesloga domaćih sinova, to je ona crna nit, što se provlači cielom poviesti našega naroda, pa sve do danas. Istina, narod je branio svoja prava; narod je gledao da i u savezu s Magjari sačuva svoj samostalni položaj, ali on nije shvaćao, nije razumio, ili su ga strasti zavodile, nije uvidio, da bez složne sile ne ima uspjeha u borbi sa jačim i slavohlepnijim narodom. Ta hrvatska je ruka rinula nož u prsa posljednjega zatočnika hrvatske slobode! U težkoj borbi proti samovolji tudjinaca, za Anžuvinaca, ne bijahu li braća Hrvati, biskup Pavao i ban Ivan žrtva domaćeg razdora i nesloge?! Za Ferdinanda i Zapolje, kad no naši predji na Cetinskom saboru izabraše Habsburgovca Ferdinanda kraljem, ne bijaše li veliki dio hrvatskoga plemstva u protivnom logoru, boreći se pod Zapoljinom zastavom?! Pak na zatoru najplemenitijih obitelji hrvatskih, Zrinskih i Frankopana, nije li se okrvavila i hrvatska ruka, pripomažući njihovim neprijateljima?! Pak evo i u novije doba narodnog prosnutka, gdje se i Hrvatska narodnim duhom stala osviešćivati; tko joj je stavljao najveće zapreke? Domaći sinovi! Narodna je sviest pobiedila, Hrvatska je s Magjarima prekinula, i već je vesela budnica na-

vieštala zoru konačnog preporoda; narod je pregorio ogromne žrtve — ta pobjede se ne teku bez ovih — pa ipak jošte se rane niesu izcielile, jošte se prolivena krv nije osušila i već se na sve zaboravilo Iza zore, prije nego bi se u dan prometnula, već je nastala crna neprozirna tama. Doduše Magjarska je prevlast slomljena, ali ju je izmienila samovolja njemačka. A što da ti o tom spominjem. Ono rodoljuba, što je preostalo, povuklo se u zabit i zaborav, dok je veći dio, prilagodivši se okolnostima, segnuo za službama, te stao pripomagati odnarodjivanju zemlje i naroda. U kulturnom je pogledu nastalo neko mrtvilo, pjesma je umuknula, a ono nekoliko izvornih članaka i pripoviesti, što su ugledale sviet u „Nevenu“ i „Dragoljubu“, bijaše mršava privreda na literarnom polju. Srednja nam se učilišta ponjemčila, u mladeži je nestalo većim dielom zanosa i višeg poleta. Sve je to gledalo, da se ulaska mogućnicima, kako bi danas sutra ugrabili koricu hljeba kao milostinju na domaćem ognjištu!

Pa evo, ovakovo je stanje u kukavnoj ovoj zemlji potrajalo punih deset godina, a to je bilo dovoljno, da se mnogim nekoć zanesenim zatočnicima narodnog preporoda slome krila, skrši snaga i uguši volja za svaki dalnji rad i napredak. Kad sam se jednoć desio u Zagrebu, te prošao u gornji grad, opazio sam za zimske tamne večeri slaba čovuljka oskudno odjevena, gdje se vere tamnom ulicom sa guslama u ruci. Na plahu koraku i drhtavu licu opazio bi u prvi mah, da se bori s oskudicom. Kraj mene prošao znanac, kapelan svetoga Marka, te me zapitao: Poznaš li toga čovjeka? To ti je Vatroslav Lisinski, slavljeni glazbenik i umjetnik, stvoritelj prve hrvatske opere, komu se pljeskalo i klicalo s najvećim oduševljenjem u sjajno razsvietljenom kazalištu, koga su obsipali cviećem i viencima kao ka-

kova pobjednika. A danas nakon 7, 8 godina svatko mu se ugiblje, nitko ga ne susreće prijateljstvom i sućuti, danas je osudjen, da si napornim poučavanjem u muzici zasluži dnevno po nekoliko krajcara, da ne umre od gladi!

„Bolno i žalostno!“ uzdahnuh.

Ja bih rekao, nadodao je prijatelj, jer da se slučajno rodio u drugoj zemlji, medju drugim narodom, on bi i danas živio u slavi i sreći, radeći jedino za svoju umjetnost.

Dok mi to prijatelj onako u hitnji dobacio, nestalo je našeg glazbenika u veži neke starodavne kuće u Mesničkoj ulici, gdje je poučavao djecu nekog višeg činovnika za cigla 4 for. na mjesec.

— Da, da, imaš pravo, kad se tužiš na ona vremena, preuze Gustav, komu se suza caklila na oku, ali se tješi, da su vremena ona prošla u nepovrat, a sad da nam sviće nova doba, gdje ćemo moći nastaviti i nadovezati svoj rad na god. 1848.

— Ali da je taj preokret nastao, opet će Milko, trebalo je grmljavine Solferinskih topova, na kojoj se naoblačeno obzorje naše monarkije opet barem donekle razvedrilo. Da se skrši gvozdeni obruč, koji je sapinjao slobodu naroda monarkije, trebalo je ogromnih žrtava u novcu i krvi, koje bi se inače mogle u korist i napredak naroda upotrebiti. Ali neka bude, kad je tako moralo biti. Solferinska katastrofa rodila je listopadsku diplomu, kojom se vraćaju narodima njihova starodavna ustavna prava. No žalibože, što ni ta stečevina nije ostala neokrnjena, jer već veljački tako zvani Šmerlingov patent znatno je suzio prava listopadske diplome, žalostan dokaz, da se austrijski državnici ne mogahu sprijateljiti s mišlju, da ono, što jednom rukom daju, drugom ne uzimlju, jer to radja bojazan, da se iskreno

ne misli. Milko ustane, prodje sobom gore dolje, uzme čibuk, napuni ga i zapali, pa se spusti na divan. Časak mislio, dok mu se nekoliko kolutića dima uzvilo u vis, pak nastavi:

— Banska je konferencija utrla put novoj dobi, u njoj se našli ljudi zreli, razboriti, koji su svaku promislili i promozgali prije, nego li su došli do zaključka. Ona je stvorila izborni red, na osnovu kojeg sastao se sabor, pak kako su izbori bili slobodni, to ne ima ni najmanje sumnje, da on ne bi bio izraz prave i nepomućene narodne volje. Saborom je zavladalo uvjerenje, da je dogadjajima god. 1848. svaka sveza s Ugarskom prekinuta i Hrvatska da stoji razriešenih ruku, te joj je prosto, da upriliči svoj odnošaj i prema Ugarskoj i prema Njemačkoj.

Gustav je skimao glavom pak dometnuo:

— Ja se vrlo bojim, da je to jednodušno mnienje cieloga sabora, a sve se bojim, da će se tomu Magjari iz svih siła opirati.

— Imaš donekle pravo, jer sabor, ako je u svojoj većini narodan, ipak imade gdješto predožujske primjese, a gdješto Bahovske ili germanske ambicije. Ima ih takodjer starih magjarona, ali ovi se ne usudjuju sa svojim nazorima na javu, no svakako zagovaraju što užu uniju s Magjarima na obranu zajedničkog ustava. Ovima ide u prilog desetgodišnje iskustvo Bahovskog strahovanja, a ovaj da se nikada više ne pojavi, da je najbolji uztuk savez s Ugarskom. Druga, isto tako malena frakcija, naginje Beču i ne žaca se rajhsrata, a to s toga, što bi ondje u savezu sa zastupnicima slavenskih plemena monarkije uviek sačinjavali većinu, pak time i samoj monarkiji dali slavensko lice.

— Kojoj ti voliš od ovih frakcija? upita naglo Gustav.

— Ni jednoj. Mi, to jest prava narodna stranka, imademo stalan program i točno opredieljen cilj. Znajući, koliko smo Niemcima, koliko opet Magjarima po ćudi — ne volimo ni jednomu ni drugomu, te kad bi na našu bilo, mi bismo voljeli za sebe. Ali kad tako nije, mi ne marimo dogovarati s Magjarima o budućem našem odnošaju, no mi i sâm ovaj dogovor vežemo o neke uvjete, bez kojih ne može biti ni govora o zbliženju. Želimo, da Magjari priznadu, da je svaka sveza izmedju njih i nas god. 1848. prestala. Želimo, da priznadu našu teritorijalnu cjelokupnost, kamo spada i Rieka. Želimo, da priznadu, da smo im u svemu jednaki i ravnopravni.

— Vrlo oprezno i mudro! upadne Gustav, ali se bojim: odviše tražite. Magjari vam ne će toga nikada priznati.

— Tim bolje, nastavi Milko, barem smo na čistu, što nam valja držati do njihova prijateljstva. Ali ja ti kažem, Magjari će sve priznati, dapače to je već njihov vodja u osnovi adrese priznao. Ne privole li Magjari, budi uvjeren, da će biti jedino krivnja naša, ili, da bolje kažem, krivnja će biti naših magjarona.

— A bojiš li se, da bi oni mogli ikada doći na površinu, do vlasti i upliva?

— U normalnim odnošajima, t. j. budu li tekle stvari naravnim tokom, budu li izbori slobodni, kao što su do sada bili, magjarona će nestati, unioniste ili će se stopiti s našom strankom, ili se povući u zakutak, gdje ne bude za njih nitko pitao. No nadodju li izvanredne okolnosti, te se Magjari dovinu upliva na dvoru, mi bismo tada jednog dana mogli dobiti vladu skroz protivnu našim težnjama, koja će sav upliv i vlast upotrebiti, da stvori sabor sebi poćudan, a taj bi sastojao većinom bud od starih, bud od novih magjarona, a ja

se vrlo bojim, da bi u našega naroda bilo dovoljno snage, da odoli napasti. I tada......

Milko se nije usudio doreći.

— No to mi se ipak čini nevjerojatnim, jer Austrija zazire od Magjara i ona će si i dva i tri put prije dobro promisliti, nego li se povjeri narodu, koji joj je radio o glavi.

— A da bude konačna pobjeda na našoj strani, kako si ti predstavljaš budućnost Hrvatske?

Milkovo se lice razvedrilo, a oči zasjale neobičnim žarom, dok je svojim čuvstvima dao proročanskim zanosom živa odražaja.

— Ja si tada predstavljam Hrvatsku kao duboko izkušanu majku na priestolju, gdje prikuplja oko sebe razštrkanu djecu, te ju miluje, privijajući ju na tople materine grudi, gdje ih tješi i sokoli novim svježim životom, gdje uzbudjuje u njima sve gradjanske i ćudoredne vrline, gdje im usadjuje u čuvstvo prava i dužnosti, ljubavi i vjernosti prema rodu i domu, prema kralju i vladaru svomu kao čuvaru njegovih stečevina. Hrvatska morala bi biti svoja i slobodna — cjelokupna i nezavisna, ravnopravna drugarica svojoj saveznici, s kojom bi imala tek toliko dodirnih točaka i posala, koliko to neobhodno zahtieva zajednički interes Ugarske, Hrvatske i monarkije. O, tada bi Hrvatska mislila svojom mišlju, živjela bi svojim životom, branila bi svoje, a štovala tudje. Mi bismo u njoj stvorili kulturne zavode, pronašli bi sredstva materijalnomu i moralnomu razvitku naroda. Mi bismo mirne duše i bez bojazni posvetili sve svoje sile do sada dosta zanemarenomu puku, da ga uzgojimo i osovimo na vlastite noge; da ga uzdignemo do moralne visine, s koje će moći s ponosom prozirati na druge prosvietljene narode, kojima je svedjer dosele bio neuk i varvarin. Jest, mi bismo

uprli svu snagu, da ga učinimo sretnim i zadovoljnim na čvrstoj podlozi Bogom objavljene vjere, koja sve narode smatra ravnopravnima i pred Bogom jednakima. O, ta je misao tako krasna, uzvišena, da volim ovdje prestati, nego da ju za časak okaljam primjesom zlokobne slutnje u njezinu izvedivost.

— Prijatelju, da kucnemo u sreću i procvat mile nam hrvatske domovine!

Milko je natočio čaše sebi i prijatelju, te se kucnuše i do kapi izprazniše. Kazalo na uri pokazivalo, kako je vrieme odmaklo, te prijatelji, zaželivši si laku noć, podjoše na počinak. Na uri je izbilo jedanaest sati.

V.

Nedaleko Višnjevice, s istočne strane, nešto niže prema jugu, na podnožju Kosovice bijaše krasan ubav dvorac Kosovica, nekoč sielo grofova Patačića, a danas vlastničtvo baruna Konrada Vešelenya. Kosovica je iznovice gradjena poslije godine 1850. po novom slogu i ukusu, odavajući u gospodara i graditelja fin ukus i estetski smisao. Pročelje je grada bilo okrenuto prema jugu, odkale se pružao krasan vidik na široku ravnicu obrubljenu bregovima i brežuljcima, po kojima se bjelasaku milovidni dvorci tamošnje vlastele, pak crkve i kapelice, većinom podignute na visočinama. Do grada, s istočne strane, vodio je drvored mladih, tek prek nekoliko godina zasadjenih jablana, dok je oveći prostor pred gradom zapremao krasan perivoj sa svakovrstnim domaćim i inostranim drvećem, što su podavala ljeti krasnu hladovinu, gdje su ptice pjevice našle ugodno boravište i plandovalište, tako te bi proljećem cieli okoliš zamnievao veselim cvrkutanjem i pjevanjem ovog malog pernatog svieta. U sredini bijaše malen vodoskok, okružen kamenom obloženom nakapnicom, u kojoj se bacahu

malene ribice, sunčajući se na jutarnjem suncu. Okolo vodoskoka bile su razmještene gredice svakovrstna cvieća, koje oko sebe razprostirahu preugodan miris, a ovdje ondje ponamještene klupe i sjedala mamila su prolaznika na odmor i počinak.

Za gradom na zapadnoj strani bile su zidane prostrane gospodarske zgrade, žitnice, staje, štaglji i sve, što je gospodarstvu spadalo. Žitnica bijaše svake jeseni obično puna krcata, a staje obilovale svake vrsti blagom, volovima, kravama i konjima. Dokle ti oko dopiralo, prostirala se liepo uredjena polja i livade vlastelinstva kosovičkog, tudier ne bi ni pedalj zemlje našao neobradjen na ugaru, sve je to znao marljiv i vješt gospodar u svoju upotrebiti. Gospodarstvo je na Kosovici bilo uzorno, te je služilo primjerom narodu i okolišnomu vlastelinstvu. Na sjevernoj strani prema Višnjevici protegnula se bujna šuma, koju je sredinom prosjecao krasno uredjen sitnim šljunkom pošljunčen puteljak, što no jo ujedno služio Kosovčanima za prolaz do crkve u Višnjevici.

Vešelenji, kao što već ime kaže, pripadao je porieklom onomu narodu, koji je već mnogo i mnogo velikih muževa dao Ugarskoj, koji ipak svomu narodu, iz koga su nikli, nisu ništa privriedili. Obiteljska mu kolievka bila trenčinska županija a zvala se izvorno Veseli, no već Konradov djed pomagjario si ime u njemu mnogo zvučniji i miliji Vešelenji. Konradov je otac služio za konstitucije kao podžupan u jednoj Ugarskoj županiji, dok mu je sin učio vojničke nauke, te već kao mladić od 20 godina postao poručnikom u Golnerovoj pukovniji, koja je na neko vrieme prije godine 1848 bila u Zagrebu smještena. Tudier se spoznao sa mladom dražestnom Elvirom, kćerkom bogatog i uglednog odvjetnika Lukinića, te ju oženio. Vojnički mu život nije

prijao, pak ga i napustio, kupivši Kosovicu, gdje se je izključivo posvetio gospodarstvu, ne uplićući se u politička trvenja i borbe, što se u ono vrieme bijahu razmahale, tako u Hrvatskoj kao što i u Ugarskoj, što su mu Magjaroni, kao rodjenomu Magjaru u velike zamjerali, zašto ipak mladoga Konrada nije ni malo boljela glava.

Kao Magjar ponosio se tim imenom. Kod državnog prevrata, ako i nije sudjelovao, pratio ga ipak živom simpatijom. Divio se rodoljublju Košutovu, Andrasyjevu, Baćanijevu i drugih pokretača narodne državne misli, akoprem se nije slagao s njihovim nazorima o narodnostima. Smatrajući Ugarsku jedinstvenom državom, držao je, da svi njezini članovi, bili ma koje narodnosti, budu ugarski državljani, ali je mislio i bio u duši uvjeren, da snaga i moć države ne stoji u odnarodjivanju narodnosti, već u ljubavi i uvjerenju, da su u jakoj državi i njihova narodnost, njihov jezik, njihovi običaji osjegurani.

— U prevelikoj revnosti Košut će sa svojim drugovima baciti u narod goruću zublju prevrata, a time uzpiriti gradjanski rat, u kojem će se i najplemenitije težnje razbiti; tako mišljaše i govoraše Konrad, i nije se prevario.

Akoprem se osjećao Magjarom, ljubio je i Hrvatsku kao svoju drugu domovinu i nije se mogao sprijateljiti s mišlju, da je godinom 1848 svaki savez sa Ugarskom prekinut, jer je držao, da su osamstogodišnje tradicionalne uspomene jače od časovita nesporazumka, što ga je proizveo šovinizam magjarskih državnika. Hrvatska je samostalna, Ugarskoj ravnopravna kraljevina, koja je s ovom stupila u savez na temelju medjusobna dogovora. Njegovo je bilo uvjerenje, da je savez obiju kraljevina uvjetovan nuždom i korišću zajedničkih interesa,

pa je želio, da se on obnovi na temelju pariteta slobodnim dogovorom bez ikojeg tudjeg uticaja. A da bude taj savez odgovarao paritetnomu položaju, treba nastojati, da bude što manje zajedničkih poslova, a i ovi treba da se onako urede, kako ne će dirati u narodnu osjetljivost jedne ili druge kraljevine. Uvjeti moraju biti točno opredieljeni, da ne budu davali povoda novim razmiricama i da se budu točno i savjestno držali. Uz takove nazore nije čudo, da se Vešelenji pridružio narodnoj stranci, zagovarao njezine težnje i nazore, a da je zazirao od magjaronskih spletkarija, za koje je držao, da bi mogle, ne bude li im jaka uztuka, za uvieke osujetiti dobre odnošaje izmedju jedne i druge kraljevine.

Konrad je u velike štovao svoga susjeda i — kako ga nazivao — prijatelja, župnika Milka Marušića, koji je uviek pripadao medju najodrješitije privrženike narodne stranke. On je s njim rado obćio, rado se razgovarao o političkim i socijalnim odnošajima našega naroda. Njihova su se načela i misli podpuno slagale i jedino njegovom ponukom odvažio se Milko, da primi kandidaturu za višnjevački kotar. Koliko je Milko bio u narodu obljubljen, a k tomu ga Konrad svojim uplivom podupirao, to je on bio u istinu malo ne jednoglasno izabran narodnim zastupnikom za hrvatski sabor i god. 1861, pak i kasnije god. 1864.

Vešelenji je imao obitelj. Žena, kako jur natuknusmo, bila je Hrvatica, koja se u svemu slagala s mužem, ali je slabo utjecala u njegove političke i gospodarske poslove. Ona se ograničila na kuću i kućno uredjenje. Sin mu Janko bijaše odrješit mladić, živ i ponosan na svoje magjarsko porieklo, čudio se ocu, kako on može u tolikoj mjeri prijateljevati s hrvatskim buntovnicima, za kakove je držao pristaše narodne stranke. Čudnovate li opreke u nazorima izmedju oca i sina, ali

on je te nazore upio u Požunu, gdje je polazio gimnazijske i filozofske nauke, gdje je i veći dio svoje mladosti sproveo; kući bi dolazio obično samo na praznike. Otac je želio, da mu sin neko vrieme sprovede u Hrvatskoj, kako bi se bolje upoznao i sa domaćim odnošajima. Tako ga poslao u Zagreb, da na pravoslovnoj akademiji uči prava. Tudier je proveo tek jednu godinu, ali nazora svojih nije promienio; zaželio je, da podje u Beč na sveučilište, a otac, želeći da se usposobi za javni život, poslao ga onamo, gdje već sada drugu godinu uči.

Sestra mu Sida bila je skroz protivne naravi, tiha, mirna, privinula se svojim roditeljima, te im bila prava slika i prilika. Prvu je naobrazbu crpila u samostanu Uršulinka, kamo ju već u sedmoj godini poslaše njezini roditelji, te odkuda bi samo o praznicima kući dolazila. Kako je bila krotka i umiljata, a k tomu bistra i pronicava duba, pak marljiva, zavolila ju častna majka i predstojnica, a učiteljice ju zamilovale, te ju stavljale drugima za uzor. Ovakovo odlikovanje nije ni najmanje uzobiestilo mlade djevojke, niti probudjivalo zavist u njezinih drugarica, kako to inače biva u zavodu, dapače sve se natjecale, da steku njezino prijateljstvo i ljubav.

Danas je već sedam godina, što je Sida u zavodu, a za ovo si je vrieme prisvojila svako znanje i vještinu, što joj ga je zavod pružiti mogao. Sida je svršila nauke s odličnim uspjehom. Naučila je čitati, pisati, najnuždnije znanje iz prirodnih nauka i povjesti, usavršila se u pletivu i vezivu, u muzici i pjevanju, u franceštini dotjerala je tako daleko, da je mogla čitati i razumjeti francezke knjige i pisce, od kojih bijahu joj preporučeni tek oni, koji se uz zrelu nauku odlikovahu i moralno religioznom sadržinom. Opraštajući se sa za-

vodom, zagrlila ju predstojnica i poljubila u čelo, pak joj nježnim i tronutim glasom progovorila:

— Diete moje! Milovala sam te, kako ne bi jače mogla ni rodjena majka svoje čedo milovati, a bez laskanja priznajem, da si bila vriedna našeg štovanja, naše ljubavi. Sada na razstanku želim ti, da te božji blagoslov svuda prati, jedno te molim: ne zaboravi nikada, da si kršćanka, ne pusti s uma nikada onih nauka, što si ih naučila i slušala u zavodu, jer će ti biti od koristi u tvom budućem životu. Kao kršćanka vježbaj se, da ćeš se znati valjano ponieti tako u sreći, kako i u nesreći, u dobru, kao što i u zlu. Ti ne znaš, kakovu ti je budućnost vječna promisao namienila, ti ne znaš kušnja, koje će te možebiti snaći u životu. Priuči se s toga priegoru i samozataji, a u tom neka ti bude provodičem križ, koji će te sjećati Onoga, koji je za tebe na njemu trpio i umro. I častna je majka pružila djevojci zlatni križ na zlatnoj vezici. Sida u tronuću proplače, te obreče svojoj uzgojiteljici, da njezinih rieči ne će nikada zaboraviti. Sida se oprosti i sa učiteljicama i drugaricama. Bio je to ganutljiv oproštaj, na svačijem se oku zrcalila suza sažalnica; ta bog zna, hoće li se ikada više u podpunom broju ovdje vidjeti i sastati.

Kad je već bila na hodniku, predstojnica ju jošte zaustavi. Bilo je očevidno, da joj je nešto htjela kazati, ali joj rieč u grlu zape.

— Sido, diete moje, sjeti me se u molitvi, jer se više ne ćemo vidjeti, a i ja ću moliti za tebe. Neka neugodna slutnja morila joj dušu, ona se bojala za svoju miljenicu, kojoj se jošte jednim dugim pronicavim pogledom zagleda u oči, pa se zatim okrene i podje u svoju sobu.

*

Djevojka i odviše je liepa, a sama ljepota za neizkusno čeljade često je i najveća napast. Bože, čuvaj ju i brani. . . .

I Sida bijaše u istinu izvanredne ljepote i težko je ikada kist najvještijeg slikara naslikao sliku, koja bi se mogla takmiti ili uzporediti sa Sidinom pojavom. Vitka, povisoka stasa, pravilna obla, samo ponešto podugoljasta lica, na kojemu se rekao bih pod nježnom kožom prelievala krv i mlieko. Velike plave oči kao da su nešto ugrabile od plavetnog prozirnog neba, zaokružene bujnim obrvicama. Vedro povisoko čelo zaokruženo sjajnim zlatnim pramovima svilene kose, koje se u bujnim pletenicama spuštahu niz ramena na pleći. Uzmi k tomu dva niza alabastrovih zubića, pohranjenim u nježnim koraljnim ustnicama, k tomu jošte puneće se mladjahne grudi, i jedva si stvorio sebi slabu sliku Sidine prikaze. Ona bijaše u petnaestoj godini krasan pupoljak, komu se istom stali otvarati listići, da se pretvore u prekrasnu ružu.

Dolazkom Sidinim oživila je Kosovica novim životom, akoprem je sav dosadanji viek probavila u zavodu, to se ipak u brzo snašla u novim odnošajima kućnog obiteljskog života. Privikla je radu i zanimanju, pripomagala je majci u kućnim poslovima, a za vrieme dokolice bila joj je najmilija zabava knjiga, kojih je nešto doniela iz samostana, a našla ih je u obilju i u očevoj knjižnici.

Da se usavrši u francezkom jeziku, koji je otac osobito volio, uzeli su u kuću već odraslu i vremešnu gospodjicu, rodom Švicarku, koja je već mnogo godina provela i u nekom privatnom bečkom zavodu obučavanjem toga jezika. Zvala se Elsom i u njoj je mlada Sida stekla novu drugaricu, no kojoj se nije mogla priljubiti onim bezazlenim povjerenjem, kakovomu bijaše

privikla u samostanu. Elsina narav odavaše nešto samostalnoga, odriešitoga, njezini nazori ne bijahu oni samostanskog uzgoja, pak to ju je donekle od nje odvraćalo. Otac, baveći se drugim poslovima, nije držao nuždnim, da proučava ćud i osjećaje slobodoumne Švicarke, a i onako u njezinu držanju, govoru i načinu života, nije se ništa opažalo, što bi ma i najmanju bojazan za uzgoj Sidin moglo prouzročiti. Roditelji bijahu zadovoljni, a i Sida nije prigovarala.

VI.

Mi smo u polovici srpnja godine 1864.

Monika je nestrpljivo očekivala glasove iz Zagreba, jer se školska godina primicala kraju, a i Milko je bio zabrinut, jer mu se nitko nije najavio, da ga izviesti, kako je s Mirkom. Kad je bio jošte u ožujku u Zagrebu, rekoše mu profesori, da Mirko ne stoji najbolje, a i sa gledišta ćudorednog ponašanja da mu imade kojekakovih prigovora, no upre li svom snagom k nauci, da bi ipak mogao izaći i položiti izpit zrelosti. To bijaše doduše slabo pouzdanje, ali Milko nije duhom klonuo.

— Danas dobit ćemo gosta, reče jednoga dana Milko svojoj sestri. Gustav mi je pisao, da će nas na povratku iz Zagreba posjetiti.

— A nisi li dobio list od Mirka?

Milko je zlovoljno kimnuo glavom i odvratio:

— Ta ti znaš, da tvomu sinu ne dostaje nikada vremena za pisanje, izim da mu što treba. Ja sam mu poslao nešto novaca, što mu ih je trebalo za novo odielo, a za drugo ne boli ga glava.

— Milko, ti ga ne voliš! gorkim će priegorom sestra.

— Ja da ga ne volim? bolno će Milko, ta polovicu bih života žrtvovao, da bude bolje. Njegova budućnost leži mi na srcu kao težko breme, koje mi noću ne da mirovati, osobito odkako me ravnatelj upozorio, da u njega ima mana, koje će biti težko izkorjeniti, i da će mi on jošte zadati težkih briga i neprilika. Ja bih skoro povjerovao, da od zla sjemena i u čovjeka ne može biti dobra ploda, a u njega kao da se očeva narav sa svim pogubnim posljedicama ukorienila.

— Nemoj ovako, brate, paraš mi srce, koje jedino za njega bije. Ta on mi je jedina uspomena moje nesretne, duboko izkušane mladosti. Mlad je, a vruća krv, doći će k pameti, pa će razbor i u njega prevladati.

— No, no, umiri se, ta znaš, da te nisam mislio razžalostiti; tvoja briga i moja je briga, tvoja bol i moja je bol, samo što je u tebe tek na površini, dok je u mene u dubini srca. No nadajmo se, možda će ipak okrenuti na bolje.

Brat i sestra jošte su dugo razgovarali na klupi pod lipom, što je na široko razvila svoje grane, te pružala ugodnu hladovinu, kad ali na jednom sa druma čuo se brzi kas konja I štropot lagane kočije. Monika naglo ustane, bane na vrata dvorišta, te ih naglo otvori. Sirota u daljini prepozna sina, koji se sa kumom vesela lica vozio u kočiji.

Za čas zaokrenuše kola na dvorištu; Mirko brz kao vjeverica skoči s kola prvi, te se baci majci u naručaj, koja od radosti proplače, grleći i milujući sina. Gustav sašavši nešto teže i sporije, ostavi ono dvoje zagrljenih, podje k Milku, koji mu se takodjer primaknuo, rukovao se s njime i upitavši ga za junačko zdravlje, prodjoše dvorištem u dvor, dok su Monika i Mirko išli za njima.

Istom u sobi pristupi Mirko k ujaku, te ga poljubi u ruku. Milko ga pronicavo pogleda, kao da mu želi s očiju čitati, kakove li mu nosi glasove. Mirko je to shvatio i razumio, pak iz džepa izvadi omot papira i pruži ga ujaku.

Ujak razmota papir: bijaše svjedočba zrelosti. Prvi ga pogled uvjerio, da je Mirko s dovoljnim uspjehom izpit položio i da je proglašen sposobnim za više nauke. Milku je odlanulo; on nećaka privine na grudi, te ga izljubi kao rodjeno diete.

— Dobro je, Mirko, dahnu ujak, opažam s radošću, da se moja opomena dojmila tvoga srca. Evo te u novom razdoblju tvoga mladenačkog života. Put ti je ravan, on vodi naprijed, stupaj smjelo i odvažno i dospjet ćeš k cilju.

Milko je ove rieči popratio ozbiljnim pogledom, nećak ga suzdržao i ne maknuvši okom, pridodao:

— Ujače, ja ću nastojati, kako u buduće ne budete imali povoda, da se potužite na me.

— Tako je pravo! uplete se Gustav. Svjedočba ti kaže, da si jur zreo mladić, a kao takav znati ćeš i sam, što je za tvoje dobro. Slušaj i poštuj ujaka i majku, jer će te inače Bog pokarati. No sad gledaj, da pospremiš stvari, pak se prošeći i razgledji okolo dvorištem i gospodarstvom.

Mirko je ispao iz sobe, te bijaše opet kod majke, koja je sa kočijašem istovarivala prtljagu sa kočije. Oba stara prijatelja ostadoše šećući u dvorani.

— Rekoh ti, da nije tako zlo, kako si ti sebi u svojoj mašti predstavljao; dječak je doduše vjetrenjak, lakouman, kao što mu bijaše i otac, ali u njega imade nešto i materine naravi, samo treba paziti, da ona njime prevlada. No, kaži mi sada, što namjeravaš s njime, kakovo si mu zvanje opredielio?

— Da ti pravo kažem, neko sam vrieme mislio, da bude svećenikom, ali pošto sam opazio, da on za to zvanje ne pokazuje sklonosti, to sam ovu osnovu već odavna napustio. Ne preostaje ino, nego da uči prava, i tada mu je otvoren put ili u javnu službu, ili da se posveti odvjetničtvu, što bi svakako volio, jer bi bio slobodniji i samostalniji u političkim nazorima. No to stoji do njega.

— A kad on ne bi ni za ovo imao volje, onda ja u istinu ne znam, što bi moglo biti od njega. Ali ne muči me takovim slutnjama, jer bih onda zbilja morao posumnjati o njegovoj budućnosti. Gospodarstvo liepo je zanimanje, ali gdje će on gospodariti, kad mu je otac sve prorajtao. Ne, ne, on mora na akademiju.

— No ostavimo to za sada na stranu, mi ćemo se na taj predmet morati i onako jošte svratiti, jer ovdje imadem i ja kao kum koju reći, ako i ne bude odlučila, ipak će se morati staviti na vagu.

— Dobro, dobro, samo neka bude pametna i razborita. — U razgovoru i ne čuše, kako je netko na vrata pokucao i unišao u sobu. Milko se okrenuo i pred njim se stvorio njegov susjed vlastelin Kosovački.

— O, dobro došao, prijatelju, veselo će Milko, oprosti, ali u razgovoru prečuo sam tvoj dolazak. Dobro mi došao!

— Vidim, da ste o nečem ozbiljnom razgovarali, a ja vas možda bunim?

— Ni najmanje, mi smo sa svojim razgovorom upravo na kraju. No koja je tebe sreća ovamo naniela?

— Pregledao sam šumu, jer mi prijaviše, da se u njoj kvar čini, pa sam se htio na svoje oči osvjedočiti, koliko ima u tom istine. Ima doduše ovdje ondje štete, ali ne onolike, kakovu mi nabajaše, pa jer sam bio već blizu tebe, nisam mogao propustiti, a da te ne posjetim.

— Hvala liepa, a sad sjedi, da se odmoriš. Došao mi prijatelj, pa da se porazgovorimo.

Gustav i Konrad pružiše si ruke.

— Odavna se ne vidjesmo, a ti po svoj prilici dolaziš iz Zagreba, započe Konrad. No jesi li čuo kakakovih novosti?

— Upravo ništa, što vam ne bi iz novina bilo poznato. Izložba je liepo ispala; svaki dan ima sve to više posjetnika. Ovih dana nadošao je i biskup Strossmayer, a oko njega prikuplja se sve, što ima otmenijega u Zagrebu.

— I pravo je, odvrati Konrad. Biskup je središte, on je točka, oko koje se vrti sav kulturni život našega naroda. Uzdrži li ga Bog jošte dugo u životu, on će si za Hrvatsku steći neumrlih zasluga.

— Da, da, on je pojav na obzorju naše domovine, kakovi se riedko pojavljaju. Nedavno je položio 50.000 for. za osnutak akademije; a već je u povjerljivu krugu saobćio svoju osnovu, da se u Zagrebu ustroji sveučilište, a u tu svrhu namienio je drugih 50.000 for. Po tom bi Hrvatska i glavni joj grad Zagreb postao ognjište prosvjetnog života za cielo slavenstvo ovdje na jugu.

— Ugarska je imala takova muža u osobi grofa Sečenija, a svaki mu Magjar blagoslivlje uspomenu, kao najvećeg dobrotvora, primetnuo je Konrad.

— Bože moj, koliko li ne ima razlike izmedju nas i Magjara. Ovi štuju i u zviezde kuju svoje dobrotvore, a to im osjegurava uspjeh na kulturnom i političkom polju. Biskupu Strossmayeru zavide protivnici, te ga već stadoše crniti sa kojekakovih neplemenitih ciljeva, uzdahnuo je Milko.

— Pustimo ih, umuknuti će, kad se pokažu plodovi biskupovih žel a i žrtava, reći će Gustav.

— Ne, ne, poznajem ja svoje ljude, dapače uspjesi Strossmayerovi pomnožat će broj njegovih klevetnika. Samo sreća, što su oni u manjini i ostat će u manjini. Većina naroda i sve, što narodnim duhom diše, jest i ostat će uz njega, na njegovoj strani, mislio je Milko.

— Kad sam pitao za novosti, mislio sam na nešto drugo, što je u uzkom savezu sa našom političkom situacijom. Mislio sam na adresu, što ju je u ugarskom saboru na stol visoke kuće stavio Franjo Deak.

— Nam je adresa poznata tek u kratkom brzojavnom izvadku, iz koga se jošte ne dade prosudit njezin smjer. Mi ćemo morati čekati, dok nam ju novine u cielosti donesu.

— Znao sam, da vam adresa nije poznata — ali ja sam današnjom poštom dobio „Pester Lloyd“, a u njem je ciela adresa otisnuta sa krasnim jezgrovitim govorom, kojim ju je predlagač popratio. Ja bih vam sve to pročitao, ali mi se biti kući; moji me očekuju.

— Ostani kod nas. Sestra bit će za čas s večerom gotova, pak se možemo kod čaše vina ovako u troje mirno i neprisiljeno razgovarati.

— Korit će me žena, namrgodit će se Sida, ako me ne bude, kako sam obrekao; a ženama, vjere mi, nije se dobro zamjerati.

— Ja znam, da te s njihova prikora ne će zaboljeti glava, nasmija se Milko. Pa znadu i onako, da u takim stvarima nisi bio nikada odviše točan, a k tomu noć će biti vedra i mjesečina će sjati.

U to ušla u sobu Monika i pozdravivši susjeda i pruživši mu ruku, pridoda:

— Riedki gost u našoj kući, akoprem smo najbliži susjedi, no večeras mi ne ćete izmaći. Večera je gotova, pa ćete s nama založiti i porazgovoriti se.

— Da, riedak gost, nasmiehnu se susjed, a svaki dan se vidjevamo, te malo je koja nedjelja da nismo zajedno. Pa dobro neka bude i danas na vašu, ja ostajem. Ali što je to s vama, lice vam se razvedrilo, a i oči vam se neobično sjaju.

— Došao joj Mirko iz Zagreba, pa se gotovo preobrazila od ovo nekoliko časova. Nije li tako?

— Istina, odvrati sestra, svaki sam mu se dan nadala, a sad i ne izvjestivši me prije, upravo me iznenadio.

— A gdje je taj mladi gospcdičić? Ja ga nisam nigdje vidio ni opazio.

Monika je skoknula k vratima, naglo ih otvorila te zaviknula: Mirko! Mirko!

Za časak čuli se brzi koraci na hodniku i stubama, te Mirko bane u sobu. Opazivši Konrada, sustane, ali mu se brzo primakne, prihvati ruku i htjede ju poljubiti.

— Ne tako, mladi gospodičiću, već ovako. I on vatreno zagrli mladića i poljubi u čelo. Vidiš, kakav je, kao da su ga vile uznijale, vitak kao jela, zoran kao rumena jabuka, a pod nosom već ga i posuli brčići! Da, da, vrieme prolazi, mladež nas dostiže, a mi sve dalje odmičemo.

Monika je zadovoljno pogledala sad susjeda, sad sina, pa nadoda:

— I sama ga ne bih prepoznala, kako se u jednoj godini promienio i narasao do podpuna mladića. No skoči, Mirko, u podrum pa donesi vina, a ja ću se žuriti da prigotovim večeru, jer znam, da ste gladni, na putu se niste odviše nagostili.

Mirko uzevši staklenke i ključ, izpane iz sobe, a za njim otide i mati.

— Sirota Monika, reći će Konrad; ona živi u svom djetetu, a tko bi joj zamjerio. Mirko joj je jedina

uspomena nesretne mladosti. Ja sam joj poznavao supruga, nije mnogo vriedio. Dao Bog, da ju sin barem odšteti za ono, što je na mužu izgubila.

— I ja ju žalim, prihvati Milko, a koliko je do mene, gledam, da joj ublažim neugodne i bolne uspomene. A i nećak isto mi je tako drag i mio kao i njoj samoj, samo što ja toga onako javno ne pokazujem, dok mu mati ne zna pritajivati svoja materinska čuvstva. A to nije dobro.

— Pusti ju, ti ne osjećaš ni ne ćutiš, kako ona ćuti i osjeća, a Mirko će biti tako pametan, da ne će zlorabiti materinje ljubavi.

— Ti znaš, Milko, umješa se Gustav, da je on i prestrog u svojim načelima, pa je zaboravio, da se mladost ne da mjeriti s nazorima zrelog i odmaklog doba. Ta i mi nismo bili angjeli, dok smo bili Mirkovog doba.

Za toga opeta došla Monika, da prostre stol, a Mirko se povratio s punim staklenkama iskreće se rumenike. Prijatelji zasjeli za stol, pa jer se već zamračilo, domaćica zapali svieće. Konrad sjeda čelo stola, a do njega s jedne strane Gustav, a s druge domaćina, na drugi kraj sjela domaćica, samo da može biti uz Mirka. Večera je bila kratka, po domaću, ali tečno prigotovljena. Prijatelji se medju sobom nazdravili, te nastavili razgovor, što su ga bili kod Monikina dolazka prekinuli.

Konrad izvadi novine, te stane čitati osnovu Deakove adrese, Milko i Gustav slušali su pozorno, kako im ne bi ni jedna bitna misao izpala. Kad je susjed dočitao, pogleda Milka, te ga upita :

— Kako ti se svidja? Ja mislim, da se iskrenije i jasnije nije moglo napisati.

— Istina, odvrati iza kratke stanke Milko, adresa je majstorski sastavljena, kako to u Ugarskoj samo Deak umije, ali ona me ne može zadovoljiti, jedno, jer adresa nije zakon, nego nacrt misli, prema kojima bi se imao stvoriti zakon, što bi normirao naše buduće odnošaje, a drugo, bude li zle volje, i sama adresa dati će se na ovu i na onu stranu navlačiti.

— Ja vidim, nekako će zlovoljno Konrad, da si ti stari i okorjeli skeptik, koji nikomu ne vjeruje, a to ako je kadšto dobro, ipak nije uviek uputno, a ovdje najmanje, jer najautentičniji tumač misli i načela u adresi izraženih jest njezin sastavljač, a taj je sam Deak. A Deak preporučujući svoju adresu, govorio je jasno, govorio je otvoreno i muževno, izključio svaku i najmanju sumnju o svojim načelima. Deak u svom govoru ističe evo ovdje — i Konrad je odnosnu stavku stao čitati — da je Hrvatska posve ravna, ravnopravna družica Ugarskoj, pa s toga o inferioritetu ili superioritetu jedne ili druge kraljevine ne smije i ne može biti govora. Pa predpostavivši ovo, Deak nudja Hrvatskoj kao ravnopravnoj kraljevini bieli list, da na njemu sama po svojoj volji napiše uvjete, pod kojima stupa u savez s Ugarskom. Jasnije, vjere mi, nije mogao govoriti.

— Jest, ja priznajem, da se jasnije ne može govoriti, a mene ne bi izjava Deakova podpunoma zadovoljila, kad bi to bili nazori, prošli u krv i mozak ciele Ugarske. Ali meni i ovdje izreka i izjava Deakova vriedi onoliko, koliko on sam.

— Ali onako, kako Deak misli, misli i Ugarska. Deak govori u ime cieloga naroda.

— Moguće, preuze Milko, danas misli ovako Ugarska, ali tko nam jamči, hoće li ona tako i sutra misliti. Tko nam jamči, ne će li domala u drugim okolnostima i sam Deak promieniti svojih nazora.

— Vidim, da ne poznaješ Deaka.

— Moguće, da ga ne poznam, ali poznam Magjare, a oni će se teško odreći svojih šovinističkih težnja, osobito ako im budu tomu povoljne okolnosti. Danas rekao bih, da su nam Magjari skloni, danas se i u županijskim skupštinama čuje oduševljenih govora o pravoj ljubavi i bratimstvu, ali i to imade svoj uzrok. Za časak zaboravilo se na stare nepravde, i pravo je, da se zaboravilo, i ja bih želio, da se o njima nikad ne govori, da su za uviek zaboravljene. Ali to ne visi o meni. Mi smo trpjeli od absolutizma za nagradu svojih žrtava, a Magjari za kazan svoje pobune. Mi smo kivni na germanizaciju, Magjari isto tako, pa ovako našli smo se u složnoj borbi proti novom Šmerlingovom centralizmu. Mi naravno radimo u prilog Magjarima, jer držimo, da tako zahtieva naš i njihov interes. Mi smo za savez s Ugarskom, jer mislimo, da ćemo složni u zajedničkoj borbi laglje odoljeti neprijatelju . . . Ali . . .

— Što ali, kakav ali? naglo će Konrad.

— Prijatelju, znaš me, ja svojih nazora nisam nikad pritajivao, ja u istinu želim savez s Ugarskom, jer me Magjari ne će nikad pomagjariti, jer im k tomu ne dotječe kulturne snage, dok se je za ovo kratko razdoblje germanizacija uvukla i urinula u urede, u škole, u obitelj. Ne, kad sam rekao onaj kobni a l i, imao sam razloga, jer htijući da se ugnem Scili, moram isto tako nastojati, da svojim brodom ne udarim u Karibdu, jer brodolom bio bi svakako na jednoj i na drugoj strani. Da se jasnije izrazim, ja želeći da se otmem germanizaciji, ne mogu željeti, da budem plienom magjarizacije.

— Suvišna bojazan; vi ste Hrvati malodušni, a to vam škodi.

— Ne, mi nismo malodušni, ali smo oprezni, barem morali bismo biti oprezni. Magjari nas drže da smo malen narod, a i Niemac tako misli. U istinu, kako smo razcjepkani, razkomadani na više strana, mi nismo velik narod danas, a znaš li, da je najveća pogibelj za malene narode, kad ne bdiju nad svojim pravicama, nad svojom slobodom, kad je napuštaju, jer će si ju veliki narodi laglje izvojštiti, nego li mali. Irska se odrekla svoga parlamenta, svoje slobode, a da ju natrag izvojšti, proteći će vremena, stajati će žrtava, a Bog zna, hoće li se ikad dovinuti. Ja ću ti navesti sličan slučaj iz naše povjesti. Car Josip bio je velik reformator, pak je htio, da i naš ustav reformira, ili bolje, da ga ukine. Zatvorio sabore, zatvorio županijske skupštine, vladao uzprkos ustava samovoljno po svojim komisarima. Magjari rogoborili, Hrvati im pomagali — i Josip je bio prisiljen, da svoje reforme opozove. Da se u buduće i svaki takav pokušaj sa strane dvora osujeti, Hrvati su mislili, da im se valja što uže združiti s Ugarskom, i oni su mnogo i mnogo od svoje autonomije napustili, oni su se toj uniji za volju makar i na vrieme odrekli i namjestničkoga vieća. To je bila odviše velika povjerljivost i sliepo pouzdanje, koje su doista nevitežki izrabljivali Magjari na svoju korist, a na naše poniženje, i tudier je bio zarod onome trvenju, koje se pretvorilo u očajnu borbu godine 1848. S toga ćeš mi dozvoliti, da onaj moj kobni a l i nije bio suvišan.

— Kaži mi sada po duši, hoće Konrad, kakove bi to okolnosti mogle nadoći, koje bi preokrenule i samim Deakom u njegovim nazorima?

— Ne velim i ne mislim, da bi Deak drugačije govorio, nego li je ovaj put govorio, jednom rieči, Deak ne bi o tom pitanju više govorio, ali bi pustio da drugi govore, pak ma baš protivno njegovim prijašnjim nazo-

rima govorili, i on bi time svoju toboźnju dosljednost spasio. U Austriji se sustavi mienjaju i pokreću državnim katastrofama. Godina 1848 rodila je absolutizam. Katastrofa Solferinska godine 1859, rodila je uzpostavom ustava. Nadodje li opet kakova takova katastrofa iza kakova nesretna ili sretna rata, ona bi opet rodila novim sustavom — ja već ne znam kakovim — moguće federalizmom, moguće centralizmom, moguće i dualizmom, gdje bi mogli gdjekoji narodi, narodnosti ili zemlje biti žrtvovane drugima. Ta stavimo, da Magjari dodju do rieči i upliva, da im se sreća nasmije, ja vrlo sumnjam, da bi nam oni bili pripravni ponuditi bieli list, da ga izpunimo.

— E, kad ste već tako nepovjerljivi, a vi se za svaki mogući slučaj za vremena osjegurajte, jer po mom sudu sudbina je vaša u vašim rukama, i vi ćete imati nagodu, po nagodi budućnost, kakovu ste vriedni i vrstni imati. Ustavna je sviest probudjena, a vi ju jačajte, njetite, da ne padne u mrtvilo, jer onda ja u ustinu ne znam, što bi vas moglo spasiti; — tako je razpredao Konrad.

— Mi smo na to i pomišljali, pa za slučaj da se razpusti sabor, mi imademo u pripremi osnovu zakona o izbornom redu, koji ograničuje i steže upliv vlade na izborne poslove. Mi imademo u pripravi zakonsku osnovu, kojom se proglašuje svatko izdajicom domovine, koji bi mimo volje zakonitoga sabora sudjelovao u poslovima Ugarskog sabora. Mi ćemo proglasiti unapried svaki sabor nezakonitim, njegove zaključke ništetnima, koji bi se sastao na osnovu oktroiranoga izbornoga reda.

— Bolan prijatelju, a misliš li, da će to koristiti, ako se bude u istinu htjelo onako postupati, kako se ti bojiš. Ta valjanost svakoga zakona, svakoga zaključka

ovisi o privoli i potvrdi krune, a ti valjda i sam ne misliš, da će vaši zakoni, vaš izborni red, vaši zaključci dobiti privolu krune, ako se bude htjelo u druge žice udariti. — Tako je mislio Gustav, koji je većim dielom šuteći slušao razlaganje Milkovo.

— Imaš pravo, udario se Milko po čelu. Naš napor bit će uzaludan, ne bude li u naroda ustavne sviesti, te odvažnosti, koja je pripravna, da se sa protivnikom na svakom polju ogleda, kako je to posve umjestno opazio Konrad. Zato i opet oprez i razbor, postojanost i čvrst značaj jedina su uspješna sredstva do konačne pobjede. Ali i ta je bojazan preuranjena, mi ćemo raditi, što u sadanjim okolnostima možemo raditi, i uspjeti ćemo, ne budu li nam magjaroni stavljali zapreka. Ja sam više puta promatrao naš savez i odnošaj s Ugarskom. Ima u njem uz nezgrapnosti i svietlih točaka, koje imadu i za kasnije potomstvo historičku vriednost. Slavenstvu najveći je bio neprijatelj od vajkada Niemac, koji je što silom, što lukavošću podjarmio Slavene na Sjeveru, prodirao na jugo-istočnu stranu, želeći se i ondje dočepati mora. A znate li, tko bijaše najjači bedem protiv poplave Niemstva? Magjari u savezu s Hrvatima; da nebude njih, Niemac bi bio svoju vlast dalje na jug proširio. Magjari su ovdje podupirali Hrvate, a Hrvati Magjare — jedni su drugim izkazivali usluge, na kojima mora da im bude potomstvo zahvalno. Kad se ne bi to zaboravilo, kad bi se Magjari i u tom savezu ograničili lih na zajedničke interese, mi bismo s njima mogli u najboljoj slozi i sporazumu živjeti. Ali oni, bojeći se, da li pravom ili nepravom, da ne budu absorbirani u slavenskom svietu, nastoje, koliko im je u vlasti, da im skrše krila svakomu bujnijemu poletu. To je njihova velika mana, koja bi im se mogla danas sutra ljuto osvetiti. Ali kao što reče, narod je sam kovač svoje

sreće, do njega je, da uklanja zapreke i ravna svoje puteve k boljoj budućnosti ozbiljnim, ali legalnim načinom.

— Na mladjima sviet ostaje, stara je rečenica, mišljaše Gustav. U nju treba da upremo oči i navrnemo je na pravi put.

— I ja se nadam, umješa se sad plaho i Mirko u razgovor, da je hrvatska mladež na pravom putu, ona je zanesena ljubavi k domovini, ona joj se nikad ne će iznevjeriti.

Milko pogleda svoga nećaka, pak će blago, ali ozbiljno :

— Bilo bi dobro, da je tako, kako si rekao, ali ja se bojim, da naša mladež ne zna svojih dužnosti, ne poznaje uvjeta pravoga domoljublja. Pjevati davorije, držati zanosne govore, bučiti, rogoboriti, skidati grbove, lupati prozore, to sve nije rodoljublje i ne vodi k cilju. Zrela ozbiljna nauka, čist, umjeren i neokaljan život, priegor i samozataja u običnom životu, to su neobhodno nuždni uvjeti pravomu domoljublju. Načini izgred u misli, da si učinio rodoljubiv čin, pak te zatvore, u zatvoru ćeš se otriezniti, te smišljati prilike, da se ulaskaš mogućnicima. Imao bi učiti, a ti učiš tek da preplivaš bez nuždnoga znanja i osposobljenja. Kad dodje do ozbiljna života, ti znaš svoju slaboću, znadu je i drugi, te računaju s njome i ti si postao njihovim robom, činiš više, nego li se i traži od tebe, samo da se održiš na svom mjestu. Gdjekomu plamsa u mladjahnom srcu žar rodoljublja, ali dotle, dok je na tudjoj brizi, dok živi o tudjoj muci. Osovi li se na svoje noge, domoljublje je ustupilo mjesto brizi za vlastiti obstanak ili sebičnosti.

— Odviše si strog, prikori ga Konrad.

— Bože, sačuvaj — ali da držim rodoljubljem puko plandovanje, nerad i razkalašenost, ne, toga ne

mogu. No kad spominjem mane naše mladeži, ne mislim, da je po sploh ovakova, ne mislim, da se ne bi na pravi put dala navrnuti, ali samo hoću da reknem, kolika je odgovornost onih, kojima je mladež povjerena, da je uzgoje na pravim načelima ćudorednog kršćanskog života, jer se jedino na ovim načelima i preporod i sloboda može osnovati i podići. Drugo je pak zlo, što se mladež većim dielom posvećuje birokratičkomu zvanju, a birokrati slabo su kada bili vrstni rodoljubi. Gospodarskoj privredi tko se posvećuje? Niti ista vlastela, koja su vezana na rodjenu grudu, što je odhranila njihove djedove, a ipak ovo bi bilo najuharnije i najslobodnije zvanje.

Liečničtvo liepo je i plemenito zvanje, jer se bavi čovjekom i njegovim životom, jer ne ovisi o hiru ili milosti mogućnika; pa bio on tko mu drago. Njegov uspjeh, njegov napredak ovisi lih o njemu, o njegovu znanju i vještini. Bude li ove, štovat će ga prijatelj i neprijatelj, tražit ga protivnik i privrženik. A danas i kolika je njihova potreba, gdje su nam tudjinci liečnici po sploh poplavili domovinu. Nije to doduše naša krivnja, jer nam nedotječu sredstva da šaljemo mladež na sveučilišta, a podporu dobivaju tek odabranici. Danas može slobodno, nezavisno djelovati odvjetnik, komu je srce i pamet na svom mjestu, pa revan i savjestan svećenik. I da ovi upru snagom i voljom, uz pripomoć naroda mogli bi uzdržati borbu sa svakim političkim protivnikom i izvojštiti sjajnu pobjedu.

— No kad si već uzeo govoriti o zvanju i zadaći naše mladeži, oglasi se Gustav, kaži nam po duši, kakovo si zvanje namienio svomu nećaku. On je svršio izpit zrelosti, a sad mu se pripravljati za zvanje, kojemu će se imati za cieli život posvetiti.

*

Milko se takovu, po njegovu sudu, preuranjenomu pitanju nije nadao, pak se za čas zbunio i zamislio, ali je ipak držao, da mora odgovoriti.

— Ja sam češto o tom mislio i razne osnove zasnovao, ali se konačno nisam jošte odlučio, pa ti ni sada ne mogu dati izvjestna odgovora. Sobom se razumije, da ga ne kanim siliti na zvanje, kojemu ne bi imao volje, ali svakako ću bditi, da ne odabere zvanje, koje ne bi bilo prema njegovoj naravi i sposobnostima.

— Mili ujače, oglasi se Mirko, ti si malo prije tako liepo i zanosno govorio o liečničkom zvanju, iztaknuvši, kako ono zajamčuje slobodu i nezavisan položaj, pak sam toga mnienja i ja, a sada te liepo molim, pusti mi da učim medicinu; ja bih želio biti liečnikom, za to osjećam najviše volje.

Milko se jošte jače zbunio.

— Mirko! diete moje, valjda si uvjeren, da te volim i milujem, da te ne bih mogao više, da sam ti i otac, ali moram ti staviti dvoje na srce i na ozbiljno razmatranje, a to je: Učiti medicinu nije tek šala i igračka, koja se može onako s laka, polazeći samo kolegija, svladati. K tomu se hoće ozbiljne volje, neumorna rada i nauka, dugotrajne strpljivosti i čvrstih živaca. Jer samo onaj je valjan liečnik, koji je to iz ljubavi za svoje zvanje i s dubokim uvjerenjem; inače ne vriedi ništa. Takovih liečnika imade dosta i u našoj domovini. Uzmi na tezulju svoj dosadanji rad i nauku svoju, dosadanju marljivost, pak mi odgovori onako po duši, hoćeš li moći našemu očekivanju zadovoljiti.

Mirko je bio uvriedjen, što ujak sumnja o njegovoj volji i sposobnostima, a ipak položivši izpit zrelosti, pokazao je, koliko može, kad samo hoće.

— Ujače! ja sam ti obrekao, da ću pregnuti svom snagom, da ti želji zadovoljim, a evo pred ovom go-

spodom izjavljam svečano, da ću rieč znati i održati. Ne krati mi daklé zvanja, za koje jedino osjećam volje i sposobnosti.

— Drugo je, na što te moram upozoriti, nastavio je Milko, kao da je i prečuo Mirkove rieči: Mi u Zagrebu ne imamo jošte sveučilišta; da učiš liečničtvo, morao bi u Peštu, ili u Beč, ili u Gradac, pa ća i u Prag. Preporuke ne bi našao, a i sama te svjedočba odviše ne preporuča, da bi dobio kakav stipendij. Morao bi dakle lih o svojem trošku, ili bolje, o mojem nastaviti nauke. Ja sam iskren i otvoren, pak ću evo i pred prijateljima reći, da moje okolnosti nisu prema tomu, da svake godine najmanje 500 for. žrtvujem, a toliko bi morao, da uzmogneš svomu zvanju pristojno živjeti.

Mirkovo se lice zamaglilo, a Monikino oko suzom zalijalo, dok su Konrad i Gustav moleći pogled uprli u domaćinu. Milko bio je uzrujan, borio se sa sobom, nije mu bilo do ovog razloga, što ga je malo prije naveo, ta on bi i vlastitu košulju za svoga nećaka žrtvovao. Drugo je bilo nešto, što mu je sapinjalo grudi, a toga nije htio reći, da ne uvriedi nećaka, koji bi se ipak s pomoću božjom mogao popraviti.

— Ja vidim, što vi svi želite od mene, ja u suzi Monikinoj opažam bol materinju; pustite me, da se promislim, ja za sada ne velim „da“, ali ne kažem i „ne“. Budite za sada s tim zadovoljni.

Mirko je sad ustao, pristupio k ujaku, te ga zamolio tako toplim, tako nježnim glasom, da mu ni Milko nije mogao odoljeti.

— Zlatni ujače, Vi ste mi uviek bio tako mio i dobar, Vi ste mi bio jedini, koji ste me prigrnuo kao diete na svoje grudi, pošto svoga oca ni poznavao nisam. Za ovu ljubav molim Vas, ne okljevajte svojom odlukom, ne odgadjajte rieč, što će te ju možebiti već

sutra ili prekosutra izustiti. Dajte, mili ujače, da mi današnji dan bude uviek u miloj uspomeni, da mi bude najsretniji u mojem životu.

Milko se zagledao u nećaka, bio je duboko tronut, te mu i suze navrle na oči. Ustao je i svečano progovori:

— Pamti dobro, sam si to zvanje sebi odabrao, pamti dobro, ne poneseš li se onako, kako si obrekao, da ćeš biti uzrok smrti materinje. Ti vidiš, ona te neizmjerno ljubi, a ljubav bi ju ova ubila, da zaboraviš na ovaj trenutak. Neka bude, ja ću i ovu žrtvu doprinieti, a biti ću presretan, ako se uvjerim, da sam ju u plemenitu svrhu doprineo. Jesi li zadovoljan?

Mirko nije progovorio, ali je svomu dobrotvoru poljubio ruku i nakvasio je suzama. I Monika je bila blažena, te je u znak duboke zahvalnosti zagrlila svoga brata i izljubila ga.

— No sad smo valjda svi zadovoljni — dakako s najvećom žrtvom Milkovom. Ali, Mirko, pazi dobro, da se ne pokažeš nikada nezahvalnim, jer kunem ti se Bogom i spasenjem svojim, odnemariš li ikada ujaka ili majku, iznevjeriš li se domovini svojoj, ja ću te ma bilo i noktima iztrgnuti iz ždriela propasti, pa makar me stajalo života.

— Mili kume! smiešeći će Mirko, nadam se u Boga i u zdravu pamet, da do toga ne će nikada doći!

— Amen! Amen! rekoše u jedan glas Milko i Konrad.

U razgovoru proteklo vrieme, a da se nije ni opazilo. Istom kad je na uri izbilo jedanaest sati, sjetio se susjed, da bi već odavna morao biti kod kuće.

— Laku noć, reče, ustavši sa stolca, vrieme je, da se razstanemo. — Mi ćemo te izpratiti, da se malko prošećemo, ako je Gustavu s voljom; ta noć je tako liepa, a mjesec svieti kao bieli dan.

Milko, Gustav, a k njima se i Mirko pridružio, izpratiše Konrada malo ne do kuće. Vraćajući se kući, Milko je tumačio zviezde, kako se koja zove, i što narod o njoj govori, jer se on i u zviezdarstvo razumio. Kad su se vratili kući, bilo je upravo ponoći.

Monika i Mirko usnuli blaženi san, snivajući o budućoj sreći, dok se Milko prevraćao po postelji, mozgajući o današnjem razgovoru i njegovu domašaju, a napokon je i on usnuo. Gustav je već odavna stao hrkati na svojoj postelji. Drugi je dan sluga iz Kosovca donio kartu, u kojoj se prijatelji pozivlju za prekosutra, da dodju u Kosovac na objed.

***

Praznici se odmicali, dan je za danom prolazio, a sve se to Mirku činilo kao krasan san. Milko se bavio svojim zvaničnim poslovima i gospodarstvom. Monika je šila i spremala rublje za sina, dok je Mirko zalazio u susjedstva, sad u Vratno, sad u Cerević k rodu, ali najradje se bavio u Kosovcu, kamo se već odavno vratio Janko sa bečkog sveučilišta, gdje je već treću godinu učio prava. Obojica se u brzo sprijateljiše. Janko je pripoviedao Mirku o Beču, o bečkim odnošajima, o djačkom životu na sveučilištu, o djačkim društvima, zabavama, pustolovinama. Mirku je to sve bilo novo, pa je jedva čekao, da dodje u tu vrevu novog velegradskog života. Prijatelji sad polazili u lov na zeceve, sad se odvezli na Bednju ili čak na Dravu, da ribu love, sad opet u Varaždin, da posjete ovog ili onog znanca ili rodjaka.

Mirka je u Kosovcu zanimala Sida; njezina se ga pojava izvanredno dojmila. Oni su se doduše poznavali kao djeca, kad je na praznike iz samostana dolazila, ali Sida onda, pak danas — kolika razlika! Pak

su se i odnošaji medju njima znatno promienili, kako to obično biva kod odraslije mladeži; nestašnost i bezazlenost ustupila je mjesto sustezljivosti, a šala zbilji. Sida je ipak rado obćila s Mirkom, rado razgovarala o ozbiljnim stvarima, ispitivala o doživljajima u Zagrebu, jer joj je i on bio slabo poznat, kao što u obće gradski život i njegovi odnošaji. Ona se rado bavila cviećem, u čemu joj je Mirko pripomagao, praveći kitice i vience za crkvu, za stol, za majku. Poslije objeda običavala bi Elsa ili izmjenice Sida sjesti do glasovira, a Janko bi ih na guslama sprovadjao, pjevajući koju omiljelu kompoziciju iz opere ili narodnih napjeva.

U takovu životu i plandovanju protekao je i neopaženo kolovoz, i rujan se primicao kraju, a početkom listopada imali su mladići krenuti u Beč na nauke. Oni bi već i prije otišli, ali su željeli da sprovedu berbu u obiteljskom krugu kod kuće. Berbu su uviek naša vlastela obavljala s nekom svečanosti, kamo bi na zabavu prizvali više susjeda i prijatelja iz okolice. Konrad je odredio berbu na četrtoga listopada, a u njega se obično najsvečanije obavljala. Za taj dan pozvao vlastelu sa Vratna i Cerevića sa obitelji, pak dva tri prijatelja iz grada. Vinograd vlastelinstva Kosovačkog protegnuo se obronkom Kosovačkog briega prema jugu. Imao je krasan položaj, u nj se malo ne cieli dan sunce upiralo; bio zasadjen biranim nasadom, pa su s toga i njegova vina bila na najboljem glasu u cieloj okolici. Vinograd je bio uzorno obradjen, nasadjen u redove, a medju redovima ne bi ni za liek našao drača ili korova, a i trava bila je požeta još prije, nego je grozdje stalo dozrievati. Sa svake strane mogao si cieli vinograd pregledati, a godilo ti oku, motreći na trsovoj lozi naslagane punane grozdiće, koji se u raznim bojama prelievahu na sunčanu sjaju.

Pod vinogradom bila je liepo sazidana kliet, gdje se u prizemlju nalazila preša novog ustroja, pak podrum, u kom se čuvahu badnji, lagvi, škafci, brente i ino vinogradsko orudje. Na triemu bile su dvie manje sobe i veća dvorana, kamo bi se kadšto prikupljali gosti; u klieti stanovao je vincilir sa svojom obitelju.

U cik zore na 4. listopada sve je bilo na nogama u Kosovcu. Kuharica vrstala na kola povrtelje i razna jestiva, što će trebati, da se objed priugotovi. Zatim razno posudje za kuhinju i za stol. Na drugim kolima bili su mužari, brente i koješta, što će za berbu trebati. I sve se ovo na biroškim kolima kotrljalo u vinograd. Nešto kasnije opremio se Konrad sa obitelju, uzevši sa sobom cigara, duhana, pa sjede na kolica i odveze se u vinograd, gdje je već do trideset berača pod nadzorom dvorskog i vincilira žamorilo i bralo u vinogradu. Oko deset sati prikupljali se ostali pozvanici: Žiga Ković iz Vratna sa ženom i kćerkom Stanom, Sidinom nekoć saučenicom iz zavoda; Marko Balović iz Cerevića sa sinom Pavlom pak nećakinjom Sofkom i Marom, takodjer Sidinim vršnjakinjama. Malo zatim dojašili Vinko Velović, odvjetnik, znanac i prijatelj Konradov sa svojim koncipijentom Andrijom Vlahovićem. Bilo je to po izbor društvo. Janko umjesto oca, koji se desio medju beračima, primao je goste, navieštajući njihov dolazak gruvanjem mužara, koji su veselo odjekivali cielom kotlinom.

Sida se s majkom verala po kuhinji, da pripomažu kuharicama, a zatim je imala brigu, da uredi stol, kod čega su joj pripomagale drugarice Stana i Sofka.

— Za čudo mi je, reći će Janko sestri, da nema nikoga iz Višnjevice. Mirko je inače točan, a i župnik je obećao, za gospodju Moniku znam, da ne će doći, ta ona je rek bi u kući prikovana. Ali ona dvojica mogla bi doći.

Bilo je i jedanaest sati i na Kosovici su već mislili, da se u Višnjevcu zbila kakova neprilika, pa su s toga htjeli onamo nekoga poslati, da izvidi, što se je dogodilo, kadno se upravo iza šume čuo svjež, krepak Mirkov glas, koji je onako u bezbrizi nekakovu ariju iz Ernanija zvrgulio.

— A gdje ti je ujak? Ta on se zasjegurno obrekao, upita naglo Janko, opazivši Mirka pred sobom.

— Čekao sam na ujaka, ali ga nisam mogao dočekati, pa sam za to sam pošao. Jošte je jutrom pošao k bolestniku u Vrčevac, pa se do sada nije vratio. Nesreća je — Cigani na paši htjeli odvesti seljakovo kljuse, te na mrtvu dušu isprebijali siromaškog muža, koji je svoje branio. Rekoše, da će teško preboljeti. No ujak će doći svakako, makar i nešto kasnije.

— No, dobro si došao, imenujem te topnikom, da upravljaš topničkom četom i mužarima. Baruta imadeš dosta, a ti se oglasuj, da te gora čuje.

— Hvala ti liepa, da cio dan čubim kod mužara i vatre; ja ću doduše pridržati vrhovno zapovjedničtvo, ali upravu predati ću drugomu. Gdje ti je majka i sestra, da im se predstavim?

— Naći ćeš ih u sobama i kuhinji, možeš im se prijaviti, ali ti unapred kažem, da te one ne će trebati; ti spadaš medju nas.

— Ne boj se i biti ću medju vama, ili misliš, da sam toliko željan kuhinjskog mirisa i dima.

Mirko odbježao, poklonio se gospodji i Sidi, pa se opet stvorio uz Janka, te podjoše u vinograd, da potraže ostalu gospodu.

Pred klieti bila je naložena vatra, a do vatre u koritu bila su dva liepa tusta već očišćena odojka, a domaći kočijaš upravo je spremao ražanj, da ih natakne. To je bio običan njegov posao kod takovih prigoda i

on se u nj kao malo tko razumio. Vinograd je zamnievao veselim žamorom i podcikavanjem radinih berača, već se više preseka i odvezlo. Berba bijaše obilna.

Janko izvadi uru — podne je upravo minulo.

— No podji sad, Mirko, u kliet, pa vidi, je li sve u redu, a kad bude gotovo, daj znak iz mužara, da se prikupimo. Ali u kuhinju ne zalazi odviše, jer bude li juha preslana, znaj, da ću te za uši nategnuti.

— Ne imaj brige, ja se u kuhinjske poslove rado ne miešam, ali tvoj ću nalog rado izvršiti.

Mirko odbrzao u kliet i već mu iz daleka dolazio miris od pečenja. Odojci se na ražnju zažarili, u kuhinji mu se reklo, da je sve gotovo i on pošavši k mužarom, koji su već bili napunjeni, dade zapovied, da se pale. Cieli je brieg odjekivao od tutnja mužara i gosti se stali prikupljati. Stol bijaše prostrt; to je bio Sidin posao; po stolu razmještene staklenke sa rujnom rumenikom, pak posudje sa voćem i poslasticama. Došavši domaćina, pregleda goste, pa skima glavom, promrmljavši:

— Gle župnika ne ima, a za stalno je obrekao. Što to znači, biti će nešto neobična, jer je Milko čovjek od rieči.

Mirko mu u kratko ispripoviedio, kakov ga posao zadržao, a znalo se, da mu je zvanje nada sve i da ga nikada nije zanemario.

— Ali Vrčevac nije preko svieta, za dva najviše tri sata mogao se vratiti, a njega jošte ne ima!

— Moguće da ga je kod kuće nov posao čekao, koji se nije dao odgoditi, opet će Mirko.

— Bit će tako, a vi zasjednite za stol, dodje li kasnije, dobro će nam doći.

Gosti posjedali; stariji sprieda, a mladež zauzela mjesta na kraju stola na okupu, da uzmognu laglje pje-

vati. Mirko jošte skočio do svojih topdžija, te im dade shodne naputke, kada budu na dane znakove palili.

Juha se razdielila — gospoda stala blagovati. Kod stola nastao mir i tišina. U to se na dvorištu oglase mužari jedan za drugim. Mirko se zadovoljno nasmieši i reče:

— Evo ujaka!

I zbilja, Milko je unišao. Svi ga pozdravili, a da ne bude nepotrebnih ceremonija, domaćina ga posadio čelo stola na pridržano za nj mjesto kraj gospodje Kovićeve.

— A što te je, dragi Milko, zadržalo, da si tako kasno došao? upita domaćina.

— Nesreća, odvrati Milko. Bio sam pozvan k Plavši u Vrčevac, koga su cigani na mrtvo ime isprebijali, da ga providim. Zatekao sam ga jošte u životu, primio mu ispovied, dao mu pričest, no prije, nego li sam ga mogao pomazati, ispustio je dušu, a kukavac ostavio ženu i troje majušne djece. Kako sam iz isprekidanih rieči mogao razabrati, bio je noću na paši s konjima, pak nadošli cigani, htijući mu odvesti konje. On se branio, a pogančad ciganska ga zamlatila. Da im se lako ne udje u trag, ostaviše konje, pak pobjegoše glavom bez obzira. A proći će, a da im se ne bude nikada ušlo u trag, jer ih nitko ne pozna, a pokojnik ih nije znao opisati, osim da su bili crni, bradati, poderani, a takovi su po sploh svi cigani. I taj narod velika je pokora za naš puk, za našeg seljaka, a sramota je za oblasti, što ih ne znadu držati na uzdi, te od njihova poganluka čuvati narod.

Jošte se koji časak govorilo o toj nesretnoj zgodi, ali kasnije u nizu zdravica i na to se zaboravilo.

Objed se protegnuo do blizu tri sata, a tada domaćina pozove družtvo, da se razgledje vinogradom i da se na svježem zraku pozabavi.

Gospoda, gospodje ostadoše uz kliet, motreći gibanje kolesa na novoj preši. Gledali su, kako se šira kroz cievi izlieva u lagve, koji bijahu u podrumu jedan uz drugog poredani. Domaćica vratila se kući u Kosovac, da priredi večeru, dok je Konrad pošao u vinograd k težacima, da nadzire posao, a k njemu se pridružio Milko i Balović.

Gospodjice, Mirko, Janko, pa odvjetnik Velović pošli su, da se uzpnu na Visočinu nad vinogradom, od kuda se pružao krasan vidik na štajersku dolinu i nizinu, obrubljenu viencem bujnih zelenih gora prema istočnoj i zapadnoj strani. Na visočini bila je podignuta kolibica, u kojoj bijahu porazmještene klupe i sjedala za posjetnike, da se odmore.

Uzpevši se malena vesela družba na vrhunac, razgledavala se okolicom, motreći dalekozorom udaljene predjele i predmete. I bio je u istinu s toga mjestanca bajan, veličanstveni vidik. Podno brijega vijugala se u krivudastoj crti zelenkasta Sutla, dieleći jedno od drugoga, dva srodna jednoplemena naroda, koji ako i razdieljeni, živjeli su u slozi i medjusobnom doticaju i saobraćaju. Uz Sutlu s jedne i druge strane rekao bih da se pružio ogroman sag od zelena baršuna krasnih livada i pašnjaka. Na južnoj strani na visokoj strmini kočio se danas već razvaljeni Cesar-grad, komu se sa suprotne strane, oslonjen na kamenito stienje, naklanjao takodjer već u razvalinama štajerski Kraljev-grad. Ove ti ruševine dozivlju u pamet nekoliko stranica najcrnije povjesti našega naroda, kad se je očajano seljačtvo borilo za svoja čovječanska prava proti neobuzdanoj samovolji svojih gospodara i tlačitelja.

Iznad ovih ruševina na vrhu visočine bjelasale se i caklile u suncu, što je zapadalo, kapelice majke Božje, što ih tamošnji narod zove svetim gorama. Dalje u istoj

crti, nešto niže uz malenu ravan, okruženu zelenim borjem, virio je svojim krovovima i dimnjacima stari grad, ali ponešto na novovjeku uredjen, Podsrieda. Prema sjeveru prolaze ti kraj očiju malene crkvice i dvorci štajerske i zagorske vlastele, kao Razvor, Miljana, Podčetrtek, dok ti se opet nije zaustavilo, zatvarajući ti vidik na sjevernoj strani na visovima Dinatova briega nad Rogatcem.

Družtvo se nije moglo do sita nagledati ovih divota veličanstvene naravi. Osobito je Sida bila uznesena te bujnom svojom maštom zaronila i dalje, mnogo dalje, dokle joj oko nije više dopiralo.

Probudiv se iz snatrenja, baci oko na neposrednu blizinu pod briegom. Tudier joj sustalo oko na malenoj kapelici sa grobljem. Zvono je upravo tužnom jekom navieštalo, da nekog prate na vječni počinak, i ona je dalekozorom mogla razabrati, kako četvorica seljaka nose mrtvačku škrinju na ramenima, a za njima kako pognute glave sliedi nekoliko seljaka i žena, od kojih pade joj u oči mlada žena u crnini, noseći jedno diete u naramku, a drugo vodeći za ruku. Bit će mu žena, pomislila, pak uzela za sobom djecu, da joj pokaže, gdje su im oca sahranili. I njoj se oko zasuzilo, požalivši mladu udovicu, te se pomoli u duši za pokoj njezina muža.

Odvrativši pogled od tog žalostnog prizora, opazi u susjednom selu, kako dvie žene svečano odjevene sa kolievkama na glavi stupaju prema crkvi. Jednog polažu u grob, dvoje se valjda na sviet rodilo, pak ih nose na krštenje.

Tamo dalje kakovih desetak težaka zgrču u redove pokošenu travu, dok ju drugi slažu u vozove i odpremaju u selo. Ondje jato mladih žetelica doželo žito, pak posjedalo na glavice, stavivši na krilo ruke i

srpove. Miču ustnicama; valjda za odmor i zabavu skladaju koju žetelačku u slavu dovršena posla.

U malenu razmaku, na pospremljenu strništu, ore pet šest plugova; kriepak orač pucketa bičem po zraku, bodreći plavca i rumenka, da pospješe korake, dok za njim odmjerenim korakom stupa sijač, sijući sjeme, prozirući kadšto u zapadajuće sunce, kao da moli, neka bi pričekalo, dok posao dovrši.

— Krasan li je život u veličanstvenoj božjoj naravi! izlanu Sida. Ona raznolikost pojava i predmeta sačinjava ipak harmoničnu cjelinu, odavajući premudra tvorca i ravnatelja, koji je sve to tako liepo, tako mudro uredio. Evo tudier se izmienjuju život i smrt, mladost i starost, istok i zapad čovječjeg i naravnog života. Gledaš li groblja, ona su puna i svaki dan primaju u svoje krilo nove žrtve, a čovječanstvo ipak ne umire, ono se danomice pomladjuje. Narav u bajnom zelenilu, ovjenčana cviećem mirisava bilja i drveća, danas kao da je lišena svoga odiela, svoga nakita, svoga života, ali prividno i na vrieme samo, da se nastajućim proljećem pokaže u još ljepšem sjaju i dražesti. Priroda pričinja mi se zlatnom knjigom, što ju je ispisala od prve pak do zadnje stranice ruka premudroga svemogućega Boga.

Sida je umuknula, dok je na ustnicama njezine drugarice zatitrao ironički smiešak i primetne:

— Sida je sanjarica, a to nije no posljedica samostanskog uzgoja.

— Da, preuze bezazleno Sida, i u samostanu onako u šali zvali me sanjaricom, ali me nisu prikoravali.

— U nas u Švajcarskoj pak i u Francezkoj ponešto i u Njemačkoj biva uzgoj po drugim načelima, načelima, kakova je razvio Rousseau u svom Emilu, pak popunili njegovi nasljednici novovjeki pedagozi i filozofi, i mi se divimo naravi, a nam je ona knjiga neprocje-

nive vriednosti, ali mi ne tražimo vrhovno biće izvan same naravi, biće osobno odieljeno od prirodnih pojava. Mi u naravi kao takovoj naziremo božanstvo, pak mu se klanjamo.

Baloviću smračilo se čelo, a oko neobično sievnulo, kad je novoj uzgojiteljici dobacio:

— Ja ne marim ispitivati, na kojima se načelima osniva taj novovjeki uzgoj u vašoj domovini, ali to znam, da nije nikomu blagoslova donio. Mi ga ne trebamo, pa vam otvoreno kažem, da vam ja svoga djeteta ni za jedan samo dan ne bih povjerio. No kako vidim, gospodjica Sida je pametna i razborita, pa će se znati braniti od napasti.

Elsa probliedi, obori glavu, te grizkajući si ustnice spremala se na odgovor. Sida ju je pretekla, obrativši se ljubežljivim svojim obrazićem prema Baloviću, te mu odvrati:

— Dragi susjede i prijatelju, ne zamjerite gospodjici Elsi; ona se prenaglila, te se nije točno izrazila, a što je izrazila, bilo je više od šale nego od zbilje. Ta mi zajedno polazimo crkvu i vršimo kršćanske dužnosti.

— Ako je Vama i Vašima pravo, i meni ne smije da bude krivo; i Balović htjede nastaviti, kad no se sa strane čula krika, vika, plač i jaukanje. Društvo se okrenulo k strani, odkuda je vika dopirala i za čas se opazilo, kako se iza šikare vere neka ženska podoba u kukavnom poderanom odielu, vodeći za ruku djevojče, kojoj je moglo biti kakovih deset godina. Na prvi mah mogao si na njoj prepoznati ciganku, za kojom su išla u potjeru dva tri seljaka s kolcima u rukama.

Ciganki je odlanulo, kad je opazila otmjeno družtvo, jer je znala, da je od dalnjeg progona spašena. I u

istinu seljaci, opazivši družtvo, pobacaše kolce, pa se vratiše svojim putem, odkuda su došli. Ciganka se medjutim primaknula družtvu, te se pred Sidom ustavila, moleći plačnim glasom:

— Podaj, podaj kakav darak sirotici ciganki, koja jošte danas zajedno sa svojim djetetom nije ništa okusila.

Sida ju u čudu pogledala, kako se ona upravo na nju obratila, pak je upitala:

— A što se ono s tobom dogodilo, da su te seljaci progonili, valjda si nešto prisvojila, što nije bilo tvoje?

— Nisam, nisam golubice biela, ni što je crna pod noktom, no ljudima je, kako rekoše, ponestalo u komori brašna i masla, pa potvorili ni krivu ni dužnu ubogu ciganku. Ta ima li u mene i na meni osim ovih kukavnih cunja, što bi moglo štogodj vriediti?!

— No dobro, ja te ne ću pretraživati. Na tvoju je dušu, ako si što zla učinila. Evo ti dvie šestice, pak si u selu kupi hljeba za sebe i diete.

Sida segne u džep, te joj pruži novac. Ciganka ga časak držala u ruci, a zatim ga sakrila u njedra.

— Hvala ti liepa, a od Boga plaća, svaka ti se krajcara hiljadarkom prometnula, a svaka ti se prijazna rieč biserom i zlatom okovala. S Bogom.

I ciganka se okrenula da podje, ali se opet zaustavi i obrati k Sidi:

— Janješce, moje zlato, ne zamjeri ubogoj ciganki, što se težko od tebe dieli. Liepa si i mlada kao kapljica proljetne rose, dobra si i milokrvna, kako nisu evo oko tebe tvoje drugarice, pa ne mogu a da ti i ja, akoprem ciganka, ne pokažem, koliko te volim i milujem.

— Gledi, gledi, ova joj laska i udvorava. Sva je prilika, da ju kani namazati i nešto od ne izmamiti,

šaptale medju sobom djevojke. No ciganka je to opazila, pak ih prezirnim okom pogledala i nastavila:

— Daj da ti gatam, da ti proričem sreću u budućnosti.

— Mani me se, ciganko, te podji svojim putem. Ali ako što želiš, govori, a ne zanovetaj, jer ti ne vjerujem.

— Nemoj tako, golubice biela, opet će ciganka, ti misliš: Gle ova ciganka rado bi da nešto znade, a ipak ne zna ništa. Nije tako. Ilka je naučila gatati i vračati i ako ne podpuno, a to ipak toliko, da će ti moći kao na dlanu odkriti budućnost. Ilka se rodila daleko odavle u magjarskim pustama, ona je svoje djetinjstvo, svoju mladost provela u kraljice bakonjskih šuma, u ciganke Marinke. Bila vam je na glasu ta žena kao izvanredan pojav; nije obijala gospodskih pragova, ali su gospoda i gospodje svake ruke tražile nju i kucale joj na vrata. Ali je Marinka čitala u zviezdama sudbinu čovjeka, gledala u oku njegove prilike u budućnosti, sa čvrgutanja ptica nagoviештala je kucaj i osjećaj njegova srca. Sa dlanova i poteza na njima umjela je proračunati dobu i trajanje njegova života. jednom rieči, Marinka je znala sve, pred njom ne bijaše ništa tajna i sakrivena. Pred malenom kolibicom njezina stana, bolje šatora, stala je jedne noći gospodska kočija, a u njoj sva u crnini zastrta gustom koprenom nepoznata gospodja. Htjela je k Marinki, nije ju pustila, istom kad joj je poslala dragocjen prsten, uvela ju u šator. Za pol sata razgovora, gatanja i vračanja, gospodja se posve mirna i zadovoljna razstala s cigankom. Nasluškivala sam, vrebala sam, da se uvučem u njihovu tajnu, ali Marinka, gdje je valjalo čuvati tajnu, ne bi je pod živu glavu odala. U nje sam i ja što šta naučila, pa daj da ti gatam, ne boj se, jer znam unapried, da ne će biti ništa nepovoljna.

— Pa pusti joj da gata, prišaptnu Stana, mi joj i onako ne vjerujemo, ali da čujemo samo, što će ti nabajati.

Sidi postajala ciganka dosadna, pak se je htjela pod svaku cienu riešiti, ali ova joj stala pred oči, zavirila joj u zjenice te proročkim duhom progovorila:

— Lane moje, zlatna golubice, u tebe je krasno plavo oko, čisto i prozirno kao vedro plavetno nebo na nebeskom zreniku, a to, govorila bi Marinka, znači sreću u obiteljskom životu. No ovdje opažam nešto kao maleni tanki kolutić oko zjenice maglom obavit sa malenim ali tek vidljivim pjegama, a to znači nemir i pečal, bol i tjeskobu, ali to neka te ne smeta, jer će biti kratkotrajno, prolazno, jer evo za ovim opažam drugi i treći kolutić jasan, proziran, kao zlatna nit, a to znači, da će oni pokriti pjege i razpršiti maglu te stvoriti nepomućenu vedrinu. Ti ćeš biti velika i bogata gospodja, sretna, blažena i zadovoljna, jer će te zamilovati muž bogat i odličan, a podpunoma vriedan tvoje ljubavi. Kaži mi jošte ruku, da vidim, da li se njezine crte na dlanu slažu s onim, što sam ti u očima čitala.

I ciganka prihvati ruku, razgleda je, dlan i crte na njemu, te zadovoljno nastavi:

— Sve se podpunoma slaže, crte ti jošte proriču dugovjeki život. Da, da, ne ima sumnje, biti ćeš sretna, a tada se sjeti ciganke Ilke, koja ti je to prorekla, pa ako ti bude pokucala na vrata, nemoj je protjerati. Ali evo, ti imadeš na ruci prsten. Kako je liep, krasan, kako bliešti kamen na njemu, mora da je velike ciene. Takova sam vidila u Marinke, poklonila joj ga crna gospodja pod crnom koprenom. Na njemu bilo je urezano slovo. Kaži mi svoj prsten, ima li na njemu kakav znamen, možda bi ti znala i više kazati.

— Mani me se, bora ti, već mi previše tvoga naklapanja; ja ti cigle ne vjerujem. Evo ti još dvie šestice, pa se nosi, da si na vrieme nadješ noćište, jer je već sunce na zapadu, a da padneš medju seljake, ne bi onako s laka prošla, kao što si ovaj put.

Kad je ciganka vidila, da je ovdje suvišna, poljubi Sidi ruku i jošte jednom pogleda prsten, te se ostalim nakloni i laganim korakom prodje na Zelenjak, kud se prolazilo preko na Štajersku, gdje je valjda bila i njezina družba pod šatorima.

Stana i Velovićeve bijahu sad i same znalične na prsten, te ga pod svaku cienu htjele vidjeti.

— Podaj, Sido, da ga vidimo. Ne misliš valjda da ćemo ga ureći.

— Ne budite lude kod zdrave pameti, ta ako Vas je volja, vi ćete prsten i kod kuće vidjeti i gledati, koliko Vas bude volja. On i nije moj, već moje majke; ostavila ga jutros na stoliću, a ja, pospremajući sobu, nataknula sam ga onako od šale na prst.

— Podaj, podaj, da vidimo, navrla mlada čeljad na Sidu. Do klieti mogli bismo na nj i zaboraviti.

Da se rieši dosadna moljakanja, Sida skinula prsten, te ga pružila Stani.

— Krasan, reče ova, takova kamena nisam jošte vidila; mora da puno stoji.

— Obiteljska je dragocjenost. Majka ga od bake nasliedila, pak ovako prolazi od koljena do koljena.

Prsten išao od ruke do ruke, dok se ga svaka sita nagledala. Sida upravo htjede iz Staninih ruku opet uzeti prsten, kad joj eto nesretno izpao iz ruke, te se skotrljao žliebom niz okomiti strmi brieg u nedogledni ponor.

Sida zavrisnula, probliedila, te ukočenim pogledom zurila u ponor. I djevojke zaniemile, prekoravajući se

rekao: „Stante! Kušnja još nije svršena! Sada ćemo još vidjeti, kako je opak, neizrecivo opak gospodičić Miko!“

Zatim je zatvorio vrata te je sklonuo gospodina Andriju, da je opet legao na krovet i tu kao prije se izpružio, kao da je mrtav.

I nije dugo potrajalo pa se javio gospodičić Miko sa svojom družinom. Kuća žalosti, u kojoj je gospodar ležao mrtav, pretvorila se doskora u pustopašno zabavište. Miko je svoje drugove poveo u dvoranu, gdje je već bio spremljen stol nakrcan jelima i vinom. Ovdje se posadili za stol i stali se častiti. Vino je kod toga teklo potokom. Odjednom stupio je u dvoranu crnac Romul te je Miku nešto prišapnuo. Miko se prestrašen trgnuo, ali se je odmah sabrao i rekao Romulu: „Dovedi čitavu družinu unutar!“

„Što je?“ zapitao je Ivan.

„Ha, doživit ću ugodan trenutak slavlja i osvete!“ poviknuo je Miko sa divljim smiehom. „Mišar, taj čestiti prijatelj moga pokojnoga strica uskrsnuo je od mrtvih te mi čitavu moju svojtu dovodi iz Evrope ovamo, koja mi je imala ugrabiti stričevu naklonost. Ha, toga si oni nisu mislili, da će prije toga kruta smrt pokositi dobroga moga starca! Ali lukavi ovaj Mišar dolazi baš u pravi čas, da si ugasim žedju svoju za osvetom!“

„Ubij to pseto iz puške!“ oglasio se Ivan, grohotom se nasmijavši. „On zaista ništa boljega nije zaslužio!

Ružan posmjeh zatitrao je na to oko Mikovih usta. „Ovo bi bila odveć blaga kazna za toga prokletoga crnca!" poviknuo je u istinu mah. „Strpite se samo! Vi ćete se odmah uvjeriti, da li ću ja biti gospodarom svojih robova ili ću ih maziti i milovati poput moga ludoga strica".

U to se otvoriše vrata i u dvoranu stupiše Pavao sa obitelju i stari Mišar.

„Stupite ovamo!" doviknuo im je Miko surovim glasom, omjerivši ih pogledom, u kojim se je odrazivao priezir i mržnja. „Dobro došao na Kubi, vriedni moj striče stolaru!" pozdravio je Pavla. „Kakav vas je vjetar dopuhnuo ovamo? Što želite ovdje u toj vrućoj zemlji? Ha? Da čujemo!"

„Htjedosmo posjetiti našega brata Andriju!" odvratio je Pavao ozbiljno.

„A mene iz baštine potisnuti pak sebe na tom liepom posjedu ugnjezditi, jelte?" nasmijao se je Miko porugljivo. „Ali na sreću vaša se lukava osnova razpršila. Ne ću da se osvetim radi vaših zlobnih nakana, ali se smjesta tornjajte iz moje kuće i sa mojega posjeda, pa vas k jednu svjetujem da se tu nikada već ne pokažete".

„Mi od tebe, Miko, ne tražimo nikakova gostoljublja", odvratio je Pavao blago. „Dopusti samo, da ostanemo nekoliko dana, da brata do groba odpratimo pa da mu tako izkažemo zadnju počast. A onda nam pokloni malu svotu, samo toliku, da bude dovoljna za povratak u naš zavičaj. Za to te ja molim, jer ti znaš, da sam ja siromašan, a put ovamo stojao me je čitavu moju imovinu".

„Kad bih bio lud, učinio bih to!“ uzkliknuo je Miko, komu je iz lica sievalo zlorado veselje.

„Odtale, odtale smjesta. Staroga pokopati ćemo već i bez' vas, a za takovu čeljad, kakova ste vi, ja novaca nemam! Krepajte od glada ili se protucite, prosjačino jedna! Meni je to svejedno, ja s vama već nemam nikakova posla!“

Pavao se je okrenuo te je rukom zaustavio svoga sina koji je sav plamtio, spremam, da se obori na Miku, koji je sada stupio pred Mišara te je rekao:

„Ja te dakle opet vidim, ti otrovni crve! Nebesa su ti samo zato dala poživjeti, da padneš u moje ruke i primiš zasluženu kaznu. Pseto jedno, zar nisi ti bio onaj, koji me je htio iztisnuti iz stričeve naklonosti, koji mi je htio ugrabiti stričevo pouzdanje te me protjerati iz ove kuće? Nisi li ti bio onaj, koji je nastojao, da me izda? Napokon nisi li se ti samo zato dao na daleki put prieko mora, da me strovališ u propast? Čovječe, kaži sam, što si za sve ovo zaslužio?

„Milost, gosparu! Milost za biednoga Mišara!“ jadikovao je crnac sa hinjenim strahom.

„Milost?“ zaurlikao je Miko, komu se je lice zažarilo tamnim žarom. „Tebi milost? — Ne, tebi neka bude, što si zaslužio“. U isti mah okrenuo se je prema robovima, koji su u dvorani posluživali, te im je naložio, da Mišara po golom tielu namažu medom i da ga svezana objese na jedno drvo u šumi. „Tamo, grozno se je nasmijao, neka ga komarci i otrovne muhe do smrti muče. Van s njime!“

Mišar je zaurlao, Pavao i njegova obitelj gledali su sa užasom u Mika. pa i sam Ivan zajedno sa ostalim gostima nije se mogao obraniti a da se nad okrutnošću Mikovom ne sgraža. Pače i sami crnci uztezali su se, da se nalogu gospodarevu odazovu, te je Miko upravo bio zapovjed svoju sa divljim glasom ponovio, kadno se odjednom vrata lagano otvoriše a na pragu se blied od ogorčenja sa ljutitim okom pojavio gospodin Andrija.

„Nebesa, duh moga strica!“ muklo se odkinulo iz Mikovih grudiju.

„Ne, mrzki derane!“ odvratio je gospodin Andrija krepkim glasom, „ne, nego ja to sam glavom stric tvoj, koji je došao, da sudi i da prag svoj očisti od otrovne gamadi. Odatle vi svi, samo ti Miko ostani, jer tebi imam još kazati nekoliko rieči!“

Ostali gosti su se odmah izgubili, a Miko je kao slomljen klonuo na stolicu, te se nije ni usudio oči svoje podići prema stricu. Ovaj pako uzeo je njegovu ruku te je vrlo ozbiljno rekao: „Miko, ti bi zaslužio, da budeš strogo kažnjen, jer tvoja nedjela su velika. Ipak neka ti bude oprošteno, ali sinom mojim ti unapredak već ne možeš biti, niti možeš u mojoj kući stanovati. Vrati se u kuću svoga otca, koji je na meni radio kao neprijatelj a ne kao brat. Izpripoviedaj mu svoju sudbinu pa kad se naša srca, što ne sumnjam, budu napunila kajanjem, tada se pomolite Bogu, da vam oprosti, te ne zaboravljajte nikada, da ondje iznad nebeskih zviezda stoluje vječna pravda, koja nikada ne dopušta, da se izpune mrzke

u duši, da su i one svojom znaličnosti dopriniele ovoj nesreći.

Balovića nije bilo više u družtvu, on se, kako je ono Elsi odkresao, povratio u vinograd, a Janko se jošte svedjer razgledavao okolicom, motreći sjaj umirućega sunca, koje će se evo za časak izgubiti za gorama. Od muškaraca bio je jedini Mirko svjedokom ovog kobnog prizora. Smililа mu se Sida, gledajući ju u tolikoj zabuni, pa kako je bio vješt penjanju i plaženju, spusti se neopažice niz strminu, hvatajući se objema rukama od grane do grane guste šikare, kojom je bila obrasla strmina. Došavši na pol puta, našao se na izloženoj stieni, s koje mu je bilo ili skoknuti na nekoliko hvati dubine, ili mu se vratiti bez uspjeha. Bio je to za nj kritičan položaj, jer je mogao slomiti nogu ili skrhati vrat. Ali i tudier nije dugo pomišljao, svio se kao gušterica, te se spustio pod stienu, hvatajući se rukom za šiljke od kamena, što su virili iz pećine. Prošao je sretno, ali si do krvi ogrebao ruke i pobio čelo, te je ćutio, kako mu mlaz krvi proteče obrazom. Jošte čas dva i Mirko se našao na kraju, gdje je već iz daleka opazio svjetlucanje dragocjena kamena na piesku. Digao ga i spravio, a zatim pošao k malenu potočiću, što je strujio iz briega, te si oprao čelo i ruke, pa ih omotao rubcem.

Penjući se gore, našao je lagodnije mjesto, gdje se nije imao bojati tolike pogibelji, i tako je u svemu potrajalo pol sata, dok je Mirko doista taj vratoloman posao obavio i donio prsten.

Družtvance je jošte bilo na okupu, pokunjeno i zamišljeno. Janko je prekoravao sestru i djevojke s nerazbora i lakoumnosti, pak silio na povratak i ne misleći, da će se Mirko vratiti.

Kad se ovaj pokazao, svi su na nj znatiželjno upirali oči, ali se prestrašile, videći ga onako zavezane glave. Primaknuvši se Sidi, pruži joj prsten, a da nije ni rieči mogao progovoriti.

Sida bijaše tronuta, te je jedva izrekla „hvala“ i zatim promucala:

— Nas smo obje danas pokazali i odviše lakoumlja: ja u razgovoru s cigankom i prstenom, a vi što ste išli izlagati život očevidnoj pogibelji smrti. Prsten nije bio toga vriedan, pa da je u njem bilo deset alema.

— Da, prsten nije bio toga vriedan, i ja te žrtve ne bih doprinesao prstenu za volju, ali po sto bih puta i većih žrtava doprineo onome za ljubav, koji je taj prsten nosio.

Mirko se nakloni i odstupi, a i Sida nije znala rieči, da mu na ovu izjavu odpovrne. Ali mislim, da si je u ovom svečanom tihom trenutku Sida za uviek pohranila u svom srcu Mirkovu sliku, a da toga nikomu ni kazala nije. Sunce je već odavna zapalo, a suton se uhvatio; gruvanje mužara navieštalo je, da je za danas berba u Kosovcu obavljena.

Milko se u velike začudio, opazivši svoga nećaka krvava i svega ogrebena, te ga strogo upitao, neka mu ispripovjedi, što se takova zbilo u Kosovcu, bojeći se, da nije bila kakova nesmotrena pustolovina. Mirko je ovaj put bio iskren, te je točno ispripovjedio sav prizor na briegu, ne zatajivši ni najmanje sitnice.

Milko je slušao, pa prikorio nećaka, što je tako nesmotreno išao izlagati život očevidnoj pogibelji, a za volju jednog prstena.

— Ne, ujače, nisam ja to prstenu za volju učinio, već Sidi za ljubav; a da si je vidio onako zbunjenu i preneraženu, i sam bi mi pravo dao.

— Znao sam to, ozbiljno će ujak; ali bih te svjetovao, da se unapried kaniš takova vitežtva, koje ti ne bi nikakove koristi donielo, a moglo bi te zavesti na stranputice. Sida je djevojka, da ćeš joj danas teško naći ravne; ona je čisto zlato, vriedna svake pažnje i obzira. Ali, Mirko, ti si premlad, da joj se u ozbiljnoj nakani približiš, a kad bi hora k tomu bila, kad bi ti okolnosti sklone bile, ti bi morao nastojati, da je budeš vriedan, tako čistoćom značaja, kako i inim duševnim vrlinama. To si upamti dobro.

— Ujače, ja to dobro znadem, a stidio bih se pred sobom, kad bih i pomislio samo, da joj se približim, a da ne bih ujedno nastojao, da je budem dostojan. Ona je jošte, rekao bih, neiskusno diete, kojeg se nije dotakao ni najmanji dašak kakove strasti. Bude li se je ikada moja pojava dojmila, i ta mora biti takodjer čista, neokaljana.

— Dobro si rekao, Mirko, ali ne zaboravi, što si rekao. A sada mi ćemo morati put u Beč za nekoliko dana odgoditi, dok se posvema oporaviš.

Tako je bilo. Mirko je kakovih osam dana ostao u postelji i u sobi, a zatim oko 15. listopada krenuo s ujakom na put, pošto se u Kosovcu sa svima oprostio, i pošto ga majka izgrlila i izljubila, te sa svime opremila, što će mu u tudjem svietu trebati.

— Sinko, budi dobar, slušaj ujakov savjet i kad nam se vratiš da nam vedra lica pogledaš u oči, a mi da te s radošću i zadovoljstvom zagrlimo.

Mirko je obrekao sve, te se polagano izvinuo iz materinjeg zagrljaja, koja se u suzama gušila, rastajući se od svoga zlata i milovanja.

Milko je svome nećaku u Beču našao pristao stan i obskrbu, nabavio mu sve, što mu je za nauk trebalo, pak uz očinsku ozbiljnu opomenu ostavio ga samomu

sebi u tudjem svietu. Redovito mu slao svakog mjeseca novaca, da je mogao svoje potrebe točno podmirivati.

— Mirko, ja činim svoje i preko svojih sila, na tvoju korist, a na tebi je, da činiš i ti svoje, sebi za ljubav i za svoju korist, a nam na utjehu i radost, da se badava ne žrtvujemo.

VII.

Mirko je redovito svakog mjeseca pisao kući. U listovima, koji bi obično po četiri stranice zapremali, risao je velegradski život u Beču, svoje djačke doživljaje na sveučilištu, gdje je slavenska mladež raznih fakulteta stvorila literarno društvo za svoj kulturni razvoj i napredak, gdje se u vrieme dokolice sastajala, te čitala i učila i vježbala se u liepoj knjizi i u znanstvenim radnjama, koje bi se zatim tiskale, u koliko su bile dotjerane, u raznim slavenskim časopisima. Mirko bi se na kraju svakoga lista sjetio i Side, te ju liepo pozdravio.

Milko je sa zadovoljstvom čitao nećakove listove, te ga u svakom listu sokolio, da na započetom putu ustraje, kako bi se što prije dovinuo svome cilju, te postao koristno udo svoje domovine. Milko ga sjećao i kršćanskih dužnosti, stavljajući mu na srce, kako će u vjeri naći stalno uporište svome radu i napredku.

Život je na Višnjevici i Kosovcu tekao mirno i naravnim tokom. Radilo se i gospodarilo ovdje i ondje, prijatelji se za zimnih večeri sastajali sad ovdje sad ondje, da im u razgovoru i gradjenju osnova prodje vrieme.

Sida je uz majku prionula kućanstvu, pomagala joj, te se bavila izučavanjem franceštine, glazbe i čitanjem knjiga, što bi ih joj Elsa pružala.

Jednog popodneva pod konac prosinca došao je Milko u Kosovac po običaju na razgovor. Domaćina sa domaćicom bio se jošte dan prije po nekakvom poslu odvezao u Varaždin. Sida i Elsa bijahu same kod kuće.

— Žao mi je, reče Sida, pruživši ruku susjedu, što nema oca ni majke kod kuće.

— Ništa zato, razgovarat ću s vama, odpočinuti malko, pa se vratiti kući.

— Naš će vam razgovor dosaditi, šaljivo će Elsa, jer mi se slabo razumijemo u vaše razgovore i osnove, vi obično naklapate o gospodarstvu i politici, a mi se u to ne razumijemo.

— Pa zašto? odvrati isto tako u šali Milko. Gospodarstvo je tako zanimiva struka, da joj se ni krasni spol ne bi smio otudjiti; ta mi o gospodarskoj privredi živimo ovdje na ladanju, o njoj ovisi naš život, naša udobnost, jer čim je veća naša privreda, tim se može i na druge stvari više trošiti, a vjerujte mi, da je velika pogrješka današnjeg uzgoja, što više gleda na potrebe, gdje se one hotimice stvaraju, a ne gleda se na vrela, iz kojih bi se mogle podmiriti. Ne biva ovako u Vas, ali drugdje okolo na okolo i u prevelikoj mjeri. A i politika nije takovo strašilo, da bi se je valjalo plašiti. Ta ona uredjuje naše socijalne odnošaje iz vana i iz nutra, a u ove ne bi bilo s gorega, da su i žene barem donekle upućene. No što vi to liepa čitate? obrati se k Sidi. Upravo ste knjigu odložili, kad sam unišao. Kako je krasne vanjštine u zlatorezu i u baršun uvezana, mora da je isto tako krasna sadržajem?

Župnik joj pogledao naslov, smrknuo se, te oštro pogledao Elsu, s izrazom prikora i nepovjerenja. Bio je Život Isusa Krista od Ernesta Renana u francezkom izvorniku.

— Oprostite, gospodine župniče, smeteno će Elsa, ova je knjiga netom izišla, a hvale ju sa čiste i pra-

vilne franceštine, te elegancije sloga, pa sam ju za to pružila Sidi, da vidi, kako valja francezki pisati, da privikne ukusnom slogu.

— Tako — zategnu Milko, a jeste li vi tu knjigu pročitali, je li vam poznat njezin smjer i sadržaj?

— Jest, ja sam ju pročitala, i nisam se mogla dosta nadiviti jedrini i bujnosti misli, kojima je ona prepunjena.

Milko metne knjigu na stranu i svoj pronicavi pogled upre u Elsu. Časak je šutio, kao da sabire misli, a zatim ozbiljnim, svečanim glasom progovori:

— *Isus Krist* jest stožer, oko koga se kreće povjest cieloga čovječanstva prije i poslije njegova poroda. Prije poroda živjeli su narodi u očekivanju njegova poroda, o čemu bi se uvjerili, da ste pročitali knjige starih predkršćanskih proroka, o čemu bi mogli naslućivati, da ste zavirili u Virgila, da ste proučili nagovieštanja starih istočnih naroda u njihovu bajoslovlju, a što biste sve mogli naći u cjelini sakupljeno, u divnom djelu vašega zemljaka Augusta Nicolasa: „Filosofička studija o kršćanstvu“. Isukrst je stožer i uporište cielog ljudskog pokoljenja onamo od njegova poroda pa do danas, jer kultura, znanost, umjetnost, socijalni preokret bijahu plod njegova pojava, njegova bića.

Milko za čas ušuti, na što je Elsi nešto odlanulo, te je na posljednje njegove rieči nadovezala:

— Da, Isus bijaše izvanredan pojav, koji je svojim žićem i naukom pokrenuo svietom, te stvorio nove prilike i odnošaje, kakovih nije mogao stvoriti nitko ni prije ni poslije njega. A to mu priznaje i Renan; ta ciela njegova knjiga nije no veličanstvena himna na osobu Spasiteljevu.

— Ne varajte se, gospodjice, na krivom ste putu. Ja sam Renanovu knjigu i dva i tri puta pročitao, ali

nisam u njoj našao onog hvalospjeva, kojim se vi zanosite. Ona je najveća poruga na njegovu osobu, jer mu otimlje ono, što je u njem vrhunaravna, jer mu otimlje svojstva, kojima je on mogao proizvesti ono, što je proizveo, grabi mu božanstvo. A Isus je o sebi rekao, da je Bog; Isus je u najvećoj borbi, u najsvečanijem trenutku, kad je pod prisegom bio zapitan, je li Bog, je li sin božji, odgovorio otvoreno, čisto i bistro: „Ja sam sin božji, ja sam Bog". Nije li Isus u istinu Bog, kao što to Renan govori, što je onda? Odgovorite sami, ako imadete srca — on je onda, oprosti mi, Bože, taj izraz, varalica, i sav je njegov nauk osnovan na laži. Gospodjice, i Voltaire je držao, da Isus nije bio Bog, ali je bio iskren, te iz toga povukao logičnu konsekvenciju, doviknuvši: „Ecrasez l'infâme". Nije li Isus Bog, što su onda apostoli, što su onda milijuni mučenika, koji su smrću svojom posvjedočili božanstvo Isusovo, bili nego proste varalice, ili puke neznalice, što su se dale prevariti! Nije li Isus Bog, što bijahu onda jedini predstavnici nauke u svoje doba, crkveni oci i učitelji, kao Augustin, Jerolim, Ambrozij, pak kasnije Toma akvinski, Bernard, Anzelmo itd. itd. itd.! Ne bijaše li Isus Bog, što je onda umjetnost, koja je upravo vrhunac slave svoje postigla u uzveličavanju božanstva Isusova? Nije li Isus Bog, što su onda Petrarka, Dante i Taso i nebrojeni drugi, što je onda Rafael, Mihael Angelo, Leonardo da Vinci, koji su perom i kistom proslavili božanstvo Kristovo, a sebi namrli neuvelu lovoriku besmrtnosti? Nije li Isus Bog, na što su divni spomenici kršćanske gradjevine, na što crkve i žrtvenici, ako to sve nije drugo, nego plod prevare jednoga čovjeka, koga Renan Kristom nazivlje? Medjutim nije ni to originalna Renanova misao. Stari Gnostici, Arijevci i drugi krivovjerci iznieli su je na vidjelo i površinu, no njima se

medjutim zameo trag, oni su već odavna prošli u zaborav isto onako, kao što će se za nekoliko decenija zaboraviti na Renana i na njegove tlapnje. Za vježbu u franceštini bio vam je lahak izbor, jer Francezka obiluje liepom knjigom, gdje se uz pravilan jezik, ugladjen slog nalazi i sadržina, koja oplemenjuje srce i dušu. Francezki narod, kao što je velik u svojim zabludama, isto je tako velik i nedostiživ u svojim vrlinama. Želimo li se okoristiti njegovom kulturom i naobrazbom, a to birajmo, što je u njega u istinu liepa, dobra i plemenita, pak ćemo i toga naći u obilju. Plemenita gospodjice, nastavi, obrativši se Sidi, ne zamjerite mi, ako vas k dobru svjetujem i upućujem; ja sam u ostalom podpunoma uvjeren, da je vaš dosadanji uzgoj i naobrazba bila tako ozbiljna i temeljita, da vam se i čitanjem takovih knjiga ne će pomutiti bistrina uma i uzdrmati vaša čuvstva, koja su vam se već u mladjahnom srcu ukorjenila, ali ne držim uputnim, da se igrate oružjem, koje bi vam napokon moglo postati pogibeljnim; ne držim koristnim, da gledate i motrite možebiti krasan cviet, koji svojom vanjštinom začarava, a mirisom opaja, ako je taj čar, taj miris otrovom pomiešan, a to su vam knjige i djela, nalika ovomu, što vam je sada pri ruci.

Sida je nikom poniknula, te u prvi mah nije znala, što bi odvratila, ali se sabere, pak prostodušno i iskreno odvrati:

— Hvala vam, gospodine župniče, na savjetu, ja u istinu ne poznajem sadržaja Renanove knjige, jer sam ju istom malo prije vašega dolazka primila u ruku, ali budite uvjereni, da bih je namah odbacila, čim bi mi se na njoj savjest ili čuvstvo smućivalo. Ja sam i u zavodu čitala život Isusov, kako ga opisuju svete knjige, pak sam pomislila, da je ovo djelo sličnog sadržaja i smjera.

Medjutim mi ćemo ovu knjigu lako odkloniti, jer imademo i drugih francezkih knjiga u dovoljnom broju i za vježbu i za zabavu.

— Ako bih smio moliti, da mi ih pokažete; jer bih vas i opet mogao svjetovati, pošto mi je francezka literatura prilično poznata.

— Drage volje, odvrati Sida, te podje k ormariću, otvori ga i izvadi nekoliko svezaka, jošte nerazrezanih knjiga.

Elsa je sjedila kao na iglama, htjela je da nešto reče, ali joj se nije dalo, bila je nemirna, uzrujana. Milko je na prvi pogled razabrao, na čemu je. Bio je tudier „Vječni Žid“ od Eugena Sua, pak njekoliko svezaka Kockovih romana.

— Kad bih zlorad bio, gorko će Milko, i o svakom zlo sudio, ja bih morao pomisliti, da vi naumice ovdje tjerate rdjav posao, te nastojite smesti i zavesti onu, kojoj bi ste imali oplemenjivati srce. Ali ja toga ne ću reći, volim to sve odbiti na vašu lakoumnost. Oprostite mi tu rieč, ali ona je najblaža, što se u tom slučaju može rabiti. To je opet plod onih liberalnih načela, u kojima ste uzgojeni, koja ne poznavaju nikakove stege ni za um ni za volju, ali koja radjaju ubitačnim posljedicama. Renan ruši vjeru, a Eugen Sue ruši i vjeru i moral, a to u istoj mjeri čini i Paul de Kock. Znate li, gospodjice, što je Sue sam o svojim djelima rekao? Rekao je, da ih poštenoj djevojci ne bi nikada preporučio, a svojoj kćeri da ih ne bi nikada dao u ruke.

I Elsa se pribrala, te si joj u očima mogao opaziti onu odlučnost, koju smo već u početku u nje iztaknuli, pomiešanu ponešto sa ciničkim prkosom, kad je na posljednje rieči ovako odvratila:

— Velečastni gospodine! Hvale vas sa svestrane naobraženosti, sa bistra, pronicava suda, sa liberalnih

načela, te ne bih nikada pomislila, da ste ovako tjesnogrudni, te osudjujete slobodnu misao, slobodan sud, da stavljate tako tiesne granice čovječjemu umu i slobodnoj volji. Čitam li kakovu knjigu, koja nije prema mojim nazorima, moram li ja njezina načela prihvatiti? Podnipošto; mene može zanimati njezin oblik, razpored njezinih misli, tehnička, filoložka i stilistička vještina, ali pustite mojoj slobodnoj volji, da razlučim zrno od pljeve, suštinu od ljuske, jednom rieči, da u njoj razlučim dobro od zla. A drugo, ja znam, da Sue i Kock, a i druga mu svojta nisu moraliste najboljega glasa. Ja znam, da oni opisuju i rišu osobe i njihove strasti, koje ne podnose moralne kritike, ali sliedi li otale, da ih ja u onom, što je zlo i nevaljano, moram sliediti? Ja isto tako mogu čitati kriminalnu povjest najvećih zločinaca, a da mi ni iz daleka ne će pasti na um, da ih sliedim. Mene mogu zanimati poroci i mane drugih, a da na meni ni trunka od njih ne ostane. Pak isto vam je tako i s Rénanom i sa djelima, što ste ih malo prije spomenuli.

Milko se gorkom ironijom nasmije, te na ovo naklapanje odvrati:

— S vama je težka prepirka, jer niste vrstni da prosudite domašaj onomu, što kažete i natucate. Govorite o slobodi uma i njegova suda. Ali um da sudi, treba da je zato usposobljen, da je razvit, a sam se sobom nije razvio, nit se mogao razviti, već na osnovu višeg auktoriteta, a već taj auktoritet ograničuje podpunu slobodu uma. Koliko imade naučnjaka, koji svoju nauku ne osnivaju na tudjem auktoritetu, a je li tudier podpuna sloboda? Da se može govoriti o slobodi uma u nauci, treba predbježna duboka znanja, koje mu je nekim ravnalom u prosudjivanju; a tomu nije svatko dorasao. Vi da čitate kakovo protu-kršćansko filozofsko

djelo, treba da poznajete sustav one škole, a da se uzmognete umom odlučiti, treba da poznajete sustave drugih filozofskih škola, koje svoje nauke možda na sigurnijim i boljima razlozima osnivaju. Oprostite mi, gospodjice, žene po mom sudu nisu sposobne ni vrstne za tu struku zanimanja, one imadu opredieljen viši i plemenitiji zadatak. Stavimo, nas se dvoje otisnulo u široko more, vi s pouzdanjem u svoju volju i vještinu u veslanju, a ja uz to i nečim drugim, naime kompasom i ravnalom, koje će mi pokazivati puteve morske. Vi ćete po svoj prilici zaglaviti ili barem nastradati, dok će mene kompas dovesti do žudjena cilja. Tako je u običnom životu, um po sebi sa neograničenom i neobuzdanom voljom loši su provodiči u borbi života. Pozitivna vjera i moralna načela, što se osnivaju na njoj, mogu nam jedino zajamčiti sretan i povoljan uspjeh. A što se tiče djela à la Sue, Paul de Kock, ona su znak moralne propasti, i čim se više traže, više čitaju, to je žalostniji znak ćudoredne izkvarenosti. Koprcati se u blatu i kalu, a ne oblatit se i ne okaljati sam, to vi kazujte komu drugomu, a ne meni; jer uvjeren sam, da to i sami ne vjerujete. S toga bih vas svjetovao, da se tih i sličnih knjiga kanite, pak da segnete za štivom, gdje ćete naći uz pouku i liepe, ali moralne zabave.

— Gospodin župnik imade podpuno pravo; mi ćemo te knjige poslati, od kuda su došle, ili što je jošte bolje, mi ćemo s njima ugrijati peć. Doduše nešto preskup ogriev, ali barem ne će nikomu škoditi.

— Tako su radili fanatici u srednjem vieku, pak zašto ne bi i danas, porugljivo pridometne Elsa. A uvjerena sam, da bi se našlo ljudi, koji bi k takovoj lomači drva donosili.

Milko joj nije ništa odvratio, ali sažalni pogled, kojim ju je promjerio, rekao je više, nego bi se riečima dalo izraziti.

Vrieme je odmaklo, suton se hvatao, te Milko ustao, oprostivši se sa gospodičnama. Elsa mu hladno pružila ruku, dok ga je Sida izpratila na dvorište.

— Pozdravite mi otca i majku, kad se vrate. Čuvajte se Else, ona vam nije pristala drugarica, a bilo bi bolje, da je ne ima uz vas. Laku noć!

Milko se zaogrnuo kabanicom, te brzim korakom odbrusio bukvikom, da ga u šumi ne zateče noć.

One večeri nije Elsa sa Sidom ni rieči progovorila. Ovoj nije doduše stalo do toga, ali Elsa je uvidila, da joj poslije današnjega razgovora neima obstanka u ovoj kući, pa razmišljajući i mozgajući odluči, da se zahvali i podje natrag u Beč, gdje će naći više slobode, više prosvjete, nego u Hrvatskoj. Kad se poslije dva dana vratio Konrad s puta, Elsa mu izpripoviedala, kako je iz Beča dobila pismo iz zavoda, gdje je prije učiteljevala, te da ju opeta zovu u službu i ona da je pripravna, da se tomu pozivu odazove.

Kad je sliedeći put došao Milko u Kosovac, nije ondje više Else našao. Konrad, koji nije znao, zašto je upravo otišla, žalio je za njom — jer joj je bio priviknuo.

— Ne žali za njom; da nije otišla i sam bi ju morao odpraviti, da ti ne zavadja i ne napastuje djeteta.

* * *

Dva je zimnja mjeseca probavio Milko u Zagrebu sa saborskim poslovima, gdje je živo udioničtvovao u borbi i u razpravama za hrvatsko državno pravo, podupirući struju, koja je išla za tim, da Hrvatskoj osjegura nuždne uvjete kulturnomu razvitku i napredku. Bilo je ovdje ondje disonancija, ali narodna stranka bijaše u taj par u povoljnom položaju i sama po sebi brojna i jaka imala je proti Beču saveznika u unionistima, a proti pretenzijama Pešte u samostalcima, te je tako

uvieke zaključivala ogromnom većinom. Ali i na našem političkom obzorju stali se pomaljati oblaci, što su nagovieštali skoru bunu i oluju, koja žalibože nije izostala. Sabor se medjutim razišao, pošto je na koncu poslao adresu, u kojoj su bile njegove želje točno i precizno označene.

Milko je češće zalazio u Kosovac k prijatelju, u koga se običavali sastajati jednomišljenici iz susjedstva i okolice, te mu tako u prijateljskom razgovoru prolazilo vrieme. Ne bijaše li nikoga, zabavljao se sa gospodjicom Sidom, pripoviedajući joj koješta poučna i zanimiva, što bi ona s najvećom slasti slušala i pamtila.

Njezino znanje iz poviesti i prirodnih znanosti bijaše onoliko i onakovo, kakovo joj je zavodni uzgoj mogao pružiti. On je nekim načinom preuzeo ulogu učitelja kod mlade djevojke, te joj dosta ograničeno i površno znanje iz poviesti, književnosti i prirodnih znanosti popunio i usavršio. Ne bijaše to nauka po kakovoj naučnoj osnovi, po školskoj šabloni, ali je jednostavnim pripoviedanjem plastičkim slikanjem više postigao, nego bi mogao postići i najvrstniji učitelj. Sida ga rado slušala, te je jedva izčekivala njegov dolazak, a sve je pojimala i shvaćala, što bi čula i vidjela.

— Na liep si se posao namjerio, da tratiš vrieme s ovom nevaljankom! znao bi se nasmiešiti otac. Baš ti dolikuje.

— Ne znam baš, da li mi dolikuje, ali ja u tome ćutim neku slast i duševnu zabavu, a moja je učenica tako vrstna, pazljiva i marljiva, tako bistra i naučljiva, da ću joj doskora biti i suvišan.

I u istinu u dva tri mjeseca takove pouke Sida se upoznala sa poviesti literature najkulturnijih naroda; poznavala je njihova djela, čitala ih, a što ne bi razumjela, pritekao joj Milko u pomoć. Ona je znala glavne

povjestne zgode staroga i novoga svieta, a bila je dobro upućena, u koliko su sredstva dopuštala, i u domaću poviest. Milko je od nje načinio vatrenu i zanosnu Hrvaticu.

— Otac mi je doduše rodjen Magjar, ali mene je Hrvatica majka na hrvatskoj zemlji rodila i odgojila.

Otac joj nije prigovarao, bio je zadovoljan, te u šali čestitao Milku na tako sjajnom uspjehu.

Bilo je početkom srpnja. Milko po običaju uranio, te uzevši svoj časoslov, pošao je da se prije mise šumom prošeće i izmoli jutrenju. U molitvi zaduben odmakao je dalje preko običaja, te se u jedared našao na domaku Kosovca pred perivojem. Dignuvši oči i razgledavši se na okolo, opazi u prikrajku šumice Sidu u jutarnjem odielu, sa košaricom u ruci, gdje nešto prosipava po zemlji, a oko glave njezine oblietale ptičice razne vrsti, žvrguljeći svoju običnu pjesmicu. Ona im podavala hranu, a mlada bezazlena čeljad, kako ju poznavala, sve joj se bliže primicala, ne osjećajući ni najmanjeg straha. Milko se u taj prizor zagledao sa izrazom najvećeg zadovoljstva, te je motrio mladu čaralicu, koja je umjela i taj inače tako plahi sviet svojom ljubežljivošću pripitomiti. Sida ga u prvi mah, kako je stajao oslonjen na drvo, nije ni opazila, istom kad se plaha družba na njegov pojav uzplahirila, opazi ga, te mu vesela i vedra lica podje u susret.

— Dobro jutro, gospodine susjede, sa smieškom će Sida; nisam vas ni opazila.

— Jer ste bili drugim plemenitim poslom zabavljeni. Liepa zabava, a odaje plemenitu ćud i dobro srce; služi vam na čast.

— Ovo mi je svakog jutra najmilija zabava. Istina, ovi mali stvorovi stoje pod okriljem Višnjega, koji ih hrani i odieva, no oni ni moga dara ne preziru, pa vidim, da su mi zahvalni.

— Da, da, u ovih malenih, nerazumnih stvorova imade osjećaja ljubavi i zahvalnosti, česa često ni ljudi nemaju. No takovoj ljubežljivoj dobrotvorki, kao vi što ste, mora da je svatko zahvalan. Ali vi ste uranili; je li to vaš običan način života?

— Da, običan, odvrati djevojka, a ima li u tom što izvanredno? Ta rumenilo zore, osvit radjajućeg se dana, nije li to najljepša pojava prirode, i ja se ne bih mogla dovoljno prikoriti, kad bi ju prospavala. Ja mislim da i vi tako sudite, jer ste možda prije mene uranili. Evo kašnje će nadoći podpuni žar dana, koji tišti i umara, dok ova svježina oživljuje i razblažuje.

— Gospodjice, tako vam je i sa životom ljudskim. Mladost, mladenačko doba, nalikuje rujnoj zori i osvitku dana, njegovi su časovi najsretniji, jer ne poznaju žarine ozbiljna i brižna života, te se duša podaje višemu zanosu, a srce mu polieta u nedogledne visine, gdje isto tako, ali bez promjene vlada sjaj i ljepota zore i mladoga dana. Pak dao dobri Bog, da u svom životu nikad ne osjetite žarinu naporna i brižna života, već da vam uviek sjaje sunce sreće i zadovoljstva, kao evo sada, gdje vam iste ptičice pjevaju slavu mladosti i mladenačkog uzhita.

— O, kako vi to umijete liepo i laskavo bajati! Hvala vam na želji, a napose moram vam zahvaliti na knjigama, što ste mi ih prekjučer poslali.

— Ne treba vam hvaliti; meni će biti drago, ako vam se svidjaju, ako u njima nalazite ono, česa u svakoj knjizi mora da bude: nauke i zabave.

— Podpunoma, i moram vas uvjeriti, da jošte nijedne knjige nisam čitala s tolikim užitkom i nasladom, kako evo Wisemanovu Fabiolu. Moram reći, da sam ju bez oduška pročitala, te ju istom odložila, kad sam na posljednjoj stranici pročitala, „da Fabiola kraj Janje i

Miriame u miru počiva". Sada ću uzeti Neomanovu Kalistu u ruke, pak se unapried nadam sličnome užitku.

— Samo se ne naglite u čitanju, jer bi vam koja dobra misao mogla izmaknuti, a u Wisemana i Neomana svaka misao vriedi zlata. Vi u ove dvojice nalazite sliku prvog doba kršćanstva, kako je ni najvještiji slikar ne bi mogao bolje i ljepše naslikati. Kad budete s ovima gotovi, ja ću vas drugima poslužiti. U mene se možete pouzdati.

— Bezuvjetno! oduševljeno će djevojka.

— A sad s Bogom, do vidova! Pozdravite oca i majku, te im recite, da bi bilo u redu, da se već jednoć prošeću do Višnjevice.

Milko se okrene da podje, a i Sida se zaustavi. Tko bi ih motrio, rekao bi, da su jedan i drugi imali nešto jošte kazati, česa valjda nisu zaboravili; ali im se nije dalo preko jezika.

— Gospodjice! zovnu Milko, obrativši se k djevojci. Ovih dana pisao mi je Mirko iz Beča, te u listu izporučuje pozdrav i rukoljub vašemu ocu i majci. Izvolite im dojaviti.

— A mene zar se nije ni sjetio? Vidiš ti njega, kako se uzoholio!

— On se i vas sjeća, te vam šalje pozdrav kao obično.

— I ništa vam više nije pisao?

— Ništa no obične stvari o svojim naucima, pak da će se pod konac mjeseca ili početkom kolovoza vratiti kući.

Sidino se oko smutilo, a vedro joj se čelo naoblačilo, te je boreći se sama sobom htjela nešto nadodati, ali prevladao ju djevojački stid ili suztezljivost, te je šutjela, motreći nepomično župnika, kao da bi ipak htjela

od njega nešto više saznati. Milko je to opazio i razumio, te joj s toga prijazno reče:

— Ja vam u istinu ne znam ništa više kazati; no vama je nešto na srcu, a ne da vam se na jezik. Govorite iskreno, vi znate, da govorite onomu, koji će vas htjeti po najboljoj volji svjetovati.

— I mi smo jučer dobili list iz Beča, — plaho će Sida.

— Valjda vam Janko piše i javlja, kad će se vratiti.

— Da, ali to nije ništa neobična. No u njegovu listu imade i o Mirku nekoliko rieči.

— Ta prijatelji su i znanci, pak je naravno, da jedan drugoga spominje. To čini i Mirko u svojim listovima.

— Nije to, opet će Sida. Brat mi piše, ne meni, već ocu, pak moli, da vas upozori na Mirka, da ga opomenete, jer je u potonje vrieme navrnuo krivom stazom, gdje bi mogao nastradati, ne bude li se za vremena dozvao pameti.

Milko se lecnuo, lice mu poprimilo ozbiljan izražaj, a oči mu se nemirno svjetlucale; gledao je djevojku, ali i na njezinu licu ne bijaše više traga onoj bezazlenoj bezbrižnosti, koju smo malo prije opažali.

— Što ste mi kazali, zače sad Milko, nije ugodno; mene je to dirnulo duboko u dušu, jer je Mirko na mojoj duši i savjesti, ja sam mu u mjesto oca. Mene je ta viest tim jače iznenadila, pošto u svim njegovim dosadanjim listovima nisam o čemu takovom ni naslućivati mogao. Bit će valjda kakova lakoumna pustolovina, jer Janko nije ono badava ili iz bog zna kakove svrhe spomenuo. No on se za koji tjedan vraća kući, a ja ću ga uzeti na oko, te učiniti svoje, da ga navrnem na pravi put.

— Ne zamjerite, gospodine župniče, ako sam vas nehotice tom viesti ražalila.

— Vam da zamjerim? Što vam ne pada na um? Ali sad s Bogom. — Uboga djevojka! uzdahne Milko za sebe. Tebi se ušuljao u srce nesretan mladić, a Bog zna, hoće li ti to ikada donieti sreće i blagoslova.

Milko je zamišljen i snuždeu koracao kući, svaki čas popostao, pa za sebe mrmljao: „Ipak nije bilo u redu, što sam tudjoj volji i želji popustio. Mirku je trebalo oštra nadzora i gvozdene ruke, koja bi ga znala ravnati“. — Popošao dalje, te nastavio razmišljati, što bi to moglo biti, o čemu natuca Janko. Možda tek kakova časovita zabluda, možda neoprezna pustolovina, kao što to već biva u živahne mladeži; no svakako za kratko ću vrieme znati, samo ako me ne bude nalagao. „Ali ne, ne može biti, ta on mi je tako svečano obrekao, da se ne će zaboraviti . . .“ U takovu razmišljanju eto ga i pred crkvom; zvonar je upravo na misu pozvonio i mladež stala grnuti u crkvu. Milko pobrza u svoj stan da se preobuče i ponešto sabere za svetu misu. Kod mise sjetio se svoga nećaka, te se za nj i za njegovu sreću vruće pomolio Bogu.

* * *

Početkom kolovoza oživio Kosovac. Janko je svršio nauke, položio stroge ispite, postao doktorom sveukupnog prava, te se veselio i sretan povratio kući k svojim roditeljima, uzevši sa sobom novog prijatelja, s kojim se ove posljednje godine upoznao u Beču i sprijateljio. Bio to Kazimir K., sin bogate i ugledne grofovske obitelji, koja je od vjekova u javnom i državnom životu monarkije zauzimala odlično mjesto. Predji joj bijahu ministri, vojskovodje, državni i crkveni dostojanstvenici. Otac mu bijaše duže vremena poslanikom u Londonu i Petrogradu, pa je gledao, da si i sina za takovo diplomatičko zvanje izobrazi. Nauke je učio u Pragu, a kasnije

pošao u Beč na orientalnu akademiju, gdje je upravo ove godine dovršio nauke, a čim je izpite položio, bilo mu je već opredieljeno mjesto kod tajničtva austrijskog poslanstva kod otomanske porte u Carigradu. Kazimir je bio presretan, jer si ljepšeg i zanimivijeg mjesta nije ni poželiti mogao. No pošto mu je onamo tek u studenu bilo poći, to je odlučio posljednje praznike sprovesti na putovanju, osobito pak da se razgledje po srodnim slavenskim krajevima. S toga je drage volje prihvatio poziv Jankov, da podje u Hrvatsku, te vidi one krajeve, o kojima je čuo toliko toga pripoviedati, pak da se upozna s narodom, koji si je za monarkiju i prosvjetu stekao neumrlih zasluga. Janko nije doduše toga javio roditeljima, ali je bio uvjeren, da će biti s njegovim prijateljem podpunoma zadovoljni.

I u istinu Kazimir bio je ugodna, zanimiva pojava. Stasit, plavokos mladić od 26 godina, vedra otvorena čela, plavih bistrih očiju, bljedolika podugoljasta pralica, ali vilnih finih poteza, tako, da te se njegova ciela spoljašnost ugodno dojimala. Držanje mu je bilo muževno i ozbiljno, u kome se opažalo nešto aristokratskog dostojanstva, ali bez svake nadutosti i ukočenosti. U obćenju bio je prijazan i ljubežljiv, a k tomu okretan, a kako bijaše svestrano naobražen, mogao je sa svakim i o svačemu razgovarati. Vešelenijevima je namah u početku ušao u volju, te im bijaše mio i dobro došao gost. Sa starim je Konradom razgovarao o gospodarstvenim prilikama monarkije, a osobito vlastelistva, o čemu doduše nije imao bog zna kakova izkustva, ali je mnogo toga vidio i opazio na prostranim imanjima svoga otca, gdje se gospodarstvo u velike vodilo, a sve po novijim racionalnim načelima. Konrad ga je rado slušao, a gdješto svojim primjetbama i opazkama popunjivao. U družtvu sa obitelju govorio je o intelektu-

alnom napredku novijega doba, osobito kod slavenskih naroda, a bilo je opaziti, da mu i njihova literatura bijaše dobro poznata, osobito česka, poljska i ruska, a od drugih naroda osobito francezka. Govorio je rado o prošlosti naroda, pak nagoviештao o njihovoj budućnosti. Sida ga je rado i pazljivo slušala, a bilo joj je drago, što su se njegovi nazori dobrano slagali s nazorima i načelima, što ih je čula od svoga župnika. Konrad u čast svomu gostu pozivao je družtva, u kojima nije smio ni domaći župnik manjkati, komu se novi diplomat već u početku dopao, te se rado upuštao s njime u dublja politička razmatranja. I ovdje se većinom našlo suglasje u njihovim mislima i nazorima.

— Monarkija, govorio bi Kazimir, nalazi se na razkršću. Nedavna ju prošlost uputila, da je zašla na krivi put, s koga joj se valja vratiti. Ali ona kao da nije sama sa sobom na čistu, težko joj se odreći centralizacije, a tu kao da je neki ekspediens našao Šmerling, koji ipak sa svojim veljačkim patentom nije našao odziva kod naroda monarkije.

— Belkredi i njegova vlada, po mom barem shvaćanju, udario je sretnijim putem, njemu lebdi pred očima federalistički sustav monarkije, komu se dakako opiru i Magjari i Niemci, jer prieti pogibelju njihovoj prevlasti nad drugim narodima. Ali federalizam je jedini, na kome bi se mogla osnovati pravedna vladavina za sve narode. Mi bismo barem Slaveni tako na sjeveru, kako i na jugu, morali prianjati uza nj, te ga najodrešitije braniti. Izjalovi li se ova osnova, ja se vrlo bojim, da će nastati vrieme kušnje za sve slavenske narode, jer će se donapokon sporazumiti Niemci i Magjari, a taj sporazumak ne može biti nego na štetu slavenstva. Slaveni morali bi već sada misliti na to, te se

sbližiti jedni s drugim, kad kucne vrieme borbe, da se nadju na okupu proti zajedničkomu protivniku.

— Ja vam dajem pravo, odvraćao bi Milko, ali naš položaj ovdje na jugu osobite je vrsti. Nas prošlost i njezine uspomene vežu na Ugarsku, ili izrazit ću se pravilnije, upućuju nas na Ugarsku. Mi smo doduše s njima u zajednici doživili gorkih časova i razočaranja, ali izkustvo od onih posljednjih deset godina moralo nas je opametiti. Mi ćemo u ravnopravnom savezu s Ugarskom naći uviek dovoljno sredstva, da se opremo centralizaciji i germanizaciji, kad bi baš komu došlo na pamet, da nas s njome napastuje.

— Vidim, gospodine župniče, da ste optimista, i da ne pojimate, kako daleko može koji narod zavesti šovinizam i slavohlepje. Ja ne ću da se osvrćem ovaj put na prošlost, ali vjerujte mi, podje li im za rukom srušiti i odstraniti slavenske federalističke težnje, oni će se približiti Niemcima, pak će njihovom pomoći zagospodovati u jednoj poli monarkije nad slavenstvom, dok će drugu polu prepustiti Niemcima, a tada ćete vidjeti, da ste imali krivo, kad ste u tom savezu nazrievali obranu svojih prava. Politika ne poznaje prijateljstva ni ljubavi, u politici odlučuju jedino interesi države i naroda. Magjari su se bratimili i vezali s Turcima u borbi proti Beču, a hoće li biti čudo, ako se oni jednog dana nadju u zagrljaju s Niemcima, kad bi valjalo potisnuti slavenstvo.

Takovi razgovori zanimali bi obojicu, pa su ih i ostali rado slušali, a Milko je sve malo po malo dolazio do uvjerenja, da slavenska solidarnost nije tek pusta tlapnja, već postulat nuždne obrane političkog bića i života.

I Janko i Mirko su slušali i zamjeravali svoga prijatelja, akoprem se u duši nisu s njim slagali, ali

Janko iz svojih, a Mirko opet iz svojih razloga. Ali ni jedan ni drugi nije se usudio, da mu prigovori. Janka medjutim nije ovo ni najmanje smetalo, da ne susreće svoga gosta i prijatelja s najvećom ljubežljivosti i počitanjem. No drugčije bilo je s Mirkom. On bi bio najvolio, da Kazimira i ne ima u Kosovcu. Ona prijaznost i odlikovanje, kojim su ga susretali, bilo mu je neugodno, te mu nije dalo ni noću mirovati. Ali to ne bijahu politički razlozi, već nešto posve drugo.

Mirko je opazio, da Kazimir ulagiva Sidi, ili njemu se barem tako pričinjalo; on je tobože i opazio, kako ga djevojka sa zanimanjem sluša i prati, on je dapače vidio, kako ga Sida s nekom dopadnosti gleda i motri, a jednog je dana upravo nadošao, kad joj je Kazimir pružio ružu, a ona ju zatakla za njedra. U njega se probudila ljubomornost, pak je zato bio kivan na Kazimira, a još više na Janka, koji mu je tako pogibeljna takmaca doveo u neposrednu blizinu Sidinu.

Mirko se uklanjao, a kad bi se i susreli na šetnji, ili u družtvu, to je taj susretaj sa Mirkove strane bio više no hladan; no Kazimir toga ili nije opazio, ili nije htio opaziti.

Jednoč kad je Konrad sa svojim gostom i Jankom posjetio župnika u Višnjevcu, bio je Mirko tako neoprezan, da se nije ni pokazati htio, već uzevši ujakovu pušku, pošao je nekamo u polje. Milko, da ga izvine, nastojao ga izpričati, da ga je po nekakovu poslu od kuće poslao.

— Mirko! rekao je u večer ujak, ti si ipak bio uviek u otmjenu družtvu, te valjda znaš pravila obične pristojnosti, a ovaj si put zaboravio, što ne dolikuje izobraženu i ugladjenu mladiću. No ja znadem, odkale potječe ova neuljudnost prema Kazimiru, samo sreća, ako on toga nije opazio. A ne znaš li, da time vriedjaš

djevojku, te si ju kadar za uvieke od sebe odvratiti. Kazimir, u koliko sam ga u kratko vrieme mogao upoznati, za cielo je odviše plemenit i naobražen, a da bi se mogao ogriešiti o dužno štovanje i počitanje prema tako plemenitoj gospodjici kao što je Sida.

Mirko poniknuo glavom, jer je i sam uvidio, da će se takovim ponašanjem jedino smiehu i ruglu izvrgnuti, pa je odlučio, da bude razboritiji. Ali Kazimir u istinu je svu pažnju posvećivao djevojci. On ju na šetnji sprovadjao, on ju zabavljao pripoviedanjem svojih i obiteljskih doživljaja, opisivao joj živim bojama krasotu svoje domovine, sravnjivajući je sa ljepotom njezine domovine. On joj svako jutrò, kad se sastali kod doručka, donio iz vrta najljepšu ružu, ali on je sve to tako obzirno, tako finom i ugladjenom manirom činio, da nije moglò pobuditi ni najmanje sumnje budi u djevojke, budi u njezinih roditelja. Jednom rieči, on se prema njoj ponašao kavalirski. I tako je dan za danom prolazio, Mirko je bivao sve rjedji gost u Kosovcu, što je najprije opazila Sida, a nije znala, da si to protumači.

Jednog je dana poslie Kraljeva predložio Janko svome drugu oveći izlet u nepoznate mu jošte priedjele naše domovine.

— Ti si vidio tek jednu čest Hrvatske, ali hoćeš li uhvatiti podpuniju sliku, treba da prodjemo savskom nizinom u Slavoniju i Sriem, pak da vidiš onaj krasan slikoviti kraj, kojim se vijuga srebropjena Sava, pa da vidiš tamošnji narod u njegovom krasnom narodnom odielu i ja kriv, ne će li ti se svidjeti.

Kazimir je drage volje privolio, a htio je da povedu sa sobom i Mirka, što je medjutim ovaj na najuljudniji način odklonio.

Vrieme bilo je upravo krasno i putovanju najpovoljnije. Sunce nije više žarilo ni pripecalo, ali se ugodno sjalo na čistom plavetnom nebeskom zreniku. Došavši u Sisak, ukrcali se na parobrod, pa se otisnuli prema Jasenovcu na Gradišku i Brod, a zatim se spustili prema Zemunu. U pojedinim većim mjestima probavili su po dan i po dva, a kasnije se vratili kopnom, te se zaputili Fruškom gorom, da posjete tamošnje samostane i da se nagledaju dosta bajne prirode, koja se upravo u ovim krajevima najljepše razvila. Vraćajući se na putu, sustaviše se na dva dana u Djakovu, gdje se Kazimir htio pokloniti velikomu biskupu. Janko se doduše nije zanosio biskupovim idejama, ali je popustio volji prijatelja.

Običnom svojom ljubežljivosti biskup ih je primio najsrdačnije, te im kratko ono vrieme, što su ga ondje proveli, proteklo kao bajan san. Kazimir se podpuno slagao s biskupovim načelima, a i Janko malo da se nije zanio, te napustio svoje predsude.

— Doista divan čovjek taj vaš biskup! rekao bi Kazimir. I Hrvatska si mora čestitati, što joj ga je providnost božja poklonila; njegove su misli čiste i bistre, njegovo je rodoljublje čisto zlato, samo se bojim, da ga njegovi zemljaci ne shvaćaju; on se je po svoj prilici za po vieka najmanje prerano rodio, no njegove će se ideje ipak oživotvoriti, ako on možda i toga nebude doživio.

— Ja nisam upravo prijatelj biskupovih nazora, odvrati Janko, ali mi godi srcu, što tako o njemu sudiš. Taj je sud u njegovoj stranci obćenit, a i isti protivnici ne mogu odolieti čaru njegovih rieči i misli. Moj daljnji rodjak, koji se u velike bavi politikom, a najveći mu inače protivnik, rekao je jednoć na sastanku svojih jednomišljenika: Našim težnjama biskup je djakovački

najveća zapreka, s toga ga i ne volim, ali slušajući ga, motreći mu žar i plam očiju, što mu svaku rieč i misao prate, ja se prama njemu ćutim slab i nemoćan, pa kad bih i drugo oko izgubio (moj rodjak bio je sliep na jedno oko), ja bih se objema rukama prihvatio njegove haljine, te ga bezuvjetno sliedio.

Cielim putem na povratku bio je biskup djakovački glavnim predmetom njihova razgovora.

Od Djakova krenuše na Osiek, odkale se spustiše u požežku kotlinu, a odavle preko Pakraca na Kutinu, u Moslavinu, pa kući u Kosovac.

Sada ne bijaše pripoviedanju ni kraja ni konca, a osobito Milko bio je kao začaran oduševljenjem Kazimirovim za velikoga biskupa.

— U istinu, sa oduševljenjem bi naglašivao Milko, kad jednom sjeme zasijano njegovom plemenitom rukom nikne i ponaraste, i plodovi ne će izostati.

Vrieme je odmicalo, rujan bijaše na izmaku, a polovinom listopada imao se Kazimir spremati na svoje opredieljenje. S toga mu je bilo pomišljati na razstanak, da može jošte neko vrieme proboraviti u krugu svoje obitelji u Češkoj. Razstanak sa čarobnim Kosovcem pričinjao mu se neobično težak, on je svakim danom postajao sjetnijim i ozbiljnijim, osobito u drugovanju sa Sidom ćutio je neku trzavicu i uzrujanost u srcu. Djevojka dakako nije toga naslućivala, ali tim je jače on to osjećao.

— Prijatelju, mi ćemo se razstati i sad istom osjećam, kako mi se od vas težko dieliti, govorio bi Kazimir.

— Ovo mi laska, prijazno će Janko, jer znači, da ti je u nas bio boravak mio i drag.

— Ja ga ne ću nikad zaboraviti, ali bih želio, da on bude vezom našega trajnoga prijateljstva i naklonosti.

— I ja bih želio, snatreći će Janko.

— A ipak me ne razumiješ, zamišljeno će Kazimir. Prijateljstva nastaju često slučajno, a ipak njihova uspomena ostavlja trajnih tragova u srcu čovječjem, ali to nije sve, što hoću da rečem. Tvoja mi obitelj omiljela, ali ja se mogu s njom razstati sa čuvstvom ugodna spominjanja. No u tvojoj obitelji imade biće, koje se i nehotice ušuljalo u moje srce, te mi se čini, kao da sačinjava česticu moga bića. A to je tvoja sestra.

— Časovita simpatija, nehajno će Janko, od koje će ti jedva spomen ostati, kad ti ne bude na očima. U velikom svietu i sboru umnika i krasotica njezina će slika potamniti, izgubiti privlačivu snagu, i ti ćeš se diviti drugim.

— Janko! sa priekorom preuze Kazimir, da te ne poznam i da nismo prijatelji, ja bih to držao za uvredu, ali ovako ti praštam, samo ću ti jasnije govoriti: Ja nisam diete ni lakouman mladić. Ima mi 26 godina, a u toj dobi čovjek mora da počimlje svoj život ozbiljno shvaćati. Pak i ja ga ozbiljno shvaćam. Imao sam prigode zalaziti i obćiti u najodličnijim krugovima, imao sam prilike drugovati i obćiti s liepim svietom svake vrsti, gdje mi se i laskalo i udvaralo, ali ja sam u sried ovoga svieta ostao ravnodušan; on na mene nije uplivao, izim što mi dao prigode, da ga učim i motrim sa svake strane. Ovaj put bijaše iznimka; meni se pričinilo kao da me sudbina bacila u kutić zemaljskog raja, gdje bih mogao sretan i zadovljan sav viek proživiti; u tom malenom prikrajku, u bajnom perivoju procvala je ruža dične ljepote, od koje ti se ne da oko odkinuti, no koja svojim mirisom upravo opaja sva ćutila — a ta ruža tvoja je sestra, za njom mi srce gine i čezne, i ja bih ju želio ubrati i sahraniti u njedra, te ponieti sa sobom, pa bilo na kraj svieta. Ja ljubim tvoju sestru, ja pro-

sim njezinu ruku, želim se s njom vjenčati i povest ju sa sobom na obale Zlatnoga roga, da mi bude nerazdruživom drugaricom u mojem životu.

Janko otvori oči, te si prijatelja u čudu pogleda.

— To je dakako posve ozbiljan posao, a konačan uspjeh mogao bi me samo radovati. Ali on ne stoji do mene, a do kojih stoji, uvjeren sam, da ti ne će stavljati zapreka. Ti si valjda sa Sidom govorio?

— Nisam! dahnu Kazimir, ali ću to čim prije učiniti; svakako jošte sutra.

— Čudim ti se, dometnu Janko; razborit si, pametan, pak si morao znati, da taj posao u prvom redu vas dvojice odvisi, drugo je sve nuzgredno. No ja se nadam, kako je Sida razborita, da se ne će protiviti.

Istoga je dana Kazimir svoju nakanu odkrio i Sidinim roditeljima. Njima je ponuda laskala, a bili su uvjereni, da si djevojka boljeg i pristalijeg supruga ne bi poželjeti mogla. Oni očitovahu otvoreno, da ostavljaju svojoj kćeri podpunu slobodu u izboru.

I taj dan bio je Kazimir kao obično prijazan i ljubezan sa djevojkom, ali mu se na licu opažala neka sjeta i zabrinutost. Pošavši na počinak, nije mogao usnuti, razne mu se misli vrzle glavom, a kadšto ga u srcu spopala neka njemu doslije nepoznata tjeskoba. Sa sobom bio je na čistu, on je svoju osnovu točno i svestrano promozgao, te došao do uvjerenja, da će sutrašnji dan biti odlučan u njegovu životu.

I Janka su zabavljale kojekakve misli. Radovalo ga srodstvo sa tako odličnom obitelji; uz svoga šuru nadao se sam odličnijemu položaju, te je već snovao o putovanju na obale Bospora, kamo bi si sestru sproveo. — Ali da Sida odbije? — — ostalo bi pri starom. Ali ne može biti, ta Kazimir je svojom vanjštinom, svojim značajem i naobrazbom, svojim družtvenim polo-

žajem muž, kakovih malo imade. Njoj će mnoga mnoga i iz najviših krugova zavidjeti na sreći.

I roditelji se zanosili sličnim mislima; Elvira od radosti podjetinjala, te se u postelji veselo i zadovoljno smiešila, gdje će joj kći danas sutra u najvišim krugovima odlično, a možda i prvo mjesto zaprematí.

Ove radosti nije ipak otac dielio; ne kao da ne bi takova saveza želio, ali ga sama misao smućivala, da bi se sa kćeri, koju je toliko ljubio i milovao, morao razstati.

Sida jedina, pomolivši se Bogu, legla je mirno na počinak, te usnula i snivala o cvieću i ružama, o radjajućem se danu i proljeću; ta vedrinu njezina srca, njezine duše ne bijaše jošte nikoja strast uzbunila. U njoj se želje i misli grlile u harmoničkom skladu sa cielim njezinim bićem.

Drugog dana — bilo je to 8. rujna na samu malu Gospojinu, — osvanuo je dan vedar i čist. U župnoj crkvi bila je zakazana samo rana misa, jer je župnik imao poći preko na susjedstvo na Svete Gore. Sida je rano uranila, dok je još u gradu sve spavalo te se obukla i pošla šumskim puteljkom na Višnjevicu k svetoj misi. Svršivši svoju pobožnost, posjetila je župnika, zaželivši mu dobro jutro i izporučivši mu pozdrav od roditelja.

— Da me dužnost ne zove drugamo, došao bih do vas, ali ovako liep pozdrav svima skupa; a naročito Kazimiru. Valjan je čovjek, baš mi se svidja.

— I on bi vas obašao, a valjda će to i učiniti prije svoga odlazka, sutra ili preksutra.

— Bit će mi drago, a vi, gospodjice, ostanite malko; sad će na Monika donieti zajutrak, pak da zajedno popijemo kavu. Ta vi ste uranili.

— Hvala vam, ali moram kući, moji bi zamjerili, da duže ostanem. S Bogom!

Sida se okrenu da podje, ali u to je nadošao Mirko, te joj se ponudio, da će ju sprovesti.

— Pa ajde, kad te je volja, već te i onako nisam dugo vidjela.

Mirko joj uzeo molitvenik, te pošao uz nju.

— Što je to s tobom, Mirko, zače u pol glasa djevojka; ti nam se od nekog vremena ugibliješ? Što ti je dalo tomu povoda?

— Bojim se, da vam ne budem suvišan i neprilıčan, pak sam volio ostati kod kuće.

— Mirko! pod tim se riečima nešto krije, česa ne razumijem, a ti šutiš kao da se bojiš ili stidiš. Govori otvoreno, kao što to iskrenu mladiću dolikuje.

Mirko si grizkao ustnice i šutio.

— Molim te govori, ta ovako postaješ dosadan i sebi i drugima. Moji su te uviek liepo pazili, a uvjerena sam, da te nije nitko uvriedio.

— Ni najmanje, promuca mladić, ali u vas je jošte sveudilj Kazimir; ne svidja mi se njegova nadutost, pak mu se volim uklanjati.

Sida ga sad pogleda okom priekora, pak mu zlovoljno odvrati:

— Ne sramiš li se vriedjati čovjeka, komu ne ima ni najmanjeg prigovora, koji je i znanjem i značajem vrstan i sposoban za svako družtvo.

— Ti si valjda htjela jošte reći: Koji je znanjem i položajem visoko nad tobom.

— Ne, toga nisam htjela reći, ali sada ti kažem, jer ponizuješ sebe i druge, a toga ne bi Kazimir nikada učinio.

Mirko se zarumenio do preko ušiju, ustne mu drhtale, htio je nešto progovoriti, ali nije mogao, savladao ga stid i bol. Sida je to opazila, pak joj ga bilo milo, te mu prijaznim glasom progovori:

— Govori, što te izjeda, što te pečali i muči, i sam ćeš uvidjeti, da postaješ smiešan.

— Sido, ja bih rekao, da sam sebe ne pojmim, ne razumijem. Istina Kazimir je čovjek na svom mjestu, upravo onakav, kakova si ti predstavljaš, al on je uviek uz tebe, on te sprovadja, on ti pripovieda, on ti donosi voća i cvieća, a ja sam na očima tvojim opazio, da ti to laska i godi. A to me boli, toga ne mogu podnositi

— Ti si dakle napokon ljubomoran? nasmija se. Sida. Pak da ne budeš smiešan? Ali kaži mi, junače, kojim pravom, kojim povodom?

Mirko je bio smeten, poražen, glavom poniknuo, te uzdahnuo.

— Pravo imaš, ja sam ljubomoran, a imam li pravo da budem? Ta ti si svoja i slobodna, za svoje čine meni najmanje odgovorna. Ali ne mogu si pomoći, jer te ljubim, ljubim neizmjerno, više nego li život svoj. Pitam sebe, kako je to došlo, a ne znam si odgovora. Oprosti mi i zaboravi!

Sida ga pogleda i opazi, kako mu se lica oblila živim rumenilom, a s očiju mu se odronile dvije krupne suze.

— Mirko, budi čovjek i imaj više pouzdanja u sebe i u druge, nego li si ga dosele pokazao. Pa čuj me, kazat ću ti nešto, česa jošte nikomu kazala nisam, da, česa se ni samoj sebi nisam nikada usudila priznati. Voljela sam te od djetinstva i uviek si mi bio mio drug. Dakako to bijaše bezazlena igra i šala. Kasnije odnošaj je naš prema dobi i uzgoju postao ozbiljniji, ali uviek prijazan, no iza onog prizora za berbe na visu Kosovca, gdje si se, da meni ugodiš, da me izbaviš iz zabune i neprilike, bacio dakako dosta nepromišljeno u očitu pogibelj života, kad sam te vidjela krvava, ogrebena i poderana, gdje si mi predao prsten, stisnulo me nešto i

potreslo u srcu, i slika si je tvoja u njemu za uvieke osvojila mjesto, koje nikoja druga ne će više izmieniti i izbrisati. A kad ti to kažem, možeš biti miran i zadovoljan, te se ničesa ne plaši. Jesi li zadovoljan?

Mirko je od prevelike sreće zaniemio, htio je da govori, ali svaka mu je na ustima zamrla. Spustio se pred njom na koljena, te joj objema rukama prihvatio desnicu i pritisnuo ju na dršćuća usta.

— Hvala ti, Sido, tolikoj sreći nisam se nadao, jer je nisam zaslužio. Ali zadajem ti vjeru, da na taj trenutak ne ću nikada zaboraviti. Za dvije godine i ja sam svršio nauke, za dvije godine i ja ću biti svoj čovjek, ljubav će me tvoja bodriti i sokoliti, da budem slavan, da budem uvažavan, da si stečem ime u svietu, a jedino za to, da sve to na tebe uzmognem prenieti. Za dvije godine i ti ćeš pred žrtvenikom božjim postati moja žena, moj angjeo, moja sjajna zviezda predhodnica na teškoj stazi ovoga života. Sido! Vjeruješ li mi?

— Vjerujem, Mirko! Ali te molim, da budeš ozbiljan kao što ti je zvanje, koje si odabrao, ozbiljno, a kloni se nevaljana društva i rdjavih drugova, jer inače nikada ne ćeš dospjeti k cilju. A to si dužan majci za ljubav, a i dobromu ujaku!

— Pak i tebi, obožavana Sido! dometnu Mirko. Za tebe živiti ili umrieti! To će biti odsele zadaća moga života.

— Ne tako, Mirko, ti ćeš raditi sa zanosom i oduševljenjem na svom zvanju, u korist čovječanstva i domovine, a u radu ćeš živjeti sretan, zadovoljan život.

— Jedino uz tebe, zlatna i jedina Sido, dometnu Mirko.

— Da, uz mene! nadopuni djevojka. Al pamti i ne zaboravi, da se do pobjede dolazi trudom i borbom.

A sad se vrati kući, jer i ja sam već evo na vratima perivoja, gdje me moja ljubimčad čeka.

I ptice prepoznale svoju prijateljicu, te ju stale oblietati, pjevajući joj prošnju i hvalu svojim sitnim čvrgulanjem.

— No uztrpite se, jutros sam na polazku na vas zaboravila, ali dobit ćete svoje.

Sida je odbrzala perivojem u grad, gdje je već našla sve uredjeno, pospremljeno i pripravljeno za zajutrak. Sida se presvukla, te u svom običnom odielu stupila u dvoranu, gdje je našla sakupljenu cielu obitelj i Kazimira.

— Bila sam kod mise, dvie-tri progovorila sa župnikom, koji vas sve liepo pozdravlja. Pošao je na Svete Gore, gdje je proštenje, a kad bismo se bili prije sjetili, mogli bi i mi onamo. Gospodin bi Kazimir vidio prekrasan vidik, kakovih malo u svietu imade.

— Žao mi je, ali ne bih mogao onamo, jer mi je vrieme odmjereno — moram kući.

— Vi nas dakle mislite ostaviti? živo će Sida, a ja sam mislila, da ćete barem jošte koji tjedan uz nas probaviti.

— Drage bih volje i sav viek uz vas proživio, da ne bude druge prilike i dužnosti, koje ne podnose odgode.

Sida je medjutim točila kavu.

— Deder našemu prijatelju naspi dobrano sladora, on voli sladku kavu.

— Da ga ni truna ne bude, iz ruku tako dražestne gospodjice bila bi dovoljno sladka! galantno će Kazimir.

— Vi odviše laskate, nasmiehnu se djevojka, a to nije vaš običaj. Kušajte, ja sam vam posve malo metnula sladora.

Kazimir bio je spreman na novu lasku, ali se zaustavio, te mirno posrkao kavu. Poslije toga Janko je s ocem pošao u vinograd, majka se verala kuhinjom i smočnicom, gdje je upravo nije trebalo, samo da ostave priliku Kazimiru, da može sa Sidom na samu razgovarati. Djevojka o svem nije ništa ni slutiti mogla, pak je zato pridržala veselu vedru ćud, smiešeći se i pjevajući koju od svojih omiljelih napjeva. Pošla je najprije s košaricom u perivoj, da izkupi obećanje svojim prijateljicama, a zatim uzevši u ruku knjigu, sjela je u hladovinu malene kolibice i stala čitati. U kolibici bio je stol, klupa, dva tri stolca od ljevena željeza. Sida se tako udubla u knjigu, da nije ni opazila, kako je Kazimir, šećući po vrtu, stupio k njoj u pristanište njezina plandovanja.

— Smetam li vas, milostiva gospodjice?

— Ni najmanje, odvrati Sida, ponudivši gostu da sjedne do nje.

— Šetao sam perivojem, da se nagledam krasote cvieća vašeg divnog neba, pak sam ubrao ružu, koja mi se najviše svidjela, da ju vama poklonim.

— Hvala liepa na tolikoj pažnji, smiešeći će djevojka, meni su ruže osobito mile, pa se s njima najradje zabavljam.

— Posve naravno, udvorno će Kazimir, jer su one slike vašeg života.

— Ja bih se danas morala i ljutiti na vas, jer koliko vas štujem, vaše galanterije ne mogu držati za ozbiljne.

— A zašto ne? Ima li što ljepšeg od mladenačkog života, može li biti ljepša slika od djevice, koja živući u slobodnoj prirodi, zanoseći se višim uzorima živi u podpunoj harmoniji sa srcem i umom; nije li ona slika ruže, što se upravo u podpunom sjaju stala razvijati?

Sida ga snatreći slušala, te za čas odloži knjigu.

— A što vi to liepa čitati? Valjda kakova pjesnika.

— Da možda i pjesnika, al ne pjesnika onakove vrsti, kakova možebiti vi mislite. Ja čitam Kalistu dra. Neumana.

— Kalistu? u čudu će Kazimir.

— Što se čudite? Ili vam se možda ona ne svidja?

— Dapače, ona mi se vrlo svidja. Ja sam ju s nasladom čitao i u izvorniku i u českom prevodu, pa se nisam mogao za dosta nadiviti onoj jezgrovitosti misli, zaodjevenih tako krasnom formom, tako ljupkom sadržinom, da se ne možeš od njih odkinuti. Ali ja sam se začudio, što ju nalazim u vašim rukama, jer ona nije baš odviše omiljela u današnjem čitalačkom svietu, koji u knjigama ne traži toliko nevine, plemenite zabave, zdrave i krepke hrane, koliko otrova, što napinje pamet, te je zavodi na stranputice; koje razdražuju živce slikanjem i opisivanjem najnižih strasti, što opeta dovodi na bezpuće strasti.

— Družtvo naše nije zdravo, jer neima zdrave hrane, a ne ima je, jer im je nitko ne daje, a ako im je i daje, ne će je uzimati.

— Vas je ipak na takovo čitanje morao njetko naputiti?

— Dakako, a to je naš župnik.

— Mislio sam si. A kamo sreće, da takovih knjiga bude u svakoj kući.

Kazimir bi u takovom razgovoru prosliedio, da ne bude upravo ovaj posljednji čas u drugu svrhu opredieljen, s toga je smišljao, kako bi razgovor navrnuo prema svojoj osnovi.

— Gospodjice! nastavi sad svečanim, ponješto pršćućim glasom. Ja sam se u vas zadržao dulje, nego li mi bijaše u prvobitnoj osnovi, a to je znak, da mi je

ovaj prediel, ova kuća omiljela, gdje sam vidio toliko obiteljske sreće i blaženstva, da bih ga badava i u najodličnijim krugovima tražio, gdje imade doduše sjaja i blištavila, ali neima pravoga zadovoljstva, gdje vlada striška ili plemenska ukočenost sa malo iskrenosti, ali tim više himbe i pretvaranja. Da, priznajem, da se odavle nerado dielim, ali kad se već dieliti moram, molio bih vas za jednu samu uspomenu, koja bi me trajno sjećala najsretnijih dana moga života.

— A ta bi bila? znatiželjno mu upade u rieč djevojka.

— Podajte mi ružu sa svog bajnog perivoja, ružu, koju ću sam sebi izabrati, a ja ću je nositi na svom srcu kao najsvetiji i najmiliji amanet, dok mi bude života.

Djevojka ga u čudu pogledala, ali njegove sjajne oči, njegovo muževno držanje uvjeriše ju, da ozbiljno govori, pa mu s toga prijaznim smieškom odvrati:

— Nije li druga, to je vaša želja tako čedna i jednostavna, da joj se mora zadovoljiti. Birajte, što vas je volja, ja ću je jošte pozlaćenom vrpcom sa svojim imenom uvezati, da vam bude i uspomena na mene.

— U istinu! oduševljeno preuze Kazimir, ali bojim se, da me niste shvatili i razumjeli. Ja ne mislim cvieće, što za čas samo svojom ljepotom začarava i mirisom opaja, a kašnje povene i pogine. Ja mislim cviet, mislim ružu, koja ne vene, ne gine već uviek slavi svoje proljeće. Vaš cvietnjak obiluje svake vrsti biranim cviećem, ali medju tim cviećem vi ste najljepši, najdivniji, za njim mi srce čezne i pogiba. Dajte mi taj cviet i ja ću ga pohraniti u svetištu svoga srca, odkale ga ne će ni sunčani žar, ni ledena studen ugrabiti ili uništiti. Sido, dajte mi svoju ruku, budite mi ženom!

Djevojka digne oči u vis. Na njima bi opazio neizmjerni priegor i čeznuće; ona se sjetila sastanka i razgovora sa Mirkom, te se uvjerila, da njegova bojazan ipak nije bila bez temelja. Ona je časak uronila u misli i šutjela, dok je Kazimir napetom pazljivošću izčekivao odgovor. Ali vidjevši, da djevojka ne odgovara, nastavi:

— Vam je ponuda moja došla iznenada, te vas zbunila, akoprem u njoj ne ima ništa neobična, kamo li nenaravna. Vječna je promisao tako upriličila, da se mužkarci žene, a djevojke udavaju; stoji samo do izbora. Sa izborom ja sam na čistu i ne ću ga nikad požaliti. Do vas je samo, da se odlučite.

— Gospodine! ja vas doduše poznajem od kratkog vremena, ali vaša me se pojava najugodnije dojmila. U vama sam upoznala muža, koga svatko sa njegova značaja, naobrazbe i položaja mora štovati, a i ja vas duboko štujem i cienim, ali vaša mi je ponuda došla iznenada, a da ju prihvatim, ne ovisi samo o meni, već tudier su posriedi i vaši i moji roditelji, pa napokon obiteljski i stališki obziri. Stvar tako ozbiljna ne može se tako s laka i na prečac riešiti, jer kašnje kajanje ne bi mnogo pomoglo. Ja u istinu o udaji nisam jošte ni mislila.

Kazimir se doduše nadao kojekakovu prigovoru, ali je u odgovoru očekivao više žara i vatre, što je on odbio na djevojačku stidljivost, s toga je sve većim žarom i zanosom nastavio:

— Vi napomenuste, gospodjice, privolu naših roditelja. Koliko je do nje, stvar se može smatrati podpunoma riešenom. Ja sam punoljetan, te podpuno slobodnih i nevezanih ruku. Roditelji moji žele, da se ženim, ali mi i rekoše, da biram po svojoj volji, a tomu izboru da oni ne će stavljati nikakove zapreke.

Oni se pouzdavaju u moj razbor, u moj značaj, pak imadu u tom podpuno pravo. Koliko je do vaših roditelja, tudier bi bila stvar uredjena, jer ja sam svoju namjeru odkrio i vašim roditeljima i vašemu bratu, i oni su sa mnom posve sporazumni. Konačna odluka ovisi jedino do vaše volje; moja i vaša sudbina sada je u vašim rukama. Koliko je do staliških i plemenskih obzira, zato vas neka ne boli glava, jer i vi spadate u višu aristokraciju. Veselenji zauzimlju častno mjesto u narodu i zemlji, a tim bi i tobožnjim stališkim obzirima bilo zadovoljeno, do kojih ja ipak nisam nikada puno držao, te vam otvoreno kažem, a Bog mi je svjedok, da se ne pretvaram, kad bih jošte više stajao, nego li stojim, da me makar kneževski naslov riesio, a vi da ste uboga djevojka ma kojega stališa, ja bih pred vama prignuo koljeno, te vam isto ovako kao i sada ponudio ruku i ime, jer bih to učinio radi vas same, radi vaše kreposti, radi vaših vrlina, a ne iz staliških obzira, koji u ostalom mogu stajati na vrlo traljavim nogama. A sad, pošto sam vam to kazao, smijem li se nadati povoljnu odgovoru?

Sida je bila na žeravici, cielim tielom kao da je trzala munjevna struja; našla se u sto neprilika, valjalo je govoriti, a znala je unapried, da će joj svaka rieč zamrieti u ustima.

— Ta ovaj kraj, ovaj raj moga života, pak moji roditelji izpunjuju sve moje želje i osjećaje; ja se ovdje ćutim sretna i zadovoljna, ja ih nebi mogla ostaviti.

— Plemenita gospodjice, ja vas pojmim i donekle dielim vaše nazore. Ali vi ste dobra kršćanka, te su vam i kršćanska načela poznata. Žena ili, reći ću, djevojka privine li se uz muža, koga joj je srce odabralo, sliedi ga svuda na putu njegova života. Ona ostavlja

svoju obitelj, da osnuje novu. Tako je postala moja, tako je postala vaša obitelj. Medjutim kad bi se i razstali s roditeljima, taj razstanak nije nepremostiv, da se ne bi zbližiti dao, a kraj toga u novi kraj, u novu domovinu, koja je tako bliza vašoj, pratila bi vas ljubav, pratio bi vas blagoslov vaših roditelja. Vi biste ostavili svoje roditelje, ali bi istu ljubav i susretanje našli u mojih roditelja, koji bi ujedno bili i vaši. Pak da i toga ne bude, ja osjećam u sebi sile i snage, volje i ljubavi, da vam sve ovo nadomjestim; ja bih s vama sve dielio, radost, čast, ime i odlikovanje, a vi biste me u mom životu podupirali, vedreći mi možda snuždeno lice, hrabreći me, kad bi možda duša klonuti htjela; ja bih vam pripravio raj u svom srcu, ja bih taj raj čuvao životom svojim — ja — ja volio bih po sto puta umrieti, nego da ikad požalite, što ste mi ruku pružili.

Kazimiru sve jače podrhtavao glas, a kad je dovršio, ovlažile mu se bistre oči, te sjale nebeskom vedrinom, i prihvativši joj ruku, zaključi:

— Gospodjice, recite sada, ljubite li mene? Jer to je glavno pitanje, za kojim tek sliedi ono drugo. Sidonijo, ljubite li me, hoćete li biti mojom ženom?

Sidonija je drhtala od uzbudjenosti, u svom životu nikad nije slutila na takav položaj. Morala je govoriti; sa sobom bila je na čistu. Što da reče? Ali ju boljelo, boljelo neizmjerno, što će svojim odgovorom raniti i ojaditi srce onoga muža, u kom se naučila poznavati uzor i vršak muževnih kriepostí.

— Sido! govorite, jer šutnja ubija jače nego izvjestan, pa bio i nepovoljan odgovor.

Sida ustane. Licem joj se prelilo bljedilo, koje bi opet izmienilo prozirno rumenilo. Ona bi najvoljela, da je i nije na tom mjestu, htjela bi pobjeći nevidom, ali

se dosjeti, da i to ne ide, da se mora očitovati, pak za što da se boji, ta nije ništa skrivila, nikomu ništa na žao učinila. Ustavi se, te pogledavši mladiću u lice, progovori tihim, ali svečanim glasom, pošto je pribrala svu duševnu snagu u pomoć:

— Velecienjeni prijatelju, mene je vaše očitovanje duboko dirnulo i potreslo dušom. Ja osjećam plemenitost vaših osjećaja, vašu naklonost prema meni, ali da vam se na njoj ma donekle odužim, hoću da budem iskrena, da vam živu istinu rečem. Da vam pružim ruku i obećam biti vašom ženom, trebalo bi ponajprije, da vas ljubim onom ljubavi, koja spaja dvije duše u jednu nerazrješivu cjelinu. Koliko vas štujem i cienim kao prijatelja i muža svakog štovanja vriedna, a to vam ipak one ljubavi ne bi mogla, ne bi smjela pokloniti, a bez ove ne bi moglo biti ni bračne sreće ni zadovoljstva. Ne zamjerite; vi se takovu odgovoru niste nadali, njemu će se čuditi i moji róditelji, ali ja drugčije ne mogu govoriti.

— Vi dakle niste više slobodni, vi ste svoje srce drugomu poklonili?

— Prijatelju, ja vam na to ne ću i ne mogu odgovoriti, pa i to ne bi mienjalo ništa u našim odnošajima. Buditi s tim zadovoljni i ne pitajte više. Prekinimo razgovor.

— Da, prekinimo razgovor, ali samo jedno jošte pitanje. Bih li se smio nadati povoljnijemu odgovoru, da počekam, dok se predomislite, pa bilo pol godine, bila i ciela godina?

— Ne bi koristilo, jer ja svoje odluke ne bih promienila. Tražite sreću drugdje i vi ćete je naći; može biti veću, nego bi je u meni našli, te budite uvjereni, da ću vas se uviek rado sjećati, da ću se moliti za vas.

Sida je prestala, jer su joj suze navirale na oči. pak stisnuvši prijatelju ruku, prošaptne:

— Bili sretni, našli drugaricu dostojnu sebe i svoga imena, uz koju bi lasno zaboravili na sukroman cvietak ladanjskoga svieta.

I Kazimir zašuti; dva tri puta prošao je uz Sidu perivojem, a da nije ni usta otvorio, a zatim podje snuždeu i poništen u svoju sobu. Sida je ostala jošte u perivoju, povukla se u kolibicu, pak naslonivši glavu na obje ruke, zaronila u duboke misli.

— Oj Mirko! uzdahne za sebe. Ja sam ti doprinicla žrtvu, a Bog zna, hoće li mi ona ikada donieti blagoslova. Neka bude; jedan put sam u svom srcu osjećala čuvstvo ljubavi, ja ću joj ostati vjerna do groba, pak da mi i srce u mukama i bolovima krvariti moralo. Ali na što te misli? Ta Mirko se zavjerio — Mirko će rieč i održati... Ne održi li rieč, krene li vjerom, u sukromnim zidinama varaždinskog samostana biti će i za mene mjesta; častna će me majka kao svoje diete objeručke prigrliti.

Kad se Janko vratio kući začudio se u velike, našavši Kazimira, gdje snuždeu i zamišljen posprema stvari i slaže kovčeg. Prvi pogled sve mu je razjasnio.

— Ti si razgovarao sa Sidom?

— Da, i sve je svršeno; djevojka me odbila.

Janko je nešto promrmljao, što se nije razumjelo, ali mu je iz ustiju izpalo Mirkovo ime sa prietnjom i porugom. Kazimir je to opazio, pak prikorio druga, rekavši mu:

— Ti držiš za ovaj neuspjeh Mirka odgovornim? Ako mu je Sida sklona, možemo li joj zamjeriti? Ta ona je gospodarica svoga srca i jedina vlastna, da s njime razpolaže.

— Ne prigovaram, ali držim — tri sta mu-jada — da Mirko nije vriedan njezine ljubavi.

— Bog joj neka svjetuje i on će ju obraniti od nesreće i napasti.

Uzkrata Sidina osobito se neugodno dojmila njezine majke. Otac je doduše žalio, ali nije bio kivan na djevojku. Kod objeda silio se Kazimir, da se pokaže ravnodušan, kao da se nije ništa ni priudesilo, a to je isto nastojala i Sida, ali im slabo pošlo za rukom.

Kazimir je za sutra dan zamolio priliku, koja bi ga odvezla u Poličane na kolodvor.

— Gospodjice, ne zamjerite, oprostite i zadržite me u uspomeni. Valja da je bila volja božja, da se ovako rastajemo. Dao Bog, pošto ste odbili mene, da nadjete muža, koji bi vas toliko cienio i ljubio, koliko vas ja cienim i ljubim.

Sida nije ništa odvratila, već mu je pružila ruku na rastanak, koju je on stisnuo, na ustne pritisnuo i poljubio. Rekavši „s bogom“, pošao je niz stube, sakrivajući rubcem suze, što su mu navirale na oči.

VIII.

Političko obzorje nad austrijskom monarkijom stalo se mutiti. Jošte se ne bijaše država od posljedica god. 1859. oporavila, jošte se ne bijahu politički i socijalni odnošaji u državi ustalili, kadno iznovice monarkiji zaprieti pogibelj s one strane, odkale se je najmanje nadala. Pruska je željela prvenstvo u Njemačkoj, a u tom joj smetala Austrija, koja ju je htjela pošto po to iztisnuti iz njemačkog saveza, a to je rodilo novim ratom na sjeveru i jugu, koji se svršio sadovskom katastrofom i odstupom Mletačke kraljevini Talijanskoj.

Svaka je katastrofa u Austriji imala za posljedicu i preokret u politici. Padom ili odstupom Belkredija bijaše federalistička osnova ukopana, a novi ministar, koji se iz Njemačke importirao, Beust, po nadahnuću Bismarkovu stvorio je dualizam, a taj je u monarkiji dao prvenstvo dvjema gospodujućim narodima, i to u jednoj poli Niemcima, a u drugoj Magjarima.

Magjari postigli su podpunoma svoju svrhu: uzpostavu zakona od god. 1848. sa odgovornim ministarstvom. Sad je nastala i druga taktika prema Hrvatskoj. Deak kao da je bieli list povukao natrag, a tvrdnja o paritetu s magjarske strane smatrala se utopijom. Odgovori na adrese hrvatskoga sabora bili su sve hladniji, a od krune su dolazile propozicije, na koje hrvatski sabor, ako je htio ostati sebi dosljedan, nije mogao, nije smio pristati. Hrvatski je sabor zahtievao, da mu se prizna teritorijalna cjelokupnost i državni paritet prije, nego će se upustiti u dalnje pregovore s Ugarskom. Sad, pošto je bila krunitba uglavljena, zahtievalo se od hrvatskog sabora, da bira poslanike za krunitbu i krunitbeni čin. A jer se znalo, da hrvatski sabor toga neće učiniti, dao se naputak banu Šokčeviću, da djeluje na činovnike, koji bijahu ujedno saborski zastupnici, kako bi za propoziciju glasovali. Bijaše to težak i kritičan položaj za Hrvatsku, jer sa činovničtvom svaka bi stranka u saboru bila u većini, a magjaroni su na to i računali. Narodna stranka sastala se u klubu na dogovor, kako da se ponese. Iznevjere li nas drugovi činovnici, mi smo ostali u manjini, i sav naš napor biti će uzaludan. Danas imali su biti na čistu. U toj uzbudjenosti stupi u dvoranu Blažević, viši činovnik kod banskoga stola i narodni zastupnik. Svi su umuknuli i oči uprli u nadošloga. Bio je smrknuta lica, usta stiskao, vidilo se, da u njem ključa i vrije.

— Gospodo, evo me kod vas, da vam kažem novost, koju ste doduše mogli naslućivati, ali joj niste mogli proračunati domašaja. Zvao nas je ban, sve činovnike, što nas ima u saboru, pa nam rekao, da je volja krune, da glasujemo za njezine propozicije; ne ćemo li, da posljedice možemo sebi pripisati. Dakako, bilo je njekoliko, koji su taj atentat na ustavnu slobodu

namah odbili, ali većina tražila je, da joj se dozvoli rok za promišljanje, i to do sutra.

Činovnici se medjutim skupili u klubske prostorije, i našli se na okupu do jednoga.

Milko Marušić ustane, te popevši se na povišeno mjesto, stade govoriti s tolikom vatrom i zanosom, da su ga svi napetom pažljivosti slušali:

— Gospodo i braćo, u svakom važnom poslu nuždna je sloga, a gdje se radi o boljku i časti domovine, tudier bi nesloga bila politički zločin. Ne reci nitko, da smo narod nelojalan, jer mi smo žrtvama, kakovih nijedan narod monarkije nije doprinesao, upravo protivno dokazali. Mi smo lojalni prema kralju, ali smo i lojalni prema zakonu; — vršimo na zakonu osnovane dužnosti, ali se i ne odričemo zakonom zajamčenih prava, inače naša lojalnost pretvorila bi se u ropsku puzavost, a ova ne dolikuje nikojemu narodu. A što nam zakon dozvoljava? Zakon nam dozvoljava, da se na ustavnu razvijamo, da na ustavnu živimo, a ustav dieli zakonodavnu vlast izmedju krune i naroda, reprezentirana u svom saboru. Ustav ne podnosi, da kruna sili sabor na nješto, što sabor ne će, jer bi to bio ustavni absolutizam, a ovaj bi bio najveća ironija na slobodu naroda. Ali parlamenat ne smije da krnji prava i povlasti krune, već oba moraju u skladu vršiti i svoja prava i svoje dužnosti. Gospodo! narod govori na naša usta; mi smo njegovi pouzdanici, jer nas je narod svojom voljom birao. Mi ne činimo razlike i ne smijemo je činiti medju zastupnicima, bili oni birani iz sredine naroda ili iz vladinih krugova, jer svi jednako zastupamo narod, a vlada je, koja zastupa po sebi samoj svoje misli i nazore. S toga ovdje ne može biti govora o sebi i pritisku, i narodni zastupnik za svoje nazore, za svoje rieči, za svoj glas ne može biti nikomu odgovoran do li

sebi i savjesti svojoj, te narodu, koji ga je birao. Zato ja se nadam, da će gg. činovnici kao narodni zastupnici shvaćati svoju zadaću, da će vršiti svoju dužnost, ne osvrćući se ni lievo ni desno; jedino po svom uvjerenju i po svojoj saviesti. Osobito kad ovdje i nije toliko volja krune po sriedi, koliko šovinizam i častohleplje onoga činbenika, s kojim bi imali da stupimo u zajednicu.

Na te je rieči zaorio gromki „Živio" cielom dvoranom. Mnogi je od činovnika bio na čistu, kako mu se ponieti, dok ih bijaše i takovih, koji su poniknute glave zurili u zemlju.

— Gospodo, nastavi Milko, ja shvaćam položaj naše braće, kojima od njihove službe ovisi eksistencija; izgube li onu, naravno, da im je ova druga u pogibelji. Moguće, da do toga ne bi došlo, a moguće, da bi i došlo, pak akoprem pravo rodoljublje ne bi se i na toj kušnji smjelo spoticati, to ipak mislim, da nam je pomišljati na sredstvo, kojim bi se osjeguralo jedno i drugo, a ovo je — — — U širim ustavnim zemljama narodni zastupnici stoje pod zaštitom imuniteta, t. j. pod zaštitom zakona, koji garantira podpunu slobodu svakomu zastupniku u njegovom parlamentarnom radu. Taj zakon je i u nas, akoprem ne ima potvrde krune, ali se po dosadanjoj praksi ta potreba nije ni opažala. Stvorimo zaključak, da podnesemo kruni imunitetni zakon na potvrdu, a dok ta ne usliedi, ne viećajmo o nijednom predlogu, o nijednoj propoziciji. Potvrdi li ga kruna, dobro, mi ćemo svoj rad po svojoj savjesti nastaviti. Ne potvrdi li ga, ona će nas razpustiti, pak i bolje, da to učini, nego da nas sili na političko samoubojstvo.

Živio Milko! Živio! odjeknu opet dvoranom, a cio se klub, a taj je sačinjavao saborsku većinu, složio u predlogu Milkovom; za nj su i svi činovnici glasovali.

U prvoj saborskoj sjednici bio je predlog jednoglasno prihvaćen i podnesen kruni. U njemu ne bijaše ništa neobična, što se ne bi slagalo sa ustavnim načelima.

Za čudo, kruna je ovaj put, bez prigovora, potvrdila saborski zaključak i ovaj je mogao bez ikakove bojazni svoj rad nastaviti.

Sabor je odbio predlog krune, da bira zastupnike za zajedničku krunitbu, a ujedno stvorio je zaključak, kojim se svaki žigoše izdajicom domovine, koji bi proti privoli sabora kod toga čina službeno sudjelovao. Sabor je dobro uvidio, da mu neima dugovieka života, pa se s toga pobrinuo, da si osjegura poziciju za buduće izbore. Stvorio je izborni zakon na temelju pravednih, slobodoumnih načela, po kome se ograničuje i sužuje upliv vlade i vladinih organa na izbore, pošavši sa zdravog načela, da izbor neima predstavljati volju i načela vlade, već samoga naroda, koji kroz svoje pouzdanike govori. Sabor se i tim nije zadovoljio, već je unapried proglasio nezakonitim svaki sabor, njegove zaključke ništetnima, koji bi se sastao na osnovu oktroiranoga, nametnutoga izbornoga reda. I to je bio posljednji rad onog znamenitog sabora, koji je osjećao volje i ljubavi, da osjegura svomu narodu uvjete njegovog materijalnog i moralnog razvitka, koji je htio pošten i trajan po obje strane koristan savez sa Ugarskom na temelju podpunog pariteta, koji bi za uviek zapriečio svaki povod mogućim svadjama i zadjevici.

No kruna ovaj put nije odobrila saborskih zaključaka, nije potvrdila izbornog reda. U mjesto potvrde sliedio je reskript, kojim se razpušta hrvatski sabor. Razstanak je bio ganutljiv, mnogomu već siedomu zastupniku vidio si suzu u oku, jer ih je spopala neugodna slutnja, da se nikada više u takovoj slozi ne će naći na okupu u hrvatskom saboru.

Krunitba se sa velikim slavljem i bez sudjelovanja Hrvatske obavila. Magjari se dovinuli podpune slobode, te postali gospodari situacije; njihov upliv bio je isto tako velik u Translajtaniji koliko i u Cislajtaniji. Pa kad su u razmjerno kratko vrieme tolik uspjeh postigli, zar će da im smeta malena Hrvatska, zar radi nje da ne bude cjelovita, da im parlamenat ne bude podpun?

I Hrvati su znali, što ih čeka, pak se s toga prikupljali, dogovarali, pravili osnove za buduće izbore. Ali već sada nije išlo glatko. Šokčević, mislilo se u Ugarskoj, nije dorasao svojoj zadaći, morao je ustupiti mjesto mužu dosele u političkom životu slabo poznatomu, ali dušom i tielom magjaronu, mužu čvrste volje, gvozdene energije, koji nije poznavao ni spona ni zapreka, koje bi ga sprečavale u njegovu cilju. On je započeo vladavinu pročišćivanjem činovničtva, on je odklonio sve nepouzdane elemente sa javnih mjesta, te ih zamienio skroz pouzdanima, na koje se mogao bezuvjetno osloniti. Narodna stranka nije ipak klonula duhom, računajući na svoje pravo i budnu sviest naroda, nadala se konačnoj pobjedi, ako i ne tako sjajnoj kao prije, ali svakako pristojnom uspjehu. Ta bilo je kotara, u kojemu bi magjarone na prste prebrojio, a bilo je i takovih, gdje ih ne bi ni s Diogenovom uljenicom našao, a takav kotar bio je Milkov. Pa ipak izbori su pokazali dvoje: prvo, da u našega naroda ne bijaše dovoljno razvijena ustavna sviest, a drugo, da se vladina stranka nije žacala nikakovih sredstava, ako su samo vodila k cilju.

— Dakako stvari krenuše nepovoljnom strujom. Tvoje slutnje, žalibože, kao da će se ispuniti, govorio bi Konrad zlovoljno, kad bi se sastao s Milkom na dogovoru, ali mislim, pobiedi li narodna stranka, da je ugarskomu šovinizmu odzvonilo. Vidjet će, s kim imadu posla, pa će voljeti prijateljski urediti medjusobne odnošaje.

— I ti se nadaš pobjedi? nepovjerljivo će Milko. Ta ovo nije više izborna borba, gdje se stranke s uvjerenjem bore medju sobom, ovo je borba stranke sa upravnim aparatom, sa vladom, kojoj služe polugom sva dozvoljena i nedozvoljena sredstva. Pa čitaš li dopise iz Sriema, iz Slavonije, varaždinske i zagrebačke okolice, koji nam tek u slabim crtama rišu ovu nenaravnu borbu, gdje će napokon pravo i uvjerenje podleći sili. Ja se u istinu ne nadam pobjedi.

— Doduše ne ide, kako bi moralo da ide, ali i novine pretjerivaju. Pa napokon ako je narod na svom mjestu, ako su izbornici sviestni svoje dužnosti, zar će im vlada moći silu nanieti? Toga ipak ne vjerujem. Mi smo na primjer u našem kotaru sjegurni; ti ćeš prodrieti jednoglasno. Sriemski kotari, makar se i sila upotriebila, dobro stoje, a isto tako i gorski krajevi riečke županije, a i oko Zagreba, Karlovca, Siska, kako razabirem iz novina, ne stoje najgore. Valja se boriti, valja u borbi ustrajati, vaša će stranka valjda doći nešto oslabljena u sabor, ali magjaroni ne će imati većine. A vi će te uviek u saboru naći frakcija, s kojima se na vrieme u nuždi možete aliirati za dobro domovine.

— Bog bi dao, da se tvoje misli ispune; ja, da ti pravo kažem, vrlo sumnjam o konačnom uspjehu, ta i naš kotar nije sjeguran.

— Naš kotar da ne bude sjeguran? planu Konrad. Grom i pakao, to bi bilo odviše. Ta ti ne imaš u njemu ni ciglog protivnika, a kamo li neprijatelja. Svećenstvo radi za tebe, svi župnici drže svoje izbornike na okupu, a narod bi i u vatru za tebe, a kamo ne bi na biralište.

— Vidjet ćemo, dometnu Milko. Odlučan čas nije daleko, ta na 21. i 22. prosinca imadu se provesti izbori po cieloj zemlji, ali moraš znati, da njima ne rav-

naju narodni pouzdanici, birani u županijskim skupštinama, što ipak nije svejedno.

Kobni dan izbora jur se primicao. O izbornoj kretnji slabo je što u javnost dopiralo, jer se opozicijonalne novine plienile, a što su službena glasila pisala, ne bijaše pouzdano.

Sutrašnji dan odlučit će o sudbini naše domovine na neizvjestno vrieme. Sutrašnji dan ima da podupre i ojača naš dosadanji rad na političkom polju, ili će pokopati sve narodne ideale onamo od 48. godine. Tako bi govorio Milko svojim prijateljima, koji se dan prije izbora nadjoše kod njega na dogovoru.

Dan 21. prosinca bio je tmuran, neprijazan. Cielu noć duvao je sjevernjak, te po briegovima i klancima nagomilao hrpe sniega, da se i sam prolaz činio nemoguć, a i samog dana jošte jutrom sniežilo i kišilo, te se unapried vidjelo, da će u udaljenom Klaniću, gdje se imao za ovaj kotar izbor obaviti, izbornici kasno prispievati. S toga se izbornu deputaciju zamolilo, da ne sili sa izborom, već da barem za jedan sat zategnu. No predsjednik izborne deputacije ni čuti o tom, već je uz obične formalnosti započeo izborom točno u devet sati. Izbor imao se zaključiti u jedan sat poslie podne. Ali poslie, kako su prisutni glasovali, predsjednik je već u pol jedanaest zaključio izbor, te namah proglasio njegov rezultat. Glasovalo je od 350 upisanih izbornika šestdeset i pet, dok ih k izboru nije pristupilo 185. Milko Marušić dobio je 32 glasa, dok ostala 33 glasa odpadaju na Gejzu Banjevića ; po tom se ovaj ima smatrati izabranim. Milko je dobio sve glasove od prisutnih seljačkih izbornika i župnika, dok je sav službeni aparat, od koga ni cigli član nije falio, glasovao za vladina kandidata. Konrad je molio, da se izbor ne zaključi, pošto jošte nije propisano vrieme

proteklo, a narod se istom sada prikupljati stao. I zbilja u Klaniću opažalo se upravo nadošlih izbornika iz Višnjevice, Desinca, Grohota, Sela preko stotine pod trobojnom zastavom sa nadpisom „Živio Milko Marušić, zastupnik Klanićki!“ Ali prigovor nije pomogao. „Ja sam proglasio izbor svršenim, prkosno će predsjednik, a ja toga ne poričem. Bješe im doći na vrieme, kako je njihovo obćinsko poglavarstvo prispjelo!“

— Mi ulažemo prosvjed proti izboru! stali mrmoriti župnici i narod.

— Okanite se nekoristna posla; prosvjed ne bi pomogao, odvraćao bi Milko. Ta danas širom ciele domovine izbori će se na ovakav način obaviti, a sabor će ih po sploh ovjeriti.

Za tri dana cielom se monarkijom pronio glas, kako je kod izbora unionistička stranka sjajno pobiedila, te stali u zviezde kovati ženijalnu vještinu baruna Levina Rauha, koji je u kratko vrieme znao mnienje ciele zemlje okrenuti u prilog unije s Magjarskom. Kao epilog izborima sliedile su nagrade i odlikovanja raznim zatočnicima magjarske državne ideje.

Već početkom godine 1868. sastao se novi sabor u Zagrebu, u njemu sama nova većim dielom nepoznata lica, pripadajući većinom činovničkomu stališu, jer je ono 16 članova narodne stranke, što su bili birani, položilo mandate i uz obširnu motivaciju ostaviše sabornicu.

— Svršeno je, reče Milko, i mi bismo zajedno s Košiuškom poslije poraza mogli zavapiti: Finis liberae Croatiae! Ali ne, reći ću radije, da je za Hrvatsku nastalo vrieme težke kušnje, koja bi se mogla i na decenija protegnuti; no tješi me vjera, da će i iz te kušnje narod izaći osviešćen, pomladjen i opasan novom snagom izkustva, koja će napokon dovesti do pobjede. Narod je takovih kušnja više proživio, pa nije propao.

11

— Al u jednom, čini mi se, da je vaša stranka ljuto pogriešila i to, kad je ono 16 zastupnika položilo mandate. Šestnaest odvažnih i vrstnih muževa kadri su mnogo toga izvesti, ili barem mnogo zlo zapriečiti. Šestnaest ovih zastupnika bili bi kao matica, oko koje bi se prikupljali bolji i slobodniji elementi vladine stranke, te bi mogli s vremenom stvoriti novu opoziciju proti vladinoj struji.

Tako je mislio i umovao Konrad. I Milko je držao, da je taj sud osnovan, ali je mislio, da oni prema zaključku posljednjeg sabora, koji svaki sabor, sazvan na oktroiranom izbornom redu, smatra nezakonitim, nisu mogli inače uraditi.

— A morali su uraditi, morali su u saboru ostati, vi ćete to kašnje i sami uvidjeti. Vidjet je, da vam fali politička i diplomatička taktika i vještina.

Milko je odnemario politiku ili barem ona ga nije toliko zanimala kao što prije, pak se izključivo posvetio zvaničnomu poslu i gospodarstvu. A k tomu mu i obiteljski poslovi zadavali sto briga i neprilika.

* * *

Kako je Mirko, oprostivši se s majkom i ujakom, pošao u Beč, da nastavi nauke, običavao je redovito svakog mjeseca pisati kući. Listovi mu bijahu puni zanosa i zahvalnosti prema majci i ujaku, a iz njih se i razabiralo, kako ozbiljno prianja uz nauke, ne propuštajući ni jedne zgode, kojom bi se mogao okoristiti. Razumije se sobom, da na Sidu nije zaboravio. Težko mu je bilo na nju upravljati listove, jer se bojao, da ne upadnu u neovlaštene ruke brata ili roditeljâ. Ali za to je materinjem listu pridodao svaki put maleni listić u ružičastom omotu na Sidu, s molbom, da joj ga uruče. Milko dakako nije se snašao u toj ulozi ljubavnog glas-

nika, ali znajući za njihove odnošaje, a poznavajući u dušu značaj djevojčin, odvažio se i na to pod taj uvjet, da listovi budu što rjedji, pa dodju li i u ruke Sidinih roditeljâ, da ne bude ni najmanje prikora ili sablazni.

Al bilo je za čudo, pod konac godine listovi bivali rjedji, a oni na Sidu posvema su izostali.

Monika postajala je nestrpljiva. Sida se smućivala, ali bi Milko odvraćao:

— A što da piše? Pisao bi vam ono, što vam je već deset puta napisao. A evo praznici su na domaku i vi ćete Mirka gledati licem u lice, te ćete si svoja čuvstva i osjećaje moći do sita izpoviedati.

Ta bilo je 12. srpnja, a do 24. mogao bi već biti kod kuće. Monika se umirila i jedva je čekala čas, kad će si sina zagrliti.

Tjedan dana kašnje dobio je Milko iz Beča list. Znao je unapried, od koga je i što je u njemu, pa ga s toga i nije htio otvoriti, dok mu nije sestra došla u sobu.

— Piše mi Mirko, oglasi se Milko, opazivši, da mu je sestra ušla u sobu.

Jednim skokom bila je sestra za bratovim ledjima, te pograbi list.

— Daj da čitam.

— Pa ako si baš tako nestrpljiva, otvori i čitaj; ja znam unapried, što piše.

— No otvori ti, pak čitaj, pošto bi si ja morala očale prije nataknuti na oči, jer je Mirkovo pismo sitno.

Mirko otvori pismo te stane čitati, dok si je Monika uzela stolac i sjela kraj njega. Milko je čitao:

„Mili ujače! i premila majko!

Ponajprije Vas molim, da mi ne zamjerite, što Vam se prošli mjesec nisam oglasio. Snovao sam o njekoj osnovi, koja ne bijaše jošte dozorila, a sada, kad

je ona gotova za provedbu, sjedoh da Vam pišem i javim, što sam zasnovao".

(Bože, kako je dosadno i suhoparno! uzdahnu mati. — Ja za njim od čežnje pogibam, a on tudier naklapa o osnovama. Da ne bude napokon kakova pustolovina? No i to bi još trebalo! dometnu kao za sebe Milko, pak nastavi čitati.)

„Veselio sam se odavna povratku u Vaše krilo, te jedva čekao čas, da Vam javim: evo taj i taj dan ću doći, pošaljite mi priliku u Poličane. Ali nadošlo je nješto drugo i ja sam si predomislio. (Monika izkolači oči, te promrmlja: Taj se valjda i ne misli vratiti? Liepa li djeteta! Milku se mrštilo čelo.) Ima sa mnom na kolegiju moj drug i dobar znanac Hinko iz Berlina, pak me nagovarao i nagovorio, da ovih praznika ne polazim kući, već da s njime zajedno podjem u Berlin, gdje je prva i najveća klinika na svietu, na kojoj se nalazi glasoviti Grefejev zavod za očne bolesti. Ja ću to sve pregledati i štogodj naučiti, što će mi kašnje služiti u mom zvanju i zanimanju. Pregledavati ću berlinske znamenitosti i muzeje, a to me sve ne će puno stajati, jer ću biti na stanu kod svog prijatelja. Odavle, bude li vremena, skočio bih u Monakov i Draždjane, a i tudier našlo bi se što šta znamenita da vidim. Ja držim, da su takova putovanja i izleti ne samo zanimivi, već i koristni za budući život i naobrazbu. Ja znam, mila majčice, da bi me ti željela vidjeti,-ali vjeruj mi, isto bih tako i ja želio, da te zagrlim. Ali za sada ćemo se uztrpiti, a o Božiću gledat ću, da na njekoliko dana dodjem kući, te da Vam izpripovjedim, što sam sve u svietu vidio i doživio. Hvala Vam na posljednjoj pošiljci novaca; da je bilo nješto više, dostalo bi mi za putovanje; ali ja ću nastojati da i s time izadjem, jer sam si nješto i prištedio. Tim završujom, ljubeći ujaku

i tebi ruku, pak Vas sve skupa u duhu grleći i cjelivajući ostajem Vaš do groba ljubeći Vas sin i nećak Mirko Mihanić. Beč 12. srpnja 1868."

Milko je smotao list, pa ga bacio u koš i ustao a da ni rieči nije pridometnuo. Monika je plaho pogledala kao da mu je s lica htjela pročitati misli.

— No Milko, šta misliš i sudiš o Mirkovu pismu?

— Da je dječko lakouman. Ja mu ni cigle ne vjerujem, što je napisao. Niti će on u Berlin, niti u Monakov, već će vrieme potratiti u plandovanju i pustolovinama.

— Bože, ne govori tako! zalamala uboga majka rukama; ta Mirko nije tako duboko pao, da bi nas na tako bezobrazan način htio varati. Možebiti ga krivo sudiš.

— Vi svi tako mislite i naklapate, a na posljedku dolazi na moje. Ja se bojim, vrlo bojim za Mirka — zlo će proći. Dao Bog, da budem u tom barem krivi prorok.

— Milko, nešto bi te zamolila . . . Podji u Beč, da vidiš, što je i kako je s Mirkom.

— Pa što da radim ovaj put u Beču; možda ga ne bi ondje ni zatekao, a da ga tražim kojekuda po Njemačkoj, valjda i sama misliš, da ne bi koristilo? Pusti ga, neka ide svojim putem, jer mu je tragove teško uhoditi. Po novoj godini uzet ću si toliko vremena, da podjem u Beč.

Sirota Monika bila je cieli dan snuždena i zamišljena, a Milko nije bio najbolje volje. Njemu je osobito bilo napadno, što se u listu ni jednom rieči nije sjetio Side. Bit će i tomu koji pritajeni uzrok.

U Kosovcu kod susjeda Vešelenija promienilo se što šta. I Konradovo se lice smrknulo; djeca zadavala mu brige i glavobolje. Janko je doduše svršio prava,

položio stroge ispite, a time je mislio, da je sve svršio. Otac je želio, da se prime kakova zanimanja; u službu ga nije silio, jer je držao po ustavnim načelima, da nije častno ni koristno služiti takovu sustavu, kakav je danas zemljom zavladao, akoprem taj sustav ne bi Janka smetao; ta on je bio prema njegovim nazorima i načelima. Otac ga je svjetovao, da podje kojemu vrstnijemu odvjetniku u pisarnu, a kasnije da i sam za sebe otvori odvjetnički posao. Da bude odvjetnikom, tomu se nije protivio, ali da uredjuje kod odvjetnika kao koncipijent — on, doktor prava, to mu nije išlo u glavu.

— Sinko, reci mi po duši, zašto si učio, kad te mrzi svako zanimanje? Da možeš ići po lovu, po kupalištima, po zabavama, od mjesta do mjesta, tomu niti je trebalo troška, niti toliko nauke.

Tako bi običavao otac govoriti sinu. Jednom mu opet spotaknuo, kad se vratio iz Rogatačke kiselice praznih džepova, a jošte s dugovima:

— Janko, velim ti ozbiljno, tako ne može da ide nadalje, jer ti bi uz svoj nerad i rastrošnost bio vrstan prorajtati cieli Kosovac, a to ne smije biti. Idi, radi i gospodari, ja ću ti predati Jalšovac sa cielim narodom. Budeš li pazio, nadzirao i sam radio, te proučavao gospodarske prilike, moći ćeš dobro izlaziti; ali pamti dobro, da mi nisi dugova pravio, jer ja ih ne ću plaćati.

Na takove rieči Janko bi obično mrmorio, ali Konrad se nije dao smesti. Janko preuzme Jalšovac, te stane gospodariti; a nije mu bilo ni truda ni napora, jer mu je otac sva polja obradio i zasijao.

Ali Sida zadavala je ocu dosta brige, ne da bi se na nju ma i u čem mogao potužiti, ta ljubila ga, bila mu je odana, svakoj mu nesjetnoj želji zadovoljila; bila je angjeo u kući, a desna ruka majci u cielom gospodarstvu i kućanstvu; no djevojka bila je za udaju,

imala je prosaca, da si boljih nijedna majka ni djevojka ne bi mogla poželjeti, a ona ih je sve redom odbila. Za što to ona čini, nije se znalo, jedini roditelji kao da su ušli u trag tajni, ali ju pomno za sebe zadržali.

— Meni se nesvidja postupak Sidin, rekao je jednog večera, kad su bili na samu, Konrad svojoj ženi. Ona je odbila najodličnije prosce Mirku za volju. Stvar je doduše njezina i njezina srca, ona s najvećom nježnošću odbija naše savjete, a bojim se, da ne čini dobro ni pametno. Meni se Mirko ne svidja, jer izim ljepušna lica i pristala struka na njemu ne ima ništa, što bi moglo privlačiti djevojku. On je lakouman do skrajnosti, a takav mladić ne će biti nikada valjan suprug.

Konrad je tako govorio, jer je imao razloga. Janko mu o njemu pripoviedao pustolovine iz djačkog života u Beču, koje su na nj bacale neugodno svjetlo.

— Ja ipak mislim, da bismo morali sa Sidom ozbiljnije postupati; djevojci bit će do koji mjesec devetnaest godina, a to je doba, gdje se već mora ozbiljno misliti na budućnost. Dakako, prosca kao što je bio Kazimir, ne bude više, ali mi je onomad Janko natuknuo, da nam se sprema u posjete Robert V., četnik ulanske pukovnije, u nakani, da zaprosi Sidinu ruku. Njemu imade doduše kakovih trideset i osam godina, ali je muž na mjestu, ugledan, bogat, a k tomu, što je glavno, njemu za ženitbu ne treba jamčevine.

— I meni je o tom nješto natuknuo prijatelj iz Graca. Pisao mi je, da se četnik njegdje na plesu u Mariboru susreo sa Sidom, a od ono doba da gotovo luduje za njom. On mi je opisao njegov značaj, njegove odnošaje, a ovi su takovi, da im se s razlogom ne bi moglo prigovoriti. Samo ako bude djevojci za volju.

— Čudim se tvojoj popustljivosti; ta otac si, a sreća tvoje kćeri mora ti biti najpreča. Mi ćemo naći sredstva, da ju dovedemo k pameti.

— Ti dakle misliš, da ju prisilimo?

— Da, a bilo bi za njezino dobro.

— Ja ću ju, dodje li do toga, nagovarati, svjetovati, ali vjere mi, siliti je ne ću.

— A zašto ne?

— Zato, jer se ne ženim ja, ne udaješ se ti, već naše diete, a u tom joj se mora pustiti slobodan izbor. Brak pod silu i zapovjed ne bi joj donio blagoslova; a drugo, da ju kušamo siliti, kako da ju silimo, čim da joj zaprietimo? Možda tim, da ju kušamo izbaštiniti, ali na to i ti ne misliš, pa kad bi i pokušali, ne bi uspjeli. Ona bi i taj udarac strpljivo podniela, ona bi se, ako bi baš zahtievali, i odrekla baštine te pošla u samostan.

Majka si objema rukama prikrila lice, zaplakala, pa kroz plač promucala:

— Ne, toga ne možemo, toga ne smijemo učiniti.

Poslie Božića na samu Blagoviest dovezli se gosti u Kosovac. Bio je to Janko iz Jalšovca sa Robertom i dva Robertova prijatelja, satnika u njegovoj četi.

Sida nije znala ni slutila, po što su došli. Nastojala je, da ih ljubezno primi, liepo podvori po zagorskom običaju, a za drugo ju nije boljela glava. Sida u jednostavnom, ali ukusnom kućnom odielu, koje je njenom vilinskomu tielu, kao da je saliveno, divno pristajalo, bijaše upravo bajna pojava; bliedo ponješto lice, a sumorno oko podavalo joj još više dražesti. Robert je imao oko samo za Sidu, diveći se njezinoj ljepoti i dražesti, koja se odražavaše u svakom kretu njezina tiela.

Poslije objeda jedva je dočekao prigodu, da se približi djevojci. On joj stao tako živo i zanimljivo bajati i pri-

čati o raznim predmetima, za koje je mogao slutiti, da će ju zanimati, i ona je u istinu sa dopadnošću slušala. Al kad je došlo do ozbiljna razgovora, kad je izjavio, po što je upravo došao, Sida se smela, probliedila, pak jedva uvrebala sgodu, da se udalji. Robert je bio na iglama, ne znajući, kako da si ovo djevojčino držanje protumači. Obratio se na roditelje i na Janka, a ovi mu svjetovali, da se uztrpi do sutra, jer će se djevojka predomisliti.

Otac i majka pokušali su, da ju nagovore, iztakli sve moguće razloge, što ih je njima podavala briga i ljubav roditeljska. Ali sve badava, Sida se nije dala sklonuti, ona je i ovog prosca odbila.

Robert se vratio zlovoljan s neuspjeha, a Janko je malne pobiesnio od ljutine i doviknuo sestri: Ti si u istinu izgubila pamet, titraš se sa svojom srećom, koja će ti napokon okrenuti ledja. Za volju jednom lakoumnom pustolovu odbijaš najbolje prosce, dok napokon ne ostaneš stara usidjelica, na teret rodu i roditeljima.

— Smetam li vam i jesam li kući na teret, promuca Sida, dušeći se u plaču, a ja ću vam se ukloniti.

— To si već i mogla učiniti, zlobno je izlanuo Janko.

Djevojci je bilo previše, pane na naslonjač, pokrije si lice rukama, te stane jecati od boli i muke. I ocu se dao na žao postupak Jankov, pak se s toga ustobočio pred njim, te mu oštrim glasom i sievajućim okom odreže:

— A tko je tebi dao pravo, da tako govoriš? Jesi li ti gospodar i skrbnik svoje sestre? Ja sam hvala Bogu jošte u životu, ona je pod mojom zaštitom i na mojoj skrbi. Gledaj radje na sebe i meti pred svojim vratima, jer i tebi ne fali mnogo, da postaneš prevejanim pustolovom.

Janko od ljutine škrine zubima, pograbi šešir i kabanicu, pak zalupi vratima, ne rekavši „s bogom“ ni ocu ni majci.

U Kosovcu zavladala je sumorna tišina. Sida snuždena vucarila se gradom; prikor ju bratov ujeo u srce, te zadao tešku ranu, s koje je krvarila duže vremena. Jedino nježnosti, te ljubavi roditeljskoj pošlo je za rukom, da se je donekle umirila i da joj se razvedrilo lice.

* * *

Mirko ne bijaše ni o božiću došao kući; u listu se izpričao s naucima, uz koje da je svom snagom prionuo, pa ih ne bi želio, ma i na kratko vrieme prekinuti. Opisao im svoje putovanje u praznicima, što je sve na njem vidio i doživio, bavio se u listu risanjem berlinskih znamenitosti i koje čim, pak im se napokon preporučio za dalnju podporu, koju mu je ujak i onako redovito slao.

Ujak je bio zabrinut; majka plakala i očajavala, te silila brata, da podje u Beč. Milku se tako daleki put nije svidjao, ali ipak je želji sestrinoj popustio, te odlučio poslije Uskrsa na put. Prije nije mogao, jer su ga upravo u to vrieme spriečavali službeni poslovi. Monika je jedva čekala vrieme, kad će joj brat na put, te joj donieti glasova, o kojima je mislila, da ovisi cieli njezin život.

Bilo nekako oko Josipova. Jednog popodneva odputio se Milko u Kosovac, da posjeti prijatelja i susjeda; već ga više tjedana nije vidio, a čuo je, da pobolieva.

Bio je krasan dan; sunce ugodno sjalo, a narav se sve malo i po malo počela buditi te odievati zelenilom. U šumi i u polju vidjelo se već cvieća i ljubica, što je sve na prolaznike ugodno djelovalo. Milko se zaputio poznatim šumskim puteljkom, popostajući ovdje i

ondje, da ubere koji istom procvali cvietak ili ljubicu. Ovako je potrošio i preko po sata, dok je došao do kosovačkog perivoja. Tudier na klupi našao je domaćinu prekrštenih nogu sa čibukom u ustima, gdje motri plavetne kolutiće gusta dima, što mu se uzvijahu iz čibuka. Morao je biti zaduben u misli, kad nije ni opazio susjeda, dok mu se nije na dva tri koraka primaknuo, te ga pozdravio.

— Nisam te već više tjedana vidio, ni u crkvi, ni u polju, pak sam ti došao u pohode. Da ti se nije možda zdravlje poremetilo?

Konrad mu glavom odzdravi, a rukom dade znak, da sjedne do njega.

— Više dana nisam iz sobe izilazio; nešto mi pozlilo. Ali danas, gdje je tako liepi dan, nisam mogao propustiti, da ne izadjem na svježi zrak. Sunce mi godi, a čini mi se, da mi i grudi ogrijava.

— Prijatelju, preuze Milko, ti mi nekako bolno izgledaš; lica su ti blieda i upala. To nešto znači.

— Da, znači, da mi nije najbolje; ta bolestan sam na tielu i duši.

Milko ga začudjen pogleda, kao da želi odgonetku toj zagonetci, jer je on svoga susjeda poznavao uviek zdrava, jaka, vesela, čvrstih živaca, kojima nije mogla tek kakova malica potresti.

— Bio sam uviek zdrav i jak, i akoprem mi je blizu šestdeset godina, ja sam ipak u sebi osjećao jakosti i životne snage, kao da mi imade tek trideset godina. Ali ovo posljednje vrieme sile me ostavljaju i ja ćutim, da sam ostario. Ostarjela su me djeca. Nadao sam se u njih pomladiti i doživjeti jošte vedrije i veselije dane — ali, ali, čini mi se, da će mi ona podsjeći korien života.

— Za Boga, što to govoriš, prijatelju?

— Govorim istinu. Janko, moja uzdanica, moja nada, na koga sam se najviše oslanjao, postade mi teška pokora. Mrzi ga svako zanimanje; službe ne će, odvjetničtvo mu se ne svidja, jer bi morao raditi. Predao sam mu Jalšovac, da na njemu gospodari, pak u godini dana, gdje mu na gospodarstvo nije trebalo ni probijene pare potrošiti, načinio je duga do 2000 for. Danas sam dobio dospjelu mjenicu; ne isplatim li ju, njegovo je ime ostalo za uviek okaljano, a i Jalšovac će se prodati. Naravno da sam odlučio platiti, ali podje li tako i nadalje — za nekoliko godina je Kosovcu nestalo traga.

— Zla je današnja mladež; rada bi na veliko, a ne zna ni malo privrediti i štediti. To je, čini mi se, obćenita mana.

— Da, obćenita mana kod ljudi, koji su bez truda i muke do nečesa došli; ali koji si je štogodj sam svojim marom i trudom privriedio, taj znade čuvati i štediti. S toga današnja vlastelinstva propadaju, a tudjinstvo se i spekulacija diže. Podje li tako, ja kriv, ne će li veći dio naše nadobudne plemićke mladeži ostati bez krova i ognjišta, pa kad na to mislim, u istinu ne bih požalio, da me više ne ima medju živima.

— Ali na kćer se barem ne možeš potužiti? mislio je Milko.

— Ne, na nju se i ne tužim; ona je u kući angjeo, krotka i umiljata kao janje, radina kao pčela, a na raztrošnost nije nikad ni pomislila. Ja se ne sjećam, da bi nas ikad bila zamolila za ovaj ili onaj nakit, za ovo ili ono odielo po kojem novom kroju i ukusu — ona je zadovoljna i podpunoma zadovoljna s onim, što joj dajemo.

— Pa joj ipak, dometnu Milko, bolje pristaje, no da se odieva iz prvog modnog salona.

— Ona je tvoja miljenica; ona te štuje gotovo toliko, koliko i mene, a imade mnogo da ti zahvali. Ti si joj u srce i dušu usadio onaj svježi duh prave kršćanske kreposti, što se na svakom njezinom činu opaža. Ja ju volim, a ipak mi njezina sudbina malo ne više zadaje brige nego Jankova.

— Ne razumijem! za sebe će Milko.

— Ne razumiješ, a stvar ti je posve jednostavna. Ona svojim položajem, imovnim odnošajima, svojom ljepotom, a jošte više naobrazbom imade prosaca, kojima ne ima prigovora. Ona ih redom odbija i proti mojoj želji — ja joj u tom ne ću i ne mogu zapoviedati. Ona to čini Mirku za ljubav. Vjeruj mi, da ne imam ništa proti tomu, da se ovo dvoje uzme, ja bi ih od srca blagoslovio, ali ja se bojim, da je Mirko nije vriedan, da on za nju i ne mari, da, ona ne će biti nikada njegova žena.

Milko se lecnuo, nešto ga u srcu zazeblo, ali je ipak sućutno i mirno odvratio:

— Ovo je teška osvada na Mirka, a možda mu činiš krivo.

— Podji sa mnom, pa ćeš se uvjeriti, da ne sudim krivo. Ali vjeruj mi u istinu, da bih bio najsretniji, kad bi se u sudu prevario.

Konrad ustane i povede prijatelja u dvor. Majka i kći već ga odavna opaziše kroz prozor, te se začudiše, što to ovi tako živo medju sobom razgovaraju. Ušavši u sobu, pozdravi ga domaćica i kći, izrazivši veselje, što ga vide pod svojim krovom. Gospodja je nešto šila, a Sida je nešto vezla na dragocjenoj tkanini. Majka otidje na dvorište po poslu, a domaćina imao je takodjer neki prešni posao da obavi, pa s toga preporuči kćeri, da mu na vrieme zabavlja gosta i susjeda.

— Smijem li pitati, što vi to krasnoga radite i vezete? Čemu će to služiti?

— Za što ne? Radim evo misnicu (kazulu) za dar župnoj crkvi; uzorak je snimljem po jednom primjerku od majke božje bistričke, koji mi se najljepše svidio, pa mi je drago, da ste upravo ovdje, moći ćete mi svoj sud izreći, pa bude li što da se popravi, da na vrieme izpravim.

Milko je imao dobar ukus, razumio se u crkvenu ornamentiku, pak je pomnjivo razgledavao vještu radnju, kojoj je djevojka najveću pažnju morala posvećivati. Sprieda bio je svilom izvezen, sitnim biserovim zrnjem obrubljen lik prečiste bogorodice. S druge strane bio je isto tako vješto izvezen križ, što ga podržavahu u oblacima angjeli.

— Služi vam na čast! zanosno će Milko. Vašim djelom mogla bi se ponositi umjetnica prvoga reda. Ja mu se u istinu divim, pa vam se napokon u ime crkve i svojih župljana na tom plemenitom daru najsrdačnije zahvaljujem.

— Hvala mi vaša godi, a priznanje mi vaše laska, akoprem kod ovog rada ja sam najviše uživala. I budite uvjereni, da jošte nikada nisam nijedan posao s tolikom voljom i ljubavi radila, koliko ovaj. Ja sam željela, da ono bude živim odražajem mojih čuvstava i mojih osjećaja.

— Platio vam Bog stostrukim blagoslovom svaki časak naporna rada, što ste ga tomu plemenitomu djelu posvetili. I ja se nadam, dapače uvjeren sam, da će mi Bog molbu uslišati.

Sida ga zahvalnim okom pogleda, a na vjedjama zablista joj suza, što joj se je s prozirna oka odronila.

— Gospodjice, vi u svom srcu krijete bol; čitam vam to na licu i očima. Što je to, imate li u mene povjerenja, da mi ju odkrijete?

Sida uzdahne, ustane, te podje k ormariću i izvadi maleno pisamce, pa ga preda župniku, a sama podje u drugu sobu po njekakovu poslu.

Milko razmota list i stane čitati. Čitajući, bliedio je, ruke su mu drhtale, a kad je dočitao, kobni mu papir izpade iz ruke i on se bolan baci na naslonjač, te na krilu skrsti ruke i zaroni u misli.

— No jesi li se uvjerio o onom, što sam ti malo prije u vrtu kazao? ozva mu se iza ledja glas Konradov, koji je upravo u taj čas nadošao.

— Zlo je i nesreća! dahnu Milko. Težki udarac, komu se nisam nadao. Ali, ali — malko se zamisli — možda je pretjerano, možda imade tudier zlobe i zavisti po sriedi; možda je samo spletka, namienjena djevojci, da joj omrazi Mirka.

— Moguće je, što kažeš, ali nije vjerojatno. No ti moraš svakako nješto učiniti, da spasiš nesretnika, ako se spasiti dade.

— To ću i učiniti. Namjeravao sam namah po uzkrsu u Beč, ali ovako poći ću skorih dana, dok si samo kod kuće uredim najprešnije poslove.

A što je bilo u tom kobnom pismu?

Njeki prijatelj i saučenik Jankov iz Beča piše Veseleniju štó kakve sitnice, pa k tomu nadovezuje čitavu čitulju Mirkovih pustolovina. On da predavanja i ne polazi, vucari se ciele dane i noći po kavanama i gostionama, druži se s rdjavom razkalašenom čeljadi. Prošlih praznika da je za njekom crnkom, pučkom pjevačicom pošao čak u Česku u Pardubice itd. itd. Da je nješto na stvari, Milko je naslućivao iz njegovih listova, u kojima se nalazilo svega, ali najmanje iskrenosti, no da bi mu nećak zabrazditi i tako duboko pasti mogao, bilo mu je uz sav pesimizam težko vjerovati. Medjutim je u drugoj sobi Sida prostrla stol, a doma-

ćica doniela je užinu. Milka prodje volja za sve, ali ipak, da još jače ne ozlovolji domaćina, sjedne i jeo je, te se makar i prisiljenim mirom razgovarao.

Na polazku izprati Sida župnika do na kraj perivoja, te mu je nježnim molećim glasom prišaptnula:

— Molite za Mirka, sjetite se njega kod svete mise, učinite i pokušajte sve, da ga izbavite.

Milko ju je turobnim okom pogledao.

— Ne radi mene, ja sam spremna na svaku žrtvu. Sanjala sam kratak san o sreći i blaženstvu, ali bio je žalibože samo kratak san; ja ću pregorjeti sve, ali što ćete činiti, činiti ćete njemu za ljubav, za njegovo spasenje.

Milko bio je duboko ganut. Stisne djevojci ruku i jedva promuca:

— Ne kloni duhom, žrtva je tvoja prevelika, a da ne bi bila uslišana.

Milko je žurnim korakom spješio kući, jer se već mrak hvatao, a imao je jošte za večeras njekoje poslove obaviti. Našavši se na dvorištu, iztrči preda nj služkinja, lamajući rukama.

— O Bože, kod kuće zbila se nesreća; milostivu je gospodju udarila kap. Ona leži mrtva na postelji.

U tren oka Milko preskoči stube, te se nadje u sestrinoj sobi.

Monika je ležala protegnuta na postelji. U prvi mah rekao bi da spava; oči joj bile zaklopljene, a ruke grčevito stisnute na prsima. Brat se kao kamenom pretvorio, te je očajno upirao pogled u sestru. Stane joj pipati bilo, dade donieti octa, te uze trti sljepočice. Iza kratka vremena s veseljem opazi, da joj se rumen oblila licama, a prsa se stala nadimati i bilo udarati.

— Hvala Bogu! uzdahnu Milko. Bijaše samo nesvjestica. Nješto se ipak moralo izvanredno dogoditi.

Svrati okom po sobi, a tudier mu zapne oko o otvoren list, što je stajao na stolu. List je bio doduše upravljen na njega, ali u njegovu odsuću otvorila ga ona, jer je list nosio poštansku biljegu iz Beča, pa je mislila, da je od njezina sina. List bijaše u istinu iz Beča, ali ne od Mirka, već od gospodara, kod koga je Mirko bio na stanu. Milko, na sve i na najgore pripravan, uzme list u ruke, te ga od početka do kraja pročitao. Bilo je u njemu sve, što i u listu kosovačkom, samo mnogo obširnije i crnijim bojama naslikano. U listu medju ostalim tužio se gospodar, da mu Mirko već tri mjeseca nije platio hrane ni stanarine, da pravi dugove na sve strane itd. itd.

Uboga majka, sve je doznala, a to joj jadnoj ugrabilo sviest, i za nju bilo bi možebiti bolje, da joj se i nikad više ne povrati — — —

Monika se malo po malo oporavljala, dolazila je k sviesti, ali joj je pogled divlje bludio po sobi.

— Nesretno diete, zašto si mi tu bol zadalo? Ne bijaše li ti dosta žrtava, što sam ih za tebe dopriniela, već si mi segnuo i za životom. Pa ne bih ni ovaj marila žrtvovati, kad bi bilo za cienu tvoga izbavljenja. Ali umriet ću ja, i ti ćeš nastradati — duševno poginuti — i to da ti bude jedina baština nesretna oca?!

Milko je imao muke, dok ju je umirio. On je u jednu ruku kao pribrao svu nježnost bratinske ljubavi, kojom je nastojao, da si izbavi sestru iz ponora očaja ili ludila, jer je na to naginjala — jošte jedan takav udarac — i ona je bez sumnje sa svietom obračunala. Umriet će ili poluditi. Milko ju je tješio i hrabrio, dozivljući joj u pamet razne primjere, što ih je i sama poznavala iz svetih knjiga, ali ih se više nije sjećala. Monika se primirila, ali taj mir plašio je brata; bijaše naime mir odsudjenika, koji se predaje svojoj sudbini.

— Milko, spasi moje diete!

Taj vapaj tako je bio bolan, da se je usjekao oštarcem u Milkovo srce.

— Sestro! reče joj, primivši ju za ruku i pogledavši joj u lice, učinit ću, što mi sile smažu, žrtvovat ću svaku žrtvu, da ga izbavim. Primiri se i pomoli se Bogu, jer je on jedini, što kreće i ravna srcem čovječjim. Jedna je Monika spasila crkvi i čovječanstvu Augustina, a možda će se dobri Bog i na tvoje suze ogledati.

Za dva dana, dok si je prije za duhovne poslove pribavio pomoćnika, zaputi se Milko Marušić u Beč, da potraži svoga nećaka. Bijaše to teški put na Kalvariju čovječjih patnja.

IX.

Oj mladosti, slatko spominjanje, tko te se rado ne sjeća, kad mu je već pepeo posuo tjemenicu. Pjesnici se natjecali, da ju što ljepše opjevaju, predstavljajući ju u slici rudeće zore, što navješta osvitak biela dana, ožarena zracima radjajućeg se sunca. Ili slikajući ju kao nježnu biljku, što se sa busena uzvila u krasnom zelenilu, te pomolila nježnu glavicu, obavitu jošte stidnim odielom, što krije njezinu dražest i ljepotu, koja će se sad na u podpunom sjaju razviti u razcvaloj ruži. Da, dani mladosti, koliko ne kriju u sebi uspomena?!

Gledi zorolika mladića; vedro diže glavu u vis, motreći i diveći se božjoj ljepoti, što prosieva cielom prirodom. Bistri mu pogled jošte nepomućen uživa u krasnom pojavu, što se jedan za drugim izmienjuje u divnom skladu i harmoniji. A srce, a duša, ovaj pralik božje podobe, jošte neokaljana nikojom strasti, kako veselo poigrava u mladjanim grudima, zanoseći se za svim, što je liepo, dobro i plemenito. Ali kao što ruži, kao što biljci treba vješta i brižna vrtljara, koji ju pazi i

njeguje da raste i buji, koji ju čuva, da joj neprijatelj ne otruni cvieta ili vijor ne polomi stabla, tako i nježnoj biljci, najplemenitijoj u božjem vrtu, što ga čovjekom zovemo, treba vješta, savjestna i požrtvovna vrtljara ili uzgojača, koji će paziti na mladjahni život, na radjajuće se misli, osjećaje i strasti, odkale je težak povratak, i ako je povratak — najljepši cvietak sa krune božjega djela kao da je odtrunut poginuo.

Mladež je najmilija uzdanica budućnosti, s toga joj treba posvećivati najviše brige i pazke, da se razvije i dozori do ploda. To je umjetnost nad sve umjetnosti, a ipak se tako s laka uzimlje, kao da ona sama po sebi dolazi. Prva je uzgojiteljica obitelj sama — roditelji, pa škola, kojoj je častna zadaća povjerena, da uzgaja i pripravlja koristna uda obitelji, domovini i cielomu čovječanstvu.

I Mirko bio je tako nježna, nadobudna biljka, ali kod njegova poroda nije sjalo sunce onako čisto i prozirno, kako to obično biva, i bog zna, kakovu su mu kob dosudile sudjenice nad njegovom kolievkom? Njemu je u početku manjkala ljubav i briga očeva, koji je u prvome redu zvan, da bdije i radi na uzgoju svoga djeteta, koji i nije no krv od njegove krvi, put od njegove puti, pravi i zakoniti nasljednik njegova imena, njegove baštine. Njegov otac te ljubavi i s njom spojene dužnosti nije nikada osjećao, i sam bez valjana uzgoja i zdravih načela odnemario je obitelj, dao se na pustolovine, pa ostavio ženu i diete, da u tudjem svietu žrtvuje život.

Ali majka, kakova bijaše Monika, sve svoje sile svu svoju ljubav pribrala je k jednomu cilju, da bdije nad djetetom i tako da mu nadomjesti očevu ljubav. Koliko li nije bezsnenih noći probdjela nad Mirkovom kolievkom, koliko li ga puta nije umila suzama svojih

očiju, privijajući ga na vruće materinje grudi. Ali u težkim okolnostima, u kojima se nalazila uboga udovica, težko bi i uz najbolju volju uspievala, da joj ne bude brata Milka, koji se svojski i požrtvovno zauzimao za svoga nećaka, te uzeo na dušu kao svetu zadaću, da mu nadomjesti oca.

Dok je Mirko bio na Višnjevcu, razvio se u prostoj, zdravoj i svježoj prirodi u kriepka zdrava dječaka, da ga je bilo milo pogledati. Milko mu je pazio na nagnuća; pomnim okom pratio je njegove želje i zanimanja, pak je opazio, da je u njemu mnogo toga, što je podsjećalo na mane i lakoumnost očevu. On je to odbio na djetinje hire, ali je nastajao, da mu za rana usječe pravac valjanu budućemu životu. Kad bi se poriečkao sa sestrom, koja je svomu miljeniku koješta prepuštala i kroz prste progledala, što bi se imalo prikoriti, a kad što i kazniti, rekao bi:

— Sestro, mi imademo težku zadaću, težu nego ti i misliš. Mirko nije dječak običnoga kova, tudier nedotječe samo materinja ljubav, što imade često zavezane oči, ovdje se hoće razborite strogosti i ozbiljnosti, koja za rana priteže uzde, u početku možebiti bezazlenoj svojeglavosti, ali koja bi se s vremenom mogla prometnuti u pogubnu strast.

Kod toga bi se Monika namrgodila, te dobacila bratu:

— Ne voliš ga, a zato si strog!

— Ne budali, sestro, odvratio bi joj brat. Bog mi je svjedok, da mi je do njegove sreće, koliko i tebi; ali sliepa ljubav na tom putu rdjav je savjetnik i provodič.

Mirka su dali na nauke u Zagreb, a kako se ondje ponio, čitatelj će se sjećati iz našega dosadanjega pripoviedanja.

Mladiću sunula je u glavu misao, da uči liečničtvo na bečkom sveučilištu. Milko ne bi proti tomu imao prigovora, jer je svomu nećaku želio u budućnosti sjeguran, slobodan i nezavisan položaj, a taj bi mu kao valjanu liečniku bio podpunoma osjeguran. Ali Milko se radi nečesa drugoga zabrinuo. Nećakov dojakošnji život nije mu pružao dovoljno jamstva, da će se on bez stroga nadzora u tudjem svietu znati održati na visini svoje zadaće. I on ne bi na to privolio, da ne bude nagovorom i molbama materinim i svojih prijatelja prinukan, da popusti.

Pak i život na sveučilištu koliko ima u sebi privlačive moći?! Živjeti medju drugovima, što ih spaja ista svrha, iste težnje, iste želje, gdje se medju sobom u plemenitom tákmenju natječu, tko će bolje, tko će prije i slavnije k svomu cilju prispjeti. Knjiga i nauka nije im nuždom odmjerena nadnica, već živom željom i ljubavi, te višim nadahnućem opredieljen i naznačen duševni užitak. Pak sama pomisao, da će njegovo izkustvo i stečeno znanje služiti plemenitoj svrsi, da koristi rodu i domovini, uznosi ga u svjetove višeg nadahnuća i zanosa. Na sveučilištu osim zvanična zvanjem odmjerena zanimanja eto družtvenih zborova i sastanaka, gdje se u vrieme dokolice i odmora zabavlja pjesmom, glazbom i literarnim pokusima. A pjesma i glazba vedri duh, oživljuje dušu novom snagom za budući rad. A komu da ne uzigra srce, motreći zlatnu ovu mladež okolo zelena stola, gdje pazljivo sluša, kako im ovaj ili onaj drug čita kakav pokusni sastavak, budi znanstvena budi beletristična smjera, pak kad na svršetku pazljiva braća pljeskom povladjuju njegovu radu. A koliki opet užitak, kad je takav ili sličan sastavak prvi puta u kojem javnom listu ugledao svjetlo božje. Sviestna i radina mladež ne zazire ni od zabava

ni od veselica, ona ih sama upriličuje, pak su njezine zabave bile uviek na dobru glasu i rado posjećivane. Da, život na sveučilištu ostavlja u mladeži trajnih, neizbrisivih uspomena za cio život.

Tako bi i Mirko običavao prve godine u svojim listovima risati život na sveučilištu, a Milku je to godilo, te je bio sa svojim nećakom posve zadovoljan. On mu na svako pismo odgovarao, ali u odgovoru bio je nagovor, da na tom putu uztraje, pak pouka, kako mu se valja držati i vladati u raznim zgodama i prilikama života. Milko se bojao stranputica, na koje bi mu nećak mogao zalutati, te s toga, i ako je bio neprijatelj svakomu bliženju s nježnijim spolom, što je on držao zaprekom u naucima, ipak nije osudjivao onaj nježni platonički odnošaj sa Sidom, jer je bio uvjeren, da djevojka Sidina značaja vriedi zlata, i da se ne da ničim izmjeriti. Mislio je, da će mu ona biti u dalnjem nastojanju i nauku najbolji vodj, koji će ga čuvati od stranputica i zabluda.

Žalibože, u najljepšoj nadi Milko se prevario, pak u onaj par, kad je mislio, da se Mirkov značaj na zdravu temelju ustalio i učvrstio, u onaj čas počeo je padati i padati sve dublje i dublje, dok se nije našao do vrata u kaljužini. A što ga je do toga dovelo? Prirodjena lakoumnost, koje se ni sada nije otresti mogao, i drugovanje s rdjavim družtvom.

Ozbiljnu radu Mirko bi na vrieme prionuo, i tada bio je neumoran, ali je nesreća bila po njega, što nije znao uztrajati. Plemenita, duševna zabava, kakovu bi običavali upriličiti njegovi drugovi, za čas ga zanosila, ali ga opet za čas vukla želja za bučnijim veselicama, na koje su ga mamili drugovi iz njemačkih „buršenšafta“, kojima bi on težko odolievao. Osobito njegovom se lakoumnosti znao služiti neki Hinko, Prus iz Berlina,

te ga vodio u svoja družtva, iz jedne gostione u drugu, gdje se pilo i pjevalo bez mjere i računa. Mirko se svojim zemljacima tudjio, te je zalazio u tudja jata, gdje mu tupila sviest i svaki plemenitiji osjećaj.

Mirko se u toliko zaboravio, da se zagledao u njeku crnku, pučku pjevačicu, što se sa sličnom družbom vucarila po bečkim krčmama i gostionama, te je za njom za prošlih praznika, u mjesto da ide kući, pošao u Česku, pak u Njemačku.

Mirko je odnemario knjigu; predavanja je rietko polazio. Noći je probdio u kavanama i gostionama, a danju se od noćnog napora odmarao u neradu u svojoj sobi ili kod koga sebi ravna prijatelja.

Bilo je godine 1868. nekako polovicom ožujka. Mirko je šetao po sobi nekako zlovoljan, mamurne glave. Nije ni čudo, malo prije bio je kod njega gospodar, te mu odkazao stan, zahtievajući, da mu za prošla tri mjeseca plati stan i hranu.

— Tri sta mu jada! promrmlja medju zubima, ipak je odviše; tako daleko nebih smio. Ja sam evo nad ponorom, a tko će me izbaviti! Ujaku da pišem, ne ide, ta on mi je redovito slao novac svakoga mjeseca. Na majku da se obratim? Ali kako bi to udesio; ta moj bi ju list ubio. A da se poslužim varkom, ne bi koristilo; majka ne razpolaže novcem, a ujak imade odviše bistro oko, a da bi nasjeo.

Mirko prestane, pa je šetao gore dolje zbunjen i zamišljen. Netko na vrata pokuca.

— Unutra! oglasi se plahim glasom Mirko.

U sobu stupiše dva njegova druga, Marko i Nikola, jedan slušatelj iz njegova kolegija i predsjednik njihova literarnog družtva, a drugi pravnik i odbornik istoga družtva.

Mirku ne bijahu dobro došli, s toga se nekako kiselo nasmiešio i upitao, kojemu sretnomu slučaju imade zahvaliti njihov nenadani posjet.

— Mirko, mi smo došli do tebe u vrlo ozbiljnu poslu, jer inače, vjeruj mi, ne bi nas vidio. Ti si nam se posvema otudjio, te pošao tragom, koji te neće k cilju dovesti, a ne služi na čast tebi. No to je tvoja stvar, za to odgovaraj pred svojom savjesti. Ali ti si našeg družtva blagajnik, u tebe je družtveni novac, račun nisi ni minule godine položio, a i ljetos, kako vidimo, ne misliš na to. Mi smo ovlašteni da tražimo od tebe račune i blagajnu.

— Valjda ne mislite, da sam štogodj pronevjerio? Nešto je izdano na razne družtvene potrebe. Ostalo je u blagajni. Za prekosutra sazovi odbor u sjednicu, pak ću vam predati račune i blagajnu.

— Mirko, mi imademo nalog, da to namah u ime odbora preuzmemo, jer je temeljita bojazan, da računi nisu u redu; a i družtvene novine nisu plaćene. Mirko, Mirko, gledaj i ne daj, da i ta ljaga na tebe padne.

— Ja ću račune prirediti, i tudier ćete naći sve izdatke, podkrepljene namirama, a vidjet ćete, da su u suglasju sa blagajnom. Kako rekoh, sazovite za prekosutra sjednicu; u ovaj čas ne mogu vašoj želji udovoljiti.

— Mirko, pazi i ne šali se, jer znaš našu poslovicu, koja glasi: Više vriedi dobar glas, nego zlatan pas. S bogom, do vidova prekosutra po podne u družtvenim prostorijama.

— S bogom! odvrati hladno Mirko, jedva dočekavši, što se je riešio dosadnih posjetnika.

— Hvata se mrak, a oko mene i u meni još je veći mrak u mraku, uzdahnuo Mirko. Dalje ne može — a što mi preostaje ... O Bože, je li moralo do toga

doći. Ali do prekosutra jošte je 48 sati, a ovi su moji. A kasnije? Ala sam lud, da si prije vremena razbijam glavu. Ha, večeras je veselica u Alsergrundu kod zlatne ruže! Bi li išao? Pogleda novčarku. Tri forinta, ni krajcara više; malo doduše, ali će dotjeći, samo ako ne bude pjevačica; no bez njih kakova bi i bila zabava? „Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus“, počeo već umiren pjevuckati po sobi.

Zapali svieću, potraži odielo, da se presvuče. Sve je u redu, kaput doduše izlizan, ali se u noći i ne opaža, kaki je.

— Ujak mi je poslao novaca, da si kupim novi, ali prošlo je, a hoće li opet doći? I cipelice mogle bi biti pristalije, petice se već naherile kao u krapinskog sudca. Ali tko će to i opaziti? Ta i gospoda kod zlatne ruže ne će mnogo bolje izgledati!

Kad se ovako uredio, presvukao, nataknuo rukavice i uzeo šešir, podje preko trga u dobro poznatu gostionu u Alsergrundu. Gostiona k zlatnoj ruži bijaše obična gostiona srednje ruke, kakovih na stotinu imade u Beču. Obično su ju polazili trgovci iz predgradja, pak činovničtvo, namješteno u obćoj bolnici, i sveučilištni gradjani liečničkog fakulteta, koji su obično imali za sebe posebne prostorije, kamo ne bi nitko drugi dolazio osim pozvanih. U pobočnim sobama bijahu stolovi za obične goste.

Danas bila je djačka aula kod zlatne ruže, iskićena cviećem i zastavicama, te sjajno rasvietljena. Stol je bio prostrt za dvadesetoricu doktoranta. Bijahu to osobiti prijatelji Hinka B., koji je danas posliednji rigoroz položio, a prijatelji mu na čast kao na rastanku prirediše oprostnu večer. Do osam sati se napunila gostiona, a pozvanici sjedoše za stol.

Bilo bi suvišno opisivati takova društva, a ne bi i zanimalo. Biti će dovoljno, ako rečemo, da je bilo veselo i široke volje, da se je pilo i nazdravljalo današnjem svečaru i prijateljima, prijateljstvu, austrijskoj monarkiji. Sve su ove zdravice bile popraćene burnim klicanjem. Vino se točilo i prelievalo, a gdje komu se već i oči stale kriesiti. U to nadodje družba pjevača i pjevačica, koji su društvo iznovice digli i razigrali. U pjevanju i šali uz čašu bistre rumenike mladoj je čeljadi prolazilo vrieme a da se nije ni opazilo, da se kazalo na uri popelo na vršak, te pokazivalo ponoćno doba, dakle vrieme, kad se moralo misliti na rastanak. Današnji je svečar ustao i digao čašu, da se zahvali prijateljima na sastanku.

— Braćo i prijatelji! započe ponešto hrapavim i promuklim glasom. Hvalim vam, što ste mi na rastanku ovu veselu večer upriličili. Mi se doduše rastajemo, ali trajna će nas ljubav i spominjanje vezati i nadalje, bili ma na stotinu milja daleko jedan od drugoga. Naš je zadatak velik i uzvišen, on nije ograničen tiesnim granicama ovog ili onog naroda, ove ili one zemlje, on mora da imade smjer obćenit, kosmopolitski, protežući se na cielo čovječanstvo. Tjesnogrudnosti, ograničenosti medju nama ne smije da bude. Mi ćemo svjetlo, što ga crpasmo ovdje, prenositi u sve krajeve svieta, kao pravi kosmopolite. S toga me neugodno dira, gdje se veliki dio mladeži uklanja tome velikom zadatku i stvara u najužim krugovima svoje domovinske ljubavi društva i klubove, tudjeći se onim, koji nisu s njima istoga jezika i plemena. Za to me raduje tim više, što se evo danas našao u našoj sredini mladić rietkih vrlina i sposobnosti, Hrvat, koji se otresao plemenskih predsuda, te pristao uz naše nazore. Doduše on je iznimka, ali će ta iznimka i na druge djelovati, te nam sticati sve više privrženika.

S toga na rastanku kličem svima skupa hvala, a tebi, Mirko, moj nezaboravni prijatelju, da ti pritisnem bratinski cjelov na vedro čelo u znak našeg prijateljstva i drugovanja.

Hinko je pred svim drugovima poljubio Mirka. Čaše zazveknuše, veselo se klicanje razliegalo prostranom već zadimljenom sobom, dok ih je nekolicina intonirala onu staru djačku pjesmu: „Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus“, koja je dosta hrapavo izpala, a osobito zategnuo onaj tugaljivi refren iste pjesme na kraju: „Nos habebit humus“.

Mirko se zamisli, pak medju zubima promrmlja: da „nos habebit humus“, pak nije li možda i ovo posliednja vesela večer u mom životu. O „nos habebit humus“!

Dozvali napokon konobara, da plate večeru. Na svakoga je došlo da plati 5 for. 20 novč.

Mirka zazebe, jer je sa sobom imao jedva tri forinta, pa i od ovih jedan je sasuo u tanjur krasne pjevačice, od koje mu se ciele večeri nije dalo oka odkinuti.

Drugovi su jedan za drugim odlazili, a napokon uvidi i Mirko, da ne može ovdje prespavati. Ustane dakle, i nešto prišaptne konobaru, no ovaj namršti čelo i nešto neuljudno progundra.

— Umirite se, doniet ću vam sutra sve, dogodila se mala pomutnja, ja sam kod kuće ostavio novčarku.

— Ha ha ha! nasmija se porugljivo konobar. Vi ste kod kuće zaboravili novčarku! Potražite ju u džepu, pak ćete je naći, ali praznu bez novaca. Ja sam ovdje konobar i polažem točan račun gospodaru. Ne plate li gosti, moram nadoknaditi ja, a toga Boga mi ne ću. Vi ste već prije dva mjeseca ostali dužni 4 for. 80 novč., pa vas do večeras nije ni blizu bilo. Pustim li vas večeras, to je više nego sjegurno, da vas više ne bi ni

vidio. Ja ću si zadržati vaš zimski kaput, a kad donesete novce, naći ćete ga u mene.

I konobar pograbi kaput, koji je upravo Mirko htio obući. U sobi se porodi glasna prepirka, a čulo se i ružnih psovaka. U to se polagano otvore vrata, a u sobu stupi nov gost, neobična pojava u to vrieme, pak na tom mjestu. Bio je u crno odjeven, sa dugačkim kaputom i svećeničkim ovratnikom oko vrata.

— Oprostite, gospodine, ustrpite se časak, dok obračunam s ovim gostom, pokazavši na Mirka. Doći ću namah!

Konobar je mislio, da je ovaj došao da plati račun.

— Vi ste ovdje u svadji? preuze gost. Što vam je ovaj gospodin dužan?

— Hoćete li za njega platiti, biti će mi drago! nasmiehne se porugljivo konobar.

— Pitam vas najprije, koliko je dužan, a zatim će sliediti odgovor na vaše pitanje.

— Od prije i danas duguje izravno 10 for.

Gost segne u džep, uzme novčarku, izvadi desetaču te je preda konobaru.

— A evo jošte forinte za moj trošak.

— Ne iznosi toliko; samo 70 novčića.

— Neka bude, ne vraćajte ništa, ali drugi put morali bi biti svakako uljudniji sa svojim gostima.

— O, ja znam biti uljudan, ali kad se mjera prepuni, mora da nestane strpljivosti. No sad je sve izravnano, ljubim ruke i hvala liepa!

Konobar pusti kaput i podje u drugu sobu, gdje se jošte desilo nekoliko bezposlenih gostiju, da plate račun.

Za ovo kratko vrieme Mirko je ostao naslonjen na zidu, kao da si ga ondje prikovao. Pretvorio se kamenom i mutne oči upirao u svoga izbavitelja. Ali i

ovomu bilo je težko, te ga stajalo neizmjerna napora, da je mogao sačuvati svoju hladnokrvnost. Mirko nije znao, je li pijan ili triezan, nije znao je li budan ili možda sniva. Ova nenadana pojava prenerazila ga. On je stajao tudier, kako mu se činjaše, pred svojim ujakom Milkom Marušićem, župnikom Višnjevačkim.

I bio je u istinu Milko, koji je puna tri sata prosjedio u susjednoj sobi tik vratiju, čekajući nećaka, za koga je u njegovu stanu doznao, gdje se nalazi. Da mu prodje vrieme, uzeo je novine u ruke, da čita, ali da si ga pitao, što je čitao, ne bi ti znao odgovoriti, no znao bi ti reći za svaku rieč i napitnicu, što se izgovorila u susjednoj sobi.

— Mirko! glasno će Milko, ajdemo kući, doba je!

Mirkovim tielom prodje ledena struja i uzdrhta, ali se nije ni maknuo.

Milko mu se primaknuo, primi ga za ruku, te ponovi:

— Ajdemo kući, ti valjda ne misliš ovdje ili možebiti ćak na redarstvu prenoćiti?

Mirko se gane, te podje za ujakom onako sliepo i mekanički, kao da ga nevidljiva neka sila vodi i privlači.

Ostavivši gostionu našli se na prostranoj ulici, što se gubila u velikom trgu, gdje se upravo dogradjivala velebna votivna crkva na čast prečiste djevice Marije.

Noć je bila tiha i mirna, njezinu tišinu tek bi prekinuo koji zabludjeli prolaznik, ili omnibus, vozeći putnike sa kolodvora. Bliedi je mjesec, čist i proziran, zaplovio neizmjernom pučinom plavetnoga neba, dok mu okolo na okolo titrajuće zvjezdice pravile počastnu stražu. Milko časak popostane, te zagledavši se u ovo čudovište božje svemoći, uroni mislima u nedogledne krajeve skore budućnosti. I on je sa Višnjevice često motrio za ugodne

noći krasno nebesko zvjezdište, ali posve sa drugim čuvstvom i osjećajem, nego danas. I Mirko se zaustavio, te upro oči u vis u času, kad se sitna zvjezdica bludilica odronila od svojih drugarica, te se izgubila u neizmjernom prostoru.

Ne bijaše li to moja na vidiku zviezda, možda posljednja? uzdahnuo mladić.

Al snatrenje je ovo potrajalo tek nekoliko časova. Milko je nastavio put, a uz njega Mirko, spustivši se nizinom prema Rosavi, gdje se nalazio Mirkov stan. Došavši do vratiju, vratar im otvori, jer ga bijaše Milko još prije na to upozorio. Uzpeši se kroz strme visoke stube na prvi i drugi sprat, nadjoše se na uzahnom hodniku prema dvorištu. Tudier posve u prikrajku bila je Mirkova soba.

Milko otvori vrata, koja i ne bijahu zaključana, te stupi u sobu, a uz njega njegov nećak kao kakova sablast ili utvora. Akoprem je mjesec svietlio kao dan, te se svaki kutić u sobi mogao razabrati, Mirko je ipak zapalio svieću, što je bila na stolu priredjena. I sad je istom mogao Milko da zagleda u Mirkovo lice. Takova ga nije nikada opazio; oči mutne nemirno se micale u očnicama, a lice mu je naličilo isklesanu mramoru, usne mu drhtale, a koljena klecala. Milko se ga gotovo prestrašio.

— Svuci sa sebe odielo i sjedni, da odpočineš, jer vidim, da si umoran.

Mirko posluša. Bacivši kaput i šešir na izlizan balzak kraj stiene, sjedne na stolac. Sad mu se malo po malo vraćao život i krv mu življe stala kolati u žilama. U njega rek bi da se vraća prkos i svojeglavost. Milko mu okom zaroni u dušu, pak će ozbiljnim glasom:

— Mirko, što je to s tobom? Ja sam te našao u položaju, kaki ne bi ni najvećemu neprijatelju želio; ja te gotovo i ne prepoznajem.

— Ti si došao nešto u nevrieme i nenadano, ali da sam znao za tvoj posjet, našao bi me drugačije ili me možda i ne bi našao.

— Ne razumijem te, a ipak bih želio, da jasno i otvoreno govoriš. Prošlih si praznika pisao, da ne ćeš kući, jer da tobože u svrhu svoje naobrazbe želiš putovati, a navlastito posjetiti Berlin i njegove bolnice. Ti Berlina nisi ni vidio, već si dragocjeno vrieme proplandovao u društvu rdjavih ljudi, kod kojih si valjda više slasti i užitka nalazio, nego na materinjem krilu, koja je u čeznuću gotovo pogibala za tobom. Ti nas i o Božiću s istih razloga nisi mogao posjetiti, a to je sve tvoje nezahvalno sinovsko srce moglo podnieti? A gdje ti je duša, gdje ti je savjest? Ili si ju valjda već posvema utukao, da njezine grižnje više i neosjećaš?

— Prestani, ujače! pridušenim će glasom Mirko, jer je prekasno, ja sam za čas mislio, da mogu po svojoj volji svojim životom živjeti, ali sam se uvjerio, da ne ide. Posrnuo sam i odviše, a da bih mogao pomisliti na kaki sretniji preokret, pak za to želim da bude svemu kraj, da ne smetam nikomu, da ne budem na brizi ni tebi ni majci.

U Mirkovim očima sievnuo je neki divlji žar i odlučnost. Polagano se primakne k ormaru, da nešto izvadi. Milko ga grozničavom trzavicom pratio, pa opazivši, gdje je iz pretinca izvukao revolver, snažnom ga rukom spopane tolikom silom, da mu je ubojito oružje ispalo iz ruku.

— Nesretniče, što si naumio? usklikne Milko dršćućim glasom.

— Učiniti kraj svomu i onako proigranom životu. Ne zaustavljaj me, jer ja ću svoju nakanu izvršiti.

Milko baci revolver kroz prozor, pa se ustoboči pred nećakom s onom vatrom, s onom odlučnosti i sve-

čanosti, kakovu običajemo nalaziti u starih proroka, kad su u ime Gospodnje govorili zabludjelomu narodu.

— Nesretniče, veliš: posrnuo sam, a ne imaš snage, da se podigneš? Proigrao si svoj život, kažeš, a ne smažeš sila, da ga iskupiš? Pao si, ugrezao si u kaljužinu, okaljao ime i pošten glas, a sad hoćeš da svoje djelo okruniš najgadnijim zločinstvom, i to u onaj tren, kad ti se majka možda bori sa smrću, kadno lamajući rukama upire suzne oči u propetoga Spasitelja, moleći u njega posljednju milost, ne za sebe, već za tebe, da te spasi i na put krieposti privede!

Mirko iznovice probliedi i klone. Rieči su mu ujakove potresle uspavanom dušom, te se spusti pred njim na koljena.

— Ujače, zar je majka bolestna?

— Majka je na umoru da izdahne! Ja ne govorim, od šale, već kobne, žive istine. Ja sam bio na mukama, jer nisam mogao da ju samu ostavim, a možda da je nikada više ne ću vidjeti. A znaš li, što joj je podsjeklo korien života? Glasovi o tvom razkalašenom i pustolovnom životu. Obrativši se k meni, zamolila me sklopljenim rukama za posljednju ljubav i uslugu, koju joj ne smijem odreći, i ne bih joj je odrekao, stojala me makar života. A znaš, što me je molila? „Podji s mjesta u Beč i spasi mi sina!“ A da tebe ne nadjem u životu? odvratih joj. „Ne mari, ali spasi mi diete i ja ću mirno umrieti u mislima, da mi je brat doprineo žrtvu, kakove mi nitko na svietu ne bi mogao doprinieti“. Sad da se vratim kući i da ju nadjem jošte u životu, te dojavim: Sestro ispunio sam ti želju, ali ti Mirka nisam mogao spasiti; on se je pred mojim očima ubio, u onaj čas, kad sam mu govorio o tvojoj ljubavi.

— Nemoj tako, ujače, zajeca mladić, dušeći se u suzama i ljubeći mu ruke.

Milko ga ozbiljno, ali nježnim, sućutnim okom, na kome se zacaklila suza, pogledao, pak stavivši mu ruku na glavu, progovori:

— Ustani, sinko. Kasno je doba, ali ja ne mogu na počinak, dok u glavnom barem ne izvršim svoj zadatak. Nisam došao, da ti sudim, sudit će nas onaj, čije oko prodire u dubinu naše duše; ali dobro je i na to da misliš. Ja sam došao ovamo u svojstvu liečnika, a da bude uspjeha, zahtievam bezuvjetno, da mi se posvema odkriješ, da mi razgališ svoju dušu. Može biti ja sam jedini, koji ti ovako moram govoriti i koji imadem na to najsvetije pravo.

Mirko digne glavu, neka mu duboka sjeta prodje bliedim, mramornim licem kao da se bori sa ostankom života, pa odvrati plahim na pola zamrlim glasom:

— Ujače, da ti se odkrijem i otvorim dušu? Nemoj željti — i jače bi se jošte prepao. Pusti, da obračunam sam sa sobom, bit će najbolje.

— Bilo bi najgore! upade ujak živo, sa vatrom i odlučnosti. Ja sam došao, da te izliečim, pak ne mari, hoću li se ja s tvojih rana prepasti ili ne; ja ih jednostavno moram znati, pak ti zapoviedam, da odpočneš.

— Kad je tvoja želja i zapovied, neka bude. Ja ne imam i onako snage, da joj se uzprotivim, pa makar bila to i moja posljednja izpovied. Ja se i onako, ima već više godina, nisam izpoviedio.

Milko se lecne, ali se i pribere, pak mirno i prijazno nastavi:

— Izpoviedat ćeš se Bogu, a biti će dobro, da o tom ozbiljno misliš — bez toga ne ima ti spasenja. No ja u ovaj čas ne vršim dužnosti njegova zamjenika, rekao sam, liečnik sam, a ti ćeš valjda znati, da liečnik mora sve da zna, želi li svomu bolestniku pomoći. Govori . . .

— Ujače, preuze Mirko, ja sam zaboravio ili bolje znalice odnemario dužnost, koju sam na sebe preuzeo, polazeći u Beč. Nisam znao održati rieči, što sam ju bio u svečanu trenutku zadao tebi, majci i prijateljima. Odnemario sam knjigu i predavanja, a već prošle godine za cielog semestra jedva me nekoliko puta vidješe na kolegiju, dok ove godine gotovo je i gore — i da nisam upisan u dekanatu, profesori bi me po mom polazku teško priznali za svoga slušatelja.

Mirko prestane, uprvši pogled u ujakovo lice. Ali na njemu nije ni najmanje promjene opazio.

— Nastavi! opet će Milko.

— Odnemarivši knjigu i nauku, naravno da sam nagnuo na drugu stranu, zaplovio protivnom strujom. Polazio sam kazališta, koncerte, plesove, zabave, a tudier sam veći dio dragocjena vremena potratio; to je bilo barem po mom sudu udobnije i lagodnije, nego poslovanje u laboratoriju, — ali i mnogo skuplje. Ono, što sam od kuće dobivao, nije dotjecalo za takove malice, koje su danomice sve više rasle. Ja sam pravio dugove, ne misleći nikada ozbiljno, kako ću ih podmiriti. U kavanama i gostionama nabralo bi se duga do blizu 100 for., od svojih drugova pozajmio sam takodjer do blizu 100 for. Krojač i postolar imadu me na svom rovašu za kakovih 50 for., a napokon ja već tri mjeseca nisam gospodaru platio hrane i stanarine, akoprem sam za sve ove potrebe primao od tebe točno i redovito opredieljenu svotu. Gospodaru sam dužan 105 for., što je i uzrok, da mi je jučer stan odkazao.

Mirko opet prestane, te stane motriti ujaka, ali na njemu ni sada ne bijaše nikakove promjene; rekao bih, da ga cielo ovo pripoviedanje nije ni najmanje iznenadilo.

— Nastavi dalje, da dodjemo na kraj.

— Ujače, divim ti se; ti to sve slušaš kao obične stvari, koje rek bi da te se i ne tiču, a ipak vidim, koliku ti bol zadajem, jer tvoje srce krvari. Ali ti si zapovjedio . . .

— Ja ti i sada zapoviedam, da nastaviš, jer vidim, da jošte nisi na kraju.

— Ujače, oprosti, mislio sam, da toga nikada s mojih ustiju ne ćeš doznati, a kad me ne bi bilo, neka bude prosto o meni suditi i govoriti, kako je koga volja. Ali želja je tvoja i zapovied. Kad sam se minulih praznika spremao na putovanje, pisao sam ti, da sam si toliko pri̇štedio, koliko će mi za izlet trebati. Ja nisam ništa prištedio, dugova nisam platio, a ipak morao sam do novaca — — — —. (Milkovim licem prodje trzavica, a na čelu stale mu se pomaljati kapljice ledena znoja, no ipak se silio, da pred nećakom ne oda svojih čuvstava.) Da, morao sam do novaca, jer me divna Karmen tako začarala, da bih za njom bio i na kraj svieta prošao u prvom ludilu strasti i napasti. Danas je drugčije, vatra je utrnula, strast se slegla, pak od svega ostadoše tek kobne posljedice. Bio sam blagajnikom djačkog pjevačkog zbora i čitaonice, a kao takav imao sam priliku češće zaviriti u blagajnu, te se uvjeriti, da bi tudier bilo novaca, kojim bi se sve moje osnove mogle izvesti. Ja sam segnuo za tudjim novcem, izvadio do 500 for. i to sam sve poput rasipna sina u dva mjeseca prorajtao. Drugovi mi se stali uklanjati, ma koliko im prije i bio u volji, jer sam im u kolu sa svojim glasom bio upravo nuždan. Oni me doduše nisu formalno izključili, ali mi k svojim sastancima zatvoriše vrata. To me je natjeralo u protivno družtvo, u kome si me jučer našao. Jučer o podne bijahu kod mene izaslanici našeg pjevačkog družtva, te su zahtievali, da im s mjesta predam račune i blagajnu. Ja sam se odgodom

za 48 sati barem na čas izvukao iz neprilike. Poslije toga vremena katastrofa je neizbježiva.

— Govori dalje! mekanički će Milko, dok mu se znoj na čelu osušio, te u žutim pjegama ostavio tek tragove.

— Ja sam svršio! odvrati Mirko.

— I u ničem se više ne osjećaš krivcem?

— U ničem! bijaše odrješit odgovor.

Na uri je izbilo dva sata poslije pol noći.

— Ajde na počinak, Mirko, sutra ćemo nastaviti, da izravnamo i uredimo poslove.

Mirko je svoju postelj nudjao ujaku, ali se ovaj volio zadovoljiti balzakom. Njegov san, znao je, da će biti kratak i težak, a za nećaka je mislio, da ga sav današnji potresni prizor ne će u velike smućivati.

Mirko je za deset časaka u istinu sladko usnuo, dok je Milko, naslonivši glavu na staklo od prozora, uronio u duboke misli. Sitne zvjezdice jošte su svedjer treperile na nebeskom svodištu i upravo mu se pričinilo, da se jedna odtrunula, te pala u nepovrat.

— Da nije zviezda moje nesretne sestre Monike. Bože, Bože, ipak je težka sudbina, što si ju momu siromaškomu rodu namienio. Ali neka bude volja tvoja, skušnja je doduše težka i velika, no bez ove gdje bi bila i pobjeda? A pobjeda, hoće li ikada granuti, hoću li ju ja, hoće li je sestra moja doživjeti?! Bože, što je to u Mirkovoj krvi; jer što se uzgoja tiče, jedva bih si i jednu pogrješku mogao spočitnuti. Ta pisao sam mu na stotine listova, iz kojih bi se dala najbolja uzgojna pravila sastaviti, pa ipak ona su prošla, a da su se Mirkova srca jedva i dotaknula. Što da učinim više? U istinu pamet mi sustaje. Dopriniet ću i posljednju žrtvu, ja ću ga izvući iz ždriela propasti, gdje bi duševno i tjelesno mogao poginuti, ja ću za njegov spas

žrtvovati ostatak svoje baštine od nesretne Lenovice. Ali bude li i ta žrtva u taman doprinesena, tada, o Bože, molim te, skrati i dane moga života, da ne doživim sramotna pada moje nesretne obitelji.

Milko je drhtao na cielom tielu od duboke uzbudjenosti, pak se napokon pomolio Bogu, bacio onako odjeven na balzak, te zaspao — a bijahu već i tri sata poslije ponoći.

Sunce je već odavna granulo, te zlatnim svojim tracima prodiralo u svaki kutić Mirkove sobe, i kao da je oko njegove glave pribralo najljepše zrake, da ga u jutarnjem rumenilu ovjenčaju životom mladosti, što mu je cvala i bujila na obrazima i očima. Milko, koji se upravo probudio, motrio je tu nedužnu igru naravi pak uzdahnuo:

— Kamo sreće, da je u skladu s nutarnjosti njegove duše!

Motreći ga ovako u jutarnjem svjetlu, morao si reći: Krasan, zorolik mladić, kao da su ga vile uznjihale i okupale na jutarnjoj rosi. Vrana mu je gusta kosa u pravilnim uvojcima vjenčala čelo, izpod kojega su plamsala mladjahnim žarom dva crna, vatrena oka, ali sada pokrivena vjedjama, iznad kojih se uzvinule poput pijavice crne, vrane obrvice. Na samom licu čitao bi mu, kako mu je duša bezazlena i nestašna, a oko rumenih ustnica titrao mu smiešak zadovoljstva. Milko se ga gotovo prepao, jer ga ova opreka s njegovom nutrašnjosti, s njegovim srcem i čuvstvom upravo zgrozila.

Milko se ustao i obukao, bio je po svom običaju brzo gotov, pak pristupivši k nećaku, primi ga za ruku i probudi. Mirko otvori oči, pogleda oko sebe, i za tren bio mu je pred očima sav jučerašnji prizor. Lice mu se smračilo, a i čelom prodje mu sjeta i nujnost. Nije bio sa sobom zadovoljan.

— Ustani, reći će Milko, vrieme ne oklieva, a mi moramo, prije nego zapadne sunce, svoj posao obaviti. Dok se Mirko oblačio, Milko je brojio novac, što ga je imao u novčarki, računao je i zbrajao, ali mu se težko slagalo. Za manje dugove našlo bi se pokrića, a na veće nije se ni mislilo, ni računalo.

Kad se Mirko obukao, te stupio pred ujaka, poljubi mu ruku a ovaj reče:

— Mirko, pamti dobro! Da si mi svaki moj nalog točno i savjestno obavio. Prvi ti je korak do gospodara, da platiš hranu i stanarinu; evo ti 105 for., on će ti primitak potvrditi na namiri. Kad si tu obavio, obići ćeš kavane i gostione, gdje imadeš dugova, pa ćeš ih podmiriti — i opet uz potvrdu ili namiru. U tu svrhu evo ti drugih 100 for. Potraži zatim drugove, kod kojih si uzajmljivao, plati svakomu njegovo, a meni ćeš se izkazati potvrdnicom, da si sve podmirio. Uz put navrati se predsjedniku vašega družtva, pak ga zamoli, da već za danas poslije podne sazove odbor, pred kojim ćeš položiti blagajničke račune i blagajnu. A ovako, kako ti bude zgodno uz put, potraži i krojača i cipelara, da im podmiriš dug. Evo pazi dobro i bilježi, dao sam ti 355 for., upravo toliko, u koliko si mi sam izkazao svoje dugove.

Mirko izbuljio oči, te mu je bilo težko vjerovati, da je sve to istina, što se eto zbiva na njegove oči, pa zato s čuvstvom duboke zahvalnosti, primaknuvši se ujaku, u pol glasa prošaptne:

— Ja toliko ljubavi nisam vriedan; dobrota me tvoja ponizuje, ja ti se neću nikada moći odužiti.

— Mirko! ozbiljno će ujak. Nisi li dosele bio vriedan moje ljubavi, a ti nastoj, da ju odsele zavriediš radinim i valjanim, kriepostnim životom, a tim će biti sve podmireno; ja drugo i ne tražim. Podji sada u ime

božje, pa nastoj, da sve točno i savjestno obaviš. Do podne da si kod kuće, a poslije podne složit ćeš družtvene račune, da vidimo koliko će trebati da nadoplatiš.

Mirko podje svojim putom, a Milko opeta svojim, najprije u župnu crkvu sv. Trojstva u Alzergrundu, gdje je odslužio sv. misu, a zatim potraži mjenjačnicu, da unovči jednu od svojih razteretnica dobra Lenovice kao posljednji ostatak obiteljske baštine. Oko jedanaest sati nadje se opeta u nećakovu stanu.

Milko sada istom uhvati priliku, da razvidi nećakov stan, pa ako imade vanjština biti znakom i obilježjem nutrašnjosti, to ova ne bijaše po Mirka povoljna. Soba bijaše doduše zračna, prostrana i svietla, bijaše prenatrpana kojekakim stvarima, koje onamo nisu ni spadale, kao sanduci, kovčežići, u kojima bi običavao dobivati stvari od kuće. Usred sobe bio je hrastov stol, sa dva tri stolca i spravom za pisanje. Na stolu bijaše naslagano nekoliko knjiga, ali koje nisu zasjecale u njegovu struku. Uz stienu medju prozorima bio je trošan balzak, ali jošte posve dobar za odmor poslije rada i napora. Uz bližnju stienu oslonio se ormar za odielo i ruho, a do ovoga mali stolić za umivanje.

Milko površnim okom zirne po sobi, zatim sjedne k stolu, te izvadivši bilježnicu, stane računati i bilježiti. Ne bude li u blagajni veći manjak od 600 for., to će mi upravo dotjeći novca, da se kući vratim!

Uzme zatim pregledavati knjige. Bila su tu dva tri svezka Darwinovih djela, Kantova filozofija, pak jedan svezak Korvinovih sablažnjivih pripoviesti ili slika iz crkvene povjesti pod naslovom: „Ppaffenspiegel“. Milku bila je prilično poznata sva savremena literatura, ali za Korvina nije znao, pak ga s toga uzme u ruke, da mu vidi barem sadržaj. Pročita dva tri lista iz dobe progona i mučenika, pak dobe pustinjaka i asceta, ali

mu se knjiga zgrustila, te pade pod stol — on je nije dignuo.

— I to je hrana za moga nećaka, tu on crpa hranu i snagu u borbi svagdanjeg života? O Bože, kolike li odgovornosti na bezbožnim črčkarima i otrovnicima, koji za plaću kao od naslade zavode neiskusnu mladež na stranputice i bezpuće strasti, gdje im je i prije vremena poginuti i uvenuti?! Da, da, mladeži treba stalna provodića do njihova cilja, mladeži treba zdrave i kriepke hrane, da pribere snage za budući život, a ovako, ono, što je čula možda na gimnaziji o višim vjerskim načelima, nije uhvatilo čvrsta koriena, a u koliko ga je i uhvatilo, na sveučilištu je u zlu družtvu usahlo i nestalo ga. Koliko puta neoprezna, lakoumna rieč iz ustiju profesora nije potresla vjerskim uvjerenjem neiskusna mladića? A bez ovog tko će ga zaustaviti na stranputicama, kamo ga strasti zavode?

Ovako po prilici mrmorio je Milko sam sa sobom, ustavši od stola i zapalivši cigaru, te je šetao po sobi. Zaduben u misli, nije u prvi mah ni opazio nećaka, koji se netom vratio, te sa strane motrio ujaka. Opazivši knjigu pod stolom, digne ju i namah je znao, rad šta mu se ujak toliko uznemirio.

— Oprosti, ujače, plaho će nećak, ti si zavirio u knjigu, kojoj u poštenoj kući ne ima mjesta. Meni su ju u ruku utisnuli, da ju čitam, ali prošavši nekoliko stranica, ja sam ju odložio, a da se nitko s njome ne truje, evo ja ću ju pred očima tvojim poderati.

— Mirko, Mirko, sto si mi već briga i jada zadao. Koliko sam te putio na dobro i svjetovao, a ipak bilo je badava; meni doduše na žalost, ali tebi na propast i sramotu. Pregni na rad, ozbiljan rad, što iziskuje zvanje, koje si i proti mojoj volji odabrao; imaš li prosta vremena, eno ti u obilju knjiga, gdje ćeš uz

nauku naći i plemenite zabave, ali se čuvaj otrova; mlada krv otrovana teško se lieči. No kaži mi sada, što si obavio?

— Sve, što si mi naložio, odvrati Mirko. Evo ti namira i potvrdnica!

I Milko primi omot kojekakih cedulja, što mu ih je nećak pružio, pregleda ih i upita, je li u redu, je li sve dugove podmirio, ili nije li štogodj zaboravio?

— Sve, osim onoga, što manjka u društvenoj blagajni, odvrati Mirko.

— Sad sjedi, pak uredi račune.

Mirko se dao na posao, sranjivao primitak s izdatcima, a napokon, pošto se je puna dva sata namučio, došao je do rezultata, da u blagajni manjka 580 for.

Milko nije ni rieči rekao, no vješt poznavalac ljudi bio bi opazio, koliko se sa sobom bori, kolika ga hvata bol, ne toliko radi tako velike svote, već zbog same pomisli, kako je posrnuo i pao duboko njegov nesretni nećak.

— Poslije objeda obavit ćeš i taj posao, ja ću i taj novac žrtvovati, a odbor ti neka dade potvrdnicu, da su računi i blagajna posvema u redu.

— Hvala ti, ujače, dahnu Mirko, poljubivši mu ruku. Živim li danas i budem li ikad čovjekom, tvoja je zasluga, tvoje je djelo. Reci majci, da ju molim za oproštenje, a zadajem joj rieč, koliko je do mene, da je nikad više ne ću raztužiti.

Još iste večeri Mirko je položio račune i predao novac. Drugovi mu se pogotovo stidili, što su ga osumnjičili, a bilo im je drago, što je prošlo bez štete i sramote. Prijatelji njegovi dakako nisu znali, da je Mirkovo lakoumlje i sramotu pokrio ujak.

— Ja bih svoj posao na pola svršio, reče u večer Milko, kad mu se nećak vratio kući. Ali ja ću ga i

kraju privesti, pa makar me stajalo kakovih žrtava. Ti ćeš sutra na kolegij, pak izvaditi svoju polaznicu.

Mirko otvori oči, te nekako zbunjeno pogleda ujaka.

— Da, ti ćeš uzeti svjedočbu, da si polazio kolegij, jer kako ćeš i sam razabrati, za tebe u Beču ne ima opstanka. Jedno, jer bi bio izvržen neprestanoj napasti, a drugo, i za tebe je bolje, da se ugneš drugovima, koji su se i onako od tebe stali tudjiti. Ti moraš u drugi sviet, u novo društvo, gdje ćeš početi živjeti posve novim životom. Mi ćemo sutra popodnevnim vlakom u Gradac.

— A što ću u Gracu? zategnu Mirko.

— Nastaviti nauke, odvrati Milko. Tamo imadem prijatelja saučenika, umirovljenog gimnazijalnog profesora. Ja sam se već na njega obratio, a on mi je obrekao, da će te uzeti u potpunu obskrbu.

— Neka bude na tvoju! odvrati Mirko. I sam uvidjam, da je ovako bolje; nakanio sam obračunati s prošlošću, pak navrnuti novom kolotečinom.

— Dobro je, da i sam uvidjaš, da je tako najbolje. Mladić sa 23 god., a toliko će do koji dan biti tebi, vrstan je misliti svojom glavom. Prošlost neka ti bude naukom za budućnost, doduše preskupa je, ali ne mari, bude li samo od koristi.

Večer probaviše ujak i nećak u razgovoru, praveći osnove za budućnost.

— Mirko, jošte jedno, akoprem se nerado svraćam na ovaj predmet. Imade u mladenačkom životu ideala, za kojima se sviestan mladić rado povodi. Ti si sebi taki ideal stvorio, da budeš samostalan i nezavisan čovjek, koji je vrstan svojim znanjem, svojim radom osjegurati sebi budućnost. To je bilo plemenito od tebe; ali ne zaboravi, da si ti svoj život svojom rieči, svojim po-

štenjem privezao uz život jednoga bića, koje te plemenitošću duha, čistoćom srca daleko nadkriljuje, a to je Sida Vešelenijeva, koja je tebi za ljubav odbila i najlaskavije uprose. A to je veliki grieh, neizbrisiva ljaga na tvom značaju, što si zadanu rieč prekršio i krenuo vjerom. Kaži mi po duši, što misliš, što si unapried odlučio?

Mirko se preko ušiju zarumenio, sjeti se svoje slaboće i lakoumnosti, pak si je morao spočitnuti, da je proigrao i ljubav i povjerenje djevojke, koja mu je bila neograničenom ljubavi odana i uz koju bi mogao sretno i zadovoljno živjeti.

— Ujače, znaš me u dušu, plaho će Mirko, pak mi reci, mogu li jošte računati na njezinu ljubav?! Ne, ja joj ne bih mogao u oči pogledati, ubio bi me stid. Ali pregnuti ću svom snagom, uprieti ću sve sile, da izbrišem ljagu, kojom sam se okaljao, pa budem li vriedan njezine ljubavi, ja ću joj se približiti, a ona neka onda odluči nad mojom sudbinom!

Milko makne glavom, te se zamisli, ne polažući vjere u nećakove rieči.

— Ubogo diete, ti si ipak zavriedila bolju sreću!

Drugi dan Mirko obavi, što mu je ujak bio naložio, te pospremi svoje stvari, a za tim na južnom kolodvoru sjedoše na željeznicu, te odjuriše u Gradac.

Milko se do četiri dana zadržao, što u Beču, što u Gracu, da osjegura nećakov položaj i da mu iznovice pruži sva ona sredstva, koja je držao, da su mu nuždna za dalnji napredak. U prijatelja mogao se pouzdati, jer ga je znao kao čovjeka pametna, razborita i stroga, a ovaj mu to i obrekao, da će učiniti sve, što je u njegovoj moći, te mu nećak iznovice ne skrene stranputicom.

Vraćajući se kući, morila ga slutnja na novu nesreću. Sestru je ostavio slabu i bolestnu, koja se silila, da se prikaže zdravom, samo da si brata sklone na put.

U Poličanima čekala ga prilika već od jučer, a kočijaš bio je na iglama, ne znajući što da uradi, bi li se vratio kući ili da čeka. No Milko prispio je podnevnim vlakom. Opazivši na kolodvoru zbunjena kočijaša i sam se prepao, te u strahu zapita:

— Martine, kako je kod kuće?

— Zlo i naopako, gospodaru. Gospodji je zlo; prekjučer bila su kod nje dva liečnika, a na polazku rekoše, da ne ima nade, da bi ozdravila. Kako je sada, neznam, jer sam već jučer zorom od kuće.

Milko nije više pitao, već sjede na kola i zapovjedi kočijašu, da tjera što bolje može. Konji su jurili brzim kasom na Rogatac, a odavle zagorskom kotlinom prema Višnjevici. Milku je zapinjao dah, a groznica ga tresla po cielom tielu, čim se više primicao kući. Sunce se nagibalo k zapadu, kad se kola stala penjati visom prema crkvi i župnomu stanu. Svuda u okolo vladao je mir i tišina. Milko je malo koga susreo, a da ga je i susreo, ne bi ga, kako je bio zbunjen i zamišljen, ni prepoznao. Tek kad su kola zakrenula na dvorištu, digne glavu, te je zurio u prozore. Na sestrinoj sobi bile su spuštene zavjese, kroz koje je prodiralo slabo svjetlo.

Sišavši s kola, dodje mu u susret služavka, pak poljubivši ruku, slabim mu glasom prošaptne:

— Gospodja vas željno očekiva; ona je već danas po deseti put upitala, jeste li se vratili.

Milko tihim korakom na prstima prodje stepenice i zaustavi se na vratima sestrine sobe, te počeka, da se sabere i odahne. Otvori polagano vrata, te se nadje u sobi slabim svjetlom razsvietljenoj tako, te u prvi mah nije sestre ni opazio.

Ona je ležala protegnuta na postelji skrštenih ruku, upirući pogled u vis. Opazivši brata, uzvine joj se iz prsiju slab uzdah i pruži prama njemu ruku.

— Sestro! dahnu Milko. Ti si bolestna?

— Da, bolestna, slabim će glasom Monika. Jedva sam te dočekala, a skrajne je vrieme, da si došao, sutra težko da bi me živu zatekao. Sjedni do mene.

Milko skinuvši sa sebe putno odielo, sjedne na stolac do sestrine postelje.

— Milko, rodjeni i jedini brate, jesi li vidio Mirka?

— Da vidio sam ga; zato sam i pošao u Beč.

Nastala kratka stanka; Monika ju prva prekinula.

— Vidio si Mirka?! A jesi li ga spasio? O Bože, koliko sam pretrpjela!

— Draga sestro, umiri se. Ja sam učinio, što sam učiniti mogao, ja sam ga izkupio i izvadio iz ponora, u koji je bio pao i nadam se, da će se popraviti; on mi je to barem svečano obrekao.

— I ne imaš mi ništa više kazati?

— On se je razplakao, kad sam mu pripoviedao, koliku ti je bol i brigu zadao, pak te molio za oproštenje.

Već na pola ugaslim očima pojaviše se suze materinje ljubavi i čeznuća za izgubljenim, a sada možda povraćenim sinom.

— Ja sam Mirka uzeo iz Beča, te ga odveo u Gradac k svomu prijatelju i saučeniku, da nastavi nauke, jer sam držao, da je to neobhodno nuždno za njegovo dobro.

— Hvala ti, brate, dahnu Monika, a Bog ti tu ljubav stostruko naplatio. Ah da si ga sa sobom doveo, da ga prije smrti jednom jošte vidim i blagoslovim!

Milko zaplače od duboka tronuća, te požali, da nije Mirka sa sobom poveo i tako posljednju sestrinu želju izpunio.

— Brate, meni je zlo, a opažam i osjećam, da mi snage ponestaje, ja ću umrieti . . . . . . Ne marim, neka se vrši volja božja, ali jedno te molim i zaklinjem: Ne zaboravi Mirka, ta ti si jedini, koji mu ostaješ u životu, budi mu otac, budi mu majka! O Bože, ja sam se za nj žrtvovala, ja za njega umirem. O ne prezri žrtvu uboge udovice! O Moniko, moja zavjetnice i zaštitnice! Na samrtnom času k tebi dižem srce i dušu, molim te, budi posrednicom za mene, ubogu, raztuženu majku kod Boga, da me pomiluje i spasi sina. Tvoja molba bijaše uslišana, kad si molila za svoga sina. Ti si doživjela radost nad svojim sinom. Mogu li se ja, uboga žena, nadati tolikoj milosti? Oh Bože, krv i život, sve, sve bih žrtvovala da izbavim Mirka. Bože, i ova posljednja borba i ova posljednja bol neka bude žrtva za tebe, siromaško diete moje, za tebe, Mirko moj! Bože, usliši molitvu moju i vapaj moj k tebi neka dodje!

— Ja sam ti rieč već zadao i sada ju ponavljam, a koliko me poznaš, možeš biti uvjerena, da ću ju i održati.

Monika opet zatisne oči, te se primiri i pričinilo se, da je usnula.

Milko se za čas udalji, da čuje, što se to sve za njegova odsuća dogodilo. Stara mu Urša pripoviedala, da su Moniku namah poslije njegova odlazka pograbili grčevi, da joj je bivalo sve gore i gore, da su prizvali liečnike, koji ipak nisu ništa pomogli. Danas u jutro, da ju je častni otac Nemerijan izpovjedio i providio sa svetotajstvima umirućih, a to da joj je donekle podalo sile i snage, da je mirno večer dočekala. No ona da je sama uvjerena, da ove noći ne će preživjeti.

Milko se zamisli, podje opet k sestri, sjedne do nje, te uze moliti časoslov. Monika je na časove otva-

rala oči i tražila njekoga, napokon uhvati bratovu ruku, te ju pritisne na ledena usta i prošaptne već zamrlim glasom:

— Hvala brate! Moli se Bogu za mene i pazi mi na sina!

To bijahu njezine posliednje rieči. Milko joj je pratio svaki trzaj mišica na licu, svaki dah i kucaj srca, pak kad je opazio, da je na kraju, dao joj je posljednje odriešenje i pritisnuo joj propelo na usta. Ona dahne i izdahne, rekao bih, na bratovim rukama, koji joj je zaklopio ugasle oči.

— S bogom sestro! S bogom mučenice! Bog ti naplatio u slavi svojoj, što si njemu za ljubav podniela i pretrpjela ovdje na zemlji.

Milko se udalji u svoju sobu, davši nalog Urši i služavki, da prirede i opreme pokojnicu.

Treći dan bio joj sprovod na višnjevačko groblje, a cielo susjedstvo i sav okolišni narod izkazao joj posljednju počast, izprativši je do hladna groba.

Milko ostade sam, te cielu kuću povjeri brizi stare Urše, na koju se mogao osloniti, ali koja je i sama pod bremenom godina obnemogla i oslabila.

X.

— Tri sta mu jada, ipak je previše! Tako daleko nije smjelo doći, mrmljao je za sebe mladi barun Janko Vešelenji, šećući perivojem u svom malenom dvorcu Jalševcu. Izučio sam prava, položio izpite, imao moćne preporuke, mogao sam postati samostalnim čovjekom, možda već odvjetnikom, a ovako dao sam se na pustopašan, pustolovan život, koji me evo doveo na rub propasti. A kako ću se izvući i spasti? Minule godine izplatio mi je otac dugove, stajalo ga priegora i samozataje, dok se na to odvažio, a bila je tek malica od

dvie do tri tisuće, ali nesretna igra i utrka! — — 50.000 forinti, što sam ih od Vaporya uzajmio, tko će ih izplatiti? Otac za cielo ne će, a i ne može, kad bi i htio, osim, da proda Kosovac. Moje ime, moja čast, moja budućnost, sve je na kocki, i ne bude li kakova sretna slučaja, ja u istinu ne znam, kako ću svršiti.

Tako zaduben u misli nije ni čuo, da su kolica zakrenula u dvorište i nadošao nenadani gost. Bio je to Gejza Vapory, koga je malo prije spomenuo. Opazivši ga pred sobom, zazeblo ga u srcu, a u licu probliedio, ali se u brzo svlada, pak mu prisiljenom učtivosti pruži ruku.

— Dobro mi došao! pozdravi ga Janko. Pa kojoj sreći imadem da zahvalim vaš toli cienjeni posjet?

Gejza se nasmije, ali u smiehu bilo je zlobe, pomiešane s ironijom.

— Imao sam posla u Rogatcu, pak na polazku kući ne mogoh propustiti zgode, da vas ne posjetim.

— Hvala liepa na posjetu, ali dozvolite, da idemo u dvor, jer je evo ohladnjelo, a i mrak se stao hvatati.

Janko povede gosta perivojem u dvorište, pa odavle kroz stube u dvoranu, davši uz put nalog u kuhinji, da prirede večeru.

— Ne brinite se za mene, nisam gladan; čaša vina, zalogaj hljeba biti će dovoljno.

— To mi ne zadaje ni najmanje brige, prijazno će domaćina, ta u nas je običaj, da gosta podvorimo.

Janko zapali svieće, a do toga mu gost odloži odielo, pak zajedno sjedoše na divan.

Izmienivši nekoliko običnih pitanja i odgovora, pak porazgovorivši se o kojekakim novostima, koje nisu ni jednog ni drugog zanimale, prodje Gejza na ozbiljne stvari, akoprem im se domaćina oprezno uklanjao.

— Ne zamjerite, prijatelju, ali mene je ovamo doveo važan posao, koji se ne da odgoditi, te ga moramo što prije izravnati.

Janko obori oči, te je niemo slušao.

— Sjećat ćete se našeg lanjskog sastanka u Beču?

— Da, sjećam se, muklo će Janko.

— Vi ste bili u velikoj neprilici i ja sam vam na rieč uzajmio 50.000 forinti. Bilo je možda neoprezno od mene, ali sam mislio, barun Vešelenji je kavalir, pa će svoju rieč znati održati.

— A sumnjate li sada o tom? hoće kao uvriedjen mladi barun.

— Ja ne sumnjam, ali u tako delikatnim poslovima čovjek mora računati sa okolnostima, te se što bolje osjegurati.

— Što dakle zahtievate?

— Ništa drugo, no da izkupite zadanu rieč. Vi ste obrekli za pô godine platiti, a pô godine već je početkom ožujka minulo, dakle preko opredieljena roka već su minula i tri mjeseca.

Janka je probijao znoj, a nije znao, što da odgovori, napokon će:

— Prijatelju, ja vam zadane rieči za ovaj par ne mogu izkupiti. Ja neimam novaca, da vam podmirim dug.

— Ali, ali vi će te i sami uvidjeti, da se takovim odgovorom ne će dug izravnati.

— Ja ću vam platiti, čim uzmognem.

— Vi ćete platiti, ali ja vrlo sumnjam, da će to tako na skoro biti moguće, van da kojom srećom postanete hrvatskim banom, ili ministrom financija, a na to čini mi se, da ipak ne mislite.

— Ne, na to ne mislim, rezko će Janko, ali mislim na ono, što bi se moglo i dalo.

— A to je? znalično će Gejza.

— Dok podmirim dug, plaćati ću kamate, pak po malo odplaćivati dug, dok ga ne podmirim.

— Neide prijatelju! Ja hoću jamstvo, a vi mi ga ne pružate.

— Zar nije jamstvo moja obveznica?

— Nije, ona vriedi toliko, koliko i vaša rieč. Uz obveznicu mora da je sjegurna hipoteka, koja vriedi barem toliko, koliko i dug.

— Nudjam vam Jalševac, on je unesen na moje ime.

— Ali Jalševac ne vriedi ni 20.000 forinti. Tako mi se kazalo barem u gruntovnici.

— Ja ću imati dio i na Kosovcu, opet će Janko.

— Kosovac je u rukama staroga oca, a na njem imade pravo i vaša sestra.

— Ja vam drugo ne znam i ne mogu ponuditi.

— Ipak, ipak, gospodine barune, ja ću vam pomoći.

— Kako?

— Evo ovako. Mi ćemo načiniti obveznicu na 50.000 forinti. Za hipoteku služit će joj Jalševac i Kosovac, ali tada mora ju podpisati i vaš otac.

— Toga on ne će nikada učiniti, a da ga nagovaram, kap bi ga udarila; ja ga dobro poznam.

— Kad je tako, onda je naš posao za ovaj par svršen.

— A što namjeravate?

— Predat vas sudu!

Janko skoči sa divana, te se kao lud ustoboči pred Gejzom.

— Toga vi ne ćete učiniti!

— A zašto ne, ako smijem pitati?

— Prvo, s toga ne, jer vam to ne bi pomoglo; vi do novaca ne bi došli. A drugo, taj bi vaš postupak bio smrtni udarac za mene i za moju obitelj, a ja znam, da niste tako okrutan.

— Možebit se varate. Gdje se radi o mojem i tvojem, tudier neodlučuje čuvstvo i ljubav, već hladan zakon i pravo. Ali možda bi se ipak našao kakav povoljan izlazak?

Janko je odahnuo, te upilio pogled u gosta.

— Da, malo da nisam zaboravio, moja vas kćerka pozdravlja.

— Vrlo laskavo, nasmjehnu se Janko, i ja bih vas već bio za nju upitao, da mi niste svojim brojkama posvema pomutili glavu. No kako je gospodjica Irma, kako je sprovela poklade? Je li se naplesala i zabavljala?

— Ne veseli je odviše, barem tako se pričinja. Veći dio poklada sproveli smo u Pešti, ali jedva smo je sklonuli, da se dva tri puta dala vidjeti na plesu.

— Čudnovato! Mlada, liepa i bogata djevojka, pak da ju ples i zabava ne zanima. Ta ona bi u svakom družtvu bila kraljicom, oko koje bi vrvjeli poklonici, da ugrabe po koju prijaznu rieč ili ljubežljiv smiešak.

— Moguće, da imate pravo, ali njoj laskanje i udvaranje dosadjuje, jer misli, da nije iskreno, a k tomu nije se još našao, koji bi je bio kadar privući k sebi, da joj omili.

— U velikom gradu ima ih svakojakih, gdje se dade izabirati, a borami njoj je izbor veoma lahak; treba joj samo htjeti, pak bih rado znao, koji bi njezinu čaru mogao odoljeti!

— Ona je svoje glave, imade hira i mušica, koji joj ne će iz glave; ona zna, da je liepa i bogata, pak

hoće da u svietu nešto više vriedi, nego li obične žene. Njoj se hoće naslova.

— Da bude knjeginjom ili groficom? upade Janko u rieč.

— Ili barem barunicom, nadopuni Gejza.

— Kad bih joj mogao želji zadovoljiti, ili kad bi joj u istinu do tog naslova stalo, ja bih se scienio presretnim, kad bih joj ga mogao ponuditi i kad bi ga ona iz mojih ruku htjela primiti.

— Pokušajte, možda će biti više sreće, nego li je bilo na igri i kod utrke. Ona barem o vama sanja i govori, ona vas ne može zaboraviti, kako vas je ono u Beču kod utrke vidjela.

— Vi se šalite?

— Ni najmanje, govorim živu istinu. Pa da budem jošte jasniji, kažem vam otvoreno, da bih ja taj savez već kćeri za volju odobrio. Vi biste s njom dobili miraz od pol milijuna forinti, i vaši bi dugovi bili pokriveni. I tim bi se načinom riešili neprilike, te došli u položaj, da možete svome starišu primjereno živiti.

Janko, ako je i bio lakouman, ta ga je izjava Gejzina zatekla, te u prvi mah nije znao, bi li je držao istinom ili nedostojnom šalom. Gost je to opazio, pa za to nastavi:

— Vi se čudite i pričinjate se, da ne vjerujete, ali u mojoj naravi nije, da se šalim, kad govorim o ozbiljnim stvarima. Dapače idem i dalje. Imadem sina, već je samostalan i vodi posao posve nezavisno. Razpolaže s glavnicom od milijun forinti. On se zagledao u vašu sestru u Rogatačkoj kiselici, te je gotovo za njom pomahnitao. On je već ovog proljeća htio u Kosovac. Što bi bilo, da vi oženite moju kćer Irmu, a vaša sestra da pruži ruku momu sinu. U nas je novca, u nas je zlata, a u vas je čast i barunstvo. Mi vam

dajemo svoje, a vi opet nama svoje, pak smo podmireni. Razlika je samo u tom, što novac sam po sebi imade vriednost, dok je barunstvo bez novca gotova neprilika.

Ova posliednja primjetba neugodno se dojmila Janka, jer ju je držao poniženjem za sebe i za svoj rod. I da se nije nalazio u tolikoj neprilici, u rukama ovoga čovjeka, on bi mu bez okolišanja koju odkresao i pokazao mu vrata, ali ovako vidio je i sam, da mu se valja svladati i pregorjeti.

— Gospodine! ipak će Janko, suzprežući u sebi gnjev i zlovolju. Ja mogu odlučiti za sebe, jer sam punoljetan, te mi u tom ne može nitko zapreka stavljati, pa ni otac. Ali koliko je do moje sestre, u to se ne pačam, jer ona i onako moj savjet ne bi slušala. Tudier ne preostaje drugo, nego da Laci Vapory pokuša sam svoju sreću.

— A što vi kažete za sebe?

— Ja ću zrelo promisliti, te doći do vas, da budem ponajprije s Irmom na čistu, a tada, da u vas kao u njezina oca zatražim njezinu ruku.

— I tako je pravo! prihvati Gejza. Ja vas očekivam u Kaniži do konca kolovoza. Ne bude li vas onda, znam, što mi je uraditi. I time bismo za sada svršili posao.

I dobro je, da su svršili, jer je upravo nadošao sluga, koji ih je pozvao k večeri.

Vapory ostao je i drugi dan u Jalševcu, te si je cielo gospodarstvo pregledao, pak se istom poslije podne odvezao u Zaprešić, a odanle željeznicom u Kanižu.

Kad se poslije odlazka Gejzina Janko našao na samu, stao onako za sebe u po glasa mrmoriti:

— Irma je pristala, naobražena, a što je glavno, bogata djevojka. Ali prokleta cincarska obitelj, ne može

da zataji svoje semitsko porieklo. Ona radi proračunano, gledeći na svoju korist. Na svoju korist? Ha, ha, ha! A kakove joj koristi od mene, van da joj pomognem potratit blago, što su si ga lihvarstvom nagomilali, a ne znaju da se ga naužiju.

Ali barunstvo ipak nešto vriedi, barem u njihovim očima. O, kako će to liepo zvučiti, kako će to laskati Irmi Vapory-evoj, unuci Izaka Karpelesa, kad će ju nazivati milostivom i presvietlom barunicom Vešelenijevom! Ali stari je ipak pravo rekao, da sam ovdje ja u dobitku, jer uz svoje barunstvo mogao bih i stradati, dok mi novac otvara vrata u svaku palaču. Ali Laci, taj pravi pravcati semitski tip sa dugim nosom, lukavim pogledom, da bude mužem moje sestre, koja je mogla jednog grofa Kazimira K. odbiti? No toga joj boga mi, kako je nevolim, ne bih svjetovao. Ali otac što će na to reći? I Janko se zamisli. Sjeguran sam, koliko je do njega, da on na tu ženitbu ne će privoljeti, a ne bih ni ja, da budu druge okolnosti. Ona je doduše bez prigovora, ali mome je srdcu tudja, a bojim se, da će takova uviek i ostati. Zašto dakle da ju uzimlješ? Ha, ha, ha! Zašto? luda li pitanja. Jer je uz nju i pô milijuna novaca, a novaca mi treba.

Sramota! ozvao mu se glas savjesti. Plemić si, barun si, a svoju plemenštinu prodaješ za novac, jer si prije i poštenje svoje prodao. Ali Janko je taj glas prečuo. — Janko je ipak morao da prije govori s ocem, i znao je, da će ga uvriediti, a nije znao, kako bi se izpričao. Da rekne, da se zaljubio, rekao bi laž, a od laži je zazirao. Da rekne, da se je zadužio, a tom ženitbom da se želi izkupiti, rekao bi doduše istinu, ali se tu istinu stidio pred ocem priznati. Bilo, kako mu drago, Janko je odlučio u Kosovac, da se porazgovori s ocem.

Stari Vešelenji primio je sina posve hladno, jer je znao, da mu nijedan njegov posjet nije nikada ništa ugodna donio. On je obično dolazio, kad je trebao novaca, pak tako mislio, da je i ovaj put došao. Ali kad je dočuo iz njegovih ustiju, pošto je došao, probliedio je od jeda, te mu gnjevno odvrati:

— I to jošte da doživim, da se krv moja mieša sa izrodjenom krvi prostog pustolova? Nikada!

— Oče, Vapory nije pustolov, on je bogataš, pred kojim i grofovi i baruni skidaju kape!

— Da, grofovi i baruni, kakav si ti, koji su u lakoumnosti potratili imetak, a sad se klanjaju zlatnome teletu, ne bi li im zlata dobavilo. Ne, s mojom voljom ti ne ćeš oženiti Vaporyjeve nikada, a vjenčaš li se proti mojoj volji, neka ti bude baštinom moje prokletstvo. Janko, ja sam uvjeren, da u toj ženitbi ljubav ne igra nikakove uloge, ti se prodaješ za novac, a to je sramota, koja ti ne će donieti blagoslova. Pamti dobro, što sam ti rekao, jer ja svoje ne poričem.

Janko je pošao zlovoljan kući. Prietnja ga očeva zbunila, ali on je ipak odlučio raditi na svoju ruku.

* * *

Bijaše početkom rujna, na nedjelju poslie male Gospoje. Slavilo se proštenje u Višnjevici, a tudier se desio stari Vešelenji sa ženom i kćerkom. Kod službe božje, koja se s osobitim sjajem obavljala, medju pobožnima bila je po svoj prilici Sida najpobožnija. Molila je tako vruće i od srca, da joj se i na očima suze blieštile. Bila je djevojka duboko zamišljena, a bolna joj se čuvstva i osjećaji prelijevahu grudima. Valjda je mislila na Mirka, tko bi znao! Ali i osim Mirka ubogoj djevojci bilo je na srcu i drugih jada i briga. Ta i u Kosovcu nije više onako, kako je nekoč bilo. Stari je

otac klonuo duhom, te odnemario gospodarstvo. Srećom, što ga je Sida znala za silu nadomjestiti. Majka je postala nekako čangrizava, nezadovoljna, te svačemu prigovarala, težko joj je bilo ući u volju. Sida je sve pokušala, da ju razvedri. Svu je tu smutnju u kući proizveo Janko svojom naprasitom i oholom ćudi. Od posljednjeg njegovog posjeta, gdje si sestre nije ni pogledao, sve je pošlo netragom, nuzbrdice. Djevojka se molila prečistoj djevici, da vrati mir, sreću i zadovoljstvo, tako njoj, kako i cieloj njezinoj obitelji, ne izuzevši ni Janka; ta rodjeni joj je brat.

Služba se božja svršila, ali Sida je ostala u klupi klečeći, dok ju nije otac primio za ruku i sa sobom poveo iz crkve.

U višnjevačkom župnom stanu sabralo se birano družtvo prijatelja i znanaca iz bliza i daleka. Jedne je dovela pobožnost, a druge štovanje prema domaćini. U prostranoj dvorani bio je prostrt stol za 24 osobe, i sva su mjesta bila popunjena. Bio je tu stari prijatelj kuće, Gustav Milković, Aurel Kušević i drugi. Čelo stola sjedio je Vešelenji s gospodjom, a ostali gosti redomice, kako je koji mjesta uhvatio. Milka je sve volilo i štovalo, akoprem nije bio prijatelj ni sastancima i bučnim zabavama. Goste je rado primio i po starom običaju gostio, ali ih nije zvao. Dolazili su rado i bez njegova poziva, znajući, da će mu dobro doći.

No Milko je ovaj put bio sjetan i neveseo, mučaljiv i zamišljen, ta nije čudo, pod tolikim udarcima morao je klonuti. Kuća mu je nekako pusta, odkako mu nestalo sestre, koja joj je davala života, a stara Urša, koja ju zamienila, i sama je već oslabila. No za ovaj put Milko se je ipak pobrinuo, da mu budu gosti podpunoma zadovoljni.

S početka tekao je objed uz šapat i lagan razgovor, dok nije stolaravnatelju pošlo za rukom, da ugrije goste i ulije više života u dušu. Napitnice se nazdravljale, čaše se praznile, a živa mladež na kraju stola udarila je u pjesme i davorije, koje te sjećahu na ono davno, minulo doba narodnog prosnutka.

Kod posljednje kitice zanosne budnice „O j H r v a t i j o š t e ž i v i r i e č n a š i h d j e d o v a“, vinulo se oduševljenje na vršak, te pljeskanju i poklicima nebijaše kraja. Kad se bura osjećaja slegla, nazdravi stolaravnatelj vedrijoj i sretnijoj budućnosti hrvatske domovine, te čašu preda domaćini. Milko nije rado kod stola govorio, a nije ni bio prijatelj bučnim manifestacijama; on bijaše u cielom životu odviše ozbiljan, a da bi se bučnim, možda i zanosnim frazama mogao zanijeti i oduševiti. Ovaj put prihvati čašu, te se odvaži, da nekoliko rieči progovori, a na to ga je potaknuo pogled na mladež, koja se oko njega prikupila:

— Primam čašu u bolju sreću svoje domovine, ali vam velim, da njezina sreća stoji u našim rukama, stoji do naše volje i sloge. I u onaj par, kad će se svi sinovi ove zemlje prikupiti u složno kolo rada i napredka, kad se uznesu nad sebičnost i koristoljublje, kad budu spremni na priegor i samozataju, svanuti će zora preporoda našoj domovini. Svaki narod imade onoliko slobode, koliko je vriedan da je imade. Ali mi smo daleko od toga. U nas se misli: izpjevaš li skladno koju davoriju, da si rodoljub. U nas se drži, ako si navukao na sebe surku i crven kapu, dobar si Hrvat; u nas se misli, ako si koju narodnu knjigu nabavio i pročitao, da si dužnosti zadovoljio! Ne, gospodo, to je doduše nešto, ali vrlo malo, što nas neće dovesti k cilju. Primajući čašu u ime bolje budućnosti naše domovine, nazdravljam našoj mladeži sa željom, da njeti i goji u

sebi žar domovinske ljubavi, neumornim uztrajnim radom na polju svoga zvanja, da se za rana priučava pregarati, te svoju korist zapostavljati općenitoj koristi, da se ojača i očeliči na vatri i sjaju vječnih načela istine i pravde, koja ne dira u tudje, ali brani svoje. Danas rekao bih, da budućnost domovine na vama stoji, a ja se bojim, da ipak niste navrnuli onim putem, koji bi vam zajamčio uspjeh. Težka je rieč, ali izazvan morao sam je reći, ne da bude ukor, već poticalo na dobro. Ljubiš li domovinu, ljubi je svim žarom bez obzira na svoju korist; a da ne budeš vezan na svoju korist, uči se štednji, ograniči se u potrebama, da uzmogneš s malim podmiriti, da nećeš trebati moljakati za tudju milost, na štetu domovine. Mladež, što razsipava i troši, mladež, koja nije kadra da se na najnuždnije ograniči, te se s malim zadovolji, ne će nikada biti od velike koristi domovini, jer će služiti svakomu, koji će joj pružati sredstva neurednu i rastrošnu životu. Ne zamjerite, ne mislim vas; ali ćete mi dozvoliti, da ih imade i odviše, na koje bi se moje rieči mogle upraviti.

Milko je dorekao, ali mu rieči nijesu našle onog vatrenog odziva, kakovomu se nadalo. Mnogi pokunjen spustio je glavu, jer se osjećao, da su ga domaćinove rieči pogodile u živac.

— Da, gospodo, nastavi Milko u razgovoru, mi smo se za ovo dvie godine spustili nizbrdice i prije, nego li smo se na vršak popeti mogli, a ja se bojim, da će i tako poći nadalje. Ne očajavam, ali proći će godine, a možda i deceniji, dok se opet pridignemo i osovimo. Italija se borila za slobodu i jedinstvo, ali njezina je borba bila kud i kamo drugačija, nego što je naša. Oni su je žrtvama i mučeničtvom uzdigli i izbavili, ali ja se sjećam, da su se oni za vrieme borbe odrekli svake zabave, da nisu polazili plesova, ni za-

bava, da dadu samo mara svomu domovinskomu čuvstvu. A u nas kao da je sve u najboljem redu, pleše se, zabavlja se, kiti se, zalazi se u protunarodna družtva i krugove, gramzi se za čašću i odlikovanjima, a to je ono, što ne valja. Ja barem mislim, da naš narod ne ima povoda, da se raduje i veseli. Nam ne treba rogobora, nam ne treba bučnih demonstracija, nam ne treba u pravom smislu mučeničtva, nam bi trebalo samo ozbiljne volje, čvrste odluke, a takova nijema manifestacija vriedila bi više, nego najrječitiji govori.

— Milko ima pravo, reći će Milković. Ali u što takova uputiti naš mladji svijet, bio bi Sisifov posao.

Družtvo se i nadalje kod stola zabavilo, ali kad je okolo četvrte ure domaćina pošao u crkvu, da odsluži večernju, poustajali su i gosti, te njeki pošli s njime u crkvu, njeki u vrt, a njeki opet u drugoj sobi posjedali za stol s kartama, da im prodje vrieme do večere.

Kad se Milko vratio, zaokupili ga prijatelji, te razpreli razgovor o najnovijim prilikama u našoj domovini. Milka su uviek držali za važnu i razboritu osobu u političkom životu, te nisu mogli prežaliti, da ga i sada ne ima u saboru. Kad su posjedali oko stola, gdje se do njih družba zabavljala igrom, zapita Gustav:

— Milko, znadeš li, da je za 20. rujna zakazana županijska skupština?

— Znadem, odvrati ovaj; dobio sam pozivnicu.

— A hoćeš li onamo? nastavi Gustav.

— Nije me volja, jer mi je politika omrznula, pa ne znam, što bi i radio ondje. Razpravljat će o običnim stvarima, a znadem unapred, da će se svi zaključci prihvatiti po predlogu županovu. Za ozbiljna čovjeka ne ima tamo mjesta.

— Ali ipak ti se ne bi jošte smio povući u zakutak. Budu li tako radili ljudi tvoga kova i značaja, što će se tek od drugih očekivati?

— Ja niti ću moći štogodj promieniti, niti usjeći političkomu životu novi pravac. Prekasno je.

— Nemoj tako, pametna rieč u zgodno vrieme mnogo vriedi; ne zaboravi na to.

— Da, u zgodno vrieme, a misliš li možda, da je tomu danas zgodno vrieme?

— Možebiti da i jest, ili ne znaš li, što se namjerava izvesti u skupštini?

— Što bi mogla županijska skupština izvesti? Ta njezin je djelokrug tako stegnut i ograničen.

— A ipak, namjerava se nešto posve ozbiljna. Današnjemu sustavu, odnosno nagodbi, kako je uglavljena i kako se već stala provoditi, hoće se dati javna potvrda plebiscitom, što bi ga imale pružiti županije, da se uzmogne reći, kako je neosnovana vika oporbenih glasila na nagodbu.

— No županija ne će i ne smije to učiniti, oglasi se sa drugoga stola Vešelenji, ta to bi bilo gotovo kao samoubojstvo, tim bi narod pljunuo sebi u lice i desavouirao svu dosadanju borbu oko narodne samostalnosti.

— A ipak moglo bi i do toga doći, ne bude li u skupštini ljudi, koji će se tomu oprieti i skupštinarima otvoriti oči. Milko mora svakako onamo.

— O meni ne zavisi ništa, zamišljeno će Milko. Kani li se s tim predlogom pred skupštinu, to sam uvjeren, da se već za većinu pobrinulo. Moj bi prigovor ostao tek glas onoga, što vapije, te se ne bi čuo ni razumio.

— Ti dakle ne misliš doći?

— Za sada ne mislim, ako se do onda čemu pametnijemu ne domislim. Ali težko.

— Ala, kako danas presvietli gospodin barun neoprezno igra. Malo prije izgubio je monda, a sad su mu ulovili pagata. Da je mlad, mislio bih koješta, ali ovako, znajući ga kao izvrstna igrača, ne pojmim njegove igre, oglasi se Kušević, koji je upravo taj par barunova pagata ulovio.

— Da sam mlad, gorko se nasmije Vešelenji, znam, što bi uradio. Ali ovako prošla me volja za sve, jer u istinu mogao bih zapjevati, da mi je do pjevanja: „Kud pogledam, svud je tamno, za me neima svjetila“. No prebrojite, koliko iznosi žid u šalici?

— Malenkost, samo 5 forinti, odvrati Aurel.

— Evo petače, a u napriedak ne igram više na žida.

U to se otvore vrata i u sobu stupi zvonar, noseći u rukama pun rukovet pisama i novina, te ih preda župniku.

Župnik baci novine na stranu, pak pogleda pisma. Bilo je službenih dopisa, dva lista iz Graca, zatim jedan iz Kaniže, ali taj je glasio na baruna Konrada Vešelenjia. Domaćina mu ga namah preda.

— Iz Kaniže? zategnu barun. Tko bi mogao pisati? Pismo mi je nepoznato, a isto tako i pečat. Ja sa Kanižom barem ne stojim u nikakovu dodiru .... ali, za tren munu mu kobna slutnja u glavu, probliedi i naglo razkine pečat, razvije omot, a iz njega izpade karta sa zlatnim obrubom, na kojoj je bilo zlatnim slovima otisnuto: Gejza i Ilona Vapory javljaju rodu i prijateljima preugodnu viest, da im se je kćerka Irma Vapory zaručila sa presvietlim gospodinom barunom Jankom Vešelenjiem, vlastelinom jalševačkim i kosovačkim, a vjenčanje da će se obaviti u crkvi franjevačkoj na dan 10. rujna u tri sata poslije podne.

Stari barun otvori usta kao da želi da uhvati zraka, koga mu je u istinu u prsima nestajalo, pa raz-

kolačivši oči zurio je u papir, koji mu se u taj tren pričinio kao smrtna osuda.

Prijatelji ga u čudu pogledali, ne mogavši da si odgonetnu ovu nenadanu promjenu, ali je Milko namah spetio pogibelj, te mu se primaknuo, i jakim, ali prijaznim glasom doviknuo:

— Prijatelju, za ime božje, budite čovjek, pa zbilo se, što mu drago. Pokažite, da ste jači od najćrnije sudbine.

Milko zaviri u papir, i situacija bila mu je jasna. Za par trenutaka Konrad se oporavi, te zovne kćerku, koja se desila u drugoj sobi medju gospodjama.

— Zapoviedaš li oče? umiljato će Sida.

— Reci Valku, da upreže. Idemo kući.

— Ali oče, što je to s tobom? Kako neobično izgledaš, da ti nije pozlilo?

— Nije mi najbolje; kod kuće sve ćeš doznati, a sad idi, žuri se.

Sida izvrši nalog i za četvrt sata barun je sa svojom obitelji ostavio Višnjevicu, te odjurio put Kosovca.

Za barunom diglo se i ostalo družtvo, te je kod večere ostao Milko sam sa svojim prijateljem Gustavom i Aurelom.

— Što se to zbilo s barunom, da je tako naglo i rano proti svomu običaju otišao? upita Gustav.

— Ta vidjeli ste, kako je izgledao, odvrati Milko. Pozlilo mu.

— To sam vidio, ali nije bilo bez uzroka, a za taj te pitam.

— Barun se razljutio na sina, što se je protiv njegove volje zaručio i vjenčao sa Irmom Vaporyevom.

— Barun Janko Vešelenji da je vjenčao Vaporyevu?

— Da, pak što je u tom tako izvanredna? nehajno će Milko. Možda to, što Vapory nisu plemići ni ba-

runi? No to danas i ne vriedi mnogo, pa ne pojmim prijatelja, kako ga je takova malenkost mogla zbuniti.

— Ali ja sad podpunoma pojmim barunovu zabunu, ozbiljno će Gustav. Sjeguran sam, koliko poznam baruna, da bi on na tu okolnost oba oka zatisnuo, da nije tudier nešto po sriedi. Ti ne poznaš Vaporya?

— Nisam imao sreće, da dodjem s njime u doticaj, a i danas je prvi puta, što čujem njegovo ime.

— Dobro dakle! Kazat ću ti u kratko, tko je i što je taj Vapory. Ja ga poznam već više od trideset godina, akoprem nisam s njime nikada imao posla. Otac mu bijaše žid, zvao se Karpeles, ali on, pošto je nekom zgodom nastala hajka na židove, postane kršćaninom, te si promieni ime u Vapory. Imao je čedan imetak, ali baveći se lihvarskim poslom, u brzo ga je podvostručio, te je tako jedincu sinu mogao ostaviti na stotine hiljada. Sin mu je pošao istim tragom, a imao je uviek bezposlica i pustolova, koji mu obsjedahu čednu poslovnicu, tražeći zajam uz uvjet najveće diskrecije, ali na neograničene kamate. Našlo se tu baruna, grofova, knezova, a mladi Gejza svakomu bi zadovoljio. On je i tvomu šurjaku uzajmljivao novaca, koje je on kasnije prodajom svoje očevine namirio. Da se tako Vapory uzpinjao, samo se sobom razumije, te je u redovima novčane aristokracije zauzeo častno mjesto. Ali kako se vidi, staromu lihvaru prohtjelo se spoljašnjeg sjaja, pa je s toga pleo i snovao, kako bi sa višim plemstvom došao u srodstvo i da kćeri nadje kakova grofa ili barem baruna, a sinu koju uglednu aristokratkinju. Pa evo i pošlo mu je za rukom. Njegova Irma zvati će se barunicom, a ja kriv, ne miesi li se pogača i za Sidu, da podje za Irmina brata. Po tom podpunoma shvaćam zlovolju Konradovu.

— Pa napokon, nehajno će Milko, ja i u tom ne vidim nikakove nesreće, ako je inače djevojka valjana i na svom mjestu. Ljubav se baš skrupulozno neobzire na883 stališke predsude i povlastice.

— Ha, ha, ha! vidim, da u takim poslovima ne imaš iskustva. Ovu ženitbu nije posvetila ljubav, ona je kupoprodajni ugovor izmedju dužnika i vjerovnika. Janko se je jednostavno prodao, jer se je lakoumno zadužio. No to na nas i ne spada; kaži mi radje, kako je s Mirkom, jesi li primio od njega glasova?

— Kako je s Mirkom, možeš i sam naslućivati, kad ga ni ovih praznika ne ima kod kuće. No vidjet ćemo namah, ta evo dva su mi lista prispjela iz Graca, jedan od Mirka, a drugi od prijatelja, u koga je na stanu.

— Otvori ih, da znamo što pišu.

Milko najprije otvori Mirkov list. Bio je kratak i lakoničan, jedva od kakovih deset redaka.

— Ljubezni ujače! Javljam ti, da nastojim održati rieč. Ja ne zalazim ni u kakova družtva, ne polazim zabava, a učim marljivo. Biti ćeš sa mnom zadovoljan. Do godine vidjet ćeš me u Višnjevcu, ali kao podpuna čovjeka, koji je svoju zadaću savjestno izvršio.

Milko odloži list, pak otvori onaj svoga prijatelja. U jezgri bilo je isto; prijatelj se hvali sa svojim gojencem, Mirkom, da je marljiv, radin, čedan, da ne zalazi nikamo, već sve vrieme da probavlja ili na kolegiju ili na klinici jednom rieči, da je s njime podpunoma zadovoljan, te je nade, da će položiti ispite sa sjajnim uspjehom, te postati koristnim udom domovine i čovječanstva.

— No vidiš, zadovoljno će Gustav, Mirko se popravio, biti će ti na ponos!

— Bog bi dao! dahnu Milko složivši, oba lista i spremivši ih u pretinac.

— Milko, u čudu je nastavio Gustav, a ti ipak, kako vidim, nisi zadovoljan?

— Da, ja sam zadovoljan, gorkom će ironijom Milko. Nećak mi uči, prionuo je radu, pa što ću više i poželiti!

— Ti odviše tražiš! stresao je glavom prijatelj.

— Ni najmanje, ja tražim samo nešto srca i ljubavi, a toga u Mirka ne ima ni za liek. No dobro je i ovako, bolje svakako, nego li je bilo u Beču.

Prijatelji su i nadalje o koječemu naklapali, pa založivši nešto, podjoše na počinak.

* * *

Dan je županijske skupštine osvanuo. Dvorana županijska napunila se skupštinarima, ali to bijahu većim dielom službeni ljudi. Ovdje ondje vidio si po gdjekojeg plemića i velikaša u svečanu odielu, pak župnika, koji su možebiti jedino od znatiželjnosti ovamo zabludili. Medju njima bio je i Milko, naslonivši se na prozor, te je zamišljeno motrio lica njemu dobro poznata, koja se jošte pred dvie tri godine izticala u borbi, u redovima narodne stranke. Neko ga bolno čuvstvo obuzelo, te je već požalio, što je ovamo došao. Za velikog župana bio je priredjen stol i stolica na povišenu mjestu, a oko njega bijahu opredieljena mjesta za podžupane i ine županijske odličnike, dok su klupe u prvom redu bile pokrivene zelenim suknom, a bijahu namienjene višemu plemstvu, kojega se danas priličan broj prikupio. Sa strane uz zid zauzeše mjesta posjednici i skupštinari seljačkog staleža, pomiešani ovdje ondje sa svojim župnicima. Kazalo na uri pokazivalo je deset sati, i sad se očekivao dolazak velikoga župana.

Pobočna se vrata otvoriše i u dvoranu stupi veliki župan, odjeven u sjajno magnatsko odielo, sa kalpakom na glavi, u pratnji podžupana i bilježnika. Dvoranom nasta grobna tišina, dok se župan uspeo na svoje odlično mjesto i sad se istom sjetio jedan od velikaša, da ga valja pozdraviti sa „živio“. Na njegov poklik odazvala se jeka trokratnog „živio“ iz stotine grla, na čemu se presvieli gospodin, naklanjajući se na sve strane, prijazno zahvaljivao.

— Gospodo! zače sad zvonkim glasom veliki župan. Raduje me, što ste se mome pozivu u toliku broju odazvali, pa vas iskreno pozdravljam sa „dobro došli“. Županije bijahu od vajkada bedem i pristanište ustavne slobode, u njima se prikupljivahu naši djedovi, da mudrom i razboritom rieči viećaju o narodnom boljku, pa da odrešitom voljom brane prava i sloboštine hrvatske domovine. Podpunoma se nadam, da ćete i vi, njihovi potomci, poći njihovim tragom u obrani prava i napredka naše domovine.

Zatim spomene predmete, o kojima će se razpravljati, te pozove velikog bilježnika, da izviesti skupštinu o dosadanjem radu županije i da pročita dopise i podneske, prispjele na županiju. Bilježnikovo čitanje proteglo se na dugo, te se skupštinari stali dugočasiti i zievati.

Ali kad je ta kušnja minula, te započelo viećanje, ustade presvietli g. barun i vlastelin H. . . . . . ., da stavi i obrazloži predlog, što ga je već prije bio saobćio velikome županu. Šteta, što g. predlagatelj ne bijaše vješt hrvatskome jeziku, pa ga s toga do zla boga nagrdio svim mogućim jezičnim pogrješkama, te njemačkim i latinskim frazama. Ali što su sve te mane prema nutarnjoj vriednosti samoga predloga, koji se nije ni

zlatom omjeriti mogao. Presvietli je gosp. barun ovako započeo:

— Slavna skupštino! Minula godina 1868. biti će i ostat će u poviesti Hrvatske zlatnim pismenima ubilježena, jer se u njoj obnovio starodavni osamstogodišnji savez s prekodravskom braćom Magjarima, koji se rovarenjem i spletkama usijanih glava bio gotovo posvema razvrgao, a ipak ovaj savez zajamčuje naš ustav, našu slobodu, naše pravice.

Ove godine sklopila se nagodba, koju ubrajam medju najveće stečevine našega naroda u najnovije vrieme. Pod zaštitom ove nagodbe osjegurani smo, da nam u napredak u našoj kući ne će zapoviedati ni Kranjac ni Švaba. (Živio! na službenim stolicama i u redovima plemstva). Pa kad smo se tako dovinuli onomu, što je svakomu sviestnomu Hrvatu najmilije, treba da se sjetimo onih, koji su na tom djelu uzajamnog sporazumka revnovali, te ga sretno kraju priveli, a to je u prvom redu Njegova Preuzvišenost Levin Rauch, hrvatski ban, koji je umio sve razboritije i treznije elemente oko sebe prikupiti, te s njihovom pomoći sklopiti nagodbu. Moj smjerni predlog smjera onamo, da se mi iz sredine ove skupštine zahvalimo banu, da mu votiramo čestitku i priznanicu. (Burni Živio! u istim redovima.)

Gospodin se barun izmučio, dok je taj fenomenalni govor izrekao, pa mu godilo priznanje njegovih istomišljenika. Veliki je župan reasumirao njegov predlog, te ga sa nekoliko toplih rieči popratio i stavio na glasovanje. Ali se u to oglasi Milko Marušić, te zamoli rieč.

— Ja držim, reći će župan, da o tom predlogu i ne bi trebalo razpravljati, ali da se ne rekne, da kanimo svoje mnienje komu narinuti, dajem g. Marušiću rieč, ali ga unapried molim, da bude kratak i objektivan.

Milko se uzpravi, stisne ustnice, jer ga se opomena županova neugodno dojmila. No on se svladao, pa kao da ju je i prečuo, započe:

— Presvietli gospodine župane i slavna skupštino! Ja za predlog gospodina baruna ne mogu i ne ću glasovati. A da se ne rekne, da to tek od prkosa činim, navesti ću u kratko razloge, koji me na to navode. Predlog gospodina baruna suvišan je i neumjestan. Takovi predlozi, da imadu kakovu važnost i znamenovanje, moraju biti jednodušno i s oduševljenjem prihvaćeni, a gospodin barun težko da je uvjeren, da bi ta čast mogla zapasti njegov predlog. Bude li se o njemu glasovalo, on će u najboljem slučaju biti prihvaćen sa neznatnom većinom, a nije ni mogućnost izključena, da bi mogao pasti. A to bi bila blamaža za gospodina baruna, a ne bi ni svietlomu banu služila na čast. Gospodin barun zanesen je u velike za nagodbu, te ju drži neprocjenivom stečevinom za naš narod. Ja ne zamjeram gospodinu barunu na njegovu sudu; ta on se uviek osjećao više Magjarom nego Hrvatom, pak drži, kad se kolo Hrvatske već privezalo za ono ugarske države, da se je naša domovina popela na vršak ustavne slobode. To je mnienje gospodina baruna, u koje ne diram, ali mi gospodin barun ne će zamjeriti, ako i ja sa svoje strane iztaknem, da tomu nije tako. Nagodbom dobiva prevlast i premoć nad Hrvatskom njezin saveznik Ugarska, koja mu je na neki način skrbnikom, dok mu daje i predlaže bana kao vrhovnoga glavara. Gospodin barun misli, da su nagodbom osjegurane pravice i ustavna sloboda ove zemlje, ali ja sam o protivnom uvjeren. Bitni uslovi slobodnog i ustavnog života jesu slobodno razpolaganje s novcem i krvlju, a mi smo se ovih uslova odrekli, žrtvovavši ih zajednici. A tko će pametan vjerovati, da će onaj narod

očuvati svoja prava i svoj ustav, koji ga se sam u najbitnijim točkama odriče. Nikada! Gospodin barun u banovu hvalu spomenuo je njegov energični rad, kojim mu je pošlo za rukom sastaviti sabor onakav, da je ovakovu nagodbu mogao sklopiti. A bolje bi učinio, da toga nije ni spomenuo, jer nam je svima jošte u svježoj uspomeni borba oko posljednjih izbora. Ja u nju ne diram, bila je, pa prošla, akoprem se to ne će moći reći o njezinim posljedicama i nje će siromaška Hrvatska dugo i dugo osjećati. Nagodbom zaštićena su naša ustavna prava, naš jezik u svemkolikom javnom životu. Ja ću na to gospodinu barunu odvratiti samo toliko, da promotri i prosudi, kako se ova nagoda već u svom početku provodi i vrši. On će to dobro znati, jer je kao član sabora po svoj prilici čuo interpelaciju svoga inače političkog druga i jednomišljenika, Mavre Broza, koji se tuži na povrede nagodbe, već u ono vrieme, kad se crnilo na njoj jošte nije ni osušilo. Napokon nagodbeni zakon jošte je premlad, a da bi se o njemu već sada mogao temeljiti sud izreći. Možebiti, ako gospodin barun dodje s tim predlogom pred skupštinu iza 20—30 godina, kad će nagodbena Hrvatska cvasti srećom, blagostanjem, ustavnim životom, ustavnom slobodom, tada će možda biti skupština disponirana, da mu prihvati predlog jednodušnim, burnim povladjivanjem, ali za sada bih ju svjetovao, da ga kao preuranjen odkloni.

Ovo bijaše po prilici bitni sadržaj Milkova govora, koji mu je tekao kao val nabujale rieke. Skupštinari su ga slušali, a na posljedku mu povladjivali. Sudbina barunova predloga bila je odlučena, on je pao. Veliki je župan namrštio čelo, a gospodin barun stiskao pesnicu, te mrmljao:

— Ti ćeš do mala svoj današnji govor i pobjedu ljuto okajati!

Ostali predmeti riešavali se jedan za drugim bez ikakove zapreke, a kad se o posljednjem glasovalo, na gradskoj su viećnici izbila dva sata i veliki je župan digao sjednicu.

Pred županijskom zgradom prikupilo se gradjanstva i mladeži, koja je Milka zanosno i srdačno pozdravila, a bila bi ga u provodu do stana dopratila, da je nisu gradski redari raztjerali.

— Šteta, što nije Rauch znao predobiti Milka za svoju stranu; bilo bi po obojicu bolje. On bi imao jednog prijatelja manje, a Milko bi se izbavio ladanjske neprilike, te mirno i udobno sjedio u kaptolu, tako je naklapao neki stari varmedjaš svomu drugu, mladomu odvjetniku.

— Ne poznaš ga, reći će ovaj, Milko ne bi ni za stolicu zagrebačkoga nadbiskupa krenuo svojom političkom vjerom. Ja samo žalim, što se nije pod sretnijom zviezdom rodio.

Milko bio je pozvan sa ostalim skupštinarima k velikome županu, ali on je taj poziv odklonio, te pošto je malko založio, krene izravno kući.

Došavši kući, nadje na stolu list. Pismo je bilo njegove nekadanje učenice, Side Vešelenijeve. Odloži odjelo, otvori list i pročita ga :

— Velečastni gospodine. Mome je ocu danas o podne nenadano pozlilo; bojim se, da mu nije kap pala, ali on je jošte kod podpune sviesti, te vas moli, da dodjete k njemu. Rado bi kao kršćanin, da udovolji svojoj kršćanskoj dužnosti, te se pomiri s bogom, a osim toga želio bi i o drugim stvarima da s vama razgovara. S. V.

— Bože, kakova opet nesreća! Nesretni Janko, ti ćeš ponieti oca na svojoj duši, a to bojim se, da ti ne će donieti blagoslova.

Milko pogleda na uru. Bilo je 10 sati u noći.

— Što ću? Kasno je, valjda me se i ne nadaju za večeras? Da počekam do sutra? Tko zna, ne bi li prekasno bilo.

Milko nije dugo razmišljao; već izišavši na hodnik, dovikne kočijašu da ne razpreže, jer da će namah u Kosovac, a do toga da pokrije konje. Milko se u hitnji presvuče, uredi, uzme, što mu za taki čin trebalo, te iz crkve ponievši svetu poputbinu, sjedne na kola, rekavši Martinu, da vozi u Kosovac. Za uru bio je na mjestu.

Ako se i primicala ponoć, u Kosovcu je bilo sve budno, što je dalo slutiti na nesreću. Sašavši s kola i popevši se uz stube na hodnik, izadje mu u susret Sida, snuždena i zaplakana.

— Nezamjerite, prijazno će župnik, što nisam namah došao, ta pred sat istom vratio sam se iz grada, a našavši vaš list, podjoh namah. No kako je ocu?

Sida kroz suze odvrati:

— Zlo! Poslie podne bio je izgubio sviest, ali pod večer mu se opet vratila. Na časak spava, pa se opet probudi, te biva sve nemirniji. Izvolite u sobu, ja mu upravo mienjam mrzle obloge na glavi.

Milko laganim korakom na prstima unidje u sobu. Stari barun otvori oči, te ga namah prepozna i htjede mu pružiti ruku, ali je nije mogao maknuti.

— Prijatelju, slabim će glasom bolestnik, zlo je i mislio sam, da ne ću dana dočekati, pak sam poslao po vas. Hvala vam, što ste došli, akoprem je i vama nuždan odmor i počinak.

Sida promienivši obloge, odšulja se potiho u drugu sobu, a Milko iza kratka razgovora spremi se na sveti čin.

— Ostanite jošte časak, jer bih rado jošte dvie tri da s vama progovorim. Pozovite moju ženu i diete.

Obje unidjoše zaplakane i snuždene.

— Ne plačite, započe barun, jer me to jošte jače zbunjuje, nego sama bolest. Bila je volja božja, a mi joj se moramo pokoriti. Ostario sam i oslabio, pak mi i onako ne bi bilo dugovieka života. Dvie tri godine prije ili kašnje ne čini velike razlike. Jedino što me boli i steže grudi, jest nesreća i razdor u mojoj obitelji, jest lakoumnost moga sina, koji će valjda biti i uzrok mojoj smrti. Mislio sam, da mu ne ću nikad oprostiti, mislio sam, da ću ga izbaštiniti, ali ja mu opraštam, pa želim, bude li volja božja, te me pozove k sebi, da iza mene ne ostane nikakav žalac mržnje ili zavisti. Načinio sam oporuku. Moja žena, dok je živa, ostaje vlastnicom Kosovca, a po njezinoj smrti on prelazi na moju djecu u jednakim djelovima. Ali pošto me narav i ćud Jankova smućuje, te se bojim, da bi vam mogao praviti neprilika, ili vas ćak progoniti, to sam vam u oporuci opredielio skrbnika, odnosno štitnika, koji će bditi nad vašim interesima, pa vas u nuždi podupirati i braniti, a taj je moj i vaš najiskreniji prijatelj i susjed, naš domaći župnik. Ja sam mu svoju želju malo prije saobćio, i on mi je veledušno obrekao, da je prihvaća. S njim ćete biti, ja se nadam, sporazumne i zadovoljne.

Sida zaplače, a majka uze jecati od duboke boli. Majka u znak priznanja pruži župniku ruku, a Sida je poljubi, okvasivši je sa dvije vrele suze.

Barun oslabi, te mu se stanu ponavljati boli u glavi. Kći mu pruži liek i opet promieni obloge, na što je zaklopio oči, te se pričinilo, kao da je usnuo.

— Ostavimo ga u miru, da odpočine, reče Milko. San bi mu mogao opet povratiti snage i životne jakosti.

Davši jošte neke naputke materi i kćeri, vrati se kući. Kad je dospio u Višnjevac, zora je već stala rudjeti.

Potrajalo je više dana, a da se bolest nije mienjala. Mati i kći zanosile se nadom, da bi mogao preboljeti, ali liečnik bio je uvjeren, da će umrieti. Jednog jutra, kad ga je posjetio, rekao je gospodji:

— Danas je odlučan dan i ja se bojim svršit će smrću. Budite na sve pripravni.

Kašnje dodje i župnik, ali prijatelja nije više našao pri sviesti. Podielio mu obćenito odriešenje i posljednji blagoslov.

— Jeste li obaviestili Janka, kako je s ocem? upita na polazku Milko.

— Pisala sam mu namah u početku, te sam prekjučer dobila odgovor. On je na putovanju sa ženom, te se do konca listopada ne će vratiti.

— Tada će naći oca u grobu. Ali vi neklonite duhom, već gledajte, da sačuvate snage i jakosti i za buduće dane.

Drugi dan javiše župniku, da je vlastelin kosovački, barun Vešelenji, umro.

Milko uredi sve, da bude sprovod primjeren stališu pokojnikovu. Za mrtvačkim kolima stupale su u crno odjevene mati i kći, plačući i jadajući za nezaboravnim pokojnikom.

XI.

Bilo je nekako pod konac listopada. Milko je sjedio u svojoj sobi za pisaćim stolom riešavajući prispjele dopise od duhovnoga stola. Kako bijaše zamišljen, nije ni opazio, da je netko pokucao na vrata, pa namah, i neočekivajući odgovora, stupio u sobu Milko odloži pero, okrene se k vratima, na kojima opazi Vinka C., viećnika sudbenoga stola zagrebačkoga sa jošte dva njemu ne-

poznata gospodina. Milko je poznavao Vinka, ta nekoč su drugovali i prijateljevali, ali potonjih godina nebijaše prilike, da se sastaju. Milko se lecnuo, te je bio iznenadjen.

— Velečastni će nam gospodin oprostiti, što smo došli ovako nenadano i neprijavljeni. Mi smo došli u službenu poslu, po nalogu sudbenoga stola, da u Vašem stanu preduzmemo premetačinu i da Vas saslušamo.

Milko sad ustane, lice mu se smrklo, a oči sievnule žarom uvriedjena ponosa. Ipak se svladao te mirno odvratio :

— Izvolite napred, pa mi pokažite nalog. To je tek formalnost, ali i ona spada ovamo.

Vinko izvadio službeni spis, pa ga predao župniku,

Milko ga pregledao i pročitao, pak stao bliediti. Vidilo se, da se bori sa sobom, i da nebude od mlada navikao samozataji i priegoru, on bi planuo gnjevom. Ta objedjuju ga, da dopisuje s nezadovoljnicima u zemlji, da ih potiče na odpor proti zakonitomu sustavu. Objedjuju ga, da piše članke u oporbene novine, u kojima izvrgava ruglu današnju vladu i njezine organe.

— U redu je, reče Milko. Vi imadete težku zadaću, da pronadjete dokaze za ono, čim me okrivljuju. Izvolite početi; evo vam mojih soba, ormara, pisaći stol itd.

— Nezamjerite, zbunjeno će Vinko, ali mi moramo vršiti svoju dužnost, ma koliko nam ona bila i neugodna.

— Pa je vršite ! Vi vidite, da vam se neopirem.

Iztražnici su počeli svoj posao, prometnuli sve spise, papire, bilježke i knjige, ali nenadjoše, što su tražili, što su možebiti željeli naći, izim saborskih govora, što ih je jošte godine 1860—1867 govorio u saboru.

— Ne imate li možebiti govor ili barem nacrt govora, što ste ga držali u posljednjoj županijskoj skupštini?

— Neimam, odvrati Milko.

Na to je sliedilo izpitivanje o posljednjoj županijskoj skupštini, o smjeru i sadržaju samog govora itd.

Povjerenstvo je za dva sata bilo gotovo, te oprostivši se sa župnikom ostavi Višnjevicu.

Kasnije je doznao Milko, da je i do 30 drugih skupštinara bilo sudbeno preslušano sve radi njegova županijskoga govora, pa je s toga slutio, da se proti njemu sprema ozbiljna oluja.

Milko nije klonuo duhom, ali mu taj posao nije ni godio, jer je jedva na svoje službene i zvanične poslove dospievao. Ali sviestan, da se nije ni u koji zakon ogriešio, mirno je čekao odluku. No stvar nije ipak bila bezazlena, kako si ju je Milko predstavljao.

Nagodba je imala mnogo protivnika; proti njoj se govorilo u sastancima, pisalo u novinama, a borami već u saboru čulo se prigovora i sa strane samih vladinih pristaša. Vlada je doduše budnim okom taj rad pratila, te ga nastojala spriečiti, kad ga već nije mogla posvema ugušiti. Opozicionalno glasilo „Pozor“ moralo se preseliti u Beč, pak u Vojnu krajinu, gdje je pod vojničkom absolutnom upravom našao više slobode i obzira, nego u ustavnoj Hrvatskoj.

Nagodbi htjelo se ipak dati i narodne sankcije, nju bi imale svojim povjerenjem podkriepiti županijske skupštine, pa evo već se prvi pokus izjalovio a na tom bila je krivnja Milkova, koji ju je pred sakupljenom skupštinom osudio. Valjalo je staviti primjer, da se proti uzakonjenu sustavu nesmije nekažnjeno pisati ni govoriti.

Pošto su svjedoci bili preslušani, pošto su sve predradnje za glavnu razpravu bile dovršene, bude za-

kazana za dan 5. veljače 1870. konačna razprava proti Milku Marušiću pred sudbenim stolom zagrebačkim.

Čudnovata ironija udesa! Predsjednik i prisjednici kod ove razprave bijahu isti oni muževi, koji su pred četiri pet godina, unatoč pritisku, glasovali za glasovitu onu adresu od godine 1865, koja je uzela za svoje izhodište zakonski članak 42. od godine 1861.

Dan je bio tmuran, maglovit. Iznad kamenitih vrata, na uglu, kako se zakreće u Opatičku ulicu, bijaše kuća isto tako tmurna, neprijazna, kao što i sam dan. Kraj te kuće provlačili se ljudi kao sjene, te se gubili u veži prostrane zgrade. Bile su to za ono vrieme prostorije sudbenoga stola zagrebačkoga, gdje se danas držala konačna razprava proti negdašnjemu glasovitomu narodnomu zastupniku i župniku višnjevačkomu, Milku Marušiću, okrivljenomu radi zločinstva bunjenja, počinjena govorom u županijskoj skupštini.

Polazeći u gornji grad po poslu kod financije, sastao sam se s prijateljem i saučenikom Andrijom Š., koji me upozori na današnju razpravu, te me pozvao da podjem s njime onamo. Bio sam u istinu znatiželjan na konačni izlazak ove glasovite parnice, te sam drage volje pošao s prijateljem. Dodjosmo jošte na vrieme, te mogosmo uhvatiti mjesta upravo naproti obtuženičkoj klupi, gdje je imao danas sjediti Milko Marušić. Do devet sati bila je dvorana prepunjena. Predsjednik današnje razprave sa svojim senatom unidje u dvoranu, a za njim dovedu i okrivljenika na obtuženičku klupu. Sviju su oči bile u njega uprte, kao da si žele svaku crtu njegova lica utisnuti u pamet. Bio je to čovjek suhonjav, nizka uzrasta, ali sa izrazitim licem i živim pogledom, u kome se i danas opažalo vatre i zanosa od mladjih godina. Bio je u svećeničkoj halji, te je sjeo mirno na klupu, skrstivši ruke na pr-

sima. Promjerivši okom sakupljeni narod oko sebe, sjetio se, kako su mu mnogi od ovih pljeskali, dok je na klupama zakonodavnog tiela sjedio, pa mu licem proletio prolazan tračak duboke nujnosti, ali se namah smirio, te čekao početak razprave.

Iza običnih formalnosti i obćenitih pitanja pročitala se obširna obtužnica, a za tim je sliedilo preslušanje najprije okrivljenika, a zatim svjedoka, koje se proteglo do sat poslije podneva. Milko je na sva pitanja odgovarao jasno, razgovjetno, mirno i dostojanstveno. Svjedoci su izkazali, što su već od onog govora upamtili, što ne bijaše od velike važnosti, jedino izjave dvojice svjedoka bijahu nešto otegotne, jer su po sudu vještaka sadržavale nešto takova, što bi se ipak moglo uzeti pod paragraf, koji govori o bunjenju i draženju proti postojećemu sustavu.

U dva sata digne predsjednik razpravu, a nastavak zakaže za 5 sati poslije podne.

Po podne bila je jošte veća naloga svieta. Svaki je bio znatiželjan na konačnu osudu. U pet sati bila je dvorana, bili su hodnici i stube prepunjene otmjenim gradjanstvom i školskom mladeži, a mnogo ih se i pred sgradom sabralo, nemogavši u sudnicu.

Kad je senat unišao u razsvietljenu dvoranu, nastane grobna tišina; dvoranom bi i miša čuo da je prošao, takva bijaše napetost u slušatelja. Predsjednik ustane, te u ime Nj. Veličanstva pročita osudu, kojom se Milko Marušić proglašuje krivcem bunjenja, počinjena govorom u županijskoj skupštini, te se osudjuje na kazan zatvora u županijskim uzama na šest mjeseci i na izplatu parbenih troškova.

Cielom dvoranom nastane žamor začudjenja i negodovanja, na što se predsjednik zaprietio, ne budu li se mirno razišli.

Milko Marušić prizvao je na banski stol.

Banski je stol osudu sudbenoga stola potvrdio, samo je kazan zatvora od šest mjeseci snizio na tri mjeseca.

Početkom svibnja 1871. Milko je nastupio kazan, dok je prije kod kuće, u koliko je mogao, uredio poslove. Mnogi će se jošte sjećati malena čovuljka u svećeničkoj haljini, gdje svakim jutrom šeće Jurjevskom ulicom prema svetome Jurju s knjigom u ruci, dok ga u razmaku od kakovih deset koračaja sliedio županijski stražar. Prolaznici bi ga susretali s najvećim štovanjem, te ga pozdravljali, a on im isto takovom uljudnosti odzdravljao. Bio je to Milko Marušić, komu je radi slaba zdravlja bila dozvoljena jutarnja šetnja u zdrav, svježi zrak. Često ga mladež čekala na zavoju u Pivarsku ulicu, da mu izrazi svoju sućut i štovanje, no on bi ih zamolio, da toga nečini, jer bi mu inače i samu šetnju mogli zabraniti. Vrieme svoga tamnovanja probavio je čitanjem i pisanjem, što mu se uz neke opreze dozvolilo. Ali stala ga uznemirivati misao, kako je kod kuće, a jošte više, kako je u Kosovcu, kamo se jošte prije njegova odlazka doselio i nastanio Janko sa svojom ženom i šurjakom. Bio je skrbnikom, pa ipak, ako ga trebaju, nemože im biti u pomoći.

Pod konac srpnja izostale su njegove šetnje, te se naslućivalo, da je valjda obolio ili da su mu kazan poštrili. Bilo je ono prvo. Milko pade u groznicu, a liečnici ga svjetovali, da moli milost ili barem odgodu kazne. Milko nije htio ni jedno ni drugo, on je jošte ovih posljednjih osam dana probavio u zatvoru, pa se slobodan vratio kući. Na granici njegove župe narod ga dočekao u svečanom odielu, te ga triumfalno uveo u njegov župni stan.

Došla mi jednoč njegova bilježnica u ruke, u kojoj je svoje dojmove i doživljaje u zatvoru bilježio. Na prvoj strani te bilježnice Milko je ubilježio: „Po obstojećem konkordatu, ako me se i osudilo, imali bi me pritvoriti, s privolom duhovnoga stola, u kakovu samostanu, kako se sve dosele sa svećenicima postupalo. Kod mene se prvog učinila iznimka, ili se pravije započelo pravilo, te me pritvorili, kamo se pritvaraju obični krivci i zločinci.

Po tom bi se dalo naslućivati, da se i kod nas namjerava konkordat ukinuti, kako je nedavno bio ukinut i u Ugarskoj". Zatim su sliedile opazke i naputci, kako bi se imalo postupati s kažnjenicima, da im kazna bude ujedno i liek, da se poprave i kako da se vladaju u buduće, kad budu opet na slobodi.

***

U Kosovcu promienilo se koješta. Gospodarstvo je teklo nekako kao i prije, jer je Sida bila neumorna, a podupirao ju stari dvorski Marko, koji je u službi kod pokojnog baruna ostario, te je bio dobro upućen u sve okolnosti i odnošaje prostranog gospodarstva kosovačkog. Nekako početkom listopada bijaše se i Janko povratio sa svog putovanja, te začuvši za očevu smrt, zajedno sa mladom gospodjom pohitio je u Kosovac. Majka je uviek voljela sinu, te rado zaboravila na obiteljske razmirice, pa je prijazno i s veseljem primila sina i snahu. Sida nije takodjer gojila mržnje na brata i ona je zaboravila, pa se držala i prama bratu i prama šogorici uljudna i susretljiva, kako se već u ovim težkim okolnostima držati mogla.

Mladoj barunici svidjao se Kosovac; njegov krasan položaj, bajna okolica sve ju više zanimala, a k tomu nije bila daleko ni Rogatačka kiselica, gdje se kao djevojka za ljetne sezone najradje zabavljala.

Irma je bila krasna plavka, pravilnih crta, živih očiju, a vitka, dosta visoka uzrasta. Vanjština joj je bila ugodna i zanimiva, ali u njezinu držanju bilo je nešto slobodna, koketna, što se baš nije sudaralo sa ženskom čednosti. Pokazivala je svoju volju, ali ovoj se nije smjelo opirati. Vidjelo se, da je uzgojena u nekoj osobitoj atmosferi, gdje se nije ćutila i opažala potreba samozataje, već gdje se je mazilo, tetošilo i laskalo, pa u takovu duhu uzgojena, nije ni osjećala potreba, da se u svojim željama suspregne ili ograniči. Znala je, da joj može biti, jer je razpolagala s godišnjom rentom od kakovih 20.000 forinti, što joj je otac kao vjenčani miraz osjegurao. Ona se pokazivala darežljivom i razsipnom, te je htjela da poklonima i darovima obaspe svekrvu i šogoricu, što je ova potonja ipak znala sa najvećom diskrecijom odkloniti.

Janko je mogao bezbrižno živjeti, pa se u gospodarstvo nije previše ni pačao; akoprem ga je preuzeo, sav je razpored i brigu za nj i nadalje ostavio Sidi i staromu Marku. Kako je nekako do siečnja ostao u Kosovcu, podje sada u Peštu, gdje je sa svojom mladom gospodjom cielo pokladno vrieme sproveo. Htjeli su sa sobom i Sidu uzeti, ali se ona oprezno izvinula. A u ist nu držala je, da bi bilo griešno, da se zabavlja, gdje si je pred nekoliko mjeseci sahranila oca.

No proljećem, nekako polovicom svibnja, eto ih opet u Kosovcu, ali sad je s njima došao i Irmin brat Lacika. U gradu je postajalo sve živahnije, na starog se baruna zaboravilo, a prijatelji i znanci iz bliza i daleka stali se kupiti oko nove zviezde bajnog Kosovca, kako bi obično mladu barunicu Irmu nazivali.

Bilo je krasno svibanjsko vrieme u drugoj polovici, vrieme, gdje se otvaraju zabave po kupalištima. Irma je naravno morala onamo, a mladi joj se suprug

drage volje želji odazvao, ali ovaj put morala je s njima i Sida, ma koliko se tomu protivila i prigovarala. Staroj se ipak ovaj put nije htjelo u kiselicu, već je voljela ostati kod gospodarstva, u koje se i onako nije puno razumjela. Ali glavni je uzrok bio u slabom poremećenom zdravlju, koje je ona pred svojima znala vješto prikrivati.

Rogatačka je kiselica ubavo mjestance, oslonjeno na milovidne zelenom omorikom pokrivene briegove, po kojima imade svakovrstnih puteljaka, što no vode k raznim stanicama i kioskima na visovima. Samo mjesto i naravi i umjetnosti bilo je tako upriličeno, da se je moglo smatrati vilinskim plandištem bezposlena svieta, akoprem ih je puno i zdravlja radi ovamo dolazilo. Jutrom, večerom, za objeda svirala je glasba na šetalištu, a noću znalo se upriličiti glasbenih, pjevačkih i deklamatornih zabava.

Gostiju se sve više prikupljivalo iz svih krajeva svieta. Bilo je tu zastupano vojničtvo, diplomacija, činovničtvo, gradjanstvo, visoka i niža aristokracija, a bilo je i svećenstva u velikom broju. Gosti se vrstali u skupine. Jedni su tratili vrieme domaćom i vanjskom politikom, naklapali o raznim političkim promjenama, drugi bajali o sportu i zabavi, o plesovima i plesačicama. Vojničko častničtvo zanimalo se njemačko-francezkim ratom, te kritizovalo vojne osnove Bazainove i Mac-Mahonove. Trgovci su razpredali o trgovačkim odnošajima, što će nastati uslied ovoga rata. A mladji sviet, ne mareći za sve ovo. pripoviedao si je ljubovne zgode i nezgode, te sklapao nova poznanstva i prijateljstva, gdje koja za cieli život, a gdje koja tek na kratko prolazno vrieme.

Medju ove, rekao bih, da je i Janko sa svojom mladom gospodjom naginjao. On se najradje bavio

medju mladjim svietom, te je šetao, plandovao, a za tmurna kišovita vremena prosjedio s drugovima kod karata ciele dane i večeri. On je doduše pazio svoju gospodju, ali joj nije one pažnje posvećivao, kakova se obično medju novovjenčanima opaža. On je laskao i udvarao ovoj i onoj, možda i više, nego bi to bračni obziri dopuštali; a Irma mu je to rado praštala, te se gledala na svoj način odštetiti. Ona je našla štovatelja i udvorica, koji joj se klanjali, sprovadjali je na šetnjama, a od svih činio se da je najsmjeliji, možda je i pravo imao, neki mladi ulanski kapetan, Bela R., komu je moglo biti jedva kakovih trideset godina. Irma ga predstavi svojoj švogorici kao svog dalnjeg rodjaka, s kojim bi običavala veći dio zime, kad su joj okolnosti dopuštale, u zabavi, na plesovima, sklizalištu ili u kazalištu sprovoditi. Sida joj je to vjerovala i opet nije, a nije joj bilo ni volje, da uhadja tudje tajne i osnove, no kraj svega bilo je najčudnovatije, da je to sve mladi barun ravnodušno gledao. U tom družtvu bilo je Sidi najgore, ona u istini u toj vrevi ljudi, u tom vrtlogu zabava, nije nalazila nikakova užitka. Irma se doduše pobrinula, da se ne dosadjuje, te svomu bratu Laci namienila zadaću, da je zabavlja i razgovori. Ali kad bi Sida i bila sklona takim spletkama, Laci ne bijaše ni vanjštinom a ni naobrazbom vrstan, da je zabavi. Ona je doduše šetala s njime, razgovarala, kad što se i našalila, ali i to je bilo sve. Laci ju je badava obsipavao hvalom, cviećem, sladkišima i koječim; Sida se na to nije ni obazriela.

Jedne večeri saobći Janko ženi i sestri, da je na tri dana pozvan u lov grofu A. u Podčetrtak; on da je obrekao doći, pa s toga da će ih na nekoliko dana ostaviti. Za čudo, on nije zvao žene ni sestre sa sobom, a ni šogoru nije ponudio, da ih prati. Nitko mu nije

prigovorio, žena je bila zadovoljna, Laci se smiešio u nadi, da će imati više prilike na samu obćiti sa Sidom, dok je ovoj jedino bilo neugodno, te je već željela, da se vrati kući u Kosovac.

Za Jankova izbivanja mladi je kapetan preuzeo ulogu baruničina kavalira, te ju svuda pratio i zabavljao. A Laci je nastojao, da se sve više privine Sidi, ne bi li joj omilio, te došao u volju.

Jednog popodneva predloži Irma, da se popnu na kiosk na visini iznad kiselice, odkuda se pružao krasan vidik na sve strane.

Kapetan je s veseljem pristao, pa joj se ponudio za pratioca, a i Laci pružio je Sidi ruku, koju dakako, kako je bila uljudna, nije mogla odbiti. Gostiju se malo vidjevalo na šetalištu, jer se jošte zabavljalo kod stola ili se odmaralo i pripravljalo za večernju zabavu, pošto je bio upriličen koncerat s plesom.

— O gospodjice, kako godi ovaj svježi zrak u gustoj hladovini razcvalih kestena i lipa, osobito ako u srcu žeže i pali, stao je sladko i sentimentalno bajati Laci.

— Vas da žeže i pali? nasmjehnu se Sida. Valjda vas je tko godj urekao, pak bi vam trebalo vračarice, koja bi vam lievale uroke. Da ste u Kosovcu, našla bi vam taku vračulu.

— Ne trebam vračula, ni vračarica, moja vatra plamti, podjarena žarom nebeskih zvjezdica, što se pretvoriše u divne oči, kojima se ne da odoljeti.

— O nesretne oči! Ne biste li željeli, da njihov žar za uviek utrne, kako vam ne bi više zadavale muke.

— Ne, ne, gospodjice, jer kad bi utrnule i u meni bi života nestalo; o njima upravo ovisi sav bitak moga života.

*

— Krasno, pjesnički! našali se Sida, ali svakako pretjerano, jer kad bi čovječji život lih o takim divotnim zvjezdicama ovisio, sviet bi u brzo opustio, te se pretvorio velikim grobištem. Ovo, što vi govorite, nije no plod ugrijane mašte, koju biste svakako morali malko razhladiti.

— Gospodjice, evo ovdje upravo klupe, pa sjednimo i nastavimo razgovor.

— Ali ono dvoje već je odmaklo, pa će nas zgriešiti i zamjeriti, što smo kao navalice zaostali.

— Ni najmanje! I oni si valjda štošta pripoviedaju, pa ćemo ih naći i onako na kiosku.

Oboje sjedne. Laci nastavi:

— Reći ću vam, zašto sam vas ponudio da sjednemo ovdje. S ovom je naime klupom spojena najsladja, najmilija uspomena moga života.

— Tako! Ovdje valjda svaka klupa, svako mjestance, svaki zakutak imade svoju povjest.

— Ja mislim, da će biti ovako. Ali ja ovdje govorim o sebi.

— Da čujem, biti će valjda štogodj zanimiva, hoće Sida.

— Za mene svakako, a biti ću presretan, bude li i za vas.

— Govorite za Boga, ja ginem od želje, da čujem tu divnu poviest; biti će valjda jedna od onih iz tisuć i jedne noći.

— Čitali ste dakle te arabske priče?

— Ne, ja ih nisam čitala, ali sam čula o njima pripoviedati. No nastavite, jer inače nećete na kraj doći.

— Bijah pred dvije godine ovdje sa ocem i sestrom. Slučajno bila ste i vi ovdje s majkom i sa dvie svoje prijateljice. Ja vas doduše nisam poznavao, ali pojava mi se vaša duboko usjekla u srce. Sjedio

sam ovdje, upravo na toj klupi, a vi ste šećući ovuda dva tri puta kraj mene prošli, a da me možda niste pravo ni opazili, a kamo li si moje lice upamtili. Al meni, videći vas ovako vedra i vesela lica, nestašnu i bezazlenu uz svoje drugarice u večernjem sumračju, potreslo mi se srce, te planulo žarom najčišće ljubavi i svetog oduševljenja. Pogledavši vam krasne oči, pričinilo mi se, da vidim dvie sjajne zvjezdice, što su pale sa neba, te si u vas u vašem licu našle pristanište. U tim zviezdama kao da je upisana moja sudbina, moja budućnost, moj život, ili možda smrt moja.

Sida se lecnula i ponešto uznemirila, ali je sve to jošte držala za pusto bulaznjenje, koje prolazi, kao što i lako dolazi, pa je istim šaljivim glasom odvratila:

— Ako je tako, moj prijatelju, ja bih vam rada pomoći, da vas izliečim. Jesu li u istinu moje oči začarane, a ja ću ih zatvoriti, da ih ne gledate, a i vi nastojte, da im se uklanjate, pa ćete se sve malo po malo izliečiti.

— Nerazumijete me ili me nećete razumjeti, te ono, što ja posve ozbiljno mislim i osjećam, odbijate na šalu, a po tom bih morao suditi, da morao bih suditi . . . ali ne, ja negubim nade, pa vam u velebnom ovom hramu, što ga božjom prirodom zovemo, gdje nas nitko do Boga nečuje, izjavljam, da vas neizmjerno ljubim, da za vama ginem i venem. Da, ta ljubav uzplamsala je na prvom pogledu vašega oka, ali nisam znao, kako bih vam se bio približio, a sad eto pruža mi se zgoda, gdje smo i onako došli u neku vrst srodstva, da vam ono, što sam davno osjećao, odkrijem.

Laci je zašutio, a Sida postane nemirnom, akoprem je na takovo očitovanje bila pripravna, ipak mu se u ovaj par nije nadala. Ona je bila sa sobom na čistu; ta ona prema bratu svoje šogorice nije osjećala

ni trunka nagnuća, on joj je bio dosadan, a jedino ju je prirodjena ugladjenost držala, da mu se nije naumice uklanjala.

— Gospodine, vi ste me u istinu svojim očitovanjem iznenadili, tim više, što vam nisam dala povoda, da ovako sa mnom govorite. No biti ću iskrena, pa da vas spasim od iluzija, kažem vam otvoreno, da vam ja vaših čuvstva sa sličnim čuvstvima nemogu uzvratiti, jer ih neosjećam.

— Oštra je to rieč, turobno će Laci, a neznam, jeste li ju dobro promislili prije, nego ste ju izustili. Ta sudbina je djevojke, da se uda; vi valjda nemislite ostati usidjelicom. Radi se o tom, da se nadje muž, koji će joj kadar biti budućnost zajamčiti, te joj osjegurati udoban život i stališu njezinu odgovarajuću eksistenciju. A da bi ja takav mogao biti, vi ćete biti podpunoma uvjereni. Svidja li vam se živjeti na ladanju, stvorit ću vam bajne vilindvore, kako se jedva u tisuć i jednoj noći nalaze. Prohtije li vam se boraviti u gradu, sagradit ću vam palaču, da će joj se sviet diviti. Bude li vas volja da putujete, prosto vam bilo na iztok ili zapad, na sjever ili jug, ja bih vas pratio i bio u vašoj blizini uz vas najsretniji. Govorite, neodbijajte srce, koje vam se evo neograničenom ljubavi žrtvuje.

— Mi smo se ovdje i predugo zabavili, a nije liepo, da smo Irmu samu ostavili. Ajdemo za njima.

— Nemari, odvrati Laci, bude li im dosadno, vratit će se sami. Ja nemogu s mjesta, dok mi nekažete, da me neodbijate.

— Oprostite, hoće kao uvriedjena Sida, onda vas moram ostaviti, pa vam sama potražiti sestru.

— Vi me dakle bez nade odbijate?

— Da, ja vas odbijam, ili, oprostite, izrazit ću se uljudnije, ja vaše ponude nemogu prihvatiti, a u tom čini mi se neima zamjere.

— Vi me odbijate, jer me nevolite, a nevolite me, jer ljubite drugoga, koji za vas i nemari, komu ste za volju i druge odbili. No doći će vrieme, kad bi i drugi koji bio dobar, samo da vam ime pokloni.

Laci je to u gnjevu progovorio, a u tom se vidjela njegova nizka ćud. Sida bijaše duboko uvriedjena, ali mu mirno, no ozbiljno odvrati:

— Žao mi je današnjeg razgovora. On vas je stavio u pravo svjetlo, a to me boli. Ugladjen čovjek neće nikad vriedjati djevojke, a vi ste mene uvriedili, akoprem vam nisam dala povoda.

Sida ustane i podje izravnim puteljkom prema visočini, neobazrievši se više na svog dosadnog i neugladjenog pratioca, koji ju časak sa klupe motrio, a zatim se vratio kući. Sida je listala po Vrazovim Djulabijama, što ih bijaše sa sobom poniela; prodje nekoliko stranica, ali da si ju upitao, što je čitala, nebi ti po svoj prilici znala odgovoriti, toliko je bila sama sobom sa svojim mislima zabavljena. Šetajući tako, nije ni opazila, kako se već na obronak uspela, te se našla pred ubavim paviljonom, običnim ročištem mladih zaljubljenika, koji su običavali tražiti samotna pristaništa, gdje su se mogli podavati svojim čuvstvima i osjećajima. Tudier je časak popostala, da se razgledje divotnom okolicom, dok joj nedoprieše do ušiju posve razgovjetni glasovi iz paviljona:

— Zlata Irmo! čuo se pridušen glas, ti si mi ipak u svom srcu ostavila čedno mjestance, dok sam se bojao, da si me posvema zaboravila.

— Nevaljani čovječe! I ti si ma i na časak mogao posumnjati o mojoj ljubavi? čuo se nježni Irmin glasić. Istina, ja sam pružila ruku barunu Vešeleniju, ali bilo je to više od ženske taštine, nego li ljubavi. Meni se htjelo časti, naslova, a to sam postigla, dok sam srce

svoje i ljubav svoju tebi sačuvala. Ja sam si supruga kupila, doduše za skupe novce, ali ga tim ujedno obvezala, da mi u životu nepravi smetnja ni neprilika, a kako vidiš, on to i čini. On je zadovoljan sa bogatom rentom, što ju od mene, odnosno od moga oca dobiva. Njega se neimaš bojati, on kad bi štogod i opazio, oba bi oka zatisnuo, ali mi ćemo biti toliko oprezni, da mu nedamo ni tomu povoda. Gledaj, ti si uza me, tko te prieči. Moj se suprug zabavlja lovom, kartama, svakovrstnim sportom, a ja mu dajem za to sredstva i prilike. Ti ćeš poći s nama u Kosovac, biti ćeš uza me, a da ti moj suprug neće ni jednom rieči prigovoriti. Jedino smetat bi nas mogla ona ukočena bogomoljka, Sida, ali i ona, podje li jednom za moga brata, neće nam praviti neprilika, on će ju povesti sa sobom, a nepodje li ni to za rukom, mi ćemo je već znati ukloniti.

Sidi se pred očima zamaglilo, bila je poražena, te da se nije prihvatila za deblo omorike, bila bi se srušila na zemlju. To je potrajalo tek nekoliko trenutaka, a zatim pribere svu snagu, te krenu i neopazice natrag, odkuda je došla. Bojala se jedino, da je nebi ono dvoje opazilo, pak joj napokon dobacili, da je ovdje u zabavištu preuzela ulogu uhodarice, a to nebi mogla podnieti. Toga joj se ipak nije trebalo bojati, jer ono dvoje, zabavljeni sami sobom, nisu ni iz daleka naslućivali, da bi se tudier u njihovoj blizini mogla desiti Sida i da prisluškuje. Oni si ju predstavljahu u sličnom položaju sa zaljubljenim Lacijem.

Sida, došavši u svoj stan, pala je na divan, te si objema rukama prikrila lice i uzdahnula:

— Bože, spasi me iz ovog zalazišta ljudskih strasti i pretvaranja, jer vidim i osjećam, da tako za dugo neće moći potrajati.

Cielim tielom kao da joj je protekla ledena struja, te poče drhtati. Ona se razpremi i legne u postelj.

Vani je bivalo sve živahnije, glasba je svirala, sviet žamorio, a kad je večer nastala, stao se prikupljivati u dvorani na koncert i ples.

Irma sa Belom vratila se kasno, ali ipak dosta rano, da se mogla opremiti za ples i zabavu. Side nije ni sgriešila, niti je za nju pitala. Ta ona je slavila večeras podpunu pobjedu; ona je bila središte i kraljica zabave.

Bila je već zora na uranku, kad se gosti stali razilaziti, a i Irma pošla je na počinak.

Sida je prospavala noć nemirno i uzbudjeno, a kad se zorom probudila, ćutila se slabom i izmučenom. Ustane, obuče se, te podje u perivoj, da se naužije svježa jutrnjeg zraka, a dan je tako liep i vedar osvanuo. Šetajući se sama ružičastim puteljkom, uroni u misli o jučerašnjem doživljaju. Perivoj bio je mal ne pust, ta gosti od jučerašnjeg plesa i zabave jošte se odmarali, a to je djevojci bilo i po volji. Iz snatrenja probudi je glas zvona sa susjedne župne crkve i ona po nutarnjem nagonu okrene prema njoj, jer je ćutila potrebu, da si pobožnom molitvom ublaži bol, što ju je u duši osjećala. U crkvi probavi gotovo cio sat, a kad se vraćala, gosti se već prikupili i na verandi i u blagovalištu. Sida više od navike nego od potrebe sjede za stol, kamo joj je uslužni konobar donio kavu. Sida se ogledala, nebi li gdje Irmu opazila. Nebijaše je nigdje vidjeti. Podje u svoju sobu, zaviri do švogorice, ali i njezina soba bijaše prazna, a postelj nepospremljena; očit znak, da je izašla. Ogledavši se okolo, opazi na stolu otvoren, ali zgnječen list. Bila je valjda znaličnost ženska, kojoj ni Sida nije mogla odoljeti, pa uzme list u misli, da neće biti nikakova tajna, a niti

što izvanredna, jer ga inače nebi Irma ostavila na stolu otvorena.

Uzela ga i stane čitati:

— Ljubezna ženo! Bio bih se već jučer vratio, da me nije zadesila malena neprilika. Igrao sam i zaigrao sav novac, što sam ga imao uza se, a pokraj toga zadužio se za osam stotina forinta. Malica doduše, ali se platiti mora, to traži poštenje i moj družtveni položaj. Molim te s toga, da mi pošalješ po donosiocu ovoga pisma 800 forinti. Ja ću se vratiti sutra. Tvoj ljubeći te Janko.

Sida zalama rukama, te bolno uzdahne:

— Nesretni brate, ti si u istinu skrenuo stranputicom, ti živiš o ženinoj milosti, ti si prodao sebe i poštenje svoje! Nečudim se ničemu.

Sutradan vratio se mladi barun Janko, a po tom je naslućivala Sida, da mu je žena želji udovoljila. Dani su prolazili u zabavama i veselu plandovanju i mladoj se gospodi nije hitilo na povratak, samo Sida bila je svaki dan nezadovoljnija, te ju ni glazba, ni plesovi, ni zabave, ni izleti u susjedne predjele nemogahu raztresti i udobrovoljiti. Ona je jedva izgledala čas, kad će se povratiti u svoj omiljeli Kosovac. U Kosovcu ostavila je majku, a opazila je bila već kod kuće, kako je oslabila, kako joj je zdravlje narušeno, pa ju morila slutnja, da se i njoj štogodj nedogodi, pak da napokon — — — i ona prestane misliti. Bilo bi odviše grozno, pošto je izgubila oca, da bude i bez majke. O Bože, poštedi me tom nesrećom! Ona je molila i nagovarala na povratak. Janku se nije hitilo, a i Irma nije mislila još sada da se vrati.

Nekako pod konac lipnja primila je Sida pismo iz Kosovca. Pisao joj stari vjerni dvorski. U listu je iz početka opisivao, kako napreduje i teče gospodarstvo

kuće, ali to je bilo tek nuzgredno; prema kraju bilo je glavno. Dvorski piše, da je milostiva gospodja obĺegla i da se svakim danom ćuti slabijom.

— Bože, slutnja me moja nije prevarila.

Potraži brata i Irmu, pa im pokaže pismo i to ih sklone, da su već za dva dana, podmirivši troškove, ostavili Kiselicu i vratili se u Kosovac.

I bilo je skrajnje vrieme. Majku su našli na umoru. Prizvaše liečnika, ali je ovaj kimao glavom i rekao, da u njezino zdravlje nepolaže nikakove nade. A imao je pravo.

Elvira vidjela je, da je na kraju, pa je molila, da pošalju po svećenika. Ovaj dodje i ovrši svoje. Milka nebijaše kod kuće, a uboga žena željela je s njime govoriti.

— Diete moje, reče jedne večeri Sidi, kad joj je sjedjela kod uzglavlja, i ja ću te morati ostaviti i poći k ocu. Neplači, tješi se. Znam, da te čekaju kušnje i to težke kušnje, ali kako te znam, ti ćeš ih svladati. Uzdaj se u Boga i u svoga skrbnika, on će se doskora vratiti, ako i mene nebude više našao. U brata slaba ti je nada i pouzdanje, ali ti ćeš imati sredstva, da ćeš moći živjeti u svietu.

Sida je plakala i grlila majku, koja ju je slabom rukom privinula na grudi i prošaptnula:

— Neplači, kćerko, Bog će te braniti.

Drugog dana bilo je i gore. Svi su se našli oko bolestnice, a ona ih turobnim okom motrila, blagoslovila i usnula vječnim snom. Sida joj je zaklopila ugasle oči.

Ruka nam dršće i mi neosjećamo snage, da opišemo tugu i bol, što je ćutila i osjećala uboga Sida, pa zato volimo i prestati. Pripomenut ćemo samo, da su pokojnicu sa svim počastima treći dan sahranili na groblju višnjevačkom, do njezina supruga.

Janko se lako utješio; ta sad je on postao neograničenim gospodarom kosovačkim. Irma nije boli ni osjećala, pa se lako primirila. Bila je jedina Sida, koja je kao sjena obilazila gradom i na groblje, i nigdje se nije mogla upokojiti.

Prošlo tako nekoliko mjeseci i primakla se jesen. Jedne večeri, kadno je obitelj bila na okupu, progovori Janko:

— Sido! Vidiš i sama, kako se pridesilo, pa ćeš shvatiti i sama, da je vrieme, da misliš na ženitbu. Što si dosele radila, morat ćeš priznati, da bijaše više nego li lakoumno. Odbila si prosce jednog za drugim, a nije bilo u redu. Evo i sada je prilika, da se udaš. Laci imade sva svojstva, da ti osjegura budućnost i učini te sretnom.

— I ti to meni govoriš? U ovaj čas, kad smo majku istom sahranili? I ti misliš, da bi ja to bila kadra učiniti? I Sida upre ukočeni pogled u brata.

— Ja to tebi govorim, jer sam ti brat i glava obitelji, pa ću naći sredstva, da te i proti tvojoj volji prisilim, da budeš razborita.

— Toga ti nećeš i nemožeš učiniti. Imaj ti svoj razbor, kad si s njim zadovoljan, ali pusti ti mene u miru, da živim i radim, kako mi razum i srce svjetuje.

— Ha, ha, ha! porugljivo se nasmije Janko. Ti govoriš o srcu, a kraj toga misliš na onoga, koji te je već odavna zaboravio. Ti mu se valjda misliš narinuti, a držiš se tako sveto i bezazleno, kao da nisi kadra nikomu ni vode pomutiti. Takove su najgore.

Bilo je previše. Sida ustane, pogledavši brata sažalnim okom i podje u svoju sobu. U sobi vladao je mir i tišina. Slabi traci mjesečevi prodirahu u nutrinju sobe, te osvjetljivahu čarobnim svjetlom sliku angjela čuvara, što trnovitim putem voda mlado djevojče, da se

neozledi i neogrebe na trnju. Sida se spustila na divan, i pokrivši si lice objema rukama, zaroni mislima u nedavnu prošlost svoga djetinjstva, kad je najsretnije dane svoga života provodila medju zidinama varaždinskoga samostana. Sjećala se nestašnog i bezazlenog drugovanja sa svojim drugaricama, sjećala se razgovora i šala, što bi ih medju sobom provodile, sjećala se i nevinih zabava, što bi im predstojnice i častne sestre učiteljice običavale upriličiti. O sretni časovi zlatne mladosti, i vi ste prošli u nepovrat! Sjetila se i svog oproštaja, te razstanka sa častnom majkom predstojnicom, njezine rieči zujile joj u ušima kao glasovi s nebeskih dvorova: „Kćeri moja, Bog te blagoslovio i štitio na trnovitom putu tvoga budućeg života; a budeš li trebala ikada savjeta ili pomoći, a misliš, da bi ti ga ja dati mogla, pokucaj na moja vrata, naći ćeš ih otvorene, kao što ti je i moje srce uviek otvoreno“.

Sida je mislila i na majku, ali je neima više. O, da joj živi, na njezinu bi barem krilu mogla odpočinuti. Dok joj je bio otac u životu, on ju je milovao kao zjenicu oka svoga, on joj nije nikad prigovarao, nikad prekorio, pa ni onda, kad je protiv njegove volje odbila ruku Kazimirovu.

— Odbila sam ju, a bio je vriedan, čestit i uzoran mladić, koji me je svim žarom čiste nesebične ljubavi ljubio. A zašto sam ga odbila?! Ah, Mirko, tebi za volju! A kako si mi tu žrtvu, tu ljubav naplatio?!

Sida svisne od ljute boli, stisne si kucajuće srce u grudima, te gorko zaplače.

— Ali vidjela sam te okrvavljena, izmučena, meni za ljubav, vidjela sam te, kako bliediš i veneš, kad mi se drugi približio, slušala sam te, kako si se kleo i prisizao, da me nikad ostaviti nećeš, pa što uradi jadan, da od Boga nadješ! Bilo pa prošlo, kao san o

ranoj zori . . . . Što da radim? Ovdje mi opstanka nema. Da gledam licumjerstvo i pretvaranje, da budem svjedokom vjerolomstva i bračnog poniženja ?! Nikada.

Ustane, upali svieću, sjedne za pisaći stol, te stane pisati. Ruka joj je drhtala, suze joj kvasile sitni papir, ali ona je pisala, dok nije dovršila. Pročitala ga dva tri put, uzdahnula, složila ga i stavila u omot. Ura na stieni pokazivala je kasno doba noći. Ona se razpremi, pomoli Bogu i legne na počinak. Dugo joj se vrzle glavom misli, što ih bijaše malo prije stavila na papir, mislila je i mislila, je li je pravo, što je naumila. Na posljedku sjeti se svoga prijatelja i skrbnika, župnika Milka, pak odluči sutra dan u njega potražiti upute i savjeta.

Ustane rano ; svoj obični posao obavila u kući, pa prebacivši preko ramena rubac, uputi se poznatim puteljkom prema Višnjevici.

Sida je mislila, da će prispjeti na misu, ali župnik, imajući zvanična posla u Krapini, bijaše nešto ranije odslužio. Drhtavom rukom pokuca na vrata, a na prijazni odvrat „slobodno“ otvori, te se našla pred župnikom, koji je upravo na pisaćem stolu pospremao neke papire. Opazivši pred sobom djevojku, začudi se, ali ju i namah prijazno pozdravi i ponudi, da sjedne na divan, dok on sam njoj sučelice namjesti stolac i sjedne.

Sad joj istom bolje u lice zagleda, te se gotovo prepane, opazivši, kako se ona u ovo kratko vrieme, što je nije vidio, promienila.

Sida nije mogla do rieči, nešto ju u grlu stezalo. Milko to opazi, pak će ju sam prijateljski i nježno nagovoriti.

— Diete moje, a što te u to rano i neobično doba dovelo k meni? Znam, da nije običan posjet, a i nekako mi neobično izgledaš.

— Dragi župniče i nezaboravni prijatelju, došla sam do vas, da se s vama oprostim i reknem posljednji s bogom.

Dalje nije mogla, jer su joj se oči zalijale suzama. Milko protrne, zaviri u djevojčine oči, ali u njima nije vidio do suza, što su odražavale očajnu bol.

— Govori jasnije, turobno će Milko, ja te nerazumijem. Ili su se na Kosovcu za ovo vrieme, što me nebijaše kod vas, morale zbiti neobične stvari?

— Ja nemogu da ostanem dulje u Kosovcu, ja sam ga odlučila za uviek ostaviti i poći u samostan.

Milko razkolači oči, te se snebivao od čuda i boli, jer je vidio, koliko djevojka trpi, akoprem nije tomu uzroka znao.

— Rekla si, da ostavljaš Kosovac i polaziš u samostan, a ti ipak nisi valjda jedino za to došla, da mi kažeš posljednji s bogom.

— Da, po tom sam došla, pa da vas zamolim za blagoslov, jer vi ste jošte jedini, koji osjećate ljubavi i sućuti za svoju nesretnu Sidu.

— Diete moje, i opet ti velim, da te nerazumijem. Pravo reče, da sam ti prijatelj, i pokojnomu sam ti ocu obrekao, da ću bditi nad tobom, jer on me je postavio svojim zamjenikom kod tebe, tvojim skrbnikom. Govori dakle, što se tako grozno zbilo na Kosovcu.

Djevojka je mislila te mislila, bi li nebi li govorila; nešto ju nukalo, da se vrijednomu starini posvema povjeri, a opet joj s druge strane prirodjena stidljivost sapinjala rieč u grlu. Milko je to opazio.

— Sida, ja vidim, govorila bi, a opeta se bojiš otvoriti usta. Tu valja da je kakova tajna po sriedi, koje nebi rada odati. To je težak položaj. Ali ti me znaš, ti si prama meni imala uviek neograničeno povjerenje, a ja to visoko uvažavam i cienim. Tvoja mi

je sudbina na srcu i dršćem za tvoju sreću; rado bih te svjetovao, rado bih ti pomoći, al da to uzmognem, govori, otkrij mi se, kako bi se otkrila majci. A bude li tajna, možeš biti uvjerena, da će biti u mojoj duši kao u grobu pohranjena.

Sida se sabere, te stane redomice nabrajati svoje doživljaje u Kiselici i u Kosovcu, nepritajivši ničesa. A kad je sve izpričala, vidilo se, da joj je na duši odlanulo.

— To je zlo, zamišljeno će Milko, i sam vidim, da ti ondje necvatu ruže, a najgore je, što ti je brat sliep i gluh, te nevidi i nerazabire svoje sramote. Ali ja te ipak uz sve to nebih svjetovao, da podješ u samostan.

Sida ga u čudu pogleda, te si nije mogla protumačiti njegova odgovora. Mislila je, da je život samostanski vršak kriepostí, gdje se čovjek odriče svieta, da uzmogne jedino živjeti Bogu i uzvišenim ciljevima svoje duše, pa je držala čvrsto, da će joj Milko tu odluku odobriti.

Milko kao da je pogodio Sidine misli, te joj mirno i ozbiljno progovori:

— Kaži mi, diete moje, jesi li ikada zrelo i ozbiljno promišljala o zadaći i svrsi samostanskog života, na težku žrtvu, koju bi imala na sebe preuzeti, ne na neko samo vrieme, već za cieli život?

— Ja sam o tom mislila, dahnula je djevojka.

— Ti si mislila, a ja ću ti pomoći, da još bolje uzmogneš promisliti, a po tom se odlučiti, kako te bude srce i pamet svjetovala. Stupiš li jednom u samostan, ti prekidaš svaku svezu sa svietom, odričeš se ga za uviek i pregaraš sve, što bi te na nj moglo vezati. Ti umireš za sviet, da živiš za Boga i veličaš njegovu slavu; ti ubijaš ljubav za sviet, da ti se srce spoji i razpline u

neizmjernoj ljubavi božjoj. Da, to je svrha samostana i samostanskog života, kako su ga njihovi osnivači zasnovali. Doista, plemenita, uzvišena zadaća, u čovječjoj puti živjeti život nadnaravski, angjeoski. Odvažimo li se na to, treba nam božjeg nadahnuća i milosti, treba čistih svetih motiva, s kojima neimaju ništa zajedničkog svjetski odnošaji i neprilike. Ti bi pošla u samostan, jer ti se nesvidja u Kosovcu, pošla bi u samostan, da se ugneš nepoćudnom družtvu. Nije li tako? A da bude ovdje sve onako, kako bi se tebi svidjelo, što ne, ti nebi na samostan ni pomislila? Vidjet ćeš po tom i sama, da motiv tvoje odluke nije onakav, da mu se nebi prigovoriti dalo. Nezamjeram ti, nekorim te, što si tako odlučila, jer si pokazala, da tražiš mir i pokoj svojoj savjesti ondje, gdje ti je sviet nebi mogao dati. Ali jošte je nešto. Da podješ u samostan, sviet bi to kojekako uzeo, te pripisivao uzrocima, koji možebiti i nepostoje, pa bi taka naklapanja bila i tvomu bratu nepoćudna, te si koješta o tebi mislio. Ali, Sido, ja ću ti pomoći, da se oslobodiš ovog neugodnog položaja, da se ugneš ljudima, s kojima po svom ćudorednom uzgoju nemožeš živjeti, a da to sve neće nikomu biti napadno. Hoćeš li, da te svjetujem?

Sida ga pogledala zahvalnim okom, a taj pogled kao da je molio da nastavi.

— Znaš li tetku Eufraziju?

— Kako nebih, ta za pokojne majke često je dolazila u Kosovac, a bila nam je tako dobra i prijazna. Ja je doduše nisam posjećivala, ali ostala mi je uviek u miloj uspomeni.

— Tetka Eufrazija imala je kćer Lucu, po prilici tvoju vršnjakinju.

— Da, moju vršnjakinju. Dobro se je sjećam, jer smo se kao djeca zajedno igrale.

— Luca se ove zime udala za nekog vlastelina iz Sriema, a tetka Eufrazija ostala je sama. Neima doduše veliko gospodarstvo, ali kako je stara i onemogla, nemile joj se gospodarski poslovi, koji su onako bili na Lucinoj brizi. Ona bi željela, da ima koga uza se, koji bi ju razgovarao i gospodarstvo joj nadzirao, kuću joj oživljavao, pak se obratila na mene, da joj pišem, kakovi su sad odnošaji nastali u Kosovcu i nebi li se ti dala sklonuti, da k njoj dodješ, makar i na kraće vrieme. Ja mislim, Sido, da bi ti mogla taj poziv mirne duše prihvatiti, jer bi te riešio neugodna položaja, a uz to ti pružio priliku, da prema svojoj staroj tetki vršiš djelo kršćanske ljubavi. Evo ti list, što sam ga jučer od tvoje tetke dobio, pak se uvjeri na svoje oči, da se sam Bog za tebe brine, da te izbavi od napasti i neprilike.

Sida uzme list, te ga pročita, a na licu joj se opažala vedrina i spokojnost.

— Podji k tetki i to jošte sutra; ja ću te sa sobom povesti, jer imadem i onako ondje posla. Janko se neće tomu protiviti, a niti se domišljati razlogu, zašto to činiš. Bude li te i kašnje zanosila želja za samostanom, ti možeš uviek onamo, ali za sad sliedi moj savjet. Hoćeš li?

— Kad vi mislite, da je tako bolje, hoću — drage volje.

— A sad na razstanku jošte malen dopomenak. U kući drži se svemu nevješta, da o tebi neposumnjaju, a sutra, kad dodjem do vas, upriličit ćemo, kako će biti najbolje.

Milkova kola bila su već davno uprežena. Pruživši Sidi ruku, sadjoše oboje niz stube. Milko sjedne na kola, a djevojka poznatim puteljkom vrati se u Kosovac.

Sutra dan Sida ostavi Kosovac i nesluteći, da se nikada više neće onamo povratiti.

Janko je žalio za sestrom, jer mu je njezina marna i vješta ruka manjkala kod gospodarstva, ali Irma ju je lako pregorjela, pošto se riešila dosadne djevojke, koja bi joj mogla smetati u njezinom pustopašnom životu. Za Sidom prvi je ostavio Kosovac Laci.

XII.

Nekako početkom kolovoza raznio se glas, da se u primorskim djelovima i u gorskim kotarima riečke županije pojavila kolera. U početku tim se glasovima vjerovalo i nevjerovalo, dok nisu stale novine sve crnijim bojama opisivati biedno stanje tamošnjeg pučanstva, gdje upravo radi pomanjkanja dobre hrane hrpimice pogiba. Badava se nastojalo, da bolest ograniče i zaprieče joj ulaz u dalje krajeve, ona se je i neopazice, dakako neopreznosti ljudskom uvukla čak u pitomo Zagorje. Zdravstvo nebijaše u nas najbolje uredjeno, a i pomanjkanje liečnika svagdje se opažalo, a ono što ih je bilo, bili su tek za nevolju diplomirani ranarnici dvojbene vriednosti, pa s toga nebijaše ni čudo, ako se gdje ta pošast uvriežila, te ju je bilo težko izkorjeniti, dok si nije na groblju hrpimice naslagala žrtava.

Milko je sjedio pred župnim stanom, te je čitao list, što mu ga malo prije donio čovjek iz susjedne župe velinačke od njegova prijatelja, tamošnjeg župnika. Na jednom se trzne, neka mu strava prodje tielom. U listu je čitao, da se u Velincima pojavila kolera i da je već nekoliko pomrlo. Velinci bijahu u susjedstvu njegove župe, jedva kakav sat udaljeni, a odanle mogla se svakim časom prenieti pošast i u njegovu župu. No Milko se namah sabrao, te stao ozbiljno misliti, kako će se tomu gostu oprieti, dodje li mu nepozvan u posjete.

*

Istom on tako u misli, kad mu iznenada banu pred oči Glavićev Perica iz Blažkovca. Skinuvši šešir i pozdravivši župnika reče, da je došao po izpovied. Bit će pogibelj, jer seljaci neobičaju u poslije podnevno doba dolaziti po izpovied.

— Tko je u tebe bolestan?

— U mene nitko, ali u susjeda Cerovića nenadano je obolio Šimun, vrativši se iz Velinačkog sajma.

— A što mu je?

— Susjedi kažu, da ga hvataju grčevi i da baca.

— Dobro, dobro, namah ću poći. Ti idi napried, ali se nenavraćaj Cerovićima. Doći ću sam.

— Pomozi, Bože, evo nesreće i u mojoj župi.

Milko se spremi na put, uzme sa sobom, što mu je trebalo, a i nešto kućnih ljekova, što ih je imao pri ruci, pa se zaputio u Blažkovac.

Došavši u selo, začuje vapaj i lelek žena i djece, što se sjatiše pred kućom Cerevićevom. Unišavši u sobu, opazi, da je žalibože prekasno došao. Šime se nalazio u smrtnoj borbi, te mu je jedva mogao podieliti obćenito odriešenje i posljednju pomast. — Šime izdahne, a u sobu se zgrnula sva domaća i susjedna čeljad.

Milko namah uvidi, kolika pogibelj prieti cielomu selu, pa nebude li izdašne pomoći i stroge pazke, veći će dio sela izginuti.

— Na polje! strogim će glasom župnik, a mrtvaca da se nije nitko dotaknuo. Slušajte me, sliedite točno moje naputke, da nebude veće nesreće.

Milko naredi, da se mrtvac opremi i prenese u posebnu praznu sobu, dok je dao sve ruho pokojnikovo i ponjave odnieti u komoru, kamo nije nitko zalazio.

Bila je u nesreći i sreća za Blažkovac, što je imao groblje i kapelu u selu. Jošte u večer istoga dana dao je Milko sahraniti prvu žrtvu kolere u svome selu.

Pod večer sabralo se cielo selo pred kapelicom, te upiralo zabrinute oči u svoga župnika, tražeći u njega savjeta i pomoći.

— Prijatelji i djeco moja! Božja nas je ruka dostigla i mi se moramo kao pravi kršćani pokoriti njegovoj svetoj volji, ali i sami nastojati, koliko nam sile i pamet premaže, da taj težki položaj olakšamo, a samu pogibelj ograničimo i umanjimo. Takove se bolesti i u prijašnja vremena pojavljale, a sviet, neznajući si pomoći, padao je kao snoplje njezinom žrtvom, pa su često ciela sela i gradovi opustjeli. Danas su ljudi ipak do toga došli, te pronašli način, kojim se ona na pojedinim mjestima dade sustaviti, da neprolazi dalje, a našlo se je sredstva, da se u pojedinim slučajevima i sama bolest može izliečiti. Nebiva li to danas, krivi su ljudi, koji si ili neće ili neznadu pomoći. Mi smo ovdje na selu, neimamo u blizini liečnika, a dok dodje, često je i prekasno, pa i neće i nemože ništa drugo učiniti, nego li možemo i mi sami učiniti. Uzdajmo se u Boga, pak si nastojmo pomoći sami. Vi neznate kako, ali ja ću vas putiti i svjetovati, kako sam čuo od pametnih liečnika, kako sam čitao u mudrim knjigama. Bolest ova nedolazi zrakom, bolest ova nedolazi ni doticajem, već dolazi, ako i sićušan prašak od ove bolesti dolazi u naš želudac. S toga neka vam bude kuća čista, neka se svaki dan valjano prozrači. Hrana neka vam bude obična ali zdrava i dobro priredjena. Osobito pazite na vodu, a biti će dobro, da ju prije, nego ju pijete, ugrijete, a zatim razhladite i pijete, jer ćete biti sjegurni, da vam neće naškoditi. Bolest se ova prenosi od mjesta do mjesta, prenose ju ljudi u svojoj odjeći. Za to pozor, možda će vam biti težko, ali vam nesvjetujem, da zalazite u kuće, gdje ima bolestnika, jer biste njihovu bolest i u svoje kuće mogli prenieti. Neizila-

zite iz sela, pak ni u župnu crkvu, a nije vam ni treba, ovdje vam je groblje, ovdje crkva, pak možete u njoj svoje kršćanske dužnosti obavljati, a ja ću vam služiti misu.

Milko je jošte dulje govorio ljudima, davao im naputke, kako da se vladaju u kući, kako da postupaju s bolestnicima, pa napokon im stavio na dušu, da se preporuče Bogu, da očiste svoju savjest i oslanjajući se na božju pomoć i držeći se naputka, da neklonu duhom, da se nedadu prevladati strahu, jer strah i bojazan najbolji je saveznik ovoj pogibeljnoj bolesti.

Milko dozove k sebi obćinske starješine, te im dao naputak, da podju od kuće do kuće, da upozore sviet na pogibelj, a osobito da paze, kako se nebi sviet razilazio po okolišnim selima.

Obavivši ovako svoj posao, kako je najbolje znao, spremao se kući na povratak, kad no ga isti Perica zaustavi, te prišaptne :

— Gospodine župniče, Šimićev je brat obolio, te se u bolovima previja i jauče. Moli vas, da ga izpovjedite. U istinu Marko je Cerović osjetio grčeve, nadavalo mu se na bacanje i u njega se pokazali znakovi kolere. Milko ga pomirio s Bogom ; prve mu je liekove sam pružio, pa metnuo na dušu njegovomu najmladjemu bratu, da na njega pazi, a i sebe da čuva.

Vrativši se kući, bila je već noć. Mjesec mu razsvjetljivao puteljak, što se iz sela kroz livade i poljane uzvijao prema Višnjevici. Došavši kući, presvukao se i umio, a zatim založivši nešto, sjedne za pisaći stol, da ponajprije napiše izvještaj na kotarski sud, moleći, da mu u Blažkovac pošalju liečnika. Zatim je pisao gvardijanu u Krapinu, moleći ga, da mu pošalje kojega svećenika u pripomoć. Kad je listove dovršio i zapečatio, dozove slugu, da upreže i odnese glavom listove na

opredieljeno mjesto. Zatim pomolivši se Bogu, legne na počinak.

U osvit zore vrati se sluga, dovezavši sa sobom patra iz Krapine, dok je za liečnika rekao, da ga nije kod kuće našao, već da mu je list samo ostavio.

— Hvala Bogu i vama, što ste došli, progovori Milko patru Metodiju, pruživši mu ruku. Vi ćete ostati u Višnjevcu i ovdje sve poslove obavljati, a ja ću se na vrieme posvema preseliti u Blažkovac, nebi li mi s pomoći božjom pošlo za rukom, da barem ostalu župu spasim od nesreće.

Milko ponese sa sobom potrebito ruho, nekoliko barilaca dobroga staroga crnoga vina, nekoliko staklenica vinskoga octa i drugih sitnarija.

Nastani se u crkvenoj kući kraj kapelice, a k sebi prizove zvonara, mlada, okretna i razborita čovjeka, koji ga je dvorio i bio mu pomoćnikom u težku poslu.

Prvi mu je bio put do Cerovića, da pregleda Marka. Marko je jošte uviek lebdio u pogibelji; bol i grčevi bili sve jači. On je pokušao, da ga spravi u znoj, jer podje li mu to rukom, nadao se izbaviti bolestnika, a bilo mu je mnogo do njega, jer je imao ženu i petero nejake djece, koja su sva ovisila o životu očevu.

Milko je jošte u bogosloviji, u pastiroslovlju učio, da je dobar vinski ocat uspješan liek proti koleri. Dao ga je dakle ugrijati, nakvasiti ponjavu, pa je njom pokrio bolestnika. Za sat pojavile su se kapljice znoja na bolestniku, a za čas sav se okupao u znoju.

— Hvala Bogu, spasen je! uzdahnu Milko, a sad pazite mu na hranu, a ja ću vam dati i staklenku crna vina, to će mu povratiti zdravlje i snagu.

Ali jošte istoga dana plane bolest i u tri susjedne kuće. Milko bio je neumoran, sad ovdje sad ondje, dvojica umrla, jedan se spasio.

Istom drugi dan prispije liečnik; taj je konstatirao, da je u Blažkovcu kolera, a svu ostalu brigu ostavio je na župniku.

Danas je upravo četrnaest dana, što se Milko nastanio u Blažkovcu, da vrši medju svojim stadom dvojaku dužnost duševnog i tjelesnog liečnika. Toj dvojakoj službi posvetio je izključivo sve vrieme svoga boravka. Jutrom odsluživši sv. misu i izmolivši časoslov, obašao je svoje bolestnike, izpoviedajući ih i bodreći na strpljivost i malo bi koji dan prošao, da nebi obašao cielo selo, pazeći i nadzirući, da li se vrše njegovi naputci. U to vrieme s njegovom se pomnjom i žrtvom smrt kao natjecala, da ugrabi što više žrtava. U Blažkovcu, selu od kakovih 400 duša, bilo je do 50 kolernih slučajeva, od kojih se skoro polovica smrću svršila, no kolera nije se ipak dalje razgranila.

Danas kao da je nesreća sustala, danas i jučer nije se nijedan novi slučaj pojavio, a ono bolestnika, što ih bijaše pošast zahvatila, već se oporavljalo i Milko je pomišljao, da sutra dan u nedjelju odsluži u kapelici zahvalnu misu, pa da se vrati kući.

Na glas zvona sav se Blažkovac sakupio u crkvu, te maljušni prostor dubkom napunio. Bilo je tu većim dielom bliedih, izmučenih lica, kojima se na čelu pomaljao tračak radosti i zahvalnosti, što ih je Gospodin u svom velikom milosrdju poštedio. Bijaše to ganutljiv prizor, kad je župnik od žrtvenika nagovorio narod, da ih potakne na zahvalnost prema Bogu i da ga zamole, kako bi ih u buduće od slične nesreće poštedio. Svakomu se oči orosile suzama, osobito onima, koji su u toj nesreći izgubili svoje mile i drage. Župnik se na posljedku s njima oprostio, nadajući se, da će se već buduće nedjelje svi zajedno sastati u župnoj crkvi.

Poslie svete mise prikupili se oko župnika starješine i gospodari, da mu se zahvale na požrtvovnoj ljubavi, koju im je u najcrnijim danima njihova života izkazao.

— Ne hvalite mi, tronuto im odvraćao Milko, ja sam vršio samo svoju dužnost, kako bi ju i svaki drugi na mom mjestu vršio.

— Ali mogli ste i nastradati i sami umrieti, da vas nije Bog čuvao.

— Ništa zato, jer vjerujte mi, da neima častnije smrti, no kada nas nadje i odazove u vršenju naših dužnosti.

O podne dovezao se i liečnik s kotarskim sudcem, da razvide, kako je u selu, no bili su zadovoljni, kad su mogli konstatovati, da je u Blažkovcu kolera prestala.

Kad je već bio župnik na polazku, primaknuo mu se stari Ražnić, moleći ga, neka bi se k njemu navratio. Župnik se lecnu, bojeći se opet nesreće, no obeća, da će svakako doći.

Kuća Ražnićeva bila je u početku sela u neposrednom susjedstvu sa Cerovićem. Ražnići bili su čestiti, marljivi i imućni ljudi, pa s toga bijahu paženi i uvažavani kako kod seljana tako i kod gospode. Proti njima nije se nikad nitko potužio, da bi komu krivo ili nepravo učinili, a svakomu su u nuždi rado pomogli. I njihovu kuću nije pošast poštedila, jedna je starica Ražnićka umrla, a najstariji sin gospodara Pavla, mladi Mato Ražnić stao se oporavljati. Milko se pobojao, da mu nije možebiti bolest na gore okrenula.

Kad je Milko stupio u sobu, bila je sva družba u kući sakupljena. Mato doduše sjedio je na postelji, ali mu se licem zapodjevalo svježe rumenilo, što je izključivalo svaku bojazan. Stari Ražnić pozdravi župnika, a sva čeljad tiskala se do njega, da ga poljubi u ruku.

— No dobro je, dobro, djeco moja, vidim vas da ste zdravi, a i Mato je izvan pogibelji. Što ne, ti ćutiš, da ti je bolje? okrene se prema bolestniku, koji se na postelji osovio.

— Hvala Bogu, pa i vama na vašoj brizi i dobroti, bez koje bi po svoj prilici danas počivao na groblju. Nezamjerite, ja sam vas zvao, jer bih vas želio prije odlazka nešto zamoliti. Doduše moglo bi se to smatrati s moje strane preuzetnosti, ali znajući vas kao oca svojih župljana, nemogoh srcu odolieti, a da vas za nešto nezamolim. Vi ste jedini, koji biste mi mogli pomoći.

Kad je to Mato izgovorio, ciela je družba otišla iz sobe, samo je stari Ražnić ostao, a i sin je želio da ostane.

— No govori, sinko, što ti je na srcu? Ja slušam.

Mato se sabirao, kako bi započeo, te će poslije kratke stanke:

— Vi poznate u dušu naše susjede Ceroviće!

— Kako nebih svoju djecu poznavao! Valjani ljudi, čestita čeljad, tako sudi cielo selo.

— Da, čestiti ljudi, dahnu Mato, i mi smo s njima kao sa susjedima živjeli uviek u sporazumu i prijateljstvu, dok se nesrećom minule godine nije porodila mala razmirica, koja se žalibože prometnula u mržnju i neprijateljstvo.

— Sjećam se nešto, bilo je to radi nekakove vrbe, što ju je tvoj otac sasjekao, upade u rieč Milko. No ja sam mislio, da se je ta malica medju vama izravnala.

— Žalibože nije, dahnu stari Ražnić, i Bog mi je svjedok, da bih volio i sto vrba pregorjeti, nego li si navući na kuću neprijateljstvo prvog susjeda. Vrba je bila nesumnjivo moja i sud je to priznao, kad ju je meni dosudio. Ali Marko ni čuti o tom, već traži odvjetnika, te vodi pravdu.

— Vi se neimate pravde bojati, jer je ona bez predmeta. Vrba je iztrunula, a onaj komadić zemlje, na kome je vrba rasla, Sutla je i onako odronila u svoje korito, mišljaše župnik.

— To je istina, ali mržnja svedjer postoji. Mi se nemožemo ni sastati, a da nas Marko kakovom rugalicom nepoprati.

— Žalim taj nesporazum, ali se nadam, da će sam po sebi prestati, samo vi nedajte povoda novom trvenju.

— Mi im se ugibljemo i klonimo se svake prigode, koja bi nas mogla u sukob dovesti.

— Velečastni gospodine, ja bih to sve pregorio, te mirno čekao vrieme, koje bi stare rane izliečilo, te opeta mir i slogu povratilo u naše kuće, ali tudier je nešto drugo po sriedi, što nepodnosi odgode, i ovo ako se na vrieme neizgladi, ja ću postati najnesretniji čovjek, te možda i požaliti, što mi nesmiljena pošast nije prekinula mladjahni život.

— Sinko, nevriedjaj Boga, u onaj čas, kad bi mu morao biti najviše zahvalan! prikorio ga župnik.

— Oprostite, jer gotovo neznam što govorim, kad samo pomislim na svoj kukavni položaj.

— Ali govori za Boga, ja te nerazumijem, nestrpljivo će Milko.

— U Cerovića imade djevojka, krasna, umiljata, a dobra i milokrvna kao dobar dan; gotov angjeo — Ruža Markova.

— A ha! osmjehnu se župnik, sad počinjem shvaćati. Tebi je djevojka zavrtila mozgom, a kako vam je rod u zavadi, nije prilike, da bi se zbližiti mogli. Nije li tako?

— Jest, gospodine župniče, meni se djevojka svidja, mi smo zajedno odrasli, zajedno se igrali, zajedno pola-

zili na proštenja, mi smo svikli jedno na drugo i medju nama bilo je kao uglavljeno, da ćemo se uzeti, da ćemo biti svoji. Roditelji su to znali i nisu tomu prigovarali, dapače odredili, da bi ove godine pod jesen imalo biti vjenčanje. Netajim, ja Ružu ljubim, njezina pojava kao da je srasla s mojim životom i ja sam uvjeren, da bi s njom bio sretan, a i moji bi roditelji bili zadovoljni. Ali nadošla je kobna razmirica i sve izvrnula u času, kad smo mislili, da smo na domaku svoje sreće.

— A da li Ruža i tebe ljubi ?

— Rekla je, da bez mene živjet nebi mogla.

— I tu je jedinom zaprekom Marko ?

— On jedini.

— I ti me moliš, da izmirim Marka s tvojom kućom i tim pomognem ukloniti s puta jednu zapreku vaše buduće sreće.

Mate je oborio glavu, ali se nije usudio da progovori.

— Mato, nebudi plah, kad nisi više diete ; ljubav je tvoja čista i plemenita i ona će si sama prokrčiti put do svoje sreće, a koliko je do mene, ja ću gledati, da ti pomognem do cilja. Ali nezaboravi nikada, da se ljubav vjerom i kriepostnim životom posvećuje. Za dva tjedna biti ćeš na čistu, a nadam se i zadovoljan.

Mati zasuzile oči i od dubokog tronuća prihvati župnikovu ruku, te je poljubi.

— A sad s Bogom.

Milko sjedne na kola, te se odveze kući.

Milko nije zaboravio, što je Mati obećao, pa je stao smišljati, kako bi zadanu rieč izkupio. Taj dobrotvor, nemareći za sebe, uživao je, kad je bratu ili iskrnjemu pomoći mogao.

Buduće se nedjelje župna crkva višnjevačka dubkom napunila pobožna naroda. Milko im je u dušobudnoj propoviedi ocrtao živim bojama pogibelj, koju je Gospodin u tako kratko vrieme od njih odklonio, pa ih opomenuo, da mu na toj dobroti budu uviek zahvalni. Poslije svršene službe božje sviet se u hrpe pribrao oko župne crkve; tudier se Višnjevčani grlili i rukovali s Blažkovčanima, a svi u jedan mah hvalili su mudrost, dobrotu i požrtvovnu ljubav domaćeg župnika. Kad je ovaj kraj njih prošao i u jednoj hrpi opazio Marka, pozove ga k sebi, jer da bi mu želio nešto saobćiti.

Marko je u velike štovao župnika, a imao je i zašto; a ipak je od njega zazirao, te mu se, gdje je samo mogao, uklanjao. Bio je čovjek svoje vrsti i povodljiv, gramzeći za gospodskom milosti, jer mu je ona laskala, i nepazeći, neće li se kraj toga ogriešiti o istinu i pravičnost. Tako za minulih izbora kotarski ga je sudac obećanjem, da će ga učiniti starješinom, zaveo, da je proti svome župniku glasovao, a kod posljednje iztrage proti župniku ponudio se svjedokom njegovim protivnicima. Marko se doduše pokajao sa svoga nedjela, te je bio kivan na gospodu, osobito od ono doba, kako ga minulo starješinstvo, koje mu se toliko puta i tako svečano obećalo. Uvidio je, da se ogriešio proti župniku, a ovaj da mu je s toga neprijatelj. Posljednja njegova bolest, u kojoj mu se taj umišljeni neprijatelj pokazao spasiteljem, potresla mu je dušom; stidio se sama sebe. Ljubav ga je župnikova posvema osvojila.

Istom što je Milko došao u sobu i svukao halju, evo i Marka na vratima. Drhtavom rukom pokuca i stupi u sobu. Župnik ga ljubezno primi i ponudi da sjedne, dok je on nešto imao u knjizi zabilježiti.

— Susjede Marko, nagovori ga Milko, kako ste mi? Hvala Bogu, izgled je dobar, a taj će valjda odgovarati i zdravlju, a kako vam je družina, kako žena, djeca?

— Hvala Bogu, sve je zdravo i veselo; svi smo bili u crkvi, da zahvalimo Bogu i da se pomolimo za vaše zdravlje.

— Liepo od vas, ta svi smo mi u župi jedna obitelj, a ja vaš duhovni otac, pa zato moramo jedan drugoga ljubiti, jedan se za drugoga moliti.

— Tako je pravo! dahnu Marko, a vi ste nam u tom najljepšim primjerom. Vi u svojoj ljubavi nečinite razlike medju prijateljima i neprijateljima, to ste barem na meni pokazali. Marko je oborio oči, stid ga je prevladao.

— Nerazumijem vas; ja barem u svojoj župi nepoznam neprijatelja.

— Tako vaša plemenita duša osjeća, a ipak drugi na vašem mjestu nebi me ni pogledao. Ne, ne, ja neću da sakrivam istinu, ali ja sam se proti vama ponio, kako se pošten čovjek ponieti nebi smio. Ja sam proti vam glasovao.

— Ako je bilo vaše uvjerenje, da je onako bilo dobro, vi ste kod glasovanja podpunoma slobodan, te niste pogriešili.

— Ne, ne, gospodine župniče, moje uvjerenje bilo je posve drugačije, ja sam proti njemu glasovao.

— Ako je tako, onda ste dakako pogriešili.

— Ali jošte je jedno, a toga si neću nikad oprostiti. Ja sam proti vama po nalogu i uputi drugih svjedočio, dok sam bio u duši uvjeren, da krivo činim.

— Dakako i to nije bilo u redu, akoprem vas mogu uvjeriti, da mi vaše svjedočanstvo nije škodilo.

— Pa evo, preuze Marko, poslije svega toga vi ste na sve zaboravili, te mi učinili ljubav, kakove mi ni rodjeni otac nebi mogao učiniti. Stostruka vam na tom hvala, a sada vas molim, da mi oprostite.

— Već je odavna oprošteno; ja sam na to, da me niste upravo sada sjetili, posvema zaboravio.

O, da vam se mogu odužiti, da se mogu pokazati vriednim tolike ljubavi! Ali kako bih se tomu i nadati mogao?

— Pa ipak, upade u rieč župnik, mogla bi vam se i ta prilika pružiti.

— Govorite i ja ću vam biti do groba zahvalan.

— Za to sam vas i zvao. Slušajte me. Vi se negledate liepo sa Ražnićima, a Ražnići su pošteni, radini i imućni ljudi. Mogu reći, da su Cerovići i Ražnići najbolje i najuglednije kuće možda u cieloj župi, ali svakako u Blažkovcu, koje bi morale i zborom i tvorom prednjačiti svim ostalima, a vjerujte mi, da se na vašoj mržnji sablažnjiva cielo selo.

— Ražnić je segnuo u moj posjed, smeteno će Marko.

— Ražnić je posjekao staru trulu vrbu, koja nebijaše ni šestice vriedna, a onu hrpu zemlje, na kojoj je ta vrba stajala, i onako je Sutla odniela u nepovrati. A napokon sud je pronašao, da je ta vrba bila Ražnićeva. Pa pustimo, bila vaša, bila njegova, je li vriedno, da se radi nje dvije tako odlične kuće poprieko gledaju? Bili ste obojica na rubu groba, te malo da vam nisu dostale četiri daske i pedalj zemlje za boravak vašim umrlim kostima, a da ste onako umrli u mržnji i zavisti, kako biste obstali pred sudom božjim? Ali Bog vas je pomilovao, te vam pružio vremena i prilike, da se izmirite.

— O, kad bi božja pravda onako s nama postupala, kao što mi jedan prema drugomu postupamo? Što bi bilo od nas?

— S toga, dragi Marko, uzmi k srcu, što sam ti rekao, izmirite se sa susjedom, biti će veselje meni i cielomu selu, a najveća korist vam samim. Hoćeš li mi Marko želju izpuniti?

— Hoću, gospodine župniče. Ali tko da prvi korak učini?

— Doći će samo po sebi. Kad se sastanete, pozdravite se i pružite si ruke. Ražnić se i onako neljuti na vas. A sad bih vas nešto upitao, ali da ste mi iskreno odgovorili. Jučer bio je kod mene Jakšić iz Velinaca, te tražio krstni list za svoga sina, koji je bio u Višnjevcu kršten. On mi je rekao, da namjerava ženiti sina jošte ove jeseni, a djevojku da je našao u Blažkovcu i to Ružu, kćer vašu. Što je na tome istine? Nečudite se, što to pitam. Ruža je polazila školu i bila medju svojim vršnjakinjama najbolja, najmarljivija i najčednija učenica, i ja sam ju u istinu volio, kao malo koju, a i kasnije, kad je ostavila školu, ja ju vidim uviek u crkvi pobožnu, sabranu i čednu, pa i na kršćanskom nauku, akoprem ga bolje znade, nego li itko u selu. Ja sam je vidio u polju, a razumije se srpu i motici, a snaći će se valjda i u kućanstvu. Nelaskam vam, ali moram reći, da je vaša Ruža uzor djevojka i da će biti svatko sretan, tko ju dobije, pa mi je s toga i njezina sreća na srcu. Otuda i ovo pitanje.

Marko se ponešto zbunio, te nesigurno odvrati:

— Jošte proljetos bio je u mene Jakov Jakšić sa svojim sinom, te me upitaše, bi li im dao kćer. A kako su Jakšići imućni i ugledni ljudi, baveći se na malo i trgovinom, nisam imao uzroka, da ih odbijem, a k tomu mladi Jakšić zoran je mladić i zanosi na gospodsku.

— No, što zanosi na gospodsku, osmjehnu se Milko, to mu je najmanja preporuka. No jeste li pitali Ružu, voli li ga i bi li pošla za njega?

— Mi je doduše nismo pitali, ali uvjeren sam, da se volji roditeljskoj nebi opirala.

— Ali ako ga nevoli, ako ga neće, zar biste kao otac imali srca, da je silite?

Marko se zamisli.

— Gledajte, vi sa svojom ženom Nežkom živite već trideset godina sretno i zadovoljno, a zašto? Jer ste se uzeli iz ljubavi, a ne „pod moraš“ ili na zapovied. Ali da su vam htjeli privezati o vrat onu, koju nebiste mogli ljubiti, bi li sretni, bi li zadovoljni bili? Ženitba stoji u prvom redu do samih mladenaca, roditelji dolaze tek u drugom redu, oni mogu upućivati, mogu svjetovati; ali siliti i zapoviedati nemogu. Toga prava nije im Bog dao. Ja to samo onako nuzgredice kažem, ni najmanje nesluteći, da biste vi takav zločin na vlastitoj krvi mogli učiniti. Ja sam sjeguran, da nebiste podnieli prikor savjesti, da ste kćer svoju, koju toliko ljubite, nesretnom učinili.

— I neću, života mi moga! odlučno će Marko. Hoće li za Jakšića, bit će mi drago, neće li, prosto joj bilo po volji izabrati, samo da bude pošten čovjek.

— Hvala vam Marko! Nadam se, da ćete rieč održati, a tim ste mi se podpunoma odužili.

— Gospodine župniče, ta to, što tražite, nije u vašu korist. Vi ste to sve za sreću moje kuće i moje obitelji zahtievali.

— Istina je, ali ja u tudjoj sreći uživam više nego li u svojoj.

U to stupi u sobu sluga te najavi, da je objed gotov i juha na stolu.

— No, Marko, ajdemo, danas ste moj gost. Vi mi valjda nećete poziv odbiti ?

Marko ga nekako začudjeno pogledao, te se stao izvinjavati, kako mu to nedolikuje, da sa svojim župnikom sjedi za istim stolom.

— Nebudalite, već ajte samo, meni svaki moj župljanin je jednako drag i mio, pa odjevao se on čohom ili gospodskim ruhom.

Marko nije dulje oklievao. Pod konac objeda, kad je već na večernju odzvonilo po drugi put, netko je na vrata pokucao, i u sobu stupio stari Ražnić.

Milko se voljko osmjehnuo, a Marko se ponešto zbunio.

— Dobro došli ! prijazno će župnik. Mi smo doduše s objedom gotovi, ali čaša vina neće vam škoditi. Što vas je dobra donielo k meni ?

— Imao bih vas nešto pitati, ili bolje zamoliti. No pogledavši nekako nepovjerljivo Marka, sustane.

— Neka vas nesmeta naš prijatelj, pred njim možete sve kazati. Ali ako je što tajna, moći ćete mi po večernji saobćiti.

— Tajna neće biti, kad je u novinama, a vi valjda znate.

— Odkada se vi zanimate novinama ? Ja ih već dva dana nisam čitao, nisam dospio. Pa što je takova u novinama ?

Ražnić izvadi najnoviji broj „Narodnih Novina", što ih bješe iz Krapine donio, pa ih preda župniku, da čita. U novinama bio je članak pod naslovom „Zdravstvo", gdje se opisuje, kolike je nesreće u najnovije vrieme pošast počinila, ali je nade, da će naskoro prestati, kao što je već prestala u cielom kotaru K. Osobitu bojazan zadavao je Blažkovac, gdje se činilo, da se pošast ukorienila. No brizi i neumornom radu ko-

tarskoga suca i kotarskoga liečnika, kao što i obćinskih organa pošlo je za rukom ograničiti pošast, te ju u kratko vrieme svladati u samom mjestu.

— No, hvala Bogu, da je tako, nasmije se župnik, ja neimam što da prigovorim toj viesti.

— Ali ona je neistinita od početka do kraja, upadnu u rieč oba seljaka. Mi to najbolje znamo, kako se pridesilo, pa ćemo izpraviti, da se laži nepronose svietom.

— Ne, toga vi nećete učiniti, pa ako me iole štujete, vi ćete moj savjet slušati. Kome je do hvale i slave, neka mu bude; ja sam zadovoljan. No mene veseli, što ste se ovako sastali kod mene, pa da mi pokažete priznanje i ljubav, vi ćete si kao susjedi pružiti ruke i zaboraviti stare svadje i razmirice, koje nenose ni jednom ni drugom koristi. Hoćete li?

Marko pogleda Ražnića, a ovaj Marka, pa jedan drugomu pruži ruku.

Tako valja! Tim ste pokazali, da ste kršćani i valjani ljudi, a to je za mene najveća plaća i nagrada. Sada da čašom rumenike potvrdite svoje prijateljstvo, a ja ću vam drage volje svjedočiti.

Marko i Ražnić kucnuše se sa čašama, te ih izprazniše, a župnik ih popratio.

U to se po treći put oglasilo zvono, te se pošlo na blagoslov u crkvu.

Dva tjedna kašnje stari Ražnić i Marko dovedoše Matu i Ružu na zapis, a za tri tjedna bilo je i vjenčanje, koje je sam župnik obavio.

* * *

Zgode i nezgode ove posljednje godine podrovale su i uzdrmale zdravljem i onako slabašnog Milka Marušića, koji je u vrieme posljednje pošasti, rekao bih,

svu snagu pribrao, da kao angjeo čuvar ili milosrdan Samaritanac zaštiti i obrani svoje stado od jošte veće nesreće. Ali i to mu je polomilo slaba krila, te ga nakon dva tri mjeseca upravo prikovalo uz postelj.

Slaba su mu prsa obnemogla; pao je u sušicu. Opazivši, da župnih poslova nemože više obavljati, zatraži stalnog pomoćnika za duhovne poslove, koga je i dobio.

Milko je vidio, kako mu svieća života dogara, vidio je, da proljeća neće dočekati, pak je s toga, dok ga još snaga nije posvema ostavila, gledao, da neke poslove uredi, kako mu nebi poslie smrti bilo prikora i prigovora. Vidio je, kako mu je težku zadaću povjerio pokojni Vešelenji, kad ga je imenovao skrbnikom svoje malodobne kćeri Side. Znao je, koliko bi trebala ona njegove podpore, a jošte više njegova savjeta, pa eto, kako su ga sile ostavile, opazio je, da i toj težkoj dužnosti neće moći udovoljiti.

Mladi barun Janko prodao je Kosovac, a polovicu kupovnine, što je pripadala sestri, položio je u Milkove ruke, a sam se sa suprugom odselio u Ugarsku. Milko je predbježno uložio novac u štedionicu i namah zamolio sud, da mu njegovu štićenicu, akoprem joj istom bijaše 21 godina, proglasi punoljetnom.

Milko je nestrpljivo očekivao odluku.

Ali još je bilo nešto, s čega se smućivalo i krvarilo Milkovo srce, a to bijaše sudbina njegova nećaka Mirka. Savjest mu je bila čista, da je učinio, što je učiniti znao i mogao, ali uspjeh nije stajao do njega, on je bio u božjim rukama. Mirko mu je riedko pisao, i to samo onda, kad je štogod trebao, ali tim češće izvješćivao ga njegov prijatelj iz Graca, i to ga donekle smirilo, jer je Mirko ozbiljno prionuo uz nauke, te je već dva stroga izpita položio minule godine, a za posljednji

se izpit eto pripravlja i, kako ga uvjerava prijatelj, sva je nada, da će ga položiti s izvrstnim uspjehom.

No proteklo je već mnogo vremena, a da mu se nije ni prijatelj ni Mirko oglasio, a to ga je u duši boljelo, jer je uvidio, i ako se Mirko ostavio pustolovna života, da ipak u njega neima ni za liek plemenitijeg čuvstva ljubavi i zahvalnosti. „Jadna sestro, uzdahnuo bi kao za sebe, ja ću umrieti, a neću ti zadane rieči moći održati!“

Jednoć je sjedio kraj prozora na svom naslonjaču, te je zurio u prostu božju prirodu, koja se, lišena svoga naravskog nakita, spremala na zimski počinak. On je svoj život prispodabljao sa životom u prirodi, pa je bolno primjetio, da sav njegov rad, sav njegov napor nije urodio onakovim plodom, kakovom se on nekoč u prvo doba svoga zanosa bio nadao. Domovini bio je posvetio veliki dio sama sebe, za nju je radio, za nju trpio, za nju pregarao, a danas — koliko razočaranje, kolika obsjena! Ljubio je sestru, ljubio nećaka, brinuo se, mučio se, da ga uzgoji u čvrstim, čistim načelima domovinske i čovječanske ljubavi, kako bi danas sutra bio branilac narodnih svetinja, a ponos i dika svoga roda i plemena. Žalibože nije uspio. Jedina svietla i uspjela točka u njegovu životu bijaše njegov puk, njegovi župljani, koji su ga u istinu štovali, te mu njegovu požrtvovnu ljubav rado priznavali. On je uzgojio i na noge osovio cio jedan naraštaj, a taj se bujno razvio i obećavao spasonosan plod.

Rekao bih, da je njegov rad i djelovanje bilo razdieljeno u tri pravca, pa ipak on je sačinjavao harmoničnu cielinu, jerbo i domovinska i obiteljska ljubav, kao što i ljubav k svomu stadu bijahu odsjev one vječne, čiste i božanske ljubavi, koju je Bog stavio vrhovnim načelom ljudskoga rada i djelovanja.

Milko u snatrenju nije ni opazio, kako je netko na vrata pokucao i stupio u sobu. Bio je to njegov stari prijatelj Gustav, koga već dugo i dugo vremena nije vidio, akoprem je bio željan njegova razgovora.

Gustav se prepao, opazivši obnemogla prijatelja na počivaljci. Slab bijaše uvieke, ali sada duboko upale oči, prozirna koža, što mu pokrivala tielo, činila ga podobna živu mrtvacu. Gustav ga je bolno pogledao i pozdravio, ali Milko, opazivši prijateljevu zabunu, gorko se nasmiešio, te mu na pozdravu slabim glasom odzdravio.

— Nisam se nadao, da ću te ovakova zateći, dahnu prijatelj. Što se to s tobom dogodilo?

— Ono, što se moralo dogoditi; ide kraju, život dogara, pa će i utrnuti. Hvala Bogu, drago mi je, što si došao, da ti jošte jednom stisnem poštenu ruku.

Gustavu je zapinjao glas u grlu, ali se ipak sabrao. Ta bilo mu je nešto na srcu, što je imao saobćiti prijatelju, akoprem je znao, da ga neće obradovati, pak je mislio i smišljao, bi li, nebi li govorio. Milko je to opazio pa dometne:

— Gustave, ti valjda iz Zagreba dolaziš, te mi donosiš viesti od Mirka?

— Pogodio si, ali neznam, bih li govorio?

— Ne oklievaj, znam da neće biti ništa ugodno, ali ja sam pripravan na sve.

— Bio sam u Zagrebu i Mirko je od nekoliko mjeseci ondje, ali ga nisam vidio.

— Svršio je dakle nauke, položio izpite?

— Da i, kako mi pripoviedahu, sa vrlo sjajnim uspjehom.

— I to nešto vriedi, mislio je Milko.

— Nešto vriedi, jer zadovoljava njegovoj taštini. On je danas u Zagrebu čuvena osoba, a njegova se vje-

ština i znanje kuje u zviezde, te se za njegovo prijateljstvo i pomoć otimlju prve i najuglednije kuće.

— I to nije zlo, dapače je dobro, opet će Milko.

— Nije zlo, ali je pusta prašina, što zaslieplјuje oči, bez moralne podloge i vriednosti. Mirko je u družtvu i u krugu i u kolu naših političkih protivnika. On je dušom i tielom magjaron.

— I tomu se nečudim. Mladić bez stalnih načela, bez čvrste moralne podloge, neće se nikada oduševiti za više i plemenitije ciljeve, što traže žrtava i pregaranja, a takov je žalibože Mirko. Ja nisam tomu kriv ni najmanje, Bog mi je svjedok.

— Mirko je pod okriljem i zaštitom moguće i ugledne, a k tomu neizmjerno bogate grofice Afre V., a sviet u Zagrebu šaptom pronosi, da joj je ljubovnik i skutonoša. Ona ga uvela u odlična družtva, ona mu je otvorila vrata dvorana prvih mogućnika, a Mirko se tudier brzo snašao s pomoću svoje vanjštine, položaja, vještine i znanja.

— Vidi se, šaptnu slabim glasom, da u njegovim žilama ključa krv njegova nesretnoga oca. Od majke slabo se ga što primilo, akoprem je iz svih sila nastojala o tome.

— Istina je, reče u po glasa Gustav, i ja bih, kad na to pomislim, morao posumnjati u mudrost i providnost božju, koja nije htjela da uvaži i najveće žrtve materinje ljubavi.

— Nemoj tako, Gustave, prikorio ga prijatelj, mi smo slabi ljudi, a um naš ograničen, te nismo kadri shvaćati i pratiti puteve božje!

— Moguće, da imadeš pravo, ali um moj sustaje, kad motrim kako se kolo čovječjeg udesa vrti na okolo. No zaboravio sam skoro. Uz put na pošti digao sam

preporučeni list na tebe; pošiljka je s novcima iz Zagreba.

— Ja iz Zagreba neočekivam nikakovih novaca. Ako je kakova naručbina, ja joj žalibože neću moći zadovoljiti.

— Da vidimo.

Gustav izvadi list, koji je bio sa pet pečata zapečaćen s oznakom od 300 for.

Milko ga drhtavom rukom otvori, ali mu se na prvi pogled smračilo čelo. Bio je list od Mirka. Milko stane čitati:

— „Dragi ujače! Od silna posla nedospievam da te posjetim, a čuo sam da si u nepovoljnu odnošaju, zato ti evo šaljem 300 for. Znam, da si na mene i više potrošio, a to ću gledati, da ti s vremenom nadoknadim. Tvoj nećak Mirko“.

— Jesi li čuo, što je napisao? uzdahnu Milko. Pa pod konac konca bilo mi sudjeno, da doživim toliko poniženje. Nesretnik hoće u mjesto dužne ljubavi i zahvalnosti, da se oduži novcem!

Baci list na stranu, zaklopi umorne oči, te se zamisli. Gustav ga časak motrio sa čuvstvom duboka sažaljenja, a kad je opet otvorio oči, primi ga za ruku, te mu tronutim glasom stane govoriti:

— Prijatelju, ćutim i osjećam bol tvoju, ali netreba mi, da te tješim, ti si mnogo jači u pregaranju od mene. Sjećaš li se, Milko, kad smo se ono pred dvadeset i pet godina našli zajedno u Marinovcu? Sjećaš li se, kako si tješio ubogu sestru, kad ti je pružila nejako diete, da ga krstiš, komu sam ja kumovao? Sjećaš li se naše zavjere, da ćemo biti u pomoći ubogoj, zanemarenoj majci, te se brinuti za uzgoj njezina djeteta?

Milko kimne glavom i potvrdi, da se svega toga dobro sjeća.

— Ti si prijatelju rieč svoju održao vjerno i savjestno, ja doduše nisam imao prilike, da ti pomažem. Sjećaš li se, kad se Mirku prohtjelo, da ide na sveučilište! Ti si se tomu protivio, valjda sluteći pogibelj, što mladu, neizkusnu čovjeku bez budna nadzora prieti u tudjem svietu. Ali ja sam te sklonuo, te si popustio i izpunio mu želju. Moguće da sam pogriešio, ali Bog mi je svjedok, da sam imao najbolju namjeru. Ja sam se i tada zarekao i zavjerio, skrene li stranputicom, da ću ga izvući iz kaljuže i ždriela propasti, te navrnuti na pravu kolotečinu. On je zalutao, a ti si opeta bio sam, koji si ga spasio. I ti bi me mogao s punim pravom prikoriti, što sam sav trud i cielu žrtvu ostavio na tvojim ledjima.

— Ja te neprikoravam, žalostno će prijatelj, ja sam učinio svoje, vršio sam svoju dužnost i želju sestre svoje. Više nebi ni ti mogao učiniti; pa zašto da ti prigovaram.

— Plemenito i liepo od tebe, ali ja ipak nebih si znao izprike, kad nebi pokušao i posljednje sredstvo, da ga spasim.

— Možeš pokušati, ali uspjeti nećeš! odvrati Milko.

— A ja ti kažem i kunem ti se, da ću ti nećaka izbaviti, pa stalo me i života. Ja sam to dužan učiniti, to više, kad vidim, da su ti krila polomljena i snage smalaksale. Milko, moli Boga, da ti produlji život, dok svoju nakanu izvršim, a ja se nadam, bude li mi Bog u pomoći, da ćeš ti jošte na posljedku mirno i zadovoljno zaklopiti trudne i umorne oči.

Milko se gorko nasmiešio i turobno s nekim začudjenjem upro oči u prijatelja.

— Dao Bog, u njega je sve moguće!

Prijatelji probaviše ostatak dana u razgovoru.

Drugi se dan Gustav oprosti s Milkom i ostavi Višnjevicu. Zadao je rieč i nadao se, da će ju održati. Kako i na koji način, ni sam nije znao; o tom je istom imao misliti i odlučiti.

XIII.

Mi smo u polovici siečnja 187*. Zimsko je doba; ali je vrieme zabava i plesova, kojima se mladji, otmjeni sviet tako rado podaje, nemisleći na dnevne brige i neprilike, kojima se ipak nitko, ma bio kako bogat, nemože oteti.

U Zagrebu ima zabava u obilju i na pretek. Razna družtva i odličnici natječu se, kako će upriličiti ljepšu i sjajniju zabavu, nemareći ni za trud ni za trošak. Ta poklade netraju cielu godinu!

U gradu su bile od vajkada na glasu zabave, što su ih znala upriličiti mlada gospoda pravnici, a za njima se povodilo i gradjanstvo. Ali ove godine htjela se iztaknuti i mlada, bogata grofica Afra V., te je smišljala, kako bi priredila sjajan ples i zabavu, kakove se obično nevidjaju često ni u Zagrebu, a u tom joj je bio na ruku činom i savjetom mladi doktor Mirko Mihanić.

Za groficu Afru do nedavna slabo se znalo, akoprem je potjecala iz jedne od najuglednijih i najbogatijih aristokratskih obitelji u zemlji. Jedinica u roditelja, postala je za mlada baštinicom ogromna imetka, pa je s toga imala obožavatelja i prosilaca na izbor. U osamnaestoj godini udala se za grofa Hinka V. Bijaše to ženitba konvecionalna, bez ljubavi i pjesničkog poleta. Uzgoj mlade Afre nebijaše onakav, da bi ju mogao vezati na obiteljski kućni život, ona kao žena tražila užitka i dokolice u velikom svietu, u velikom družtvu, a takova kroja i naravi bio joj je i suprug. Prve se godine koje-kako podnosi, nu već sliedeće godine i ovaj se je slabi

vez razkinuo, te pošlo svako svojim putem, nepitajući jedno za drugoga, dok se nisu i pred ženitbenim sudom razstavili.

Grof je Hinko većim dielom živio u Trstu i u Italiji, dok se Afra radje desila u Beču i Gracu, gdje se slučajno upoznala s mladim Mirkom Mihanićem. Kako se ovo dvoje spoznalo, kako li se zaplelo, nemarimo ovdje pripoviedati, toliko nam je samo primietiti, da ako je dosele Afra i prebirala medju ljubovnicima, te ih prema hirima jednoga za drugim napuštala, to se je na Mirka toliko svikla, da joj se bez njega činjaše život pust i nemoguć, pa je s toga gledala, da ga što jače uza se priveže. A Mirko, kako je bio u takovim stvarima slab i nestalan, pao joj posvema u ruke.

Mirko svršivši nauke i položivši izpite s odličnim uspjehom, odlučio je da podje u Zagreb. Afra je to odobrila, te je pošla s njim. U blizini grada kupila je ubavo dobarce Jablanovac, te ga uredila najvećim sjajem. U njezinu gradu sakupljalo se otmjeno družtvo iz aristokratskih i činovničkih krugova, no koji su većim dielom pripadali vladajućoj magjaronskoj struji. Mladež se zgrtala oko dražestne domaćice, da joj uberu sa žarkih očiju koji čaroban pogled ili sa koraljnih usnica ljubežljivi smiešak. Starija su gospoda nalazila u nje takodjer doskočice i zabave u razgovoru, kartanju, a i u obilnim gostbama. Mirko je bivao u kući svagdanjim gostom, ali mu se družtvo nije svidjalo; on je postajao ljubomoran, što je domaćica i opazila, ali je nastojala da ga uvjeri, da je on u njezinu srcu tako dobro pohranjen, da ga odande nijedan takmac neće iztisnuti. Mirko se umirio te je bio desna ruka Afri u svim njezinim osnovama. Doduše njegovo ga zvanje otimalo grofičinoj blizini, ali on bi riedko koju večer propustio, a

da je nebi posjetio, te u njezinu družtvu po veći dio noći probavio.

Bilo je u zimi godine 187* u pokladno vrieme, kad je grofica Afra po nagovoru svojih prijatelja u svom dvoru odlučila upriličiti sjajan ples i pokladnu zabavu. U tu se svrhu pobrinula, da i onako ukusan dvor i dvorane što sjajnije uredi. Naručila ličilce, koji su joj iznova sve podove uljaštili, nabavi slike i ogledala, s kojima je tako rekući sve stiene svojih palača obložila. U postavi imala je raznolika cvieća, a velikim ga dielom nabavila iz grada, te je njim nakitila sobe, hodnike, stube tako vješto i ukusno, da bi pomislio, da si se usred zime našao u bajnom procvalom proljeću.

Dan za zabavu bio je urečen na nedjelju dne 28. siečnja, a pozivnice već se tjedan dana prije razaslale na sve strane. Pozvalo se one, za koje se znalo, da će se pozivu drage volje odazvati.

Grofica se pobrinula, a nije štedila truda ni novca, da budu pozvanici podpunoma zadovoljni.

Sve je danas živo u Jablanovcu. Već od rana trči brza služinčad, da uredi i priugotovi, što im je zapovjedila gospodarica. Dvoranici u sjajnim livrejima redaju stolove, namještaju stolice, priredjuju svieće u sviećnjacima i pozlaćenim svjetionicima, a čim je zamračilo, sav je grad kao zaplivao u moru bezbrojnih plamenova, svaki kutić u dvoranama, na hodnicima i na stubama bio je sjajno razsvietljen. Već pod večer prispjela je vojnička glasba, za koju je bilo u prostranoj dvorani priredjeno povišeno mjesto.

Gosti i pozvanici već se prije zakazana vremena stali prikupljivati, a do osam sati prostrana se dvorana napunila gostima.

Bajan bijaše pogled na taj šaroliki sviet u sjajnom, ukusnom i pomodnom odielu. Vidjelo se tudier ljudi

svake vrsti i staleža, dielom u frakovima, dielom u atilama, a krasni spol, kojega je bilo na izbor, odjeven bijaše u sjajno plesno ruho, s kojega se sjale ogrlice, naušnice, narukvice i prsti od zlata i kamenja draga. Gledaš li ga, u neprilici si, gdje bi ti oko sustalo. Mladi sviet, i po sebi zamaman, privlačio je k sebi gledaoca, a ocvale ljepotice našle su sredstva u mirisarijama i ličilima, da prikriju poodmaklo doba, koje se bez toga nebi dalo pritajiti.

No zviezda današnje slave, kraljica današnjeg plesa, bila je bez sumnje sama domaćica. Na junonskom njezinom tielu divno je pristajala svilena odjeća, izvezena zlatnim nitima, labudja prsa i golubinji vrat, jedva je slabo prikrila najfinijim bruseljskim čipkama, dok joj na čelu blieštio diadem od neprocjenive vriednosti.

Svaki od gostiju duboko joj se poklonio i poljubio ruku, a ona je za svakog imala prijazan pogled, ljubežljiv smiešak, a time je osvojila svačije srce, osobito bezbrižne mladeži, koja se oko nje prikupljala, kao što se prikupljaju pčele oko košnice.

Afra bila je danas sretna i presretna, lice joj je cvalo sjajnim rumenilom, a oči joj sjale žarom neizrecive sreće i blaženstva, da, bio joj po boku njezin ljubimac Mirko, koga bi često svojim žarkim okom pogledala, kao da mu je htjela prišaptnuti: Vidiš li, nevaljanče, koliko te ljubim i milujem!

No ostavimo za časak taj bezbrižni sviet u njegovu zanosu, te se prošećimo kao sjene bajnim prostorijama, da vidimo, što sve tudier biva.

Plesna je dvorana nalikovala razcvalom proljeću, koje je obasjavalo svjetlo nebrojenih plamenova. Miris cvieća, kamelija, teja, hijacinta nadahnjivao je vaskoliki prostor, a u ogromnim mletačkim ogledalima odražavao se mladi život biranih krasotica. Uz stiene bili su po-

namješteni divani i stolice, pokrivene baršunom i damastom, na kojima se odmarahu gosti, čekajući čas, dok započne ples i prava zabava.

Iza ove dvorane bila je druga isto tako prostrana i liepo uredjena. U njoj bili su u pravilnom okrugu porazmješteni stolovi sa svakojakim biranim jestvinama i staklenkama izvrstne rumenike, počevši od domaćeg bukovca i bunjaka, pa do slatkog Tokajca i pjenećeg se šampanjca. Iza ove dvorane bila je treća priredjena za goste, kojima nebijaše toliko stalo do plesa, koliko do razgovora i karata. I tudier oko stolova opažamo družtvo kartaša, koji premećući karte više od zabave, nego od želje za dobitkom, gledahu, da se na svoj način zabave i probave vrieme, dok ih nepozovu na večeru.

Ovdje za stolom u prikrajku dvorane opazit ćemo nekoliko starih znanaca, s kojima se bijasmo sastali u početku naše pripoviesti u Marinovcu. Bio je tu stari Modić, Ferić, Pavleković, Kušević, dakako danas već mnogomu prosiedjela kosa, a lice se zaokružilo naborima. Ta nije šala, toliki niz godina u odsjeku ljudskog života morao je i na njima ostaviti osjetljivih tragova.

— Prijatelju, hoće Modić, evo nas poslie trideset godina opet zajedno; pa koliko nedoživismo promjena! Tada smo u Marinovcu snovali osnove, koje nam je medjutim onaj zloduh Gaj, a kašnje Jelačić ban, mal ne posvema pomrsio. Naša osnova prošla je kroz razne faze, ali danas evo je opet na površini, nešto pročišćena, ali ipak puna životne snage. Naš prijatelj Kušević bio je tada zao prorok; današnji politički položaj u Hrvatskoj utjerao ga u laž. Nije li istina, prijatelju Aurele? Kaži nam sam.

Aurel, koji je upravo na prefarancu četiri iz ruke odigrao, te iz šalice izvukao novac, nekako se izpravio i nakašljao, pa na Modićev izaziv odvrati:

— Prijatelju! Ja niti sam bio tada krivi prorok, niti sam danas promienio svoje nazore, ali vi ste bili u bludnji onda, pak ih se ni danas nakon toliko godišnjeg težkog izkustva niste mogli otresti. Vi ste mislili u savezu s Magjarima očuvati svoja prava i plemenitaške povlastice. A one su prošle netragom u nepovrat, nje je prvi u Ugarskoj dokinuo sam Košut, a u Hrvatskoj ban Jelačić. To bijaše neumoljivi zahtjev vremena. Što vam je danas od toga ostalo? Prazni naslov i ništa drugo, — ili možda jošte prazni džepovi.

— Da, žalibože istina je, u pô će glasa Pavleković, ali ipak i to je velika dobit, što je Gaj umuknuo, a Iliraca nestalo. Danas je opet prevladala magjarska misao i neima nikoga, koji bi se usudio proti njoj podići svoj glas, a kamo li se proti njoj boriti. Nije li tako?

— Pravo si rekao, danas se neusudjuje nitko ustati proti toj misli, ali tim si ujedno priznao, da se ta misao nije rodila iz uvjerenja, već da su ju drugi narinuli Hrvatskoj. Proti njoj neusudjuje se nitko ustati, a to je znak, da se ona podržava neustavnim sredstvima.

— Nosioc i pobornik te ideje jest barun Rauch, a on je ustavan čovjek od pete do glave; pa ako se kadšto služi jačim sredstvima, ova mu opeta pruža sam ustav! Tako je mislio Modić.

— Ostavimo politička naklapanja, mi ćemo se i onako težko sporazumjeti, ali upamtite dobro, da svaka misao, koja nije niknula u srcu naroda, neće u njemu ni korjena uhvatiti. Današnji sustav podržavaju pojedini ljudi pod zaštitom državne vlasti. Nestane li njih, nestalo je i njihove ideje.

— No ja mislim, prezirno će Modić, da će barun Rauch i opet preživjeti mnoge i mnoge, kojima se takove lude ideje tlape u glavi.

— Nemislim, nehajno će Aurel; položaj do nedavna svemogućeg Raucha danas je uzdrman.

— Babje pripoviesti! upadoše u jedan mah Modić i Pavleković. Aurel misli, da je črčkarija jednog obskurnog odvjetnika kadra uzdrmati položaj jednoga Raucha, za kojim stoji kruna i Andrassy. Smiešno!

— A ja opet velim, da nije smiešno, jer je Rauch bio prisiljen dignuti tužbu proti svojim napadačima, a od odluke suda ovisi njegova buduća sudbina.

— I ti misliš, da imade sud, koji bi odsudio Raucha?!

— U Zagrebu ga možebiti nebi bilo, ali u toj parnici sudi sud petrinjski, a taj nestoji pod uplivom banovim. Medjutim i to su sama naklapanja. Moguće, da imadete vi pravo, ali moguće je, da bi se mogli i prevariti. No jeste li vidjeli mladog Mihanića?

— Zoran i od oka mladić! oduševljeno će Modić. Otac mu je doduše zlo svršio, jer mu je manjkalo soli u glavi, ali Mirko, on će opošteniti svomu plemenu već potamnjelu slavu. On je muž budućnosti!

— Njegovomu je ocu manjkalo pameti, a Mirku fali srca i čuvstva, a jedno i drugo nevodi k dobru.

— Njemu da manjka čuvstva i srca? Ta gledji ga samo, kako se privinuo uz našu domaćicu — ta srce, rekao bih, da mu leprši na ustima i očima.

— A to upravo nije dobro! mišljaše Aurel. On je možebiti njoj za volju izdao i zanemario svoga najvećega dobrotvora, a to nije liepo.

— Ti misliš, onog snatrilca i ludova Milka Marušića. No da je pošao njegovim tragom, daleko bi došao; ali u tom upravo, što se od njega odmetnuo, pokazao je, koliko mu vriedi pamet. I ja ti opet kažem, da je Mirko Mihanić čovjek budućnosti, njegova se zviezda istom pomolila, a neće tako lako utrnuti.

— Prefarans iz ruke! viknu Ferić, a tko će proti meni, mora pasti.

— Dobro, dobro, da vidimo. Ja idem, reče Modić.

— I ja, pridoda Aurel.

Karte padale, siromak Ferić došao pod kladivo i nakovalo, te načinio jedva četiri štiha.

— Živio Ferić! nasmjehnu se Aurel. Evo, to ti je živa slika Rauchove sjegurnosti.

U plesnoj je dvorani odpočeo ples, a otvorila ga domaćica s mladim Mirkom Mihanićem. Divan par, šaptahu jedni; koketa, mišljaše gdjekoja krasotica; naduvena lutka, mrmljahu mladi odvjetnici i častnici, koji su zavidnim okom motrili Mirka, kako se gracijozno privinuo uz svoju plesačicu.

Naši znanci za čas ostaviše karte, da budu barem svjedoci, kako je ples odpočeo.

. Kad se prvi ples svršio i plesači posjedali, da se odmore, otvore se dvokrilna vrata na dvorani i u sobu stupi ciela povorka otmjenih krabulja u sjajnom historičkom odielu, predstavljajući davno minulo doba Ivana Zapolje s njegovim pristašama: Rakocija, Tekelija, s odabranim plemstvom njihova doba. Pojava se ova duboko dojmila prisutnih gostiju, koji su svi poustajali, da nadošle goste iz davnih vremena pozdrave. Vlastodržci nekadanje Ugarske ponajprije se predstaviše domaćici, a zatim ostalim gostima, koje su morali dobro poznavati, kako se barem iz držanja i razgovora moralo zaključiti.

Medju krabuljama bila je jedna, a došla je posliednja, koja se u prvi mah nije ni opazila, ali je kašnje uzbudjivala obću pozornost. Bijaše to muž visoka uzrasta, čvrstih mišica, smjela koraka, odjeven u svileni crni baršun; uzke hlače stisnule se u još užim čizmicama, na kojima su na petama zvečile srebrene ostruge;

prsluk bio je isto takove boje kroja, na kome se opažao zlatan lanac sa zlatnim medaljonom; preko tiela prebacio je baršunasti menten, podšiven crvenom svilom. Na glavi bio mu je crn kalpak sa tri ždralova pera na vrhu, a što je bilo najoriginalnije, pod pazuhom bile su mu gusle, s kojih se spustila duga, zlatom izvezena trobojnica. Mislilo se, da i taj spada k staroj velikaškoj grupi, akoprem ga od njih lučilo držanje i odielo. No on se divno ponio. Izvadio je gusle, te zasvirao majstorskom vještinom i glazbenom preciznošću Hunjadijevu poputnicu. Drugovi ga u čudu pogledali, ali mu zadovoljnim smieškom dadoše razumjeti, koliko ih je ugodno iznenadio. Ciela krabuljna povorka obadje dvoranu uz svirku Hunjadove, a sad opet Rakocijeve koračnice.

Divno! Divno! Bravo! i Živio! čulo se sa svih strana od veselih gledalaca, koji su znatiželjne oči upirali u netom nadošle goste. Tko su, odkale su, nitko nije znao, do jedine domaćice, no ona je to tajnom držala. Krabulje posjedaju u okrug po dobi i po dostojanstvu; u njihovoj sredini našao se guslač, koji je opet zagudio „Szozat“ tolikom vještinom, da je slušaoce kao munjevnom žicom elektrizirao, a kad je poslije okrenuo na Csardaš, nije se mogao ni Modić s Pavlekovićem više uzdržati, a da ne poskoknu kao prava djeca magjarske puste.

I sve ovo, što mi ovdje izpripoviedismo, potrajalo je kakova pol sata; orkestar se odmarao, taj ga mali intermezzo nije puno smetao. Krabulje se sada udaljile, pa se valjda razkrinkale i sa družtvom pomiešale. Jedini guslač nije htio da odloži svoje odielo, da se razkrinka, pa ni onda ne, kad ga je domaćica za to zamolila.

— Biti će zanimivije, ostanem li ovako; moja zadaća istom će započeti, ali vas u vašoj zabavi ne ću ni najmanje smetati.

— Vaše ime? tiho mu u uho šapnula domaćica.

— I ono neka na vrieme ostane tajnom. Zovite me Mefistom, kraljem podzemnoga svieta, koji je na Kocitu svoj posao obavio, pa došao u veseli sviet, da traži novih stanovnika svomu kraljevstvu. Nebojte se, na vas nije jošte red došao.

— Ali možebiti na koga od mojega družtva?

— Možebiti, ali mu za ovaj put neima pogibelji.

Mefisto se duboko nakloni domaćici i družtvu, a zatim podje izravno u bližnju dvoranu, kamo ga nehotice sliedilo naše kartaško družtvo s Modićem na čelu. Mefisto ih sve redom pogledao, svakomu stisnuo ruku, pa si natočio čašu i nazdravio starim prijateljima.

— Ne poznam te, ali mi se svidjaš. Ajde da vidim jesi li naš. Živilo jedinstvo, živila sloga bratskih naroda, Hrvata i Magjara!

Mefisto se nasmije, pa lučcem potegne po žicama, a one odjeknuše starom ilirskom budnicom: „Prosto zrakom ptica leti, prosto gorom zvier prolazi, a ja da se lanci speti dam tudjincu da me gazi“ itd.

— To je antikrstova budnica, ti nisi naš čovjek, tebi neima mjesta u našem družtvu, srdito će Modić i Pavleković.

— Ja nisam vaš čovjek, ali vi ste moji ljudi, i ako ja ne pristajem vašemu družtvu, ja ću vam ipak u mojem pripraviti pristalo mjesto, gdje ćete slušati i nasladjivati se budnicama svih naroda: Franceza, Talijana, Njemaca, Magjara, pak ako ćete i istih Rusa.

— A gdje je to tvoje družtvo, i kako si ovamo zalutao?

— Ja sam kralj podzemnoga svieta, k meni se dolazi preko Kocita, gdje moj vjerni stražar prevaža vam sličnu čeljad u moje kolo, i tu ih prijazno primam i smještam po njihovoj vrlini i zasluzi, pa se tamo u plamenom zagrljaju bratime Magjari sa svojim prijateljima Hrvatima kakovi ste vi, Francezima i Talijanima, sa Niemcima i njihovim skutonošama. Tu vam je divna harmonija, glazba i pjevanje, da se je nebi sit naslušao.

Mefisto uzme opeta gusle, zagudi ovu onu magjarsku budnicu, dok napokon nije dovršio sa poznatom turopoljskom korteškom koračnicom.

— Ostavimo ga, pa da nastavimo gdje smo prestali.

I Modić povuče sa sobom Pavlekovića i Ferića, dok se Aurel na vrieme zadržao s guslačem, misleći od njega štogodj doznati, ali nije ništa doznao.

— S bogom, do vidova! šaptnu mu ovaj.

— S bogom! odvrati Mefisto, budite na oprezu, da vam koga i prije vremena ne odvedem iz vašega družtva.

— Mene valjda nećeš? u šali će Aurel.

— Ne, za ovaj put neću, ali doći ćeš i sam — s bogom!

Aurel je otišao, a Mefisto ostao sam.

I druga i treća točka plesnog programa se odigrala. Mirko je većim dielom plesao s domaćicom, pa se već posvema umorio, a lica mu se od strasti i od uzbudjenosti zažarila. Podje u blagovaonicu, al se lecnuo kad je guslača opazio na naslonjaču zamišljena s guslama u ruci. Čim ga ovaj opazi, nategne žice, a one zazujiše tiho žalovito ljubavnu pjesmu, koju je i sam svojim čistim metalnim glasom pratio:

Znaš nevjero, kako si se kleo,
Znaš nevjero, ime moje, kako si se kleo,
U sred sela, pred svetim propelom,
Da me nikad ostaviti nećeš itd.

Sa posljednjim akordom žica pukne, te nekom bolnom jekom odjekne dvoranom.

Mirko se ustobočio kod vratiju, te mu neko neobično, tjeskobno i bolno čuvstvo prostrujilo srcem i dušom.

— Kako divan glas, kako čuvstvena glazba, rekao bih glas zatravljena mladića, a ipak okladio bih se, da vi ta čuvstva neosjećate, akoprem ste ih tako majstorski izveli.

— Zašto? reći će Mefisto. Ta u mene vrije vruća krv, u mene struje čuvstva mladenačkog zanosa, al to ide na prošlost. Danas bilo bi smiešno podavat se takim osjećajima. Al kad sam pjevao, mislio sam na vas, ili bolje na onu, koja bi vam možebiti ovako mogla pripievati.

Mirkovo se lice smrklo, te je ćutio njeki nutarnji nemir i tjeskobu.

— Oprostite, gospodine, uljudno će Mirko, domaćica grofica Afra, poslala me, da vas upitam za ime. Ovo je družtvo za sebe, samih znanaca i prijatelja, pa je, znat ćete i sami prosuditi, neumjestno, ako se medju njima nadje član, koga nitko ne pozna. Biti će dovoljno, da se meni odkrijete, pak možete u miru sanjariti i zanovetati, koliko vas bude volja, ta i onako je vrieme pokladnih šala, a tih vam neće nitko u grieh upisati.

— To je posve opravdan zahtjev. Ja ću vam se otkriti, ali posvema na samu. Od mene neimate se ničega bojati, mi nismo u Italiji, niti se tu slavi pir kneza Lizarija. Vi ste mi tako simpatična osoba, pa bi se rado s vama na časak porazgovoriti; a moglo bi vam koristiti.

— Drage volje, hoće Mirko, te povede Mefista kroz dvoranu u pobočnu, elegantno uredjenu sobu, koja bijaše njegova obična poslovnica, kad se u gradu desio.

Soba je bila slabo razsvietljena jednom samo sviećom. Mirko upali jošte uljenicu, pak se spustio na naslonjač i ponudio gostu, da mu sučelice sjedne na divan.

— Hoćete i želite da znadete, tko sam. Mefisto sam, kralj podzemna svieta, ali koji pomno motri i pazi, što se i na njegovoj površini zbiva, jer se odavle upodpunjuje moja država. Vi se smijete; šala je, ali u svakoj šali na polak je istine. Slušajte me, a ja ću vam pripoviedati, što sam sâm sve vidio i doživio ovdje i ondje.

— Samo da ne bude predugo! mišljaše Mirko.

— Pol sata moći ćete mi žrtvovati, a za ovo kratko vrieme naći će si vaša kraljica viteza, koji će ju zabavljati. Nebojte se za nju. A sad da započmem.

— Na obalama srebropjena Arna bio je bajan gradić, mislio bi jedan iz tisuć i jedne noći. U njoj bio je valjan gospodar, čestit plemić, uzoran kršćanin. Žena mu davno umrla, ali mu ostavila zalog svoje ljubavi, zlato materino, naravi, kriepošću i ljepotom pravog angjela, kakova nebi ni kist neumrlog Rafaela mogao ljepše naslikati. U šestnaestoj godini razvila se uzor djevojkom u svakom pogledu. Otac uživao u njoj, dao joj uzgoj, kakova nebi ni na kneževskom dvoru u Firenci mogla imati. Otac ju mazio i pazio kao oko u glavi. Glas o njezinoj ljepoti i kriepostí pronio se cielom Italijom, te se našlo grofova, knezova, vojvoda, koji su joj sa svojim srcem nudjali i kneževsku krunu i priestolje. Al mlada Bijanka svakog odbila, nikomu nije privolila. Otac se snebivao od čuda, al i slutio, da to nebiva onako tek od objesti, već da joj se netko potajice ušuljao u srce, koga nije u stanju pregorjeti. I bilo je tako. Mladi Alfonzo je sin njekog malog plemića, došuljao se do djevojčinog prozora, te joj tako milo pjevao, tako čuvstveno svirao, da ju cielu osvojio.

Jednoč, kad je stajala kod prozora, te se igrala sa briljantnim prstenom, pade joj ovaj s ruku, te se izgubi u Arnu. Alfonzo bio je vješt plivač i ronac, pa joj spasio prsten, a to je ona držala za znak neograničene ljubavi. I ovo se dvoje zavjerilo vječnom vjernosti i Alfonzo se zakleo na propelo, da je nikad ostaviti ne će. To bijaše uzrok, da je dražestna Bijanka svoje prosce jednoga za drugim odbijala.

Ocu dakako nije bilo pravo, ali nije prikoravao kćeri, misleći, Alfonzo je pošten mladić, Bijanka ga ljubi, pa će moći živjeti sretno i bez blištavila velikog svieta. Ali Alfonzo bio je rdja i nitković; pošavši u sviet na nauke, zaboravio je Bijanku, zaboravio zadanu vjeru, te krenuo njome, dao se na pustolovni život, gdje ga takodjer prisiliše na ženitbu, no nemogahu ga prisiliti na uredan život. On je u kalu grieha poginuo, a uboga Bijanka od boli i sramote poludila. Alfonza je Karon prevezao u moje carstvo.

Mefisto izvadi dvie trabuke, jednu dade Mirku, a drugu sam zapali.

— Da ti pričam jošte jednu. U divnim Apeninima, u zelenoj, malenoj kotlini bio je ubav gradić Monfanom. Živila je u njem imućna plemićka obitelj, otac i majka s malenim Valerijem. Otac je prorajtao sve, izniknuo, a uboga majka ostala je sama s malenim dječarcem bez imutka i novca, jer su joj vjerovnici i posljednju grudu oteli i posljednju krajcaru ugrabili. Uboga je majka kao služavka služila, da prehrani sebe i diete; sa svoga je tiela odkidala, samo da joj nije diete ni na čemu oskudievalo. Valerij je rasao i uzrasao, ali pošao je netragom, zaboravio mater, majka je skapavala u mukama i bolovima, a sin njezin, ne pitajući za majku, padao je iz jedne pustolovine u drugu. Uboga je majka jednoč dočula, da joj je sin nešto pronevjerio; ona se digne na

daleki put, da ga spasi, neznajući ni sama, kako, al na putu onemogne i umrie, a da sin njezin nije za njom ni suze prolio. Za nesretnog dječaka pobrinuo se njegov rodjak. Sve je žrtvovao, da ga spasi i spasio ga od sramote, ali nesretnik u mjesto da krene na bolje, zaputio se putem himbe, pretvaranja i laskanja. U svietu je stekao ime, ali nije stekao poštenja; prodao je vjeru, prodao djetinje srce i ljubav, pa se napokon svomu dobrotvoru dobacio Judinom kesom, da ušutka savjest svoju, da izkupi dužnost sinovske ljubavi, koja se ni srebrom ni zlatom ne da izkupiti.

Kod tih posljednjih rieči nepoznati je guslač upro pronicavo oko u Mirka. Ovaj je čas bliedio, čas rumenio, dok mu se sva čuvstva nisu stopila u jedno jedino čuvstvo bjesnila i mržnje, te on stisnuvši grčevito pesnicu, ustoboči se pred nepoznancem, te mu pridušenim glasom dovikne:

— A tko vam je dao pravo, da se ovamo nepozvan ušuljate? Tko vas je ovlastio, da ovako govorite?

— Kojim sam ja pravom ovamo došao i tko me je ovlastio, ne mienja ništa na stvari. Ja nisam o vama govòrio, ali imade li kakove sličnosti ovo bezazleno pričanje s vašim životom, to gore po vas, i ne bi vam preostalo, no da se na vrieme pokajate, ili da vas postigne zasluženi prezir i prokletstvo svih poštenih ljudi.

— Dolje s krinkom, ili ću dozvati sluge, da vam je s kinu s obraza!

— Ha, ha, ha! nasmije se Mefisto, vidi se, da vas moje pričanje u dušu pogodilo. Želite, da skinem krinku. Nezahtievajte toga, jer biste se sami pred sobom morali zastidjeti i željeti, da vas zemlja za uvieke poklopi i sakrije s vašom sramotom. Tko sam, nekoristi vam znati, ali vam kažem, da sam došao kao prijatelj, da vas u posljednji čas spasim od rugla i sra-

mote. Skinem li krinku, i vi ćete u mom licu čitati svoju osudu, osudu nad čovjekom, koji je pometnuo i nogama pogazio vjeru i poštenje, osudu nad zločincem, koji si je moralno ubio majku u onaj par, kad no je ona nad zabludjelim sinom lievala suze i molila pred propelom spasiteljevim za njegovo spasenje. Vama će se stvoriti pred očima onaj kobni prizor u Beču za tamne noći, kad ste pograbili ubojito oružje, da ubijete sebe i pokrijete svoju sramotu. Vi bi bili svršili kao varalica i samoubojica, osramoćen i prezren od svih, koji su vas poznavali, da nije bilo jedne ruke, koja vas je zaustavila i žrtvom svoga imetka pokrila vaše lakoumlje, te vas izvukla iz gliba propasti i pružila priliku, da navrnete novom kolotečinom i postanete pošten čovjek. Ova je ruka bila vašeg dobrotvora, koji vam je za cielog života bio više nego otac. Bio je vaš spasitelj; on je to radio sestri svojoj, a majci vašoj za ljubav, koju je u srcu nosio, kao što je nosio i vas. Pa evo, ova dobra majka, ova mučenica materinje ljubavi, umrla je od boli i očaja. Tvoja ju je nezahvalnost umorila. A tvoj dobrotvor, tvoj drugi otac, i on shrvan dugotrajnim naporom i bolovima, leži na umoru, a onaj, za koga je on živio, radio i žrtvovao se, nedrži ni vriednim, da ga posjeti; on za njega nemari, kao da mu je tudj. On će umrieti, a da neće moći sestri svojoj izkupiti zadane rieči, da će te spasti i načiniti poštenim čovjekom. Sve ste vi to zaboravili u cjelovima i na krilu nezasitne bludnice, koja će vas napokon odbaciti kao izciedjen limun, kao što je i supruga svoga odbacila, komu je pred oltarom prisegla vjeru do groba. Hoćeš li jošte, da skinem krinku, nesretniče? Ne, poštedit ću te. No evo ti znamen, u čije sam ime govorio.

Mefisto sa zlatne verižice skine medaljon, te ga stavi na stol pred Mirka. Mirko zaniemi i probliedi,

noge su mu klonule i on se spusti na naslonjač, pokrivši lice objema rukama. Posliednjih rieči valjda nije ni dočuo. Mefisto ga ostavi; izadje na hodnik, pa niz stube, te ga u noći nestane.

U dvorani bilo sve živahnije; ples se razmahao podpunim životom. Afra nije ni zgriešila Mirka, ona je prołazila iz ruke u ruku, za nju se otimali i aristokrati i častnici i odvjetnici. Ubogi Mirko! Tko zna, nije li tvoja zviezda na zapadu.

Plesalo se do blizu ponoći, a sad je nastalo vrieme poduljeg odmora, za koga se veseli gosti prikupiše u blagovalištu, te posjedahu za prostrte stolove, kako je već koji mjesto ugrabio. Sad se istom zgriešilo, da neima Mirka.

— Gdje je gospodin doktor? pitala je zabrinuta domaćica dvoranika, što je unišao.

— Vaša milosti, gospodin je doktor već prije dva sata dao upreći, te je otišao. Na polazku mi reče, bude li se pitalo za njega, da je nenadano bio pozvan k bolestniku, te morao u grad.

— A onaj guslač, s kojim se razgovarao?

— On je jošte prije njega odjašio u grad, a da nije nikomu ni rieči kazao.

— Čudnovato! Taj bolestnik mogao je lako i do sutra počekati. Svakako je neuljudno od Mirka, što nas je usried zabave na cjedilu ostavio. Da nije po sriedi kakova pustolovina? Ta mužkarci nalikuju jedan drugomu kao jaje jajetu.

U družtvu se jošte časak naklapalo o guslaču i Mirku, a zatim skrene veseo žamor u posve drugu koloteČinu. Poslije sladokusne, obilate večere, nastavi se ples, koji je potrajao sve do zore. Mladi poručnik grof Alfred E. zauzeo je kod domaćice Mirkovo mjesto.

***

— Što je to sa mnom? promrmlja Mirko, kad se opeta prenuo i došao k sviesti. Gdje je Mefisto? Nema ga — nestalo ga. Ha! A što je to na stolu ostavio? On segne za medaljonom, otvori ga i iznovice protrne. U njemu bijaše u sitnoliku, ali vješto pogodjena slika njegove majke. Ti si dakle u njezino ime došao, u njezino ime govorio! Ali ona je mrtva ili je možda iz groba ustala? Ne, mrtvi se nebude na život, pa sve mi se pričinja, kao da je to njezin glas bio!

Mirko ustane, podje na hodnik, te prvog slugu, što mu je na oko došao, upita, kamo je stranca nestalo. Kad je dočuo, da ga je u noći nestalo, da je strjelomičnom brzinom odjašio, zapovjedi svomu slugi, da s mjesta upregne, jer da mora u grad. Za četvrt sata i Mirka je nestalo.

Mirko se našao u svom stanu. Nebijaše doduše elegantno uredjen, ali čisto i uredno, kako je dolikovalo mladomu početniku i neženji. Prozori su gledali na ulicu, kroz koje je dopiralo slabo svjetlo mjesečevo u sobu, te upravo srebrnim tracima razsvjetljivalo na stieni u zlatnu okviru sliku grofice Afre. Mirko ju pogleda, a u duši mu se smučilo, i on sliku digne sa stiene, te je baci u zapećak. Ta nepoznat guslač Mefisto, što li je, nazvao ju tako ružnim imenom, da mu se i samom počela grustiti.

Kako je bio uzbudjen i uzrujan, baci se na divan te zaklopi oči. Silio se, da usne, ali mu se pred očima stvarale slike jedna za drugom, a u ušima su mu zujili neprestance posljednji akordi tugaljive guslačeve pjesme: „Znaš nevjero, kako si se kleo, da me nikad ostaviti nećeš“ i u duhu stvorio mu se bajan puteljak izmedju Višnjevice i Kosovca, obasjan zlatnim tracima jutarnjega sunca. On je u dražestnoj, prozirnoj kopreni motrio bajnu prikazu Side Vešelenijeve, kako

se pred njom spustio na koljena, te joj cjelivao mekane ručice.

Za čas zadriema, ali u jedared skoči sa divana, te stane zuriti oko sebe.

— Gdje si, ovamo te, nezvani krvniče? Ti si mi noćas ožigosao čelo žigom Kainovim — žigom ubojice vlastite majke! — — — — Majka, kakova rieč, kakova li bi se u njoj čuvstva imala odražavati, ali ja tih čuvstava nisam nikada ni osjećao, a dala mi je život, mliekom me svojim odgojila, na srcu me svome ugrijala.

I on se nehotice prenese mišlju u doba svoga djetinstva, kad je pod okom i na krilu materinjem najsretnije časove svoga života proživio. Sjećao se, kako je kao malen dječak došao u Višnjevicu. Pred očima stvorila mu se slika ujakova, a on ga je tako žarko ljubio, da mu za njegov uzgoj nebijaše ni najveća žrtva pretežka. A on, je li ga ikad ljubio? Je li barem pokušao, da mu ljubav ljubavi uzvrati?

— Za tebe su dva puta, rekao mi neznani korilac, a to je put pokajanja ili put prezira i sramote. Grozna osuda, ali zaslužena.

Mirku je bilo tiesno u sobi, htio je da izadje na zrak, ali se nečemu dosjeti. Potraži žigice, upali uljenicu, te sjedne za pisaći stol. Uzme ključ i otvori najniži pretinac, pa izvadi rukovet pisama, svezanih crvenom vezankom.

— Evo tudier uspomena moje prošlosti, ali rječitih svjedoka moje nezahvalnosti.

Razvezao ga; pred očima mu se ukažu listovi Afrini, što su ga uvjeravali o njezinoj ljubavi.

— Pretvaranje, licumjerstvo! Izdala je supruga, na koga je bila prisegom vezana, a meni da bude vjerna u onaj par, kad s drugima očijuka i namiguje? Mirko ih nije više čitao, već ih baci pod stol, te ih stane nogama gaziti.

Prevraćao je dalje po listovima. Tudier opazi listova, što ih ni otvorio nije. Bilo je to nekoliko listova njegove majke i njegovog ujaka. Na pogled ovih listova Mirkovo se lice iz nova zažarilo rumenilom stida.

— O kolikim žarom ljubavi bijahu ti listovi pisani, a ja ih nisam ni otvorio! Evo, ovo je majčina ruka pisala. I on razkine pečat, razmota list, ali se u listu jedva razaznavala slova. Majka je taj list za cielo svojim suzama nakvasila, ona ga je pisala suzama i crnilom.

„Milo, ljubezno moje diete!“ glasio je naslov.

„Pišem ti, ali mi ruka dršće, suze su mi na očima, a srce mi se raztapa od goruće ljubavi, ali ujedno i krvari s težke muke i boli, što si mi je zadao. Mirko, sjeti se vrućih cjelova, kojima te je nebrojeno puta jadna, ostavljena majka ugrijala; sjeti se one ljubavi, s kojom te je tako rekuć i hranila, uzdizala i pratila na cielom tvom životu; sjeti se one čeznje, one nikad nedoželjene želje, da te povraćena na pravi put pritisne na materinje grudi. O, vrati se, vrati na krilo majci, koja za tobom gine i umire. Vrati se, jer od toga ovisi tvoja sreća i moj život. Molila sam brata, a tvoga ujaka, da učini za tebe, što mu razbor i srce nalaže. I on je tako dobar, toliko te ljubi, da će mi želju izpuniti. Sinko, jošte jednom molim te i zaklinjem, vrati se, ili ti me nećeš nikad više vidjeti. Tvoja nezahvalnost biti će smrt moja“.

Bilo je jošte nekoliko redaka, ali ih Mirko nije mogao pročitati; suze su na papiru izbrisale crnilo.

— Bože, kakav sam čovjek! dignu se Mirko. Čovjek budućnosti, rekao mi ban, stisnuvši ruku. O jadna li naroda, jadne li domovine, bude li njezina sudbina stajala u rukama takovih ljudi, kakav sam ja!

Mirko stane šetati sobom, a glavom su mu se vrzle misli o njegovom prošlom životu. Jošte jednom

sjedne k stolu i premetao je listove, te se zaustavio kod jednog. Bio je pisan rukom ujakovom. Bijaše to njegov posljednji list. Mirko ga stao čitati; lako ga pročitao, jer je bio kratak. U njem se zrcalila Milkova duša: „Mirko! šaljem ti svotu, nuždnu za izpitnu pristojbu i za ine potrebe, da ih podmiriš. Želio sam, da te vidim i zagrlim, ali se danas i te želje odričem. Majci za volju rietko si dolazio, ali odkako nje neima, valjda te i nikoje čuvstvo više neveže na Višnjevicu. Koliko sam mogao, nastojao sam sestrinoj želji zadovoljiti. Žalibože nevidim uspjeha, ali savjest mi je mirna, da sam svojoj dužnosti zadovoljio. Mirko, prosto ti bilo, ako nemariš za me, ali te zaklinjem Bogom i ljubavi materinjom, da nezaboraviš na sebe. Nemoj, da danas sutra predaš kao krivac pred sudom vlastite savjesti, da budeš na ruglo i prezir cielomu svietu. Ujak Milko".

— Ja da budem na ruglo i prezir svietu?! Ja? A evo doktorske diplome! Nije li to svjedočba moralne snage i veličine? A zar se ova prezire? Novine me već hvalom obasuše kao izvanredni pojav na poprištu družtvenog života, a kao da i pravo imadu, jer me traže, jer me zovu u svoje družtvo, u svoje krugove, ta ban i njegovi doglavnici kakovim mi gracioznim smieškom nestiskuju moju ruku?! Ha! ha! ha! Ja čovjek budućnosti da budem predmetom prezira!? Pa ipak je tako.

Sve ovo, što sam spomenuo, nije li samo spoljašnji nakit, varavo blještavilo, koje kad se iztroši, samo će po sebi pasti. Znanje i umienje uz sve diplome i priznanice što vriedi? Toliko vriede, u koliko se oslanjaju na moralnu podlogu, u koliko služe istini i pravici; skrenu li s toga puta, koja im je vriednost? Hvala i priznanje, naklonost velikih ljudi, — koliko vriedi? Onoliko, koliko i sjajan mjehurić sapunice, koji

se je na zraku razplinuo. Slava i hvala mogućnika, kako li dugo traje? Dok im služiš, dok promičeš njihove ciljeve, dok robuješ idolu njihove sebičnosti. Staneš li misliti svojom mišlju, usudiš li se mutiti njihove kolobare, evo od prijatelja neprijatelja, od zaštitnika progonitelja, koji će tvoje znanje zvati neznanjem i gluposti, a tvoj možebit najplemenitiji rad prostom sebičnosti! O koliko ima zabluda u životu ljudskom?! Bože, kako sam tako daleko mogao zalutati, tako duboko pasti! Ta evo rukovet listova, iz kojih bi se dala sastaviti najizvrstnija uzgojna knjiga; pisao ih uzor od čovjeka, moj ujak Milko Marušić. Evo živih iskrica kao varnica iz dubine materinjeg srca, koje bi i ledene grudi ugrijale, a pisala ih najsvetija ruka majke moje. A sve je to bilo meni namienjeno, pa ipak kako je to sve slabo na me djelovalo? Tko je uzrok tomu? A, time da si razbijam glavu, a svakomu je na dlanu. Moderni uzgoj na učilištima, gdje se kvari i ruši ono, što je ljubav roditeljska, što je sukromna čednost i kriepost obiteljskog života najvećom pomnjom nastojala sagraditi. Danas za skup se novac traže uzgojitelji, učitelji i svjetlonoše nauke i prosvjete, a koliko ih neima, koji umjesto svjetla unose tminu, mjesto žara ljubavi i života, mržnju i nehaj za sve, što je dobro i plemenito.

Pred Mirkovim okom stvorio se glasoviti profesor iz sveučilišta, koji je jednoč sa katedre svojim slušateljima doviknuo: V j e r a j e m i t u s, b a j k a, n e i z u z e v š i n i k r š ć a n s t v a; crkva i njezine uredbe nisu no posljedice praznovjerja, što sprečava slobodan razvitak zdrava razuma, a proti tomu valja vam se svom snagom boriti, jer današnji je viek, viek prosvjete, a taj se nesmije zaustavljati gluposti i praznovjerjem. Da, takovi nazori djeluju kao otrov kod neizkusne mladeži, kojim sve pomalo ponestaje duševne hrane za

svježi moralni život. A k tomu današnja traljava literatura, koja svoje čitaoce hrani tek zvučnim ali praznim frazama, u kojoj se vjera hulji, kriepost izvrgava ruglu, a nevjera i pustopašan život u zviezde kuje?! Nije li to kadro mladež navesti na stranputice?!

Mirko se opet primirio, te se spustio na divan; već mu se nije dalo ni misliti, ta izmučio se do umora. Sjetio se opet materinjeg pisma, te ga medju listovima potraži. Nadje ga i stane iznova čitati, primaknuvši se bliže k svjetiljci. Pročita i posliednja tri redka, šta su glasila: „Mirko! kad me i nebude, budi uvjeren, da sam umrla gorkom boli za tvoju sudbinu, ali bez mržnje i osude na tebe. Ja ću se i kod Boga moliti za tebe, da te privede na put krieposti, da te spasi".

— Tako može samo majka govoriti, i to majka, kakova bijaše moja. Dva su dakle puta preda mnom, rekao mi nepoznati, tajnoviti prijatelj, put kajanja ili put sramote i prezira. Ja odabirem onaj prvi, a ti majko budi mi u pomoći i moli za me.

Mirko se spusti na koljena, te je molio i vruće molio. Bilo je to prvi put poslie toliko i toliko godina. „O Svemogući vječni i milostivi Bože, pusti ma i jedan tračak tvoje svjetlosti u moju pustu, izmučenu dušu. U njoj je mrak, a ti dopusti, da i u njoj nastane svjetlo".

Jošte jednom uzme medaljon, otvori ga i izljubi žarom sinovske ljubavi materinje lice.

Ustane, te se onako jošte svedjer obučen baci na postelju i usne. A bilo je i vrieme, jer su na uri izbila već četiri jutarnja sata.

Bila je noć slična onoj u Beču, kad ga je ujak spasio, da nije samokrv počinio.

Bilo je već blizu 9 sati, kad se Mirko prenuo i ustao, a nebi ni sada, da ga nije jako kucanje na vratima probudilo. Bio je sluga, koji je htio u sobu, da mu očisti odielo.

— Danas sam zakasnio, nasmiehnu se gospodar. Ništa za to, danas mi netrebaš čistiti odiela, vidiš da sam obučen. No zovni mi kočijaša, da upreže, bolestnici će me nestrpljivo čekati.

— Zaboravio sam vam javiti, da vas je pred dva sata tražila neka djevojka i rekla je, da će se doskora vratiti, jer da bi rada s vama govorila.

— Pa neka dodje, samo ako me nadje kod kuće. Netko na vratima pokuca.

— Unutra, reče Mirko.

Vrata se otvorila i pred Mirka stupi mlada djevojka, blieda lica, zaplakanih očiju, u jednostavnom, ali čistom odielu. Ona ga pozdravi, ali sustane; nije znala valjda, kako bi odpočela. Doktor je to opazio, pak je prijazno upita, čim bi je mogao poslužiti?

Djevojka se sabere i promuca:

— Majka mi je bolestna, pa sam došla tražiti vaše pomoći.

— Gdje vam stanuje majka?

— U Vlaškoj ulici, blizu mitnice.

— Nešto je podaleko, ali kad obavim redovite posjete doći ću i onamo, samo mi kažite broj.

— Ali je preša, ja sam se već noćas bojala, da će umrieti.

— Ako je tako, to ću najprije onamo.

— Hvala vam, ali — i djevojka je zapela.

— Što, ali; govorite, jer mi je vrieme odmjereno, a kasno je.

— Mi smo siromasi, prošapta uboga djevojka, te se preko ušiju zarumeni.

— No, pa siromaštvo nije nikakova sramota.

— Nije — nije; ali mi vas nećemo imati čime platiti. Hoćete li biti tako dobar, da mi majku posjetite, a ja ću vam platiti, čim štogodj zaslužim. Vjerujte mi, neću slagati.

Mirko je u čudu pogleda i zapita:

— A tko je vaša majka, čime se bavi?

— Moja je majka udova pokojnog pristava Marka C. Išlo nam je dobro, dok je otac službo, ali pred dvie godine odpustili ga iz službe bez mirovine, jer da je radio i glasovao za opozicijonalnog kandidata. On je lane umro; a majka se neda utješiti, pa kako je slaba, pred dva je tjedna oblegla. Težko je, težko! uzdahnu djevojka. Četvero nas djece, a ja najstarija, te nedospievam, da privredim koliko bi za nas sve trebalo, akoprem šijem danju i noću. Bolest me majčina posvema porazila, jer nam je prije i ona pomagala.

— Znam sve, odvrati Mirko, podjite kući, za pol sata sam kod vas.

Djevojka zadovoljna odbrza kući, a Mirko, pošto je nešto založio, sjedne u kolica, te se odveze izravno u Vlašku ulicu k udovici.

I našao je veliko siromaštvo, a zazeblo ga, kad se sjetio, da je i ta kukavna udovica žrtva onih mogućnika, što mu danas laskaju i stišću ruku.

Odredio je, što je mislio, da valja urediti, propiše liek, a na cedulji podpiše svoje ime uz opazku: „Na moj račun“. Sa nekoliko rieči utješi plahu čeljad, što je zabrinuta drhtala nad majčinim životom, obrekavši, da će i opet doći prigledati za dva tri dana, jer sva je prilika, da ga sutra i prekosutra neće biti u Zagrebu. Bolestnica mu zahvali, a djevojka u znak zahvalnosti

poljubi njegovu ruku. Mirko zatim obadje ostale svoje bolestnike, te se u jedan sat vrati kući.

Mirko kao početnik i neženja nije vodio kuće. Objedovao bi u susjednom hotelu, dok bi večer obično proveo u Jablanovcu. Danas nije mu se htjelo nikamo, pa je s toga naložio podvorniku, da mu objed donese u stan. Bivši jošte pod dojmom dogadjaja od prošle noći, nije htio da se raztrese. Ćutio je neki neobični pokret u svojoj duši; glas mu se savjesti silno dizao, a on mu se nije htio opirati. Ta čuo je više puta, da imade u životu čovječjem odlučnih trenutaka, koji odlučuju njegovom sudbinom za cielu budućnost, pa je slutio, da je takav trenutak i za nj kucnuo. S objedom bio je brzo gotov, pa akoprem je osjećao u duši težku borbu, ipak se i u toj borbi kamo voljkije osjećao, nego obično u svom dojakošnjem životu.

Zapali smotku, pa se pruži po divanu i stane misliti.

Pred očima bila mu je siromaška udovica, kojoj su ga danas prizvali, da joj pomoć pruži. U običnim okolnostima on ju nebi bio po svoj prilici posjetio, ali danas bio je sretan, što joj je mogao i bez nagrade pružiti pomoć. Savjest mu je govorila, da je dobro djelo učinio, a to mu je bila u ovaj par milija nagrada, nego bog zna kako velika plaća kojeg mogućnika ili bogataša.

Bliedo lice, upale oči siromaške udovice duboko mu se usjekoše u srce, a siromaštvo, oskudica, što je iz svakog kutića njezinog stana provirivala, sjećala ga je goleme nepravde, kojoj su često u životu i nedužni izloženi.

— Uboga udovica s neobskrbljenom dječicom, a bolestna i nemoćna, koliko netrpi pod bremenom svoje nesreće, osobito kad gleda oko sebe nejačad, kojoj si-

rota, i ako bi htjela, nemože pomoći. A je li tako moralo doći?! Žrtva političkog trvenja! Suprug, valjan inače činovnik, bio joj lišen službe, jer ga osumnjičiše, da je radio proti intencijama i smjeru današnjeg sustava. A zato eto strada mu žena, stradaju mu nedužna djeca! Ustav, ustav! kako je to zamamna i krilata rieč, pa ipak, ako se ustav neprovodi, kako bi se imao provoditi, nije li on najveća karikatura za slobodu?!

U krugovima, u kojima se u potonje vrieme kretao Mirko, govorilo se mnogo o politici, akoprem je smjer ove politike bio skroz oprečan onoj politici, kojom se njegov ujak Milko Marušić zanosio. Mirko nije osjećao volje i zvanja za nju, ali kako ga pritegnuše u svoje kolo, on ih je sliedio, dapače i podupirao. Činovničtvo, koje služi sustavu, mora taj sustav podržavati. Činovničtvo odgovorno vladi, nesmije da bude s njom u opreci. Vlada ga plaća, pa imade i pravo od njega zahtievati, da joj se u svemu pokorava, dakle i u političkoj akciji.

Mirko nije mnogo razmišljao, slažu li se takovi nazori s pojmom ustavne slobode. Danas je možebiti prvi puta uvidio, da takovi nazori čine ustav i ustavni život iluzornim. On je shvaćao, da se ustav osniva na zakonu, a vlada sa činovničtvom da nisu drugo no vršioci zakona i čuvari njegovi. Ali zahtievati od činovničtva ono, česa neima u zakonu, zapoviedati mu ondje, gdje mu zakon jamči podpunu slobodu, to ipak nije opravdano. Izključiti činovničtvo posvema od političkog poprišta, uzeti mu glas, bilo bi proti ustavu, ali Mirko bi se s tom misli barem za ovaj put bio zadovoljio. No priznati mu slobodu, a kaznit ga, bude li se tom slobodom prema svomu uvjerenju služio, to mu se je činilo previše. Mirko je bio na putu, da se razkrsti sa svojom dojakošnjom politikom, a u duši se zavjerio, da

će se zauzeti za ubogu udovicu, u koliko mu budu sile dopuštale.

Mirko prosliedi u mislima, kad no mu se opeta stvori pred očima prikaza današnje djevojke, koja ga je tako milim, tako nježnim glasom pozvala k majci.

— Sirota majka, a i ona je sama sirota, no kolikom se požrtvovnošću žrtvuje za majku; pripravna je njoj za ljubav na svaku žrtvu!

Duboko se zamisli, pokrije si rukama lice i uzdahne:

— O Bože, što je od mene postalo? Nije li sav sviet, nije li i ova sirotinja bolja i plemenitija od mene. Ona, da spasi majku, žrtvuje sebe .... Za mene se majka žrtvovala, a moja joj je nezahvalnost izkopala rani grob.

Mirko u njedrima potraži medaljon, što mu ga je sinoć nepoznati prijatelj ostavio. Otvori ga, izljubi, suzama nakvasi i uzdahne:

— Oprosti, majko, sin ti se vraća. Ali ruke, koje su ga toliko puta ogrlile, davno su već oledenile, a srce, na kojem je toliko puta odpočinuo, već je prestalo odavna kucati. Ali se vraćam tvojoj uspomeni, a duh me tvoj nevidljivo i s onoga svieta motri i prati.

Mirko opet sjedne k stoliću te izvadi materine i ujakove listove, pa ih stane redomice čitati. Sada se tek stane zgražati nad ponorom, nad koji se nagnuo, čudio se sljepilu i nedokučivom lakoumlju, kako su tako krasni, tako plemeniti i uzvišeni savjeti mogli proći kraj njegove duše neopaženi. On je te listove danas čitao s oduševljenjem i zanosom, a u njima je nalazio slast i užitak, kakav nije nikada prije osjećao.

Premećući po listovima, zapelo mu oko o jedan, što mu ga je ujak pred jednu godinu pisao u Gradac, kad se pripravljao za stroge izpite. List ne bijaše do-

duše obširan, ali je bio jezgrovit. U njemu se svaka izreka osnivala na čvrstim načelima, a u njima se zrcalila plemenita duša Milkova.

„Mirko, ti si se primaknuo svomu cilju, ali se vrlo bojim, da nisi na čistu sa težkom i uzvišenom zadaćom, koju si preuzeo. Samo znanje, pa bilo ono kako temeljito i obsežno, nemože i nesmije da ti bude posljednjom svrhom tvomu dugotrajnomu radu i naporu. Ugled i odličan položaj, što ćeš ga možebiti svojom vještinom u družtvu izvojštiti, nemože i nesmije da ti bude posljednjim ciljem tvomu pregnuću i nastojanju, a isto tako nemogu to biti ni vremeniti probitci, ni materijalna korist, što ćeš ju s vremenom postići. Sve to vriedi nešto, ali nije ono najviše, za čim svaki razborit i pošten čovjek mora težiti. Sve ovo, što sam spomenuo, nije no sredstvo za onaj najuzvišeniji cilj, što ga je vječna promisao namienila čovjeku tvoga položaja i tvojih sposobnosti. Nezaboravi, da si živo udo naroda i družtva, da ti je u njemu raditi i djelovati, pa čim su ti veće sposobnosti, tim treba da ti je veći i obsežniji rad za njegov boljak, za njegov materijalni i moralni napredak.

Nezaboravi, da imade siromaka, nevoljnika, koji će trebati i tražiti tvoje pomoći. Dakako tudier nećeš moći uviek računati na plaću i nagradu, što te ide, ali ovo neka te nesmeta, jer imade nagrada, koja se neda ni srebrom ni zlatom izmjeriti, a to je nagrada savjesti, koja ti daje svjedočanstvo, da si dobro djelo učinio, koje je Bog u knjizi svojih računa zabilježio. Glavna ti neka bude svrha, da služiš čovječanstvu, a to od tebe zahtieva ona velika zapovjed, koja i kršćanskom svietu služi netaknutim vrhovnim načelom, a glasi : „Ljubi Boga i bližnjega!“ Nevaraj se, Mirko, samo znanje neučini te nikada podpunoma sretnim. Sve odlike i priznanje, sav vremeniti užitak, ostavit će

ti srce pusto i prazno, nezasićeno i nezadovoljno. Čovjek čezne za srećom i blaženstvom, a naći će ju jedino u svom izvoru, a taj je Bog, kako je to krasno izrazio sveti Augustin, rekavši: „Bože, ti si nas stvorio za sebe i srce je naše nemoćno, dok u tebi neodpočine!" Ali pišući to, bojim se, da sam tek za sebe napisao. Ti se na ove misli nećeš ni osvrnuti. Nemarim, ali možebiti ipak će doći vrieme, kad bi ti ovaj naputak dobro došao."

Tako je glasio Milkov list. Mirko ga doduše prije godinu dana pročitao, ali ga je ostavio hladna, danas ga je čitao s napetom pazljivosti, te mu se svaka misao usjekla u srce.

— Pravo imaš, ujače, dahne Mirko. Ti poznaješ svijet i njegove prilike, ali ja uz svu nauku nisam dopro ni tako daleko, da bih sebe mogao spoznati. A poznati sebe, i to je vještina; a čim je u čovjeka više taštine i sebičnosti, tim se teže dolazi do te vještine. Čitao sam filozofičkih razprava o svrsi i zvanju čovjeka; slušao sam sličnja predavanja. Puste tlapnje s neopredieljenim i nebuloznim zaključkom. — — — — Da, pravo imaš, čovjek potječe od Boga, pa mora i težiti k Bogu i nastojati, da mu se što više približi. Najsjegurniji je pak tomu put ljubavi, koji kulminira u Bogu, a proteže se i na iskrnjega.

Mirko je mislio i promatrao, segnuo opet za drugim listićem; pisala ga ujakova ruka. Ne bijaše u njemu ništa neobična, ali ga duboko dirnuo, jer mu ujak s nekoliko rieči spominje Sidine neprilike i kako se rastala s bratom i Kosovcem.

— Sida!

Jedva je tihim glasom prošaptao, a lice mu se zažarilo živim rumenilom. Pokrio ga objema rukama i proplače kao nestašno diete.

— O kako sam bio blizu sreći, a ja ju bezumnik od sebe odrinuh! — — — — — Bože, da se vratim, — — — — da mi oprosti? Ali se nije usudio dalje misliti. . . . . .

Sumrak je već odavna uhvatio. Mirko nije ni mislio na večeru ni na izlazak, akoprem je znao, da ga u Jablanovcu očekuju. On je čvrsto odlučio, da s njime prekine. Svieće nije zapalio, jer su mu traci mjesečevi razsvietljivali sobu, a to je njegovomu snatrenju kao pristajalo. Stao je razmišljati o cielom svom dojakošnjem životu, spremao se na odlučan korak, htio je da bude na čistu sa savjesti svojom. Drugog dana uranio, podje u samostan, te se izpovjedi. Bilo je to poslije 10 godina prvi put. Na duši mu odlane.

„Dixi nunc coepi, haec mutatio dexterae excelsi".

XIV.

Milko Marušić bio je jedan od najrjedjih pojava na popríštu javnoga života. Mi smo ga nastojali u površnim crtama orisati u njegovom radu i djelovanju, pa iz ovih slabih crta svatko će se uvjeriti, da je on bio podpun muž. U svom zvanju bio je neumoran, a u svakoj sitnici točan i savjestan, bez one ukočenosti, koja se obično kod takovih ljudih opaža. Život mu je bio prozirno ogledalo, kroz koje si mogao zaroniti u dubinu njegove duše.

Pa u takovu radu i revnovanju priteklo mu je 45 godina mukotrpnog života, a da se na nj nikada ni jednom rieči nije potužio. Al primaklo se kraju. Milkove se sile iztrošile i životna ga snaga stala ostavljati. Sa svietom je obračunao, a prošle se nedjelje s Bogom pomirio i primio svetu poputbinu u prisuću svojih župljana.

Bio je to ganutljiv prizor, kad se siedi otac oprašta sa svojom djecom za uvieke.

Milko je mirno čekao čas, kad će za vazda zaklopiti trudne oči, a znao je, da na to neće dugo čekati.

Jutros ga je posjetila njegova štićenica Sida. Čuvši da je obolio, nije mogla srcu odoljeti, a da ga jošte jednom nevidi, a tetka njezina Eufrazija drage joj je volje dozvolila.

— Sido! sjedi do mene, da te se jošte jednom nagledam. Uviek si mi bila mila, pa mi neizmjerno godi, što me nisi zaboravila, prijaznim joj, ali slabim glasom progovori Milko.

Djevojka nije mogla zatomiti suza, te proplače.

— Neplači, diete moje, mora biti. Prijatelji me jedan za drugim ostaviše, pa moram i ja za njima. Mi te ostavljamo, ali ti svoju ljubav ostavljamo za baštinu.

— Ne govorite tako, parate mi srce, a i vi si možda i sami umišljate veću pogibelj, nego li je u istinu.

— Ne, ne, ja najbolje znadem, kako mi je; duh doduše jošte bi nečemu vriedio, ali će mu tielo za koji čas službu odkazati. Vidiš, dah mi zapinje, a ja ćutim, kako sve malo po malo padam. Ali meni je dvojako drago, što si došla. Jedno, da ti za živa predam baštinu, koju je tvoj brat Janko, kad je prodao Kosovac, u moje ruke položio. Imade 25.000 for. uloženih u štedionici. Knjigu ćeš naći u mom pisaćem stolu. Uz knjižicu imade sudbena odluka, kojom se proglašuješ punoljetnom. Neima ti doduše ni dvadeset dvije godine, ali znam, da si vrstna svojim imetkom sama upravljati, jer skrbnici nisu uviek pouzdani ljudi, pa nisam želio, da skrbničtvo poslije moje smrti prodje u druge ruke.

— Hvala vam liepa, dahne Sida, ali i sama neznam, čemu mi novac.

— Nebudali Sido! Novac ako i po sebi neima vriednosti, vriedi ipak puno, jer se s njime može dobro tvoriti, a ja sam uvjeren, da ga ti nećeš zlorabiti. A drugo, i to glavno, želio sam te blagosloviti i opomenut te, da se nikada ni u kojem slučaju neiznevjeriš načelima, u kojima si odhranjena.

— I koje ste mi vi u mladjahno srce usadili, primetne Sida.

— Hvala ti, što se toga sjećaš. O, ja sam želio, da sav sviet bude oko mene sretan, pa žalibože nisam uspio ni kod onog, koji mi je srcu bio najbliži.

— Vi mislite Mirka. A zar nije on sretan? prošapta djevojka i obori glavu.

Milko se zamisli, pa prihvati Sidinu ruku i dahne slabim glasom:

— Mirko će biti tek onda sretan, kad okaje svoje zablude i povrati se na stazu, s koje je već davno sašao.

— Pa mi ćemo se moliti, da Bog taj čas što prije pospješi.

— Da, molimo se mi, jer je Mirko već od davna zaboravio moliti.

Bolestnik bi i dalje nastavio, ali mu je dah svak čas zapinjao, te je morao prestati.

— Sido, ti ostaješ dva tri dana kod mene, a do toga vremena, bog zna, što se sve nemože dogoditi.

* * *

Bilo je Svjetlo Marijino. Studen je pritisnula najvećom žestinom, kako to obično u to doba godišta biva, ali dan je svanuo tako vedar i čist; sunce je svoje trake tako ljubezno upiralo u sniežnu površinu, te se ova caklila i sjala kao pokrivena prozirnom koprenom, na kojoj odsievahu sićušne zvjezdice, kao da su obrubljene sitnim zrnjem biserovim. I u Milkovu sobu pro-

dîralo je sunce, kao da ga pozdravlja o osvitku novoga dana. On se pridigao na postelji, te zamolio, da mu povise uzglavlje, kako bi laglje mogao zuriti kroz prozor, da se nagleda jošte crkve i naroda, komu je sav svoj viek bio posvetio.

Doduše stakla su bila zamrznuta, ali na sve jačem sunčanom žaru stala se otapati i on je dobro razabirao i crkvu i narod, što se stao prikupljati. Bilo je već devet sati, a u dęset bila je zakazana misa i procesija.

— Sido, zovne Milko, opremi se i podji u crkvu.

— A vas da sama ostavim?

— Svejedno; meni neće ništa trebati, a budem li trebao i Urša i Dora je kod kuće, pa ću ih zvati, ili će doći i same.

— Idem dakle.

— Idi i pomoli se Bogu za mene, pomoli se za sve, koji ti bijahu srcu mili i dragi. Dan je Marijin, a ona je majka naša, koja nam neodbija molbe. Moli i za Mirka.

— I za njega ću moliti, prošapta djevojka, prošavši u drugu sobu, da se opremi za crkvu.

Milko je ostao sam, upirući oko čas u propelo, čas u prozor, što je gledao na pročelje crkve, te je mislio i snatrio, dok mu se nisu vjedje zaklopile nad upalim očima. Sad se čarobnom jekom oglasilo maleno zvonce sa tornja, dok mu se i ostala nepridružiše u harmoničnom skladu, a to je bio znak. da je služba božja odpočela i procesija krenula iz crkve. Milko se prene i opet stane zuriti kroz prozor. Kao kroz prozirnu maglu opazio je, kako se povorka njegovih župljana pod crkvenim zastavama u redu dva po dva s gorućim voštanicama kreću i prolaze oko crkve, a do ušiju dopirahu mu nježni zvuci harmonične pjesme „Kraljice nebeska“, koju je i on nebrojeno puta sa svojim župljanima u

svečanim prigodama pjevao. Dok se procesija razvila i razvrstala oko crkve i malena trga kraj crkve, proteklo je i pô sata, a za toga je Milko vrstao i prebirao sitna zrnašca na krunici, moleći za milost sretne smrti prečistoj Bogorodici. On je krunicu u misli i slabim šaptom prošao do kraja, a tada ju stavio na stolić do propela, pa se protegnuo na postelji, skrstivši ruke na prsima, te se primirio. Oči mu se zaklopiše. Da li sniva ili je to tek od umora? Tko bi znao.

Ja bih mislio, da mu se pročišćeni duh uronio u mislima u davnu prošlost svoga naroda. Evo taj puk, taj narod, njegova su duhovna djeca, on ga svojom rukom na svetom krstu uveo u krilo crkve, on mu je tečajem svog dugotrajnog župnikovanja bio ocem i majkom, savjetnikom i provodičem u svim zgodama i nezgodama njegova života, pa mu ga je teško sada ostaviti. Pred njegovom se dušom kao u slici stvorila sva njegova prošlost, sva njegova borba, sve muke i patnje, što ih je tečajem viekova imao podnieti i pretrpiti. Ali u svim ovim borbama i patnjama on se uzdržao i sačuvao čistu i neokaljanu vjeru u Boga i njegovu promisao, kako ga je to učila sveta crkva. I ova vjera bila mu je zviezda, bila mu je svjetlo, što mu je pokazivalo put, da nije u dnevima kušnje zalutao i udario stranputicom. O Bože, blagoslovi mi taj narod, dajmu sile i jakosti, da na tom putu do kraja uztraje, da u vjeri traži jedino savjeta i upute za svoj daljni život. I kad mu se kao u snu bliede usnice micale, mogao si misliti, da su na tu molitvicu udarile pečat, svečani amen.

Služba je božja minula, narod se razilazio kući. Milko je svedjer driemao, dok nije prispjela Sida, te ga sa „hvaljen Isus“ pozdravila i poljubila mu ruku. Milko joj se prijazno nasmiešio, te pridodao:

— Ti si molila, kako si obrekla, a i ja sam molio, molio za svoje stado, molio za tebe, molio za Mirka. I u snu njegova mi se slika prikazala. Ja se nadam, on će se vratiti, milost će ga božja spasti.

Milko ušuti, Sida duboko ganuta obori glavu, ali nije znala, što bi odvratila.

Bilo je podne odavna minulo, stara Urša, ovaj genij obitelji Marušićeve, ušla je u sobu i doniela bolestniku njegov obični obrok.

— Hvala Bogu, dahne Milko, ja ćutim, da mi je bolje. Nećutim boli do jedino slabost i drago mi je, da je tako, da se barem ma u kratko s vama porazgovorim.

Milko je dvije tri žlice srknuo juhe, uzeo nešto ukuhana voća, pa rekao svojima:

— A sad se i vi okriepite i založite i dodjite opet k meni.

Ovi su bili brzo s objedom gotovi; rekao bih, uronili su u misli pa zaniemili. Jedini je kapelan prekidao slabim glasom tišinu, pripoviedajući Sidi o tečaju Milkove bolesti, nadovezujući nadu, da bi se ipak mogao pridići. Dakako Urša se i najmanjom nadom zanosila, ali Sida, koliko je i željela, da bude tako, nije se mogla utješiti.

Milko je driemao i pustili ga u miru. Kapelan se spremao na večernju, a Sida je sjela do bolestnika, te prevraćala po starom molitveniku, tražeći molitve za bolestne.

Sunce je jošte svedjer sjalo, ali se primicalo zapadu. Topline, što se za podneva razvila, nestajalo je, te se vlaga i kapljice na prozorima stale smrzavati i praviti ledeno cvieće. S vremenom nastajao je i sumrak, a Milko jošte svedjer spava i Sida moli iz molitvenika.

Došla je i Urša te se pridružila Sidi i ona je molila, upirući kad što oči u bliedo Milkovo lice. Jedna i druga ni rieči ne progovoriše. U sobi je vladao svečani mir i tišina.

Na jednom se otvoriše vrata na palači. Došao je novi gost. Sida ustane, da vidi, tko je. Bio je Gustav.

— Izvolite odložiti! Milko spava.

Gustav odloži, malko se kod peći ogrije, pa stupi u Milkovu sobu.

— Bože, ne vidite li, da je Milko umro! šapta Gustav.

Sida se prestraši, ali se namah sabere:

— Nemože biti, ta malo prije micao je jošte rukama. Ta gledajte, da diše.

Gustav ga pogleda, stavi mu ruke na prsa. U prsima je kucalo srce, akoprem slabo i neuredno. U to se i bolestnik prene i otvori oči.

— Gustave! šaptne slabim glasom.

— Evo me, prijatelju, odvrati ovaj. A kako ti je?

— Nepitaj! No drago mi je, što si došao. Sjedi do mene. Jutros i o podne bilo mi je laglje, ali sada sile kao da su me ostavile, te se jedva držim na postelji, bojeći će, sad ću nà pasti.

— Prijatelju, molim te za posljednju uslugu.

— Zapoviedaj; ja slušam.

— Ja nezapoviedam, ali te molim, da budeš ovršiteljem moje oporuke. Ja sam tako u oporuci načinio, nadajući se, da mi nećeš želje odbiti. Sve je u redu, ti nećeš imati posla, no da predaš svakomu u ruke, što sam mu ostavio. Nije mnogo, ali i ono malo neka u redu prodje. Potanje naći ćeš u oporuci, koju sam svojom rukom napisao. No u oporuci nisam ni jednom rieči Mirka spomenuo, a i nije trebalo. Ali da mu bude od mene kakva uspomena, neka si od mojih

stvari izabere, što ga bude volja, a u ormariću naći ćeš malenu kutijicu sa Mirkovim imenom. Predaj mu je, bit će mu uspomena od majke.

Milko je stao, te ukočeni pogled upro u prijatelja.

— Negledaj me tako, bolan prijatelju. Ti hoćeš da me pitaš, kako je s Mirkom? Ja ti u istinu nebih znao odgovoriti. Bože, bože, kako je to težka borba...

Oboje zašuti i izgubiše se u misli, pa i neopaziše, da se je u sobu i treći gost neopažen ušuljao. Sida ga prva opazi, pa pridušenim glasom izlane: „Mirko!" ali je namah nevidom iz sobe nestane.

Gustav se naglo okrene i u istinu opazi Mirka. Srce mu je podrhtalo od ganuća i uzbudjenosti, a na Milkovu se oku opazio posljednji sievak životne snage, dok mu na ledenim ustnicama zatitrao smiešak zadovoljstva i blaženstva. Pogledavši u propelo, uzdahne:

— Hvala ti, Bože, na tom času, što si mi ga ma i u posljednji tren moga života poklonio.

Mirko se primakne k postelji, te ukočeno, ali vlažnim okom stade motriti ujaka.

— Mirko! šaptne ovaj jedva razumljivim glasom.

Mirko se baci na koljena, pa prihvativši Milkovu ruku, pritisne je na usta i stane ljubiti.

— Oprosti, oprosti, zlatni ujače, mucao je Mirko, gušeći se u suzama.

— Opraštam ti, a već sam ti odavna oprostio. Dobro mi došao na slomljene grudi! Srce mi je za tobom čeznulo, jer sam te tako žarko ljubio. Ustani, diete moje, da te se jošte nagledam prije, nego će mi svjetlo očiju za uvieke utrnuti.

Mirko ustane, sagne se nad bolestnikom, te mu stane cjelivati čelo i obraz.

— Sinko! opet će slabim glasom Milko. Ja sam ti od srca oprostio, ali znaj i uzmi k srcu,

da je u nebu Bog, koji bez kajanja neoprašta!

— Znam, ujače, tronuto će Mirko. I ja se nebih usudio, da ti dodjem na oči, kad nebih bio na čistu sa dušom i savjesti svojom. Ja sam s pomoću božjom prekinuo sa prošlosti. . . .

Milko je bio zadovoljan, te sklopivši ruke prošapta:

— Bijaše to po svoj prilici molitva zahvalnica u slavu Svevišnjega za spas njegova nećaka.

— Dragi ujače! Ti si mi oprostio. Hvala ti i plaća od Boga, ali ja sam sagriešio i majci svojoj, a nje nema, da mi oprosti.

— I majka ti je oprostila na samrtnom času, a izpustila je dušu sa molitvom k Bogu, da te pomiluje i spasi.

— Imade jošte netko, komu sam krivac. Imade biće, o koje sam se težko ogriešio. Hoće li mi i ono oprostiti?

Sida se opet pokaže na vratima, obori glavu, ali je posljednje Mirkove rieči uhvatila.

Mirko se okrene, pa opazivši djevojku, primakne se k njojzi, te reče:

— Sido, kad te poslie toliko pustih godina gledam pred sobom, rumen mi oblieva lica, jer mi se pred očima stvara sva moja krivnja i sramota. Sido, sagriešio sam proti tebi; priznajem i kajem se. Svi su mi oprostili, hoćeš li mi i ti oprostiti? Ja te molim iskrenim, nehinjenim čuvstvom.

Sida nije znala što da odvrati. Ona je osjećala u srcu bol; Mirkovo ju lakoumlje ranilo u srce, ali ona prema njemu nije nikada osjećala mržnje. Njoj se činilo samo, da je taj čas najnezgodniji za takovo očitovanje, pa je oklievala.

Milko ju zovne:

— Sido!

Sida mu se primakne, te mu prihvati ruku, da je poljubi. Tonula je u moru bolova, te neizmjernom čeznjom uprla je oči u svog skrbnika i prijatelja, da čuje, što će joj reći.

Milko joj stavi ruku na glavu i slabim, malo ne zamirućim glasom progovori:

— Sunce je zapalo, dan je na izmaku, no prije nego je prošao, a novi granuo, daj da bude žrtva podpuna, koja će se poput tamjanova oblačka uzvinuti pred priestolje vječne ljubavi, u nebeske visine! Znam, što ćutiš i osjećaš, pa ono i reci u ovom svečanom trenutku, gdje svaka rieč dobiva više znamenovanje i posvetu, koja se nikad nezaboravlja.

Sida digne glavu, pa suznim okom pogledavši skrbnika, okrene se k Mirku i prošapta:

— Ja te nisam nikada mrzila, pa mi je s toga, ako si mi štogodj sagriešio, lako oprostiti. Opraštam ti i zaboravljam. Sva prošlost neka bude za nas ukopana, kao da je nikada i nije bilo, i mi možemo unapried svaki svojim putom, bez mržnje i zavisti.

Ovo je nekoliko rieči, progovorenih tako mirno i svečano, potreslo dušom Mirkovom. A na to glasom i sa čuvstvom najvećeg priegora progovori:

— Molio sam, da mi oprostiš. Oprostila si — hvala ti. Želio sam, da zaboraviš moje zablude, ali da ostaviš u uspomeni zlatne časove idejalnog zanosa. No na to neimam više prava, to je jedino tvoja milost, a ja je nisam dostojan.

Mirko umukne, pa se okrene k ujaku.

— Pristupite mi oboje bliže! zovne Mirka i Sidu. Oba ste mi mili i dragi i umirući umrieti ću sa željom, da budete oboje sretni. Ali pustite to vremenu, ono će sve poravnati, samo kad vam bude srce pročišćeno

žarom svete vjere i ljubavi — — — Ja vas blagosivljem . . .

Oba se spustiše na koljena, a Milko ih blagoslovi.

— O mila sestro! Bog je tvoje molitve uslišao i žrtvu ti primio! prošapta jedva razumljivim glasom.

Gustav je bio niemim svjedokom cielog ovog svečanog prizora.

Milko prestane govoriti, te je za časak mirno oko sebe gledao i usnama šaptao, što se više nije moglo razabrati. Ali časkom opet mu se opažala trzavica na licu i očima, a to bijahu sumnjivi znaci, da je Milko na umoru, da je nastupila samrtna borba. Domaći kapelan uzme časoslov, te je molio molitve za umiruće, zatim mu udielio posljednji blagoslov i odriešenje. Vladala je svečana tišina, koje se nije usudio nitko prekinuti.

Milko jošte jednom otvori oči, uzme propelo, te ga poljubi. Htio je da nešto reče, ali se nije više dalo; digne ruku kao da blagosivlje.

„Dogara!“ reče Mirko, i kapelan mu stisne u ruku voštanicu. Milko se dva tri puta trzne, otvori oči — i izdahne. Ura je na stieni izbila dvanaest i sama se zaustavila. Milko Marušić prestao je živjeti.

U osvit novoga dana višnjevačka zvona naviestiše župljanima, da im je za uviek nestalo njihovog duhovnog oca i župnika.

Milko je ležao u crkvi na odru. Tako je sam želio. Kroz dva dana narod je grnuo rpimice u Višnjevicu, da jošte jednom vidi svoga omiljeloga pastira i župnika.

* * *

Petoga veljače bijaše mu sprovod, kakav se u Višnjevici nije jošte vidio. Već od rana punila se crkva narodom. U 10 sati, kad su bile zadušnice i sprovod

zakazan, bila je crkva, i prostor okolo crkve prepunjen narodom, kako je to jedva bilo za najvećih blagdana. Ali osim domaćih župljana, bijaše naroda i iz susjednih župa, a svećenstva iz domaćeg i susjednih kotara bijaše se sabralo do 30 na broju. Bilo je i otmjena svieta iz grada, a našao se priličan broj njegovih političkih sumišljenika i saborskih drugova iz godine 1861. i 1865., koji su o njegovoj smrti bili na vrieme obaviešteni.

Zadušnice služio je kotarski podjašpršt, a žalobno slovo govorio je prijatelj i susjed župnik iz T.

Kad je začeo govoriti, nastala je tolika tišina u crkvi, kao da u njoj živa stvora neima. Poznatom rječitosti i govorničkom vještinom naslikao je život pokojnikov u njegovu radu i djelovanju tečajem cielog njegovog svećeničkog zvanja, gdje mu je jedinim ravnalom i poticalom bila vjera, pa ljubav prema narodu, a napose prema njegovu stadu, za koji je bio gotov i sama sebe žrtvovati, kao što je to činom za posljednje pošasti pokazao.

Kad se na posljedku u pokojnikovo ime s narodom oprostio, izmedju tisuće njegovih ondje prisutnih župljana nebijaše ni jednoga, komu se nebi oči suzama orosile, dok su žene i djeca udarile u glasno jecanje i naricanje.

Sprovod se jedva mogao do groblja protegnuti, akoprem je ovo bilo dobar četvrt sata od crkve udaljeno. Cielo prostrano groblje malo ne zapremiše župljani, dok je školska mladež zaokružila grob, nad kojim mu poslije svršenog crkvenog obreda i posljednjeg blagoslova odpjevaše nadgrobnu tužaljku.

M. B., njegov drug i prijatelj, akoprem politički inače protivnik, župnik iz J., progovorio je na rastanku nad otvorenim grobom nekoliko ganutljivih rieči, iztaknuo njegov javni rad i djelovanje u saboru, gdje si je svojim značajem, oštrinom svoga suda, a stereotipnim

čuvstvom pravednosti znao steći ljubav i priznanje svojih prijatelja, a štovanje kod istih protivnika.

— Mili pokojniče! završio je svečanim glasom. Tvoje srce bijaše čistim ogledalom, u kojem se u najljepšem sjaju odražavahu tvoje svećeničke i domovinske vrline i krieposti. Ti si kao zaboravio sebe, a mislio na druge, žrtvovao sebe, nebi li tom žrtvom svomu narodu, svojoj domovini koristiti mogao. Nije te riesila za života nikoja odlika, nisi sticao časti ni dostojanstva, ali ti je sama ljubav splela neuveli vienac slave, koji neće nikada povenuti. Laka ti bila crna zemljica, a duša ti se nastanila u nebeskim dvorima, odkale će prozirati i u ovu dolinu suza, moleći se za sreću onih, koje si za života toliko ljubio i milovao.

Kad je dorekao, svaki od prisutnih izmolio je molitvicu za izpokoj njegove duše, te se stadoše turobni razilaziti iz groblja.

Groblje se jur izpraznilo, ovdje ondje na osamljenu grobu opazio bi gdjekoga, gdje se klečeći moli za svoje preminule u Gospodu, dok na Milkovu grobu, što su ga grobari malo ne do vrška nasuli, stajahu jošte nepomično tri osobe. Bio je to Gustav, Mirko i Sida.

— Djeco, svršeno je! prenu se prvi Gustav. Mi smo nezaboravnomu pokojniku posljednju počast izkazali, a mi ga ni molitvama ni suzama nemožemo na život probuditi. Vratimo se kući.

Gustav pruži Sidi ruku, dok ih je Mirko sliedio. Došavši u župni stan, bila su na dvorištu Sidina kolica upregnuta. Oprostivši se sa Gustavom i pruživši ruku Mirku, htjela je da podje, no Mirko je zaustavi, te joj drhtavim, tronutim glasom progovori:

— Sido, oprostila si mi; hvala ti, ali nezamjeri ako te zamolim za jednu milost.

Sida ga pogleda, a u očima mu opazi suzu.

— Govori, ja slušam.

— Dozvoli mi, da te smijem posjetiti u Lenovici.

— Prijatelju, odvrati djevojka svečano, pitaj savjest svoju, pitaj srce i razum, pa budeš li našao sve ovo u skladu, dodji slobodno za pô godine. Je si li zadovoljan?

— Jesam! odvrati Mirko. Danas je 5. veljače, na 6. kolovoza, bude li volja božja, vidjet ćeš me u Lenovici. Poljubivši joj ruku, zaželi sretan put do sretnijeg vidova.

Sidina kolica odjuriše, a Mirko za njima zurio, dok mu nisu na zaokretu prema Lenovici izčeznula pred očima.

— Mirko, ajdemo u sobu, da se o koječemu porazgovorimo. Imao bih ti dvie tri reći.

Obojica unidjoše u Milkovu sobu, te sjedoše jedan prema drugomu. Gustav započe:

— Vaš me pokojni ujak načinio ovršiteljem svoje oporuke. Njegova ostavština biti će slaba, kao što su mu i dohodci bili slabi. Ali što je imao, opredielio je u dobrotvorne svrhe. Za tebe mi je rekao, da od njegovih stvari odabereš, što ti se bude najviše svidjelo za uspomenu na njega.

Mirko je mislio, a u misli opazio je na stolu u zlatorezu pokojnikovu bilježnicu. Uzme je u ruku, te stane listati. Bio je to neka vrst dnevnika, gdje je on svoje znamenitije doživljaje bilježio, al malo ne na svakoj stranici našao je svoje ime uz ime njegove majke ubilježeno.

— Smijem li ovo uzeti za uspomenu?

Dakako, akoprem sam to bio nakanio za sebe uzeti, ali ti imadeš na tu svetinju veće pravo, pa neka ti bude, to više, što će ti biti najsvetijim amanetom u budućem životu.

— Evo ti nadalje ova kutijica, nastavi Gustav. Pokojnik me je molio, da ti ju predam. Uspomena je od tvoje majke.

Mirko uzme kutijicu i otvori. Bio je unutri složen pram materinih vlasi, opleten svilenom vrpcom, bio je zlatan križić, što ga je pokojnica na vratu nosila, a kraj njega bio njezin vjenčani prsten i medaljon sa slikom njegova oca. Mirku zasuziše oči, kad je to sve vidio, te čuvstvom najnježnije djetinske ljubavi izljubi svaki pojedini predmet i metne ga natrag na svoje mjesto.

— Mirko, ja sam službeni posao svršio i volji pokojnoga ujaka zadovoljio. A sad jošte nešto. Znaš li, Mirko, da sam ti kum, da sam te sa krsta podigao. U onom svečanom trenutku (to ćeš ti naći i u spomenici ubilježeno), ja sam se s tvojim ujakom Milkom zavjerio, da ćemo bditi nad tvojim životom i majci tvojoj pomagati u uzgoju. Stajalo je to borbe i žrtve, ali hvala Bogu, ja se nadam, da se ta borba svršila podpunom pobjedom. Majka ju tvoja nije doživila, ali ona joj se bez sumnje u nebu raduje.

Siromah tvoj ujak, on ju je željno očekivao i u posljednji ju je čas dočekao, te je mogao mirno zatisnuti oči. Ja sam jedini tako sretan, koji ću možebiti doživjeti i gledati plodove od sjemena, što ga je plemenita duša Milkova zasijala u tvoje srce. Ja se nadam, da ću se koji put ogrijati na sjaju i žaru prave obiteljske sreće, ali ne onakove, kakova bijaše ono u Jablanovcu.

Mirko razkolači oči, razširi ruke te ih savije Gustavu oko vrata, uzkliknuvši:

— Zlatni kume, moj iskreni prijatelju i angjele, što si me izbavio iz vrtloga strasti i sramote, u kojoj bi se bio za uvieke izgubio! Ti si me izveo iz carstva

himbe, pretvaranja, bluda i ništavila u carstvo ljubavi, sreće i nepomućena blaženstva. O moj Mefisto!

— Vjeruješ li sada, da sam ti bio tada prijatelj, kad si mi htio krinku skinuti s obraza?

— Da, da, pravi prijatelj, kakova može samo kršćanska vjera uzgojiti.

— Vidiš sada i sam, da sam svoju zadaću sretno svršio i ja bih se mogao maknuti s ovog pozorišta i poći za prijateljem.

— Nemoj toga željeti, već meni za ljubav.

— I neželim. Uz tebe mila mi je srcu i Sida, ovaj angjeo prave nesebične i požrtvovne ljubavi. Ti si joj puno sagriešio, toga nesmiješ nikada zaboraviti, pa bih želio vidjeti i doživjeti, kakovu si joj zadovoljštinu doprineo, kakovom si žrtvom svoj grieh okajao?

— I nadaš li se, da će mi ona pružiti ruku?

— Ja sam uvjeren, da hoće. Ali Mirko, ogriešiš li se opet na njezinoj ljubavi, života mi moga, ja ću joj biti osvetnikom.

— Neboj se kume, jamčim ti ljubavi materinjom, da ću ju na rukama nositi, da ću nastojati, kako nebi nikada svoje žrtve požalila.

— I tako je pravo! Bog te blagoslovio!

I Mirko ustane da podje, ali kum se nečemu dosjeti, te ga zaustavi.

— Stoj, Mirko! Mi imademo jošte važan predmet da razpravimo, a malo da nisam zaboravio. Slušaj me dobro. Tvoja te je majka neizmjerno ljubila. Vjeruješ li?

— Kako možeš sada o tom i posumnjati?

— Ali ona te nije sama ljubila i za tebe se brinula.

— Znam, da nije, bio joj je brat u pomoći; podupirao si je i ti.

— I jošte netko! živo će Gustav. O, kako je čovjek tjesnogrudan i sebičan, kad se radi o nižem od sebe. Njegove se žrtve neuvažuju, kao da neimaju vriednosti jedino s toga, što ih je sirotinja doprinieła, kao da ona neima ni pravo na priznanje.

Mirko je u čudu gledao kuma.

— Ja te, bora mi, nerazumijem i neznam, što hoćeš reći.

— Hoću reći, da je tudier u vašoj obitelji jošte jedna osoba po sriedi, na koju ste svi do Milka zaboravili, a bila je dušom i tielom privržena vašoj obitelji. To je vriedna starica Urša. Služila je tvoga djeda i oca, tvoju majku i ujaka, a najviše se privila uz tvoju majku, tješeći je u dnevima kušnje, pomažući je u nevolji tvorom i rieči. Da, ona te je tetošila, ona te je odievala, ona te je odnjihala, jednom rieči, i ona te je ljubila. Ali komu je stalo do ljubavi, do žrtve siromaške služavke! A ona je danas sama kao prst, jer su joj svi pomrli, kojima se je žrtvovala.

Mirko se primi za glavu, zamisli se, ali se namah sabere i odvrati:

— Hvala ti, što si i to spomenuo. Bila bi grjehota, da se i za nju nepobrinemo. No što je ujak glede nje odredio?

— Milko je nije zaboravio. Ona će vući kamate od ciele ostavštine, dok bude živa. Neće biti puno, ali će joj dotjeći, a istom po njezinoj smrti novac, to jest glavnica, predat će se u svrhu, koju joj je pokojnik namienio.

— Mi ćemo to izpraviti, živo će Mirko. Ja sam sâm, a moj je položaj, hvala Bogu, takav, da sam osjeguran, i da ću uza se moći i staricu uzdržavati. Uzet ću je k sebi, pazit će mi na kuću i nadam se, da će biti zadovoljna. A ti, kad razpraviš ostavštinu, uloži novac u svrhu, kojoj je namienjen.

— Liepo od tebe! I tim pokazuješ, da ti se u srcu probudio duh majke tvoje.

Za toga razgovora došla je starica gotovo neopažena u sobu.

— Gospodo, podne je minulo, obrok je gotov, izvolite k objedu!

— Pristupi der bliže! zovnu je Mirko.

Urša se primakne k mladomu gospodinu, te mu se zagleda u lice.

— Sjećaš li me se jošte?

— Kako nebih? bolno se nasmieši starica. Ta sto puta sam vas poniela na rukama, sto puta sam vas odienula i nahranila. Ali tomu je davno. I na Višnjevici ovdje privikla sam vam, ali u potonje vrieme, kako ste posvema izostali, morila me želja, da vas vidim, osobito od vremena, kako vam je dobra majka umrla.

A što ćeš sada? zapita nadalje.

— Što ću sada i sama neznam. Sve mi je pusto a i ostarila sam i onemogla posvema. O, kako je to došlo, da sam ja jadna morala sve preživjeti.

— Uršo, čuj me! Ti si sav svoj viek proživjela u mojoj obitelji; ona nije izumrla, jošte sam ja u životu, pa u znak zahvalnosti za ljubav, što si je izkazala mojoj majci, mome ujaku, a i meni, ja ću te uzeti k sebi. Hoćeš li k meni?

Urša sa zahvalnim okom pogleda mladog gospodina, pa odvrati:

— Drage volje. Budem li u vašoj blizini, biti će mi kao da sam u domu. To će me sjećati vaše majke, vašeg oca, vašeg ujaka.

— Dobro je tako! završi Mirko. Ti ćeš si pospremiti svoje stvari, a za tjedan dana poslat ću ti priliku, koja će te dovesti k meni u Zagreb.

Urša tronuta htjede da mu poljubi ruku, nu Mirko je prije objema rukama primi za glavu, te je u čelo poljubi. Urša je plakala.

— A sad ajdemo, da štogodj založimo! reče Gustav, ustavši sa stolca. Mirko ga je sliedio.

— Mirko, reče Gustav, ja se ponosim sa svojim kumčetom, a da je to tvoj ujak doživio, on bi od veselja proplakao.

Poslie objeda Mirko je dao upreći, te se vratio u Zagreb, dok je Gustav još nekoliko dana ostao u Višnjevici, da uredi Milkovu ostavštinu.

XV.

Iza dogadjaja, što smo ih opisali u predjašnjem poglavlju, proteklo je deset godina, a zato se vrieme mnogo toga promienilo i na političkom i na socijalnom poprištu naše domovine. Rauch je pao, a narodu odlanulo. Koliko se njegova ideja u narodu uvriežila, pokazali su već prvi izbori, gdje je bila birana velika većina pristaša narodne misli.

Taj uspjeh kao da je mjerodavne krugove u Pešti i Beču iznenadio, te se je bilo bojati, nebi li se i sama zgrada, na kojoj se dualizam osnivao, uzdrmala. Sabor se sastao, ali bude u prvoj sjednici kraljevskim odpisom razpušten. Ovo nije iznenadilo narodnu stranku, ona je bila spremna na upornu borbu, ali se i s druge strane na nju pripravljala, pa jer se držalo, da Bedeković nije vrstan provoditi izbore kao što je to bio Rauch, imenovan bude Vakanović namjestnikom banske časti. Vakanović je pritegnuo uzde, te se svom eneržijom spremio na borbu, a narodna ju je stranka pod geslom rujanskoga manifesta prihvatila. Narodna sviest bila je budna, zatočnici hrvatske misli bijahu odvažni, te su i ovaj put održali pobjedu. Narodna stranka bila je u većini. Prvi

uspjeh ove pobjede bijaše taj, da je Vakanović odstupio, a bansku stolicu zasio Ivan Mažuranić. Prva zadaća ovoga sabora bila je revizija nagodbe. Sabor je htio i vindicirao za sebe financije i imenovanje bana po kruni na predlog sabora. Izabrala se i kraljevinska deputacija, u kojoj su bili sami ugledni muževi, koji su se odlikovali isto tako znanjem i karakterom kao što i svojim položajem; ta predsjednikom ovog odbora bio je sam biskup djakovački, Štrosmajer.

Ali njegov je rad zapinjao, nailazio na ogromne potežkoće i zapreke od strane Magjara, kojima se od stečene premoći prvom nagodom nije dalo ni za pedalj odmaknuti. Regnikolarne deputacije bile se na Rubikonu, da se, neobavivši posla, razidju, ili je valjalo popustiti. Magjari nisu htjeli -- morali su Hrvati. Jesu li morali, neka sudi povijest. Popustili su na svim točkama, a ono malo koncesije, što su ih pružili Magjari, nije vrijedno ni spominjati. Regnikolarna deputacija izvela je reviziju; Štrosmajer je nije podpisao, nije na nju pristao, on se, jednom rieči, povukao s političkog poprišta, pa je sav mar i brigu uložio, da svomu narodu na kulturnom polju pripomogne, koliko su mu sile mogle dozvoliti.

Sabor je revidiranu nagodu prihvatio, kako ju je kraljevinski odbor predložio, a narod se u čudu pitao, da li taj uspjeh odgovara onoj borbi, onim žrtvama, što ih bijaše za posljednjih izbora doprineo?! Primirio se donekle, jer je barem dobio narodnu vladu, pa se predmnievalo, da će ona provoditi nagodbu onako, kako neće biti na štetu naroda.

I Mažuraniću rado se priznaje, da je bio Hrvat, da je ljubio svoju domovinu, da joj je želio procvat i napredak, ali ga s druge strane žale, što je bio nesretan u izboru ljudi, kojima se je okružio. Pa kad bi

mu se to prijateljski spomenulo, on bi stresao glavom, te odvratio: „Vidim i sam, ali to je kobna baština kompromisa sa peštanskom vladom!“ A tim bi sve kazao.

I u saboru i izvan sabora našlo se ljudi, koji nisu bili zadovoljni, a ovima na čelu bio je u saboru Milan Makanec. Bila je to malena družba, ali koja se prerano iztrošila, pa se povukla sa javnog poprišta. Stranka vladina bila je u ogromnoj većini, ta Mažuranić i nije imao opozicije do nekoliko članova, što su sačinjavali stranku prava. U saboru i izvan sabora zavladalo je političko mrtvilo. U narodnoj stranci bilo je sad članova svih mogućih nekadanjih frakcija: unionista, samostalaca i narodnjaka. A ovo nije bilo dobro.

Ali nadošla je mala oluja, koja je pročistila narodnu stranku, te stvorila razdiobu.

Većina ostala je uz vladu, a manjina, prvobitno od 16 članova, povratila se na tradicije svoje stranke od godine 1861. i 1865., pa na rujanski manifest. Vladina stranka pošla je tragom starih okorjelih unionista, držeći nagodbu najvećom stečevinom Hrvatske, ali ne nagodbu onakovu, kakova jest, već onakovu, kako ju Magjari provode.

Mirko Mihanić, koji se prvi puta pojavio u Rauchovo doba, te bijaše njegovim najrevnijim pomagačem, posvema se promienio, te prigrlio nauku i načela svoga ujaka Marušića, načela narodne stranke. Prijatelji su mu zamjerali, ali on nije za to mario. Prijatelji su mu naklapali, da si kvari budućnost, no on im se smijao, ističući, da je Hrvat i da bi se stidio, da se na štetu svoga naroda iz sebičnih motiva laska i ulagiva bilo Magjarima, bilo njihovoj vladi. On je za posljednja dva izbora poslije Raucha sudjelovao u izbornoj borbi, a može se reći, da je svojim uplivom, svojom energijom,

a i svojim znanjem i vještinom u velike pripomogao, da je opozicija pobiedila u svih pet izbornih kotara grada Zagreba.

Mirku su više puta nudjali prijatelji saborski mandat u najsjegurnijem kotaru, gdje bi bez sumnje bez ikakove poteškoće bio izabran, ali je Mirko svaki put takovu ponudu, i ako mu je laskala, s najvećom diskrecijom odbio.

— Nemojte me siliti, običavao bi govoriti, da preuzmem dužnost, kojoj nebih bio kadar zadovoljiti onako, kako to čast i dostojanstvo narodnoga zastupnika i interes domovine zahtieva. Narodni zastupnik mora da bude ponosan na povjerenju, koje mu je narod poklonio. Ja bih to bio, ali narodni zastupnik, da se tolikomu povjerenju oduži, morao bi mu sve svoje sile posvetiti, morao bi neumorno raditi, morao bi biti budan stražar na braniku narodnih svetinja, kao što je bio i moj pokojni ujak Milko Marušić. A da ja to budem, kako bih morao biti, morao bih napustiti svoje zvanje, komu sam se iz sve duše s ljubavi i uvjerenjem posvetio, a toga nemogu učiniti, jer znam, da mogu ovdje više koristiti narodu i čovječanstvu, nego ondje. Zato ostavite me u miru. Ja sam vaš, ja dielim vaše nazore, ja sliedim vaša načela i ja ću vas uviek podupirati, koliko i kako budem mogao.

I Mirko Mihanić bio je vješt i na glasu liečnik. On je uviek imao pune ruke posla, jer su ga zvali na sve strane, pa čak i u daljnje krajeve, ali Mirko nije nikada uzimao posla, kad je znao, da ga nebi mogao obaviti. No jošte je jedno, što upravo obasjava osobu Mirkovu kao liečnika, a to je, što je on najvolio liečiti siromake i nevoljnike, koji obično nisu imali sredstava, da podmire liečnika, pa su ga s toga obično zvali liečnikom sirotinje.

Mirko se oženio sa Sidom Vešelenijevom. To bi dakako čitalac pogodio, a da mu nebi ni spomenuli, ali moramo pridodati, da je Mirko uz Sidu bio najsretniji suprug, a ona uz Mirka najsretnija supruga. Sida je gledala, da mu svakoj i najmanjoj želji zadovolji, a Mirko je već na njezinim očima čitao njezine misli, pa im se je prije prilagodio, nego li mu ih je ona i izjaviti mogla. Sida je u kući bila neograničena vladarica, a prvi joj je podanik bio sam Mirko. Ali to je bivalo tako nježno, tako u skladu, da niti je Sida osjećala svoje premoći, a niti Mirko svoje podčinjenosti.

Mirko je cielu godinu probavio u Zagrebu zabavljen svojim zvanjem, ali si je poslove tako udesio, da su mu dva mjeseca ostala na razpolaganje za odmor i zabavu. A ovo bi vrieme obično i najradje sproveo u svojoj omiljeloj Lenovici, u bajnom predjelu milovidnog Zagorja.

Lenovica bila je kolievka njegove majke i sielo obitelji Marušićeve, ali nezgodom, kako će se čitatelji sjećati, došla je ona u tudje ruke, najprije nekog trgovca, koji ju je na dražbi kupio, a zatim u vlastničtvo Sidine tetke Eufrazije, koja ju je nakon svoje smrti ostavila u baštinu svojoj kćeri Luciji.

Mihanić nije mirovao, dok je nije kupio i uredio po novom ukusu sasvim, što se za jedan ljetnikovac zahtievalo. Mirko je imao sredstava, a imala ih je i Sida, da ovo zaklonište njihovih najsvetijih uspomena i njihove obiteljske sreće što ljepše i što sjajnije upriliče. Mirko je dapače išao tako daleko, da je uredio cielu sgradu, razpored soba, vrt i perivoj onako, kako je bilo nekoč na Kosovcu. Mirko je to držao tajnom, tek kad su sve radnje bile podpunoma izvedene, dovede onamo suprugu, koja se našla ugodno iznenadjena, gledajući perivoj sa vodoskokom i rondele sa cviećem i drvećem,

upravo onako, kako je to bilo u Kosovcu. Dapače i šumica iza grada bila je pročišćena i puteljcima izpresiecana, gdje su ptičice i ini božji stvorovi veličali slavu božju i pjevali hvalu svojoj gospodarici.

Bilo je mjeseca rujna godine 187*. Mirko se sa svojom obitelji po običaju nastanio u Lenovici. Mirko je običavao rano ustajati, da se prošeće perivojem i naužije svježa zraka, dok bi se Sida pozabavila s djecom u sobi, da ih uredi i odjene, a tada bi ona izašla za suprugom, dok su djeca veselo naokolo čavrljala i skakutala loveći kukce i leptiriće. Bilo ih je troje: Monika, koja će do koji dan navršiti devet godina, Milko, koji je lanjske godine pošao u školu, a bilo mu je osam godina, pak maleni Gustav, koji se je jedva osovio na noge, te si težko dostigavao braću. Djeca su bila svježa i zdrava. Majka je posvećivala svu pomnju njihovome uzgoju, pak je uživala u djeci, motreći je, kako duševno i tjelesno uspjevaju. Bila su krasna djeca, osobito Monika, prava slika i prilika materina.

Mirko je sjedio na klupi kod vodoskoka pod granatim i bujnim strmogledom, te je nešto čitao u staroj ujakovoj bilježnici. Bio se toliko uronio u misli, da nije ni opazio, kako mu se žena približila i sjela do njega. Tek se onda prenuo, kad ga kćerka primila za ruku, da ju poljubi, a ono mu se dvoje stalo penjati na koljena.

Mirko za čas odloži knjigu, pozdravi ženu i izljubi djecu, koja su opet odskakutala dalje perivojem.

— No što si se tako zamislio, upita ga Sida, te nas nisi ni opazio?

— Čitao sam u ujakovoj bilježnici na dvadesetoj stranici, evo, gledji tu je ubilježen 14. rujna.

— Ta to je tvoj rodjendan?

— Da, moj rodjendan! Pa kako ga je moj ujak živo i ganutljivo opisao. Ja sam to mjesto nebrojeno puta pročitao, ali me svaki put obuzelo neko neobično čuvstvo ljubavi i duboke sućuti prema mojoj nezaboravnoj majci. Sirota, koliko li nije morala pretrpjeti?

— Da, da, liepo od tebe, da se je sjećaš, a i dužnost nam je, da ju zadržimo u svetoj uspomeni. Pa kad si već kod prošlosti, da čavrljamo o njezinim sgodama! mislila je Sida.

— Zar se tebi mili o tom naklapati? zategnu u čudu Mirko.

— I te kako, osobito s tobom. Brodar, koji je sretno umaknuo brodolomu, najradje govori o pogibelji, koja za nj više nepostoji, ali se tim više raduje svomu spasenju.

— Da ti pravo kažem, ja o tom rado nemislim, a još teže govorim, jer me uviek nešto steže u prsima, a rumen mi oblieva lice.

— Nemoj tako Mirko! blago će i prijazno Sida, prihvativši mu ruku. Vidiš i ja sam mnogo pretrpila i boli su bile neizmjerne, koje se nisam usudila nikome otkriti, a ja ih se ipak rado sjećam, jer njihovo sjećanje podiže i uveličava moju današnju sreću, koju nebih danas ničim na svietu htjela zamieniti.

— I ti se u istinu osjećaš sretnom i onda, kad misliš na prošlost?

— Mirko, jesi li ikad o tom posumnjao? Ili bi li ti ikad bila pružila ruku, kad nebi već onda o toj sreći bila uvjerena?

Mirko bio je duboko ganut, te stisne Sidinu ruku i poljubi je.

— Ja sam u istinu sretan, akoprem tolike sreće nisam zaslužio.

— Ne, ne, Mirko! Ti si vriedan svake sreće, a jesi li uz mene u istinu sretan, to me čini blaženom. Prošlost dakako bila je maglovita i tmurna, a tvoje zablude velike. Oprosti, što to spominjem, ali kaži mi, Mirko, bili ti mene ikada onako ljubio, kao što me danas ljubiš, da nije bilo onih nesgodica? Nije li te žalostno izkustvo poučilo, da u razvraćenosti neima sreće, a pravo zadovoljstvo, sreća i blaženstvo da se temelji na svetosti obiteljskog života.. Gledaj, Mirko, mi smo si stvorili raj na zemlji bez grižnje savjesti ili bojazni, da ćemo ga ondje izgubiti.

Sida bi u svom zanosu i dalje razpredala, da nije dobrzala Monika, te ih sjetila, da je doba za zajutrak.

Sutradan bio je 14. rujna, Mirkov imendan. Taj su dan običavali proslaviti u obiteljskom krugu medju prijateljima. I danas očekivahu goste.

Dan je osvanuo liep i vedar, a Mirko i Sida uraniše, da budu na vrieme gotovi, jer su odlučili poći na svetu misu, koju bi davao Mirko služiti u kapelici Majke Božje gorske, što se nad Lenovicom na krasnoj visočini uzdigla, te bila krasno uredjena. Domaći župnik došao je glavom, da odsluži sv. misu. Put je vodio dobro uredjenim puteljkom kroz šumu. Mirko bio je gotov, a Sida je upravo dočešljala Moniku; Milko se sam opravio.

— A nećete li i mene sa sobom? oglasi se Gustav. Ja neću da ostanem sam.

— Ali slab si, noge će te iznevjeriti, pa ćeš sustati, mišljaše majka.

— Neće, neće! Uzmite me sa sobom, ta i ja tatu ljubim, pa bih se želio za njega pomoliti, a ti si me već naučila moliti i rekla mi, da su djeca dužna moliti za roditelje.

— Pa neka ti bude! odvrati majka, dok su se Mirku zacaklile oči, te podigne diete i privine na grudi.

— Obuci ga, dometne, neka mu bude na volju.

Potrajalo je i pol sata, dok se mališ opremio, a htio je da bude odjeven kao na najveći blagdan.

Put do kapelice niti je bio dugačak, niti težak, a bio je čist i ravan kao dlan. — Dok su prispjeli na mjesto, župnik je čekao, pa obukavši se, pristupi k oltaru. U kapelici se pribralo i naroda iz Lenovice, da prisustvuju službi božjoj.

Sida je klečala i molila, a uz nju dječica. Sjećala se, koliko se puta za mlada zavjetovala prečistoj bogorodici i molila ju za milost, a danas, gdje su joj sve želje izpunjene, osjećala je potrebu, da joj zahvali. I hvalila joj, a uz hvalu preporučila joj i svoju djecu u obranu.

Iza svršene službe božje vratiše se kući. Župnik je obrekao, da će do podne doći, jer ga kod kuće čekaju prešni poslovi.

Kod kuće bio je prostrt stol i zajutrak na stolu. Poslie toga staviše se djeca u red, da čestitaju. Monika držeć u ruci kitu cvieća, stane govoriti u ime svoje braće čestitku, što ju bijaše majka naučila, pa dovrši s vrućom željom, da mu sreća i zadovoljstvo svedjer cvatu onako liepo i bujno, kao što evo i ovo cvieće, što mu ga pruža u znak djetinjske ljubavi.

— To će i biti, nadam se u Boga! odvrati otac. Budete li vi samo dobra, te slušala i sliedila svoju dobru majku i mene.

— O, mi ćemo biti dobri i vama na radost! izlanula mlada čeljad, ljubeći ruku ocu i majci.

— A sad, Mirko, čuj i moje želje! ozove se Sida. Kratke su ali iskrene, izvadjene iz dubine duše. Nepotamnila ti nikad ona jasna i sretna zviezda, koja je sjala meni i tebi, kad smo si upravo na današnji dan pred oltarom pružili ruke, te se jedan drugomu zavje-

rili vječnom vjernosti i ljubavi. Doživio, slatki druže, jošte mnogo takovih dana u krugu svoje obitelji.

Sida savije ruke Mirku oko vrata, te ga zagrli i izljubi.

— Tudier sam ja suvišan! ozva se glas na vratima. Vaša je sreća osjegurana, i ja joj se mogu samo radovati i uzkliknuti sa starcem Simeonom: „Sada odpusti, Gospode, slugu svoga u miru, jer su mi vidjele oči spasenje tvoje!“

Neočekivanim posjetom svoga kuma i prijatelja Gustava Milkovića bio je Mirko ugodno iznenadjen. Izvinuvši se iz ženina zagrljaja, podje mu u susret te ga upravo strastno izljubi. I Sida mu se primakne, hoteći da mu poljubi ruku, što je on medjutim zapriečio, poljubivši je u čelo.

— Odavna sam želio, da vas posjetim, zače Gustav, ali razni su me poslovi zapriečili, pa i moja starost i nemoć. Ta evo me na domaku sedamdesete godine, a to nije šala. No sada kako je liepo i povoljno vrieme, odvažih se, da vas jošte možebiti posljednji put vidim.

— Nemoj tako, mili kume! živo će Mirko. Istina, starost je starost, i život je naš u rukama božjim, ali i uz svoju dobu ti si jošte dosta čil i kriepak, i ja se nadam, da ćemo se jošte i više puta vidjeti i sastati. Sido, nuder ponudi prijatelju, da što založi; došao je s puta.

— Hvala liepa, odvrati Gustav, zajutrkovao sam u Trgovištu, te mogu posve mirno čekati do objeda, no čašica domaće šljivovice nebi škodila.

Sida odbrza i za časak se povrati noseći na tasi staklenku sa šljivovicom i čašama. Prijatelji izpiše svaki po čašicu, pa prodjoše na zrak, da se prošeću perivojem.

*

Gustava nije bilo već više godina u Lenovici, te mu je cielo uredjenje Lenovice bilo nešto neobično. On se divio ukusu i vještini Mirkovoj, koji je u ovom malenom prikrajku znao stvoriti i upriličiti tako bajno, rekao bih, vilinsko pristanište, pa je s toga i čestitao domaćini.

— Kume, mene zvanični poslovi drže u Zagrebu, ali za odmor i zabavu odabrao sam Lenovicu, jer me ona sjeća onoga, što mi je najsvetije, a po tom i najmilije, naime moje majke i moga ujaka. Ja sam preuredio dvorac, načinio perivoj i nasade, i vodoskok, po osnovi onog u Kosovcu, a to za ljubav k miloj mojoj ženkici, uz koju se osjećam srétan i zadovoljan. Ja joj njezine ljubavi, njezine žrtve, neću nikada zaboraviti, to više, što je nisam bio nikada dostojan.

— Negovori tako, Mirko, jer sam uvjeren, da ni Sida tako nemisli. Ona bijaše za djetinstva angjeo, ona se kao djevojka poniela kao svetica, pa ona je i danas najuzornija žena na svietu. Ali zato netrebaš da ponizuješ sebe, jer ona za cielo toga netraži i kako je plemenita, takovo bi je poniženje moglo samo uvriediti.

— Pravo imaš, kume. To sam nedavno i iz njezinih rieči razabrao. Ona se osjeća sretnom i zadovoljnom, a ja nastojim, da joj te sreće ničim nepomutim, što mi nije težko, jer u njezinoj sreći ja sâm najviše uživam.

Prijatelji dva tri puta prodjoše perivojem, pa upravo htjedoše u maleni kiosk da sjednu, kad se na ulazu pokaže novi gost. Mirko ga pogleda, srce mu zaigra, jer je pred sobom opazio opet starog znanca i prijatelja Aurela.

— Dobro nam došao, prijatelju! veselo ga pozdravi domaćina, pruživši mu ruku, koju je prijatelj vruće stisnuo, pa se po starinsku izljubiše.

Aurel bio je još uviek kriepak i čil, akoprem mu brada i vlasi posvema posjediše; bio je tek za koju godinu mladji od Gustava.

— Jesi li bio sa Sidom? upita ga Mirko.

— Dakako! Ja sam joj se poklonio, ali je nisam htio buniti. Ona me je k vama poslala.

— Pravo je učinila, nasmije se Gustav, jer ti spadaš u naše družtvo.

Prijatelji prošli jošte perivojem, da se Aurel nagleda cvieća i nasada, a to ga je uviek zanimalo, pa je bio iznenadjen i isto se onako povoljno izrazio o ukusu domaćinovom, kao što malo prije i Gustav. Zadržavši se neko vrieme kod vodoskoka, motreći u kamenitoj nakapnici zlatne ribice, kako se igraju na sunčanom svjetlu, zaputiše se u kiosk, da sjednu i razgovaraju.

— Provezavši se kroz Klanić, poče Aurel, pošto se je udobno na naslonjaču smjestio, uzeo sam poštu za tebe, jer znam da će te zanimati novosti. Evo ti novina i nekoliko pisama.

Mirko ih uzme u ruke. Bio je „Obzor“, „Hrvatska“, „Narodne Novine“, pa nekoliko listova iz Zagreba; jedan je bio ća iz Pešte, a glasio je na milostivu gospodju Sidu Mihanićevu. Mirko s mjesta ustane, te podje, da preda list ženi, jer je mislio, da će ju zanimati, pošto je slutio, da će biti od njezinoga brata. Za tri časa povrati se k svojim prijateljima.

— No tko piše? upita Gustav, čim se Mirko vratio.

— Janko, njezin brat, a što piše, kazat će nam Sida sama, kad ga pročita.

Aurel medjutim otvori novine, te stane tražiti, nebi li štogodj našao, što bi ih moglo zanimati. I našao je, pak stane glasno čitati:

— U narodnoj stranci nastao razkol. Do 16 saborskih članova izstupilo je iz kluba narodne stranke, te stvoriše novu stranku, pod imenom neodvisne narodne stranke, a povod je tomu bila Davidova magjarska škola za zajedničko činovničtvo u Zagrebu. No što ćete na to reći ?

— Dobro je, preuze Mirko, samo se bojim, da je prekasno. Ali bolje i sada, nego nikada.

— I ja tako mislim, hoće Aurel. Znate me, da sam bio odrješiti unionista, da sam želio pošten savez s Magjarima, ali sam bio uviek protivnik onomu neponjatnomu popuštanju sa strane Hrvata, koje nije znalo, ili nije htjelo, da sačuva čistoću nagodbe, kako su ju obje stranke medjusobnim sporazumkom uglavile. Nam obično kažu, da smo malen narod, ali maleni narodi treba da su uviek žilaviji u obrani svojih prava, jer napuste li ih jednom, težko će ih opet izvojštiti, dok za veće i uplivnije narode nepredleži slična pogibelj.

Već u početku nagodbenog života pojavljahu se razne povrede, preko kojih je sabor mirne duše prelazio na dnevni red. Iz ovih povreda, kojima se nije znao narod na vrieme zakonitim putem oprieti, stvorit će se praksa, na koju će se kašnje protivnici s uspjehom pozivati, a to će i te kako otegotiti naš politički položaj. Da su naši sabori u početku namah pazili na čistoću §§ 55. i 56. nagodbenog zakona, nebi nikada ni Szapariju ni Davidu došlo na pamet, da u središtu Hrvatske stvaraju magjarsku školu.

— Imadeš pravo, reći će Mirko, i ja podpuno shvaćam i uvidjam, kako su temeljiti bili nazori moga pokojnoga ujaka Milka i u obće onodobne narodne stranke. On je već u samoj nagodbi nazrievao zametak svim budućim političkim neprilikama i zadjevicama. No meni se u obće nemili o tom razpravljati, jer me u

današnjim prilikama mrzi politika, osobito politika, kakova se u nas vodi. Za uspješnu politiku hoće se zrio i sviestan narod, a naš narod žalibože nije takav. Aristokracija kao da i neosjeća narodnog hrvatskog ponosa, ona se neće ugrijati za procvat i politički napredak naroda. Činovničtvo, koje obuhvaća najveći dio naše inteligencije, služi sustavu i podupire njegove zahtjeve, jer je na to upućeno. Ono za svoja politička prava neima obrane. Ono samostalne inteligencije, što je imade u narodu, gubi se u ogromnoj masi činovničtva i aristokracije, te nemože uspješno djelovati.

— Ali si zaboravio na jošte jedan faktor, koji upliva na politiku i koji je kadar kao najbrojniji da napokon narodnoj stvari izvojšti pobjedu, — mislio je Gustav.

— Ti misliš narod sa svećenstvom? upade u rieč Mirko. Ali zaboravljaš na jedno. Onaj narod može s uspjehom utjecati u politiku, koji je na moralnoj visini svoga života, koji je naobražen, i koji se nemora boriti sa svagdanjom oskudicom. Neprigovaram s moralnog gledišta našemu narodu; u njega imade krieposti i vrlina, koje mu služe na čast. Naš narod nije ni tako siromašan, da nebi živjeti mogao, dapače imade predjela, gdje bi upravo mogao bujno uspievati. Jedino mu treba naobrazba, treba mu politička sviest. U njega nije narodni ponos onoliko razvijen, koliko bi se moglo željeti. Nije čudo. Za njegovu se naobrazbu tek pred kakovih trideset godina stalo ozbiljnije misliti. Absolutizam podigao mu je škole, koje su se kašnje postepeno stale širiti i razvijati.

— No pak i naš sabor od godine 1874. svojski se zauzeo za prosvjetu puka, stvorivši zakon, koji nas stavlja uz bok ostalim prosvietljenim narodima. I to je velika stečevina, pridometne Gustav, uz ironičan posmjeh.

— Razstava škole od crkve, emancipacija obuke od svećenstva, da, to je velika stečevina, na kojoj se ima narod zahvaliti svojim zastupnicima. Ali ovoj stečevini može se tek onaj veseliti, koji misli i drži, da se narod i bez strogo kršćanskih načela može dići i prosvietliti. Da, napredne, ali i za vjeru indiferentne države, uzele su škole crkvi i svećenstvu iz ruku, ali tim niti su pomogle sebi niti narodu. Pa kad sav sviet kroči napried, zašto da mi zaostajemo? S prosvjetom k slobodi, a prosvjeta nepoznaje vjerskih spona, prosvjeta netreba da bude ma pod čijim tutorstvom. Takim mislima zanosili su se inače triezni i ozbiljni politici, nesluteći na žalostne posljedice, koje bi otuda i protiv njihove volje nastati mogle. Narod je u prvom redu upućen na vjerski uzgoj, pa mu nauka i naobrazba mora biti oslonjena na strogo vjerska i moralna načela, a tudier je nesumnjivo prvo mjesto crkvi i svećenstvu. Do nedavna pučka je škola bila u izvrstnim, prokušanim rukama jednog dra. Ilijaševića i dra. Račkoga, kojima bi se svaki narod mogao ponositi i koji su htjeli i znali uzdržati školsku obuku na visini njezine zadaće. Bijaše li ovdje ondje nedostataka, mogli su se popuniti, bijaše li pogrješaka, mogle su se izpraviti, a da se u samo načelo nedira. A jošte je jedno, česa nemogu prežaliti. Narodna se stranka tim zakonom pokazala nezahvalnom prema svećenstvu, koje joj je u izbornoj borbi svojom požrtvovnosti izvojštilo pobjedu. A toga nebi barem ona smjela učiniti. Ja se bojim, da nas je taj zakon potisnuo u nazadak, da nas je skrenuo s prave kolotečine. Vi ćete se možda čuditi, što ja tako govorim, ali kad govorim, budite sjegurni, da govorim iz uvjerenja, jer govorim iz izkustva. Prosvjeta je velika blagodat, jest kćerka vječne istine, ali samo onda, ako se drži svoga

izvora. Hoćemo li sreću i slobodu svojoj domovini, radimo da dignemo i na čvrste noge onaj faktor, koji nam u toj borbi najviše može pomoći, a to je puk. Čuvajmo ga od zabluda, čuvajmo ga od napasti, kojima je manje više izložen; štitimo ga i branimo u svetištu njegovog obiteljskog života. Brinimo se za nj, da mu stvorimo uvjete i materijalnoj sreći i blagostanju, promičući sgodnom uputom i dobrim primjerom njegove gospodarstvene prilike i odnošaje. Nastojmo, da ga naobrazimo, da ga uputimo o onom, što mu je kao gospodaru, kao članu obitelji i državljaninu nuždno da znade, da nebude plienom sebičnih spletkara, koji bi se njegovom neukosti služili u svoje sebične svrhe.

Mirko bi nastavio dalje, da nije ovaj par nadošla gospodja, koja mu se posve vesela lica primakne, te zapita, nesmeta li ih možda u razgovoru.

— Ni najmanje! odvrati Gustav. Mirko je dovršio svoje, pa bude li ga volja može kašnje nastaviti.

Sida sjedne do supruga, te primivši ga za ruku, progovori:

— Imala bih ti nešto kazati, a znam, da će i naše prijatelje zanimati.

— A što takova? znalično će Mirko. Mora da je nešto povoljno; vidi ti se na očima.

— Da, posve povoljno! odvrati Sida. Dobila sam pismo od brata.

— Znam, odvrati Mirko. A što ti je pisao?

— Pisao mi je, da je nastupio novi način života, da se je posvema posvetio gospodarstvu.

— Svakako plemenitije i zanimivije, nego li tumaranje po zabavama bez svrhe i pravog užitka, kako je dosad živio. Samo ako uztraje!

— Kupio je oveći posjed u somogjskoj županiji, uredio gospodarstvo, koje da mu liepo uspieva i nosi

dovoljna prihoda, a kraj toga da uživa više u tišini ladanjskog nego u zabavama velegradskog života.

— Samo ako takovomu načinu života i žena njegova privikne! mišljaše Mirko.

— Imade u privitku maleni listić i od Irme, pa spominje, kako joj je prijašnji život dosadio, a ladanjskomu da je već posvema privikla. Vrt i perivoj da je uredila onako, kako bijaše na Kosovcu, a sve vrieme da joj zaprema nutarnje gospodarstvo, pa uzgoj i skrb za maloga Konrada i Elviru; prvome da su četiri godine, a drugoj tri.

— Hvala Bogu, da je tako! reče Gustav. Stari bi se Konrad, da je u životu, do napokon sprijateljio sa svojom snahom.

— Irma mi jošte nešto piše.

— A što takova?

— Odlučila nas je ove zime sa cielom obitelji posjetiti. Bila bi već to odavna učinila, ali se bojala, da je nebismo liepo primili, pa spominje stare razmirice i iztiče, koliko ju i danas boli, kad se sjeti, kako se je sa mnom na Kosovcu rastala. Ona misli, da se ljutim na nju, a ja sam već odavna oprostila i zaboravila. Mi ćemo joj odgovoriti, da je željno očekivamo, i da će nas njezin posjet neizmjerno usrećiti.

— Dakako, dakako, prijazno će Mirko. Ta prva je kršćanska dužnost, da ljubimo, a ljubav sama po sebi zahtieva da praštamo i zaboravljamo. Kako se vidi, tebe je list iznenadio i razveselio, a i meni godi. Rod smo, a nije bilo liepo, da se tolike godine nismo ni spominjali. No na nama nije bilo krivnje, a kad ju oni priznaju, dužnost nam je, da im idemo u susret.

Sida ustane i htjede da podje, ali se časak zaustavi kao da joj je nešto na jeziku.

— Ti bi nam imala jošte nešto kazati? dometne Mirko.

— Bi! odvrati tihim glasom, pa pogleda supruga i prijatelje.

— Možda smetamo? reče Aurel. No mi se možemo za čas udaljiti. Možda je što takova, što na nas i nespada.

Sida se predomisli, pak reče brzo i otvoreno:

— Doduše vas se netiče, ali prijatelji ste, koji ćute i osjećaju iskreno, pa imadu sućuti za tudju nevolju, te mogu i pred vama govoriti. Pisala mi Anka Nelićeva, moje kumče.

— Nelić? Toga se imena dobro sjećam. Marko Nelić bio je nekoč kotarski sudac u Pokupju. Vrstan činovnik i pošten čovjek, pripomene Aurel.

— To je Ankin otac, odgovori Sida.

— Pa što se takova dogodilo? znalično će Mirko.

— Neprilika za cielu obitelj, koja bi mogla imati i žalostnih posljedica, uzvrati gospodja.

— Ja s Nelićima neobćim mnogo, preuze Mirko, ali koliko mi je poznato, on uživa malu mirovinu i živi na svom dobru od gospodarstva. U obće ga hvale kao marljiva gospodara, savjestna oca i dobra prijatelja.

— Ja bih ti možda znao i više kazati, reče Aurel. Kako spomenuh, bio je radin i savjestan sudac. U vrieme, kako nam se povratio ustav, pripadao je narodnoj stranci, te je bio Milkov i osobni i politički prijatelj. Radi svojih sposobnosti bio je na redu da bude promaknut, al nesrećom zavladale su druge prilike i odnošaji. Nadošao je Rauch, a taj se nije šalio, dok se opet Nelić nije znao pretvarati. Slutio je siromak, kaki vjetar puše, pa se nije u izbore miešao, ali nije ni za vladu radio, te je u njegovu kotaru prodro opozicijonalac, a to je bio dovoljan uzrok, da ga pošalju na imanje. Umirovili su ga. On je tada ostavio Pokupje, te se preselio u Zagorje na svoju šljivariju. Malena mu je mirovina ne-

kako dotjecala uz gospodarstvo, dok mu nije trebalo slati djecu na nauke. Ali sada opažala se po svoj prilici oskudica, a od nikuda pripomoći. Kako je medjutim dalje živio, to ćete valjda vi kao susjedi bolje znati.

— Prošle nedjelje sastala sam se sa Nelićkom, prihvati Sida. Bila je zamišljena, sbunjena, neko joj se bolno čuvstvo odražavalo na licu i vidjela sam, da joj je nešto na srcu, no česa se nije usudila kazati. Tužila se doduše na zla vremena i na neprijazne gospodarske okolnosti, ali dalje nisam ništa doznala. Ali što nisam onda doznala, to mi je donekle razjasnio Ankin list, što sam ga malo prije primila. Moralo ju je stajati borbe, dok ga je napisala; napisala ga je na svoju ruku, bez znanja svojih roditelja, ali u njemu se zrcali djetinska ljubav k svojim roditeljima, kaku riedko nalazimo.

— No što ti piše? nestrpljivo će Mirko.

— Kazat ću ti u kratko, a kašnje možeš list i sam pročitati. Anka je čestita djevojka; ima joj sedamnaest godina, pod prstenom je, i ove bi se jeseni, nedodju li kake neprilike, imala vjenčati. Brat joj Vladko svršava nauke na gradačkom sveučilištu. Ovo može biti za roditelje od velike utjehe, ali im zadaje i velike brige. Za udaju treba opreme, a Vladku na sveučilištu treba podpore, a Nelićem za jedno i drugo ponestaje sredstava, pa k tomu je nadošla jošte jedna neprilika, koja bi mogla osujetiti i Ankinu udaju i nastavak Vladkovih nauka. Kad je Nelić preuzeo svoje dobarce i stao gospodariti, načinio je zajam od 1500 forinti u nekom novčanom zavodu. On je doduše kamate redovito plaćao, ali mu se pred dva mjeseca odkazala glavnica, a Nelić je nije kadar podmiriti, van novim zajmom, a do ovog i sam nezna kako bi došao. Nepodmiri li na vrieme, prodat će mu se dobarce možda u bezcienu, a tada eto ga sa cielom obitelji na suhoj

grani. Anka me moli i zaklinje, da ti njihov očajni položaj stavim na dušu, nebi li svojim ugledom i uplivom mogao izposlovati, da mu se i nadalje ta glavnica ostavi ili da mu pomogneš do novog zajma.

— Razumijem, zlovoljno će Mirko. Nelić je za posljednjih izbora glasovao za opoziciju i tim je izvor svoj neprilici. Ja u istinu neznam, kako bih mu mogao pomoći, jer moj upliv nije danas onaki, da bih mogao kod njegovih vjerovnika koristiti.

— Ali, Mirko, ti ćeš ipak nešto smisliti, da ovim poštenim ljudima pomogneš!

— Kako ti to misliš? draga ženo.

— Sjećam se, nastavi Sida, kad mi je tvoj pokojni ujak, za tada moj skrbnik, predavao baštinu od Kosovca, da sam mu rekla: Ja u istinu neznam, čemu će mi novac, ja neosjećam za njim ni želje ni potrebe. Tvoj mi je ujak, bivši već na umoru, rekao: Znam, da novac kao novac za tebe neima velike vriednosti, ali, diete moje, ti možeš s novcem dobro tvoriti, on ti može služiti kao sredstvo za plemenite svrhe, što će ti nositi stostruke kamate. Dragi Mirko, nas je Bog blagoslovio; mi imademo sredstava te možemo podmirivati svoje potrebe i svoje obitelji, pak bi bilo za Boga i za dušu, da i iskrnjemu u nuždi pomognemo. Pomozi im!

— Zahtievaš li to?

— Ne, dragi Mirko, ja od tebe ništa nezahtievam, ali te molim. A hoćeš li mi molbu odbiti?

— Ne, zlato moje! Nisam ti nikada, od kako smo zajedno, nijedne odbio, pa kako da odbijem ovu! Govorila si mi od srca, jer sam uvjeren, da je dobro djelo samo po sebi najveća nagrada.

— Hvala ti, Mirko! dahnu Sida. Nelić će ti doći u posjete, a ti uredi s njime, kako budeš najbolje znao.

Sida ustane naglo i pritisne cjelov na Mirkova usta, pa pohiti u kuhinju.

Gustav je bio duboko ganut, stisne prijatelju ruku pa pridoda:

— Mirko, Bog te blagoslovio. Ti si na najboljem putu, da se odužiš majci svojoj i ujaku svome. Njihova žrtva bijaše velika, ali kako vidim, Bog ju je s dopadnosti primio.

Prijatelji i nadalje prosliediše u razgovoru, a vrieme je odmicalo. Za toga je nadošao župnik s kapelanom, a kad se već spremali, da krenu u dvor, doveze se i Nelić sa svojom gospodjom. Mirko se sa svima izrukovao, ali osobitu je pažnju posvetio Neliću. Uzevši ga izpod ruke, odvede ga u grad, da ga predstavi gospodji, dok su Gustav i Aurel zaokupili gospodju.

Nelić se čudio toj prostodušnoj prijaznosti, te mu se s početka naoblačeno lice stalo vedriti. Mirko ga je izpitivao o gospodarskim prilikama, o obiteljskim odnošajima, onako prijaznim i sućutnim tonom, da se Nelić sve više hrabrio, te se napokon osmjelio, da ga zamoli za kratak razgovor na samu, medju četiri oka.

Mirko ga povede u svoju pisarnu, te mu ponudi divan da sjedne, dok se on njemu sučelice smjestio na fotelj. Nelić mu poče pričati svoje jade i neprilike. Stajalo ga je to borbe i samozataje, ali je moralo biti. Kad je dovršio, upro je u Mirka moleći pogled, tražeći od njega odgovor, od koga je imala visjeti njegova budućnost.

Mirko je časak mislio, ali da se posao nepotrebnim razjašnjenjem nezategne, odgovori:

— Prijatelju, vi želite da budem vašim posrednikom, da vam pomognem do zajma. Moram iskreno reći, da za to neosjećam ni najmanje volje (Nelićevo se čelo naoblačilo), ali ja ću vam pomoći sâm, u koliko

mogu i u koliko mi dopuštaju sredstva. Biti će to i meni laglje, a vama povoljnije. Kažite mi, koliko trebate?

— Dužan sam glavnicu od 1500 for.; ova mi je odkazana, te se mora izplatiti.

Nelić sustane, bilo mu je težko nastaviti. Mirko to opazi, pa mu prijazno reče:

— Nastavite dalje, jer vidim, da vam je jošte nešto na srcu.

Nelić nastavi.

— Udaje mi se kći, trebao bi nešto za njezinu opremu, a i na sina mi je jošte trošiti. Za najpreču nuždu zadovoljio bih se sa 1500 for., no uzmognete li mi jošte k tomu pridodati 500 for., izbavili bi me svake neprilike. Vi bi tu svotu uknjižili na moj posjed, na kome, kad se izplati ona gore iztaknuta glavnica, neima ni krajcare duga.

Mirko ustane, izvadi iz stolice papir i crnilo, te reče prijatelju:

— Evo vam papira i tinte, pa napišite u kratko, da ste od mene uzajmio 2000 for. uz 5% kamate, koje teku od 14. rujna sliedeće godine. Ja vam za ovu prvu godinu poklanjam kamate.

Nelić bio je iznenadjen, tolikome velikodušju nije se nadao. Uze pero te sa nekoliko redaka napiše obveznicu na 2000 for. Htio je, da nešto pridometne o uknjižbi, no Mirko mu odvrati, da netreba nikakove formalnosti; on da mu i bez kojekakovih garancija vjeruje.

Mirko zatim otvori ormar, izvadi štedioničku knjižicu na 2000 for., te je preda prijatelju. Pohranivši obveznicu u ormar, pridoda:

— Ovom knjižicom možete u svako vrieme dići novce u štedionici. Kad ste ih digli, platite dug, pa zatražite, da vam se u gruntovnici taj teret briše

s vašeg posjeda. Danas godinu dana, kad se sastanemo, nadam se, da ćete mi platiti prve kamate, a po mogućnosti prosto vam je odplaćivati i glavnicu. I tim smo svršili.

Nelić je zablenuto gledao domaćinu, te je jedva promucao:

— Ja u istinu neznam, čim sam toliku ljubav zaslužio, a još sam u većoj zabuni, kako da vam zahvalim.

— Netreba vam se za to brinuti, ostanite pošten čovjek, kakvi ste do sada bili, pa gledajte, da vam i djeca budu takova.

— Ja sam sa svojom djecom podpunoma zadovoljan i ona, kad doznadu, kakovo ste plemenito djelo danas učinili, blagoslivljat će vam uspomenu i moliti za vas.

— Da, dobra su djeca najveća radost roditeljima; ja vam čestitam, a sad ajdemo u družtvo, jer će nas prijatelji sgriešiti.

Mirko uzevši gosta izpod ruke, odvede ga u dvoranu, gdje je već stol bio prostrt i uredjen. Gustav i Aurel opaziše na licu i očima Nelićevima, kako je zadovoljan, a to im je bio siguran znak, da mu je domaćina želju izpunio.

Nadošla je i Sida. Nelić joj s najvećim štovanjem poljubi ruku i nesluteći, da svoj spas u prvom redu imade njoj zahvaliti. Ali Sida bila je uviek tako simpatična osoba, da ju je sve ljubilo i štovalo, pa makar se i prvi put s njom sastao.

— Jošte, gospodo, pô sata molim da se uztrpite, i juha bit će na stolu. A ti mi do toga, Mirko, pozabavi prijatelje.

Mirko bio je podpunoma zadovoljan i dobre volje. Vodio je prijatelje po sobama, te im pokazivao slike, što

ih je nedavno nabavio, a imale su umjetničku vriednost. On im je tumačio školu, iz koje potječu, umjetnika, koji ih je stvorio, a u tomu morala se Mirku priznati osobita vještina.

— A sad, gospodo, da vas jošte uvedem u svetište svojih uspomena, u moj ovdje raj. Dakako, što ćet tudier vidjeti, imade važnost samo za mene, ali i vas će barem sa umjetničkog gledišta zanimati.

Mirko otvori dvokrilna vrata, te uvede goste u novu sobu, u koju se nije obično zalazilo. Soba je bila po novom ukusu najelegantnije uredjena, ali to smo vidjeli i u ostalim sobama. No slike, što su se tudier nalazile, imale su neku neodoljivu privlačivu moć. Na pročelnoj stieni bila je slika dobrog pastira majstorski izvedena, koja ti je u istinu u dušu ulievala ona čuvstva, što ih je umjetnik htio izraziti. Ubogo janje zaplelo se u trnje, iz koga nemože da se izbavi. Ogreblo si glavu, oči mu krvare, a runo mu visi po bodljivom trnju. Do njega se sagnuo dobar pastir, te rukama hoće da ukloni trnje, u koje se zaplelo, a kraj toga i sam se ozliedio. Ali on nemiruje, dok nije svoje janje izbavio. Do ove slike imade druga, predstavljajući arkangjela Rafaela, gdje vodi za ruku mladoga Tobiju. S lieve strane imade opet prikaza angjela, gdje se pridružuje Agari i Izmajelu, te im kaže vrutak, gdje će se okrepiti, da od žedje nepoginu. Na stieni s desne strane stajala je velika slika u dragocjenu okviru, ukrašenom vještačkom rezbarijom. Slika je predstavljala ženu u naponu najljepšeg doba, kako sjedi na naslonjaču, spustivši ruke na krilu, a glavu i oči uzdignuvši u vis, gdje se zagledala čuvstvom neizmjerne boli u razpetoga Spasitelja. Slika je tako liepo, tako naravno izradjena, kao da će progovoriti. Kao da razpoznaješ svaku crtu na njezinu licu, bolni smiešak na usnicama,

a sa očiju rek bi odronjuju se svježe suze materinje ljubavi. Pred njom je malena, od ljevena željeza posteljica, a u posteljici mirno spava maleni dječarac, koji je sklopio ruku na prsima, a nježnu glavicu obratio prema majci i nesluteći i nepojimajući u mirnu snu brige materinje.

Mirko ju je motrio s izrazom duboke ljubavi, dok mu je na očima zatitrala suza. Do njega je stajao isto tako ganut Gustav, komu je iz prsiju izlanuo slab uzdisaj. Monika!

— Da, to je tvoja slika, ili ti si to sama ustala iz groba, da gledaš i uživaš na svojoj žrtvi, kojom si se za svoje diete žrtvovala.

Da, ta slika predstavljala je žrtvu materinu, kao što ti je to i napis pod slikom pokazivao. Na posteljici snivajuće diete bijaše slika Mirkova.

Mirko je tu sliku dao izraditi po sitnoliku, što mu ga je Gustav u medaljonu ostavio u Jablanovcu. Sa desne strane bijaše slika Samuela Mihanića, Mirkova oca, a s lieve njegova ujaka, Milka Marušića. Na lievoj stieni bijahu opet dvie slike iste veličine kao prijašnje, a predstavljahu Sidine roditelje, Konrada Vešelenija i Elviru.

Kad su se prijatelji nagledali slika, reče Mirko:

— Evo, ovo je moje najmilije pristanište, pak ako me sve ovo sjeća na koješta, što bijaše mračna i tamna u mom životu, s druge mi strane uzdiže srce i dušu u nedogledne visine prave, čiste, nesebične ljubavi, kakova se jedino roditi mogla na izvoru one vječne, neizmjerne ljubavi, gdje se je Bog žrtvovao za čovjeka, te koji i danas svojom providnosti njime vlada i upravlja njegovim životom. Do godine, dade li Bog zdravlja i života, pa se nadjete ovdje na okupu, naći ćete ovu galeriju popunjenu s novim slikama, koje će sve zajedno u harmoničnoj cjelini predstavljati našu zajedničku obitelj.

— Da, tudier ćete naći, pridoda Sida, koja se pokazala na vratima, našu djecu, pa moga brata Janka s njegovom ženom i djecom. Bog mi je i posljednju želju izpunio, te nas je sve zajedno poslie tolike kušnje sjedinio! A sad, gospodo, objed je gotov, juha na stolu, izvolite u blagovaonicu.

Gospoda se poredala i smjestila za gostoljubivim stolom domaćine.

Da vam opisujem, kako je tekao objed i zabava, nebi vas zanimalo. Pripomenut ću samo, da je u družtvu vladao podpuni sklad i sporazum, a da se na licu svakoga pojedinoga odražavalo pravo zadovoljstvo i užitak. Mirko nije postavio stola ravnatelja, ali je pozdravio iskrenom dobrodošlicom svoje prijatelje i ostavio svakomu da nazdravlja po svojoj volji.

Prvi ustane Gustav i natočivši punu čašu, izrazi svečanim glasom, koliko ga raduje, što se je našao u krugu tako čestitih i iskrenih prijatelja.

— Mili domaćino, prosliedio je tronuto, danas slaviš svoj rodjendan, a možeš biti zadovoljan, što nalaziš danas dvojicu oko sebe, koji ako i nisu bili prisutni tvomu porodu, ali su sudjelovali kod tvoga krštenja, a to sam ja, koji sam te na krstu podigao, i moj prijatelj Aurel, koji se tudier nenadano desio kao svjedok tomu svečanomu činu. Glavnih osoba dakako neima više u životu. Majka ti je odavna umrla, a i tvoj najveći dobrotvor takodjer je za uvieke zatisnuo oči. Ali uvjeren sam, a malo smo prije vidjeli, da ti njihova uspomena i danas nakon toliko godina lebdi pred očima, a i pravo je, jer ti ta uspomena, kao što vidim, podaje sile i snage u borbi svagdanjeg života. Mirko, u tvom životu doživio sam četiri znamenita časa, koje neću nikada zaboraviti. Prvi je bio u Marinovcu, kad mi te je majka predala na krstu. Drugi je bio, kad sam te

kao Mefisto susreo u Jablanovcu, treći je bio, kad sam te vidio u Višnjevici na koljenama pred posteljom umirućeg svog ujaka, gdje te blagosivlje, gdje moli umirućim ustnicama za tvoju sreću u budućem tvom životu. Taj trenutak kako bih mogao zaboraviti? Ta pričinilo mi se, kao da je duh tvoje majke, spustivši se s nebeskih visina, lebdio nad tobom, da te osokoli, kako bi uztrajao na započetoj stazi. Nezamjeri, što sam to pred prijateljima spomenuo, jer se ti ovog koraka nisi nikada stidio, već si se njime sa zadovoljstvom zanosio. Četvrti trenutak evo je ovaj, gdje te nalazim u potpunoj sreći obiteljskog života, kao podpunog čovjeka na visini svoje dužnosti, što mu ih nalaže vjera i domovina. Dao Bog, da na tom putu doživiš mnogo sličnih dana, pomladjen u svom potomstvu, blagosivljan od naroda, uz svoju milu drugaricu Sidu. Živio!

Maleno je družtvo oduševljeno kliknulo „Živio!“ i „na mnoga ljeta“ današnjemu svečaru.

Mirko je bio tronut, te se toplim riečima zahvalio svome kumu Gustavu, iztaknuvši, da s veseljem prima izražene želje, a njegova da će briga biti, da živi po načelima svoga ujaka i majke, imajući pred očima uzvišeni zadatak, što ga je vječna promisao ovdje na zemlji čovjeku namienila: da radi i posluje za Boga, za svoga iskrnjega i za domovinu.

Redale se i druge zdravice, kako su običajne u našem družtvu, dok se nije družtvo pod suton razišlo, ponesavši sa sobom ugodnu uspomenu na Lenovicu i na njezine gospodare, Mirka i Sidu.

ALF Collections Vault
3 0000 115 404 042